

MAGYAR

Lettre

EURÓPAI KULTURÁLIS FOLYÓIRAT - 2014/15 TÉL

Sergio Benvenuto • Ian Buruma • Mircea Cărtărescu

Colin Cohen • Csobó Péter • Garaczi László

Gulisio Tímea • Martin Hála • Háy János

Miljenko Jergović

Kapitány Ágnes

Kapitány Gábor

Kiss Noémi

Ivan Krastev

Krasztev Péter

Kukorelly Endre

Németh Zoltán

Andrej Nikolaidis

Georges Nivat

Radics Viktória

Małgorzata Rejmer

Mikola Rjabcsuk

Suzanne Röckel

Jacques Rupnik

Jochen Schmidt

Timothy Snyder

Szabó Attila

Vlagyimir Szorokin

Ivan Štrpka

Tamás Dénes

Gordana Vnuk

Tatjana Zsurzszenko

CĂRTĂRESCU

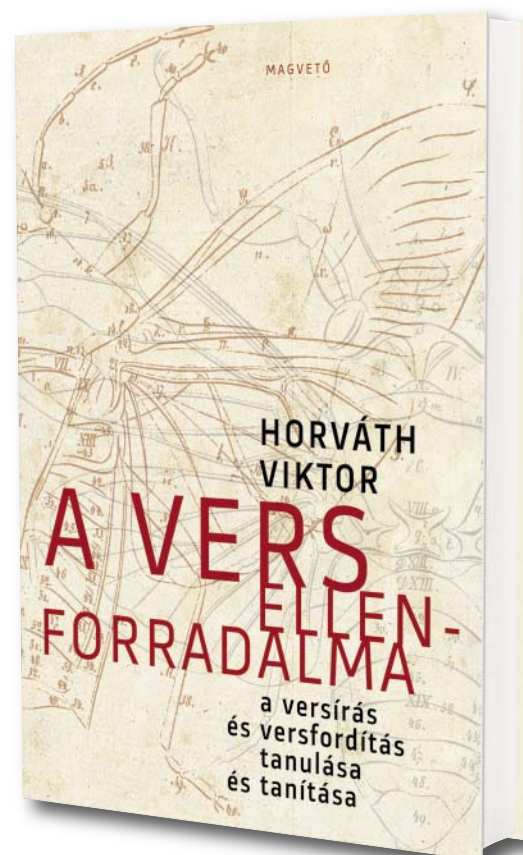
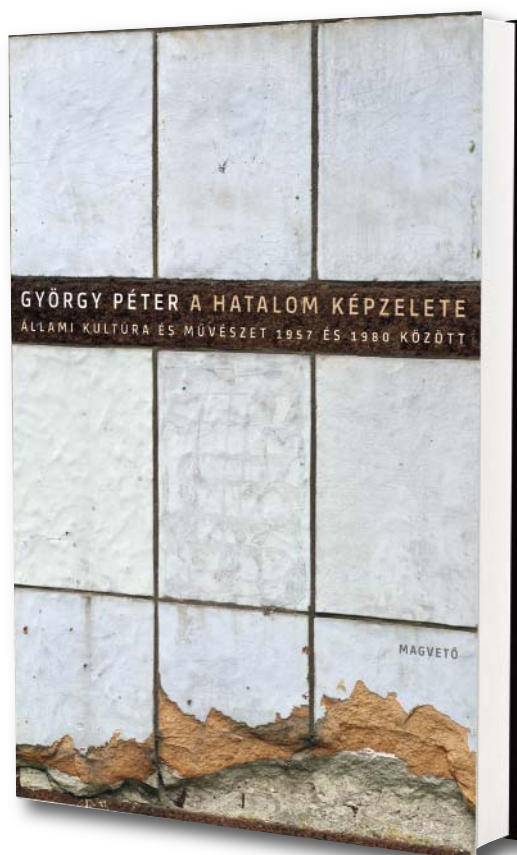
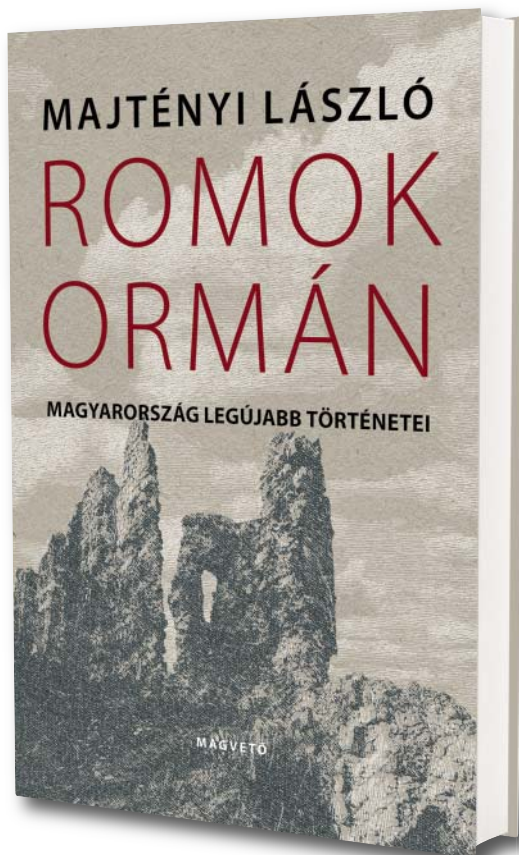
1989 - 25 ÉV MÚLTÁN

AZ ÉDENTŐL KELETRE

I
N
T
E
R
N
A
T
I
O
N
A
L
E

95

*„A hazafi kézikönyve.
Csöndes, de határozottan mondja:
Éljen a jog!”* Esterházy Péter

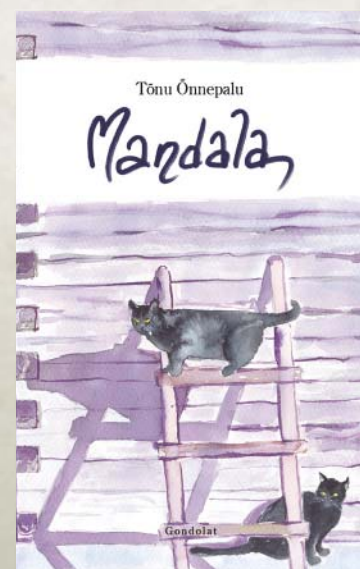
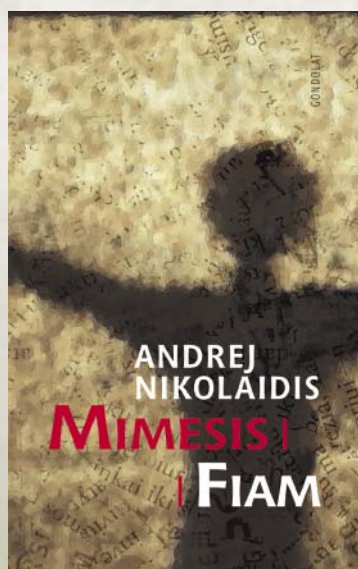
A Kádár-korszak kultúrája

*Hogyan írjunk és fordítsunk
verseket?*

MAGVETŐ

KORTÁRS EURÓPAI REGÉNYEK

A GONDOLAT KIADÓTÓL • 2014. ősz–tél

GONDOLAT

GONDOLAT KÖNYVESHÁZ

1053 Budapest, Károlyi u. 16. (Petőfi Irodalmi Múzeum)

H-P: 10.00–18.00 • Tel.: 266-4999

konyveshaz@gondolatkiado.hu • www.gondolatkiado.hu

A kötetek kaphatók a nagyobb
könyvesboltokban, és 20% kedvezménnyel
megvásárolhatók vagy megrendelhetők
a Gondolat Könyvesházban.

„I’m Thomas Pynchon”

Az irodalom mint mesterség és életút

2013-ban Mircea Cărtărescu elnyerte a svájci Spycher – Literaturpreis Leuk, az újdéki Nemzetközi Irodalmi Díjat és a legjobb spanyolul megjelent külföldi könyvnek járó Tromentordíjat, az Impedenta kiadónál Marian Ochoa de Eribe fordításában megjelent *Nostalgia* című kötetével (magyarul *Sóvárgás* címmel jelent meg a Jelenkor Kiadónál).

MARIUS CHIVU ■ Mit jelent az a tény, hogy az Egyesült Államokban *Blinding* címmel lefordították az *Orbitor* (*Káprázat/Vakvilág*) trilógia első kötetét?

MIRCEA CĂRTĂRESCU ■ Nem most fordítottak tőlem először az Egyesült Államokban. Két kötetem jelent meg már ott, az első egy versválogatás, *Be-bop, Baby* címmel, valamint a *Nostalgia* című prózakötetem. A második számomra nagyon kiábrándító volt, egyik legkeserűbb emlékem. Körülbelül tíz éve jelent meg az egyik jó New York-i kiadónál, a New Directions-nál, Andrei Codrescu szép előszavával és a barátja, Iulian Semilian fordításában. De egy teljesen ismeretlen szerző, egy apatikus kiadó, egy vitatható fordítás és a minimális terjesztés együttállása miatt (az amerikai olvasóknak szokatlanul tömör, dialógusok nélküli szövegről nem is beszélve – mint írta a kevés recenziens egyike) ez a kiadás csaknem teljesen észrevétlen maradt. Amiről, véleményem szerint, leginkább a kiadó tehetett. Harminc év alatt, amióta írok, megtanultam: egy könyv sorsa, pláne egy fordításé, nagyon függ attól, hogy a kiadója mennyire hisz benne. Egy lelkes kiadó csodákra képes, mert a valódi, és nem az udvariaskodó lelkesedés ragályos, elterjed abban a kulturális közegben, ahol a könyv megjelenik. Némelyik kiadóm rajong az írásaimért, és ezért nem csoda, hogy a könyveim az ő hazájukban terjedtek el leginkább. A New Directions nem hitt a *Nostalgia*-ban, és az újját sem mozdította érte. Következésképpen a könyv elsüllyedt a hallgatásban, anélkül hogy hullámokat vert volna.

A *Blinding* az amerikai átlagolvasónak még nehezebben emészthető könyv, de szerencsésebb körülmények között jelent meg. Tavaly már nem teljesen ismeretlen szerzőként fogadtak Amerikában. Azután érkeztem oda, hogy 2002-ben megnyitottam a Pen World Voices-t, és a következő évben, Göteborgban megnyitottam a Könyvvásárt. Ugyanakkor volt már egy német és egy svájci díjam. De az amerikaiaknak leginkább az számított, hogy három éven át sorozatosan fenn voltam a Ladbroke-listán. Következésképpen máshogy fogadtak és néztek rám. A New York-i Archipelago Kiadó szerény anyagi forrásokból is elég nagyszabású, 13-14 eseményből álló turnét szervezett Amerika öt nagyvárosában, felolvasásokkal több színvonalas egyetemen

– a Harvardon, a Chicagói és a New York-i Columbia Egyetemen, könyvbemutatókat könyvesboltokban és színházakban. Minden egyszerű lett volna, ha rettenetesen meg nem betegedtem volna pont a turné elején. De ez a körülmény nem jelent meg a közleményekben és sajtótájékoztatókon. Kilyukadt dobhártya, súlyos, magas lázzal járó influenza, a sürgősségin töltött délelőttök, mindez bárkit arra készítetett volna, hogy hagyja a csudába az egész turnét, és menjen haza. Én kihordtam lábom a betegséget, és két hét múlva félholtan értem Bukarestbe. Torontót már lemondtam, mert tényleg behaltam volna. Az utazás alatt rendkívül sokat segített Jill Schoolman, a kiadó igazgatónője, aki az európai színvonalas irodalom lelkes híve, Delia Ungureanu kolléganőm, aki bemutatott Chicagóban és Bostonban, valamint Anca Fronescu, akivel együtt voltam New Yorkban. És még sokan, akiket megismertem az egész turné alatt.

■ Milyen történetekkel tért vissza az amerikai turnéről?

■ Annyi mindent mesélhetnék, de itt nincs rá elég hely, ahhoz egy egész könyv kellene. Csak érintőlegesen említek néhány témát: a két Amish család, akikkel együtt utaztam a vonaton Minneapolis és Chicago között, a biztosító tükkel teletűzdelt asszonyok, mivel a vallásuk tiltja a gombokat, miközben a férfiak – mind – hanyagul egy-egy szalmaszálat rágcáltak; a lengyel-afroamerikai házaspár tulajdonában lévő Chicagói Chopin Színház, ahol a legkülönlegesebb színpadi beszélgetésben volt részem – a beszélgetőpartnerem mindkét karjára száz meg száz légy volt tetoválva, és a zsebéből vásári komédiásként húzta elő kartonlapokra felírt abszurd kérdéseit; Nabokov lepkegyűjtőmánya, amit Cambridge-ben láttam, amikor megnéztem azt a szobát, ahol az *Ada* szerzője vagy hétév

töltött el entomológusként (százával voltak kémcsövekben kiállítva a Nabokov szereplőiről elnevezett lepkék alig látható belső szervei); a három órás repülőút Bostonba, Deliával, akivel annak ellenére, hogy influenzás voltam és az egyik fülemre föld-süket, végig vicceket mondtunk, amíg a repülő szó szerint rázkódni nem kezdett a nevetésünktől; harcom a *Lebensraum*-ért Chaloooppal, Jill kövér és foltosképzű macskájával, aki mindenbe beledugta az orrát és többször ráöntötte a kávé a nadrágomra; az eset a borotvált fejű, narancsszínű ruhás tibeti szerzetessel, aki New York központjában, a Macy’s bejárata előtt egy jelvényt nyomott a kezembe, mondván, hogy az egy varázslatos és csodatevő mandala képe, aztán meg ötven dollárt követelt érte. . . És még annyi, de annyi mindent. . .

Most sem állítanám, hogy a *Blinding* rést üt Amerika égén. De láthatóan jobban indult, *glowing* recenziókkal, ahogy Jill nevezi őket, van körülötte valami moraj, jelen van a könyvesboltokban. Akik olvasták, egyöntetűen dicsérik Sean Cotter fordítását, akit a turnén ismertem meg: művelt, jóképű, tehetséges fiatalember (remekül zongorázik), tavaly kitüntették Nichita Stănescu fordításaiért. A jó fordítás, mondanom sem kell, nagy szerencse. Olyan, mint amikor egy idegen tökéletesen beszél a helyi nyelvet, és ezért mindenki befogadja.

Úgy turnézta, mint a rockzenészek

Amerikában olyan kevés külföldi irodalom jelenik meg (az ott kiadott komoly irodalomnak csak elenyésző része), hogy érdekes módon ez a jó szerzőknek plusz lehetőséget jelent: jobban látszanak, mint a ritka lepkék, amelyeknek a színe különbözik a többiekétől. De hogy innen eljuss oda, hogy még nevet is szerezz abban a Babelben (ahol, akárhogyan is, csak a színészek és a tévébemondók

CĂRTĂRESCU,
Mircea
Sóvárgás
(Csiki László ford.)
Jelenkor, 1997

*Vakvilág –
A balszárm*
(Csiki László ford.)
Jelenkor, 2000

Lulu
(Lövetei László ford.)
Gondolat, 2004

*Miért szeretjük
a nőket?*
(Kosztai Gabriella ford.)
Jelenkor, 2007

*Sárkányok
enciklopédiája*
(Szöcs Géza ford.)
Bookart, 2011

„A parazita”
(Csiki László ford.)
*Magyar Lettre
Internationale*, 25

„Felvonóház”
(Csiki László ford.)
*Magyar Lettre
Internationale*, 33

„Az én Bukarestem”
(Nagy Zsuzsanna ford.)
*Magyar Lettre
Internationale*, 39

„Lulu” (részlet)
*Magyar Lettre
Internationale*, 58

„Levante” (részletek)
(Lövetei László ford.)
*Magyar Lettre
Internationale*, 39, 43, 58

„Békafül”
(Kosztai Gabriella ford.)
*Magyar Lettre
Internationale*, 64

„Az én Bukarestem”
(Nagy Zsuzsanna ford.)
*Magyar Lettre
Internationale*, 68

„Romák és románok”
(Kosztai Gabriella ford.)
*Magyar Lettre
Internationale*, 69

„Európa olyan, mint az agyam” (Kosztá Gabriella ford.)
Magyar Lettre Internationale, 80

„Káprázat: Amikor a szőnyeg elkészült...” (Kosztá Gabriella ford.)
Magyar Lettre Internationale, 82

MORARU, Christian
„Mircea Cărtărescu és a nemzeti túli román irodalom”
Magyar Lettre Internationale, 72

hírnevesek), hosszú és tekervényes út vezet... Most számomra sokkal érdekesebb, ami Dél-Amerikában történik a könyveimmel, ahol mintha teret hódítanának. A spanyol kiadóm mindenestre lelkes, és tavasszal együtt megyünk Bogotába, hogy lássuk, mi történik ott. És ebből az alkalmából ki-pipálhatok egy újabb kontinenst.

Pávaskodni a Nobel-díjért?

■ *Mennyire és mi zavarja az írói mesterség ilyen típusú marketingjében, mint a turnék, felolvasások, utazások a nagyvilágban?*

■ Nagyon is különbséget teszek az írói hivatás és a könyvek életben tartása, a róluk való gondoskodás között. Az első kötelező, a második választható, de szerintem mégis rendkívül fontos. Az irodalom nem mesterség, hanem egy út, egy életpálya. De az írás misztikus és nem leegyszerűsíthető aktusa körül kialakultak azok a foglalkozások, amelyek elősegítik gyümölcseseinek terjesztését a nagyvilágban. Az egyik ilyen szakma a kiadói, a másik a könyvesboltos, harmadik az ügynöki. És vannak még mások is. Mivel nekem soha sem volt ügynököm, kénytelen voltam folyamatos erőfeszítéssel úgy pótolni a hiányát, hogy ott voltam a könyveim mellett, hogy melléjük álltam. Levelezésem a kiadómmal és a fordítómmal gyakorlatilag szakmai (bár talán éppen ezért nagyon is baráti). Mindig is fegyelmezett ember voltam, aki sokat és sok félét dolgozik. Mindig tanítottam, írtam szépirodalmat és irodalomkritikát, voltam újságíró, veztettem irodalmi esteket és felolvasásokat. Azelőtt negyed századon át így éltem, és a saját ügynökömként. Nem „önreklámozásról” van szó, amivel olykor megvádolják az írókat, hanem az írásaiddal kapcsolatos állandó, komoly, felelősségteljes és ügyintéző tevékenységről. Ez a foglalkozás megköveteli tőlem, hogy odamenjek, ahová hívnak, és a közönség előtt lehetőleg a legjobb benyomást keltsem akár felolvasáson, akár beszélgetésen. Ez hozzátartozik a szakmához.

Igaz, hogy nagyon nehéz és fárasztó. Sokszor én is úgy érzem, hogy elegendem van belőle. Negyed százada csinálom, mint mondtam, több száz külföldi úttal, úgy turnéztam, mint a rock-zenészek, például tíz nap alatt tíz városban tíz felolvasás, egyedül keresztbe-kasul bejárva három országot, amelyeknek a nyelvét nem ismertem, vonatokra várva, kihalt állomásokon fagyoskodva, itt-ott bekapva valamit, barátságatlan szobákban éjszakázva. Aki nem élte át, nem értheti meg az ilyen turnéknak a stresszét és fáradtságát, a félelmet az idegen közönség előtt, akik előtt estéről estére beszélned kell, azt a nyomasztó érzést, hogy „Csak érjen már véget ez a nap, és legyek végre a szállodai szobámban!” Madridban, Göteborgban, Amerikában hat színpadi fellépésem is volt naponta, amikor idegen nyelven beszéltem. Azok közül, akik szememre vetik, hogy mások pénzén bejártam a nagyvilágba, hányan álltak volna helyt ilyen körülmények között?

Igen, ez csillogás is, és igen kellemes találkozni azokkal az emberekkel, akik csodálnak, de végül mégiscsak egy hatalmas összeesküvés paranoid forgatókönyvének részeként éled meg, ami nem enged az íróasztalodhoz. Mindig, de főként a leggyötrelmesebb tapasztalatok után azt mondom: mostantól egyetlen meghívást sem fogadok el, a keszervit, többet nem csinálom, csak írok. És annak ellenére,

hogy egyre több felkérést elutasítok a könyvvásáron és felolvasásokon, évről évre mégis felgyűlnek, mert mindet mégsem utasíthatom vissza. 2013-ban az ICR, a román könyvalapítvány egyetlen utazásomat vagy fordításomat sem finanszírozta – és remélem, az a pénz, amit ezzel megtakarítottak, a szegény nyugdíjasokhoz került, akiket főleglettek ennek kapcsán – mégis többször bejártam a világot, mint az előző években, és furcsa módon, több könyvemet lefordították, mint ezelőtt.

■ *A külföldi recenziókban önt George Lucas-hoz vagy William S. Burroughs-hoz hasonlítják, holott ön mindig kifejezte Thomas Pynchon iránti csodálatát. Mit gondol ezekről az összehasonlításokról?*

■ Erre nem tudok mit mondani. Minden kritikus a saját felelősségére hasonlít össze valakivel. Én magamat nem hasonlítom senkihez, csupán kifejezem az elismerésem azok iránt, akiket szerettem, akik hatottak rám, és akiktől tanultam. Egyikük Thomas Pynchon, Joyce egyik különös tanítványa. És természetesen egy legenda. Mikor Brooklynban felolvastam a Community Bookstore-ban, egy nagyon kedves könyvesbolti elárúró megajándékozott egy pólóval, amire az volt írva: „I'm Thomas Pynchon”. Gondoltam, lefényképeztettem magam benne ehhez az interjúhoz, elég mulatságos volna...

Amikor hozzákezdtem a *Káprázat* írásához, át voltam itatva Pynchonnal, elolvastam (jaj, franciául) a három első könyvét, és attól a döbbenetes módtól, ahogy fordítva fókuszál – a tájleírások mindig sokkal konkrétabbak, mint az előtérben lévő szereplők –, érdemesnek találtam, hogy elmélyüljek benne, kicsit kombinálva Prousttal és Lautréamont-nal, hogy elérjem azt a *feelinget*, amire szükségem volt a saját „olvashatatlan” könyvem írásához.

■ *Arra nem gondolt, hogy a Blinding egy példányhoz is eljutna?*

■ Érdekes ötlet. Maga is tudja, hogy tőle egy *blurb* a könyv hátsó borítóján vagy egy könyvvel kapcsolatos kijelentése többet nyom a latban, mint az összes recenzió a legjobb irodalmi lapokban. De ilyesmit csak néhány alkalommal csinált, és mindig adekvátnak, határozottan és ragyogóan. Egy ilyen *blurb* indította el azt a korszakalkotó gondolatot is, hogy *posztironikus* korban élünk. Pynchon idén tölti be a hetvenhetedik évét, és biztos vagyok benne, jobb dolga is van annál, mint hogy az én könyvemet olvassa.

■ *A The Independent cikke, amely az ön regényét, a Blinding-ot „az év legjobb külföldi regénye” címre javasolja, azzal a kijelentéssel indul, hogy ön máris a Nobel-díj egyik esélyese („a bot tipp”). Hízeleg önnek, szórakoztatja, bosszantja, ha emlegetik önt ezzel a díjjal kapcsolatban?*

■ Nem akarom én is azt mondani, amit oly sokan, hogy savanyú a szőlő. Nagyon édes, csak túl magasan csüng... Az utóbbi években mindenféle tanácsokat kaptam, és mindegyik ugyanoda lyukadt ki: az irodalom önmagában nem elég, csináld te is valamit, ami megfelel az „ideális iránynak”, amelyről Nobel beszélt a saját irodalmi díjával kapcsolatban. Kötelezd el magad valamilyen harc mellett, találd meg a célt, alakíts ki egy arculatot. Ezrével vannak jó szerzők a világon, olyan helyekről, amelyek jobban látszanak, mint Románia, hogy válhatnál láthatóvá csakis az írás által?

Lehet, hogy a tanácsadóimnak van igazuk, de én tudom: ha csak az irodalom nem elég, nekem semmi okom erre a díjra vágni.

Én mindig úgy gondoltam, hogy az irodalmi Nobel-díjat csakis az irodalomra adják, és nem magam miatt reméltem ezt, hanem éppen magáért a Nobel-díjért. Mert nincs a világon nehezebb indok, mint az irodalom. Az irodalom nem csecsebecse, haszontalan zagyvaság. Az irodalom Kafka őrszeme, aki éjjel is, amíg a többiek alsznak, éber. Az íráshoz bátorság kell, egyenesen hősiesség, ugyanúgy, mint bármely (más) társadalmi vagy politikai cselekedethez. És hasonló kockázatokkal jár. Nem ismerem a Nobel-bizottság stratégiáját és szempontjait, azt hiszem, soha senki sem tárta fel ezeket, de meggyőződésem, hogy az elsődleges szempont mégiscsak az irodalmi érték. Következésképpen nem szeretném, ha bárki azt gondolná, hogy úgy szeretnék a Nobel-díjjal pávaskodni, hogy akarva-akaratlanul, de mindenképpen haszontalan, hiábavaló, ócska fondorlatokhoz folyamodom. Egyetlen ujjamat sem mozdítom érte, azon kívül, hogy fogom a golyóstollamat. Ha méltónak tartanak a Nobel-díjra, az nagy megtiszteltetés; de megkapni, csak nagy szerencse.

■ *Ön valabol azt nyilatkozta, hogy pillanatnyilag a világon van egy millió ismert író, és ezen kívül búsul millió névtelen író; nem találja nyomasztónak ezt a statisztikát?*

■ Nem, a világon vannak ennél nyomasztóbb dolgok is, például az, hogy másodperctörédekig élünk egy elveszett porszemen az univerzumban. Tulajdonképpen az egy millió író közül mindenki egyedül van. Mint én, mint maga. Wittgenstein azt mondja, hogy bárkinek jogában áll kijelenteni: „Mindent, amit kigondoltak, per definitionem, én gondoltam ki.” Nekem is jogomban áll kijelenteni: „Mindent, amit megírtak, per definitionem, én írtam.” Persze, vannak másfajta könyvek is, egész irodalmak, de számomra az írás az egyetlen valóság, mert az én saját utam az egyedül mélységem felé. Senki sem mehet oda, ahová én tartok, senki sem lakhat az én koponyámban, „senki sem érezheti az én fogfájásomat”. Ezért van az, hogy a leggyengébb író is igaznak és jónak tartja a saját írásait, mert más szemmel olvas, mint a többiek. És teljesen igaza van. Mert számára csak a saját írása valóságos, a többi álom és illúzió.

Az irodalmi sikert nem colstokkal mérem

■ *A Nostalgia megérte a tizedik román kiadást, és ebben az évben a Káprázatot összesen hét nyelvre fogják lefordítani, ami először fordul elő a román irodalomban. Hogy tekint vissza ezekre a könyvekre?*

■ Miért tekintenek vissza? Sokszor elmondtam: a régebbi könyveim nem az én könyveim, nem a mostani magaméi. Mi közöm nekem a huszonöt éve írt *Nostalgia*hoz? Ha már nem volna, képes volnék most megírni? Nagyon is kétlem. Akkor meg mit dicsekedjek velem? Miért fogadjam érte a gratulációkat? Nem volna nagy szélhámoság az én nevémmel ellátott, de egy másik ember által és másik nap alatt, más erőfeszítéssel és más szándékkal írt könyvek szerzőjének tartanom magam? Soha sem olvasom el a régebbi könyveimet, de megteszem velük szemben a köteletségemet, egyfajta gyöngédségből a fiatal emberek iránt, akik

megírták őket. Ma már sokkal inkább leváltam az irodalomról (hogy ne beszéljek a saját irodalmamról), mint akár két éve. A szemem se rebben, ha egy másodperc alatt eltűnne, amit valaha is írtam. Akárhogyan is, minden könyv eltűnik majd. Az irodalom sok örömet nyújtott nekem, de rengeteg fölösleges szenvedést is. Harminc éven át a fejem búbjáig elmerültem benne, mint valami monomániás, vagy mint az a hívó, aki beleolvad a saját hitébe. És titokban még mindig ilyen vagyok. De nekem már semmit sem mondanak az írással járó felhajtások: az irodalmi élet szereplői, a polémiák, a kampányok, a hírnév. Most egyedül vagyok és szabadon lélegzem, harminc éve először. Lassan-lassan kezdem visszanyerni a valóságérzékeimet.

Otthon megvan az összes könyvem román és külföldi kiadása, egy helyre összegyűjtve a könyvespolcomon. De az irodalmi sikert nem colstokkal mérem. Ez inkább amolyan gyűjtőszendély, hogy lássam, mekkora teret foglalnak el évről évre. Lehetnének másvalaki könyvei is, és ugyanilyen jól megszerezhetném a bélyeg- vagy a rovar gyűjteményt is. Aki azt hiszi, hogy majd kiugrom a bőrrömből, ha végignézek a „műveimen”, nem ismer és nem ért engem. A vigasztalanság érzésével nézek végig rajtuk: ezeket a könyveket már soha többé nem tudom megírni, ezek a saját értelmüket, a belsőjükbe vezető bejáratot örökre elzárták előlem.

A koponyám palotájának egy újabb szobája

■ *Volt olyan pillanata, amikor megjédt, mert azt hitte, hogy nincs több gondolata vagy kedve, vagy ambíciója, hogy folytassa az írást?*

■ Hány valódi könyvet tud megírni egy író életében? Ha olyan szerencsés voltál, hogy egyet megírtál, nyugodt lehetsz: azt már senki sem veheti el tőled. Jó három évtizeddel ezelőtt, amikor Croh irodalmi estjén felolvastam a *Dilingót*, I. Bogdan Lefter azt mondta: „Ez egy összegző történet. Nem tudom elképzelni, hogy ebből a fajtából kettőt lehet írni egy írói élet alatt.” Amikor tíz év múlva megjelent a teljes *Nostalgia*, Buduca azt mondta nekem: „Most mindent kiadtál magadból. Mit fogsz írni ezentúl?” Nagyon szkeptikus volt, amikor elmondtam neki, hogy nem is kezdtem el írni semmit. De ha azóta semmit sem írtam volna, akkor is ugyanolyan derűs volnék, mint most, a *Levante* és a *Káprázat* meg a többi után. Nem hinném, hogy hiányzik valami az életműemből. Mit írtak volna még a fiatalon meghalt költők, ha hosszabb lett volna az életük? Ez a kérdés nem merül fel senkiben. Rimbaud-nak sem kellett volna többet írnia, mint amennyi utána fennmaradt. Azt sem érezzük, hogy Labiș életművéből valami hiányzik. Kafka írásainak legalább a fele elveszett, egyesek szerint a háromnegyede. Nekünk mégis teljes az életműve. Számomra csak annak a kérdésnek van értelme, hogy valaha fogok-e még írni valamit.

A *Káprázat* után is megkérdezték a kritikusok, mi a jóistent írok ezután. De éppen ez a kifejezés, hogy „ezután”, megtevésztő, mert feltételezi, hogy nem mehetek másfelé, csak a *Káprázaton* túl, ugyanabban az irányban, talán egy „szuper-Káprázat” felé, ami persze lehetetlen. Én a *Levante* után sem tudtam „tovább menni”, és a *Nostalgia* után sem. Csak más irányba. A következő könyvem nem a *Káprázat* negyedik kötete lesz, hanem valami

más, mint a trilógia. Más, és másként. A koponyám palotájának egy másik szobája. Remélem, egy mélyebb és titokzatosabb szoba.

Amikor befejeztem a *Káprázatot*, négy évig semmi figyelemre méltót nem írtam. Tulajdonképpen három terv között tépelődtem, egyik nehezebb volt, mint a másik. Nem tudtam, melyikkel kezdjem. Végül úgy döntöttem, hogy a legnehezebbel kezdem, egy könyv (nem regény, gyűlölem a regényeket), amely vagy tizenöt éve *Rendellenességeim* és *Az életem sötét oldala* ideiglenes címe alatt fel-felbukkan a naplóimban. Ez a könyv teljes mértékben meghalad engem, gyakorlatilag képtelen vagyok kezelni egy ennyire bonyolult tárgyat. A Rubik-kockának soha még két oldalát sem sikerült kiraknom. Ebben a könyvben az összeset ki kellene raknom, és rekordidő alatt. Még csak azt sem mondhatom, hogy megírom: inkább önismerteti eszközként „felhasználok”. Mert itt a kocka a saját agyam. Nem tudom, hogy jó könyv lesz-e, de olyan könyv, amit meg akarok írni, mert minden lapján megtudok valamit magamról, amit előtte nem tudtam. Ilyen szempontból a könyveim közül leginkább a *Travestire* (a *Lulura*) hasonlít, írásaim rút kiskacsájára. Ha fiaskó lesz, akkor erre a fiaskóra vágyom, amivel elégedett leszek, ami nekem jelenteni fog valamit. De inkább azt remélem, hogy igazi könyv lesz. Már túl vagyok négyszáz oldalon, de még mindig nem tudom, hová akar elvinni, csak érzem, hogy a felénél tartok.

És azután természetesen megírom a *Theodorost*. Azután pedig költeményeket.

■ *Amikor nem ír és nem utazik, milyen régebbi és új szenvedélyekkel tölti az idejét?*

■ A legtöbbről szégyellek a nyilvánosság előtt beszélni. Nem mintha valóban vállalhatatlanok lennének. Csak rendkívül furák, még az én sztenđerdejimhez képest is. Ezért nem is akarom untatni velük. De valami egyebet szeretnék mondani, amit tényleg fontosnak tartok. Amikor mindenki a Facebookon lóg, én teljes erőmmel a valóságot akarom megragadni. Miután három évtizedet eltöltöttél az irodalom ragacsos szálaiba bugyolálva, mint egy gubóban, megpróbálok felidézni, milyen igazán embernek lenni, igazán szeretni azt a darab földet, amit emlegettél, az asszonyt, aki melletted áll, a gyerekeidet, a barátaidat.

Majdnem egész életemben mások szemével látam a világot, fordított fontossági sorrendben. Nem szeretném elvesztegetni a hátralévő éveket vagy évtizedeket. Nagy szükségét érzem, hogy kimaradjak a játékból, mindenféle játékból. Soha semmit sem tartottam csodálatraméltóbbnak, mint a Vedanta út híveinek azt a döntését, hogy ötven éves korukban visszavonulnak, hogy elkezdjenek valóban élni. Egy éve, amióta kezdtem fokozatosan letompítani a társadalmi éneket, úgy érzem, újra tanulom, hogy mit jelent a földön élni, és nem a könyvekben vagy az interneten. Másokra hagyom az irodalmi minősítéseket, idegeskedéseket, féltékenykedéseket, gőgöket, a sikerek könyvelését. Sajnos mindet ismerem, az irodalmi élet poklát a saját bőrömmön tapasztaltam meg. Most megvan a lehetőségem, hogy megszabaduljak tőle, és kihasználom: soha többé nem szeretnék oda visszakerülni.

(Dilema Vecse, 2014. január 16.)

KOSZTA GABRIELLA FORDÍTÁSA

Kukorelly Endre

(56) *Élet és nem* ezeket ismételtetik
99/03/24

*Ez egy világ itt, egy csinosabb darab,
nem mondatni,
hogy sok világok.
Egy oldal. Nyugodtan nem vadulnak,
nem csavarják
föl a lángot.*

*Aki itt van, azt nem annyira, de
mégiscsak fizeti
művészetért
a nem tudom, kicsoda. A többiek. Az
fizet, aki semmit
sem ért.*

*Képgyár; képzelő-ipar; azok meg
máksimum képeket
ha vágnak,
az én ebből egy árva szót sem értek fizet
az én pedig
szarokrádnak.*

*Na jó, leállok erről a vonaról,
úgysem tudom
jól elmondani
a nincs is mit. Hogy így van kitalálva. Pont
az van ki-
találva, ami.*

*Ezt a létező legszebb leosztást.
Minden leosztások
legszebbike.
Bombáznak is, az nem szép. 99.
márciusbuszon-
negyedike.*

a nagy átalakulás Európában és a globalizáció 1989 mint világtörténelmi esemény

RUPNIK, Jacques

„A Vichy-szindróma”
Magyar Lettre
Internationale, 5

„Európa balkáni
tükörben”
Magyar Lettre
Internationale, 33

„Kelet-nyugati adok-
kapok.
Ki mitől tart az EU-
bővítésnél?”
Magyar Lettre
Internationale, 53

(beszélgetés Václav
Havellel)
„Tizenhárom év
elnökség után”
Magyar Lettre
Internationale, 48

(beszélgetés
Jakub Patočkával
és Aleksander
Smolarral)
„A másik 68,
ahogy Prágából és
Varsóból látják”
Magyar Lettre
Internationale, 70

(Krzysztof
Czyżewski,
Václav Havel,
Heller Ágnes,
Ivan Krastev,
Jacques Rupnik)
„Közép-Európa
Fórum Pozsonyban
a demokrácia
gyengüléséről”
Magyar Lettre
Internationale, 79

HAVEL, Václav
A kiszolgáltatottak
hatalma
Európa, 1991

A szabadság igézete
Kalligram, 2012

(Adam Michnikkel)
„Egyszemélyes
forradalom kellene
a bársonyos
forradalom után”
Magyar Lettre
Internationale, 74

MICHNIK, Adam
Szemben az árral
Kalligram, 2011

KONRÁD György
Itt, Európában
Európa, 2014

Annus mirabilis

1989-et a csodák évének nevezték, mert olyan váratlan hirtelenséggel és könnyen omlottak össze a diktatúrák és a hidegháborúval definiált nemzetközi világrend.

Ez a történelmi pillanat Václav Havel személyében öltött testet, aki börtönben kezdte ezt az évet és a prágai várban Csehszlovákia köztársasági elnökéként fejezte be. A történelem előreláthatatlansága képezi Havel egyik szép esszéjének témáját, ironikusan kihegyezve azokra az újságírókra és politológusokra, akik azt hitték, hogy értik „a rendszert” és „a történelem törvényszerűségeit”.

Valóban ez marad a legfontosabb tanulság a nemzetközi politikai kapcsolatok kutatói számára: a szakértők és társadalomtudósok nem voltak képesek előrelátni 1989 lehetőségét, bár utólag aztán nem fukarkodtak az érvekkel, amelyek annak bizonyítására szolgáltak, mennyire elkerülhetetlen is volt ez az összeomlás. . .

A berlini fal leomlása vált a szimbólumává a hidegháború végének, és jelentette be a második világháború vége óta fennálló nemzetközi rend átalakulását. Ez egyértelmű lezárása (az 1914-től 1989-ig tartó) rövid huszadik századnak, amelyre két Európából kiinduló világháború és két totális rendszer nyomta rá a bélyegét. Mint a demokráciába való békés átmenet és mint a „visszatérés Európába” 1989 széleskörű globális visszhangra talált, de széleskörű visszhangja ugyanakkor sokféle jelentésréteget is feltárt. Bár Európából – a hidegháborús rendszer eredeti centrumából – indult ki, lehetséges, hogy ez volt az utolsó eset, hogy egy világesemény középpontjában Európa állt. A globális gravitációs centrum azóta áttolódott keletre, az Atlanti óceán térségéről a Csendes óceán térségére. Két évtizeddel az „Európába való visszatérés” után egyesek azt hirdetik, hogy Európa visszaszorulóban van.

1989-nek globális volt a kihatása, mégis különböző dolgokat jelentett a különböző szereplők számára a világ különböző részein. Egy 1989-ről szóló nyugati vagy „eurocentrista” narratívával ezért egy róla szóló, de vele kontrasztba állítható ázsiai vagy afrikai narratívát kell szembevetni. Ázsiában ez az évszám a globális kapitalizmus kezdetét jelezte, de nem feltétlenül a hidegháború végét, amire a kommunista Kína, Vietnam és a kettéosztott Korea továbbra is emlékeztet minket. 1989 volt a demokrácia megalapozásának pillanata, de ugyanazon a napon, amikor Lengyelországban az első szabad választásokat tartották, 1989. június 4-én, verték le Pekingben, a Tienanmen téren a demokratikus mozgalmat. Akkoriban úgy tekintettek erre az eseményre, mint ami

szembefordította Kínát az 1989-es demokratikus fősodorról, de Ázsiából visszatekintve ezt úgy fogják fel, mint Kína gazdasági és stratégiai szuperhatalomként való látványos nemzetközi színrelépésének nyitányát.

A Szovjetunió összeomlása a hozzá kötődő arab rezsimet feltehetőleg gyengítette, de alig volt hatása az arab-izraeli konfliktusra. Ráadásul a politikai iszlám előretörése a térségben „a progresszív nacionalizmusok” rovására megkezdődött még a hidegháború lezárulása előtt. 1989 volt az az év, amikor Kelet-Európában sikerült megszerezni a véleménynyilvánítás szabadságát, és Moszkvában a glasznosztj jelszava került napirendre. És az az év volt ez, amelyben Khomeini ajatollah fatvát hirdetett Salman Rushdie, a *Sátáni versek* szerzője ellen.

A kelet-európai forradalmak valódi visszhangja több mint 20 évvel később, az arab tavasszal érkezett el. Amin Malouf libanoni író azt írta az események közepette, hogy „2011 nem csupán annak arab megfelelőjeként kerül majd be a történelembe, ami 1989 volt Közép- és Kelet-Európa számára. . . Ez egyedülálló, példa nélkül való jelenség, és talán egy világméretű demokratikus megújulás előhírnöke”¹.

Úgy látszik, az elismerésre és egyetemes jelentőségre való törekvésében minden forradalom az elődeihez kell hogy viszonyítsa magát. 1989 és a hidegháború végének farvizén csendesebb változásokat is végbe lehetett vinni: ilyen az apartheid vége Dél-Afrikában, és ugyanakkor ettől nagyon eltérő kontextusban annak a politikai ponthelyzetnek a lezárulása is, ami évtizedekig uralkodott olyan országokban, mint Japán vagy Olaszország. Az, hogy véget ért a kereszténydemokraták kormányzása, amivel Olaszországban de facto rendelkeztek, és a kommunista párt ezzel egyidejű implóziója, meg egyáltalában az olasz pártrendszernek az összeomlása a hidegháború végének közvetlen következménye volt. Ezeket a történéseket annak idején úgy értelmezték, mint előrehaladást a plurális demokrácia terén, de ezek készítettek elő a terepet az olyan politikai vállalkozók, szerencselovagok számára is, mint Berlusconi.

1989 és a hozzá vezető világ értelmezései idővel átalakultak. Itt most nem szeretném újból elmesélni 1989 történéseit, kiváltó okait és főbb szereplőit. Inkább a kommunista diktatúrákat és a Szovjetuniót elsöprő forradalmi hullámon túl lépve azokat a főbb eszméket és politikai trendeket szeretném felvázolni, amelyek 1989-hez kapcsolódtak, és kialakították azt a globalizált világot, amelyben ma élünk. A „bársonyos forradalmak”

örökségének számbavétele után annak a nagy átalakulásnak a jelentőségét fogom vizsgálni, amelyhez vezettek, és a hozzá kapcsolódó várakozásokban való csalatkozást, majd ezek nyomán azoknak a paradigmáknak és modelleknek a kimerülését, amelyeket annak idején rávetítettek a világra.

Változások és ciklusok

Az 1989 utáni világot háromféle átalakulás eredményének lehet tekinteni:

Ilyen az áttérés a demokráciára mint a legitim kormányzás egyedüli megalapozójára, a piacgazdaságok globalizálódása mint a prosperitáshoz és modernitáshoz vezető út, valamint a Nyugat győzelme a hidegháborúban mint Európa újraegyesítésének és egy „új nemzetközi rend” keresésének prologusa.

Lehet, hogy tényleg most jött el a megfelelő pillanat arra, hogy mérlegeljük 1989 örökségét, mivel 25 év elteltével fel tudjuk ismerni a három, egymással összefüggő, 1989-et kiváltó és a világ folyását azóta is meghatározó ciklus korlátait vagy kimerülését.

1989 demokratikus lendületétől a demokráciába való belefáradásig vagy a demokrácia válságáig és autoriter rendszerek újra megjelenéséig

- a Nyugat által vezetett globalizálódó világgyazdaság, a 2008-as pénzügyi és gazdasági válság, ami aláástta a Nyugat gazdasági vezető szerepét
- és arról a reményről, amit a 90-es évek egy „közös és szabad Európához” és egy „új nemzetközi rendhez” fűztek, amely egy globális kormányzásra épülne
- ezektől a reményektől az erőpolitika újbóli érvényre jutásáig, Európa és a Nyugat relatív hanyatlásáig, újabb veszélyek és újabb nagyhatalmak felbukkanásáig, amelyek² BRICS (Brazília, Oroszország, India, Kína, Dél-Afrika) néven ismertek.

Röviden, az 1989 utáni világ az, ami most egy válság közepette átalakulóban van.

Forradalom volt-e 1989?

A sok címke közül, amit 1989-re ragasztottak, a „demokratikus forradalom” illik rá visszatekintve a leginkább. Nem azért, mert a forradalom maga demokratikus volt (ez önellentmondásnak tűnhet), hanem mert ez volt a célkitűzése és tényleges eredménye is, hogy egy demokratikus fordulatot idézzon elő. A forradalmakat, ahogy ezt Raymond Aron megfigyelte, sokszor felszabadító mozgalomnak állítják be, de „a 20. század forradalmi, úgy tűnik, inkább szolgásgot, de legalábbis tekintélyelvű kormányzást vontak maguk után”. 1989 forradalmi azért voltak másfajta, mert az ethoszuk és vezéralakjaik – akik annyira

eltérő személyiségek voltak, mint Václav Havel és Lech Wałęsa – elleneztek az erőszakot, és ha csak rövid időre is, az ellenzéki mozgalmaknak és az emberek demokrácia iránti vágyának az egymásra találását hozták.

A „népek őszét” 1989-ben a legmegfelelőbbben talán az 1848-as „népek tavaszához” lehetne hasonlítani, mégpedig a rendkívüli gyorsaság miatt, amivel az mintegy futótűzként terjedt el egész Európában, és ahogyan összefonódtak benne a demokratikus és a nemzeti törekvések.

„Wir sind das Volk” (Mi vagyunk a nép), a kelet-német tüntetők 1989 októberi jelszavából a berlini fal leomlása után az lett, hogy „Wir sind ein Volk” (Egy nép vagyunk). A demokratizálásból a német újraegyesülésig összekapcsolódott a népszuverenitás és a nemzeti szuverenitás, hogy megkérdőjelezze a háború után kialakult európai rendet.

De valóban forradalom volt-e? Kétség kívül, ha azt nézzük, hogy rendszerváltás és gazdasági fordulat volt az eredménye. De a tárgyalásos úton elért hatalomátvételt a régi rezsim mérsékelt elitje és az ellenzéki mozgalmak között „bársnyos forradalomnak” is nevezték vagy „refolúciónak” (Timothy Garton Ash), reformeri, nem erőszakos eszközök és forradalmi célok kombinációjának. „Egy társadalom alapvető intézményeit és szervezeteit átalakító gyors, komoly, energikus rendszerváltás volt.” (George Hawson)

Visszatekintve a forradalmi paradigmának ez a megváltozása is tekinthető valóban 1989 legfőbb, eredeti örökségének, egy erőszakmentes polgári engedetlenség győzelmének lehetőségét mutatta meg a diktatúrák felett, amelyek falakkal és megszálló hadseregekkel próbálták magukat megóvni. Adam Robert számára a civil ellenállás, amely az alulról jövő nyomást társította a fent bekövetkezett meghasonlottsághoz, „fontos tényező volt abban a folyamatban, amely véget vetett a kommunista pártok uralmának számos országban 1989 és 1991 között, következésképpen fontos tényezője volt a hidegháború lezárulásának is. A mai világ alakításához jelentős mértékben hozzájárult a politikai akcióknak ez a fajtája.”²

A „forradalomnak” ez a szokatlan, az eddigiektől eltérő fogalma, mint erőszakmentes polgári engedetlenség, amely egy politikai rendszer átalakításához képes vezetni, ahogy ezt 1989-ben Berlinben és Prágában lehetett látni, egyes megfigyelők szerint olyan különböző jellegű mozgalmaknak adott ösztönzést, mint a burmai demokratikus mozgalom vagy az arab tavasz. Más szóval 1989 olyan forradalom volt, amely szimbolikusan lezárta az 1789-re vagy 1917-re hivatkozó „forradalmak korát”, és elvetette azt a felfogást, amely szerint egy jobb társadalmat csak erőszakos fordulat árán lehet megteremteni.

Adam Michnik, a lengyel ellenzék egyik vezető alakjának szavaival élve „Akik a Bastille-t ostromolják, végül felépítik a saját Bastille-ukat”.

A létrejövő demokratikus civiltársadalmak által előbbre vitt 1989-es forradalmakra vonatkozóan a 90-es években uralkodó narratívát megkérdőjelezték olyan szerzők, mint Stephen Korkin azzal az érveléssel, hogy éppenséggel a kommunista establishment nem-civil társadalma volt az, amely a gazdasági kudarc, a pénzügyi csőd és a kapitalista

Nyugattal való lépéstartásra való képtelensége miatt kénytelen volt lemondani a politikai hatalmáról.³ Ebből a nézőpontból szemlélve 1989 inkább a kommunista rendszer legfőbb centrumában, Moszkvában bekövetkezett belső összeomlásának volt a következménye, nem pedig a rendszer perifériáján zajlott demokratikus forradalmaknak.

1989 valójában ennek a kettőnek a kombinációja volt. A társadalmak emancipálódása Kelet-Európában folyamatosan aláásta Moszkva imperiális hatalmát, és az, hogy Gorbacsov nem volt hajlandó erőszakkal fenntartani az uralmat, utat nyitott a hatalom tárgyalásos úton való átadásának.

Túl egy korszak szimbolikus lezárulásán van még egy másik fenntartás is a „forradalom” kifejezés használatával szemben 1989 leírása kapcsán. Francois Furet, a francia forradalom történetének kutatója azt az ellenvetést hozza fel, hogy egy igazi forradalomnak egy új eszmét kell a zászlajára tűznie, egy új társadalmi projekt hordozójának kell lennie. Az ő véleménye szerint „egyetlen új eszme sem jött Kelet-Európából”. A szabadság és a szuverenitás, a magántulajdon és a piacok visszatérése Furet szerint arra ment ki, hogy a politikai restaurációt nyugati liberális modellek imitálásával kapcsolják össze.⁴ Hasonló értelemben nevezte Habermas is „utolérő forradalomnak” 1989-et, amit az „innovatív, jövőbe mutató eszmék majdnem tökéletes hiánya jellemez”⁵.

1989-nek egy ilyen olvasata tényleg megfelelhet mindazon intézményi és piacorientált reformok fő áramának, amelyeket a posztkommunista térségben a következő két évtizedben bevezettek. Leszek Balcerowicz a lengyel gazdasági reformok atyja maga is ilyen értelemben nyilatkozott erről. Ennek az olvasatnak mégis ellent kell mondani.

1989 szellemi öröksége

Akik a forradalmakat csinálják, nem feltétlenül azok, akiknek az eszméi a követők körében mértékadóvá válnak. Az a tény, hogy az 1989-hez kötődő ellenzékiek legfontosabb örökségéből nem minden valósult meg, még nem elegendő ok arra, hogy ezeket lebecsüljük vagy feladjuk. Legalább három ilyen örökség van, aminek időtálló jelentősége megmarad.

Civilizációs problémák

Az első a kommunista rendszernek egy olyan értelmezésére vonatkozik, amely túlmutat a totalitarizmus és a demokrácia klasszikus ellentétén. Václav Havel Jan Patočka filozófus nyomán egy bürokratikus és személytelen totalitárius hatalomban nemcsak a keleti despotizmus pusztá eltévelyedését látta, hanem a modern nyugati ipari társadalom kvázi Avatárját is, „saját legmélyebb tendenciáinak groteszkül felnagyított képét” – a szcientizmusét, a fanatizmusét és az elvontságot valamint „az öncélú növekedés” könyörtelen követését. Úgy értelmezte, mint „saját fejlődésének extrém oltványát, és mint saját expanziójának egy ominózus termékét... saját válságának nagyon tanulságos tükröképét”. „A legnagyobb tévedés, amit Nyugat-Európa elkövethet – írta Havel –, az volna, ha (a poszt-totalitárius rezsimeket) nem annak tekintené, amik végsősoron, az egész modern civilizáció torzképének”. Havel számára a totalitárius

rendszerek „nem csupán veszélyes szomszédok voltak, és még kevésbé voltak a világ haladásának élcsapata. Éppen ellenkezőleg: e civilizáció globális válságának az élcsapata ők, ami kezdetben európai, majd euro-amerikai, végül globális válság lett.”⁶ A „globalizáció” fogalma még nem volt használatos a 80-as évek közepén, de az a nyugtalanító kérdés, amit Havel tett fel, nem tűnt el a kommunizmus végével. Havel műveit nem azért olvassák mindenütt a világon, mert egy már nem létező diktatúra működésébe nyújtanak betekintést, hanem mert túlépnek a kor politikai viszonyain, amelyben íródtak, és azt a világot mutatják meg leplezetlenül, amelyben ma élünk.

Civil társadalmak

A disszidens gondolkodás másik fontos öröksége a civil társadalom újrafelfedezése a 70-es évektől kezdve, mint ami a demokrácia visszaszerzésének elengedhetetlen eleme.

Adam Michnik Varsóban, Václav Havel Prágában és Konrad György Budapesten újradefiniálták a civil társadalmat, a hangsúlyt az önszerveződésre és a szolidaritásra helyezve. Claude Lefort azt írta 1981-ben, a Solidarność idején, ami a legnagyobb társadalmi mozgalom volt Európában a háború utáni korszakban: „Mostanában a Keletről jövő megmozdulások hoznak valódi innovációt a demokráciába”⁷. Az ellenzékiek nyugat-európai értelmiségi támogatása mögött nagyrészt olyan várakozások rejtettek, hogy a demokratikus kategóriáknak és praxisnak a megújítása az elnyomás ill. 1989 után az átmenet (transition) körülményei között, amelynek során újradefiniálják egy demokratikus politika alapvető tanítéleit, inspirációul szolgálhatna a régi, megszilárdult nyugati demokráciák számára, amelyek már kissé belefáradtak a sok demokráciába. Az a tény, hogy a „demokratikus innovációk” 1989 után nem váltották be se a keleti ellenzékiek, se a nyugati politikai elmélet művelőinek várakozásait, még nem kell, hogy azt jelentse, hogy a kellő indíttatás hiányzott volna ehhez, vagy az eszmék ne lettek volna elég fontosak.

Béke, emberi jogok

A harmadik elképzelés, ami 1989-hez és az ellenzéki gondolkodás hagyatékához kötődik, a béke és az emberi jogok összefüggéseire vonatkozik Európában és általában a nemzetközi kapcsolatokban. A helsinki záróokmány, amit 1975-ben írtak alá, eredetileg a háború utáni területi status quót volt hivatva rögzíteni a kettéosztott kontinensen. A 70-es évek végén és a 80-as évek elején ezt kezdte fokozatosan aláásni egy olyan folyamat, amit „alulról jövő Helsinki” folyamatként emlegettek. Az ellenzékiek számára a Helsinki keretek olyan alkalmi struktúrákat kínáltak, és arra használták ezeket, hogy megkérdőjelezzék azt, ahogyan az államközi diplomácia az olyan fogalmakat, mint „béke” és „enyhülés” definiálta: úgy érveltek, hogy a békét nem lehet elválasztani az emberi jogoktól, nem lehetséges enyhülés az európai államok között mindaddig, amíg nincs ugyanakkor enyhülés az állam és a társadalom között is.

Az eredetileg figyelmen kívül hagyott kitételek a helsinki „3. kosárban” az emberi jogokkal valamint az emberek és eszmék szabad

GARTON ASH,
Timothy
A lengyel
forradalom.
A Szolidaritás
AB-Beszélő, 1990

A balsors édes
hasznai
Európa – Századvég,
1991

„Havel és Klaus”
Magyar Lettre
Internationale, 18

SCHLÖGEL, Karl
„1989 avagy
közellétek Európa
keleti feléhez”
Magyar Lettre
Internationale, 74

FURET, François
A forradalomról
Európa, 2006

HABERMAS,
Jürgen
A poszt-nemzeti
állapot
L'Harmattan, 2006

áramlásával kapcsolatban a Kelet-Nyugat választóvonal mindkét felén alkalmat kínált a független szereplőknek, hogy párbeszédbe lépjenek egymással, és a közvélemény nyomását mozgósítsák az emberi jogok megsértése esetén interveniáló megfigyelés érdekében a Kelet-Nyugati megbékélés előfeltételeként Európában.

A civil társadalmak ilyen párbeszéde az emberi jogokról „a vasfüggönyön keresztül” úgy tekinthető, mint egy európai nyilvánosság létrehozásának aktusa. Mary Kaldor innen eredezteti a hidegháborút követően megjelenő civil társadalom fogalmát.

A dolgok alakulása 1989 után minden esetre nem teljesítette be ezeket a várakozásokat, bár számos kezdeményezés született egy ilyen nemzetközi civil társadalom kialakítására. az emberi jogok védelmétől az antiglobalista mozgalmakig terjedően, amelyek mindenképpen abba az irányba tett lépéseknek tekintendők.

A béke és az emberi jogok, és ezek védelmének összekapcsolása az állami szuverenitás hagyományos határain átlépve valóban szorosan kötődik 1989 örökségéhez. Ez készítette elő a talajt az olyan fogalmak számára, mint a „humanitárius beavatkozás” és a beavatkozás joga a humán katasztrófák feltartóztatására vagy az emberi jogok védelmében. Erre hivatkoztak a 90-es években azoknak a katonai intervencióknak az igazolására, amelyek a boszniai és koszovói etnikai tisztogatásoknak akartak megálljt parancsolni. Mint később kiderült, „a humanista intervencionizmus” is ki van téve annak, hogy megalapozatlanul vegyék igénybe, és visszaéljenek vele, mint Irakban és másutt is történt. Ez azonban nem számolja fel az eredeti jelentőségét, csak érzékelteti 1989 örökségének ambivalens jellegét.

Disszidensek és prognosztikusok

A kommunizmus összeomlása új korszakot vezetett be, amire az időhöz és a térhez való újredefiniált viszony lett jellemző. Lezárta a „forradalmak korszakát”, de két olyan évszázadot is, amelyet a haladásba vetett hit hatott át.

A második világháború utáni világot a Kelet-Nyugat közötti versengés, ideológiailag szembenálló jövőképek rivalizálása határozta meg. A kelet-európai olvadás és az enyhülés a 60-as években kezdtek elmosni a határokat mindkét térfélen, a futurológia túllépett az ideológiai konfliktuson, és a „konvergencia-elméletet” kínálta fel olyan nyira eltérő címszavak között, mint a „posztindusztriális társadalom” vagy a „tudományos-technikai forradalom” (Andrej Szaharov, Radovan Richta). Amíg Keleten a „fényes jövő” ideológiája uralkodott, nem volt szükség futurológiára. Amikor azonban „az ideológia vége”⁹ homályosította el a kilátásokat, és később, a 70-es években, „a reálisan létező szocializmus” doktrínája kísérte a rend helyreállítását, a futurológiát és a prognosztikai intézeteket bízták meg azzal, hogy szakszerű képet vázoljanak fel a jövőről.

1968 volt talán az első pillanat, amikor a háború utáni korszakban kialakult status quó Keletről és Nyugatról egyidejűleg kérdőjelezték meg alternatív elképzelésekkel, amelyek még mindig kötődtek, bár már csak nagyon ködösen és inkohérens módon egy szocialista projekthez.¹⁰ 1968 „víziói” végül beleütköztek a geopolitikai realitásokba.

Ezzel szemben a jövő 1989 után végtelenül nyitottnak tűnt, ugyanakkor a kínáló opciók vagy „az elváráshorizontok” Reinhardt Kosselleck¹¹ kifejezésével élve egyre jobban beszűkültek. A tervgazdaságokból piacgazdaságokra vagy Ulrich Beck kifejezésével „rizikótársadalmakra” tértek át. Az államközpontú társadalmakról a hálózatokra épülő társadalmakra (network society) való áttérés során, ahogy Jerry Anderson kiemeli, ezeket az átállásokat az irányítás új fajtái kísérték, amelyek állítólag nem annyira jövőre orientáltak, mint inkább rugalmasak és az eredmény tekintetében nyitottabbak¹². Prágában csak a tervgazdaság tervezőinek segítése céljából létrehozott Prognosztikai Intézet közgazdaszai rögtön átálltak a másik oldalra, és a chicagói iskola szellemében a piacot liberalizáló reformok szószólói lettek.

A „prognosztikusok”, ahogy nevezték őket, azonnal a háttérbe szorították a disszidens, más-ként gondolkodó ellenzékiet. Azt mondták, hogy a jövőt nem szabad újabb kísérletezgetésre áldozni, egyszerűen fel kell zárkózni a Nyugathoz.

Optimizmus, pesszimizmus

A jövőorientált tervezéssel való felhagyás egybeesett 1989-nek mint „a történelem végének” diadalittas értelmezésével. Fukuyamát ebben, ahogy Hegel híres fordulatát tette meg esszéje címének, segíthette egyes kommentátorok és politikusok leegyszerűsítő olvasata, de bizonyosan hozzájárult ahhoz, hogy így rögződjön az uralkodó nyugati paradigma 1989-ről, mint „az emberiség ideológiai fejlődésének végpontja”, a nyugati liberális demokrácia univerzálissá válása, „az emberi társadalmak kormányzásának végső formájaként”.¹³

A Fukuyama-féle „történelem végére” az alternatív paradigma Samuel Huntington tézise volt a „civilizációk összecsapásáról”. Ez nem kevésbé volt Nyugat-centrikus (bár világszerte követőkre talált), de a diadalittas optimizmus helyét az 1989 utáni világok egy pesszimista olvasata vette át, amelyben eldöntött kérdés volt, hogy a 20. század ideológiai konfliktusait a kultúrák harca váltja fel, kultúrák, amelyek elsődlegesen a vallási háttérükkel azonosíthatók, vették át szerinte a primátust az ideológiai vagy gazdasági versengéstől. „Az emberiségen belüli legnagyobb megosztottságok és legfőbb konfliktusforrások kulturális természetűek lesznek. A nemzetállamok maradnak a legfontosabb szereplők a világ dolgaiban, de a világpolitika alapvető konfliktusai nemzetek és különböző kultúrák csoportjai között fognak fellépni. A kultúrák harca fog uralkodni a világpolitikában. A kultúrák egymást taszításának tendenciái jelölik ki a jövő frontvonalait”.¹⁴

Huntington hét nagy kulturális térségre osztotta a Földet, amelyek közül Kína és az iszlám világot emelte ki a Nyugat valószínűleg legfőbb riválisaként. Kína konfuciusz kommunizmusát tekinti feljövőben lévő nagyhatalomnak. Az iszlám világot úgy állítja be, mint a nyugati modernitásnak leginkább ellenálló és leginkább konfliktusokkal terhes kultúrát: a Balkántól a Kaukázusig, Közép-Ázsiától Indiáig, Indonéziától az arab-izraeli konfliktusig terjednek az iszlám „véres határai”. Az a tény, hogy „a kultúrák összecsapásáról” szóló tézis sok követőre talált a boszniai konfliktus szembenálló feleivel

éppúgy, mint orosz szlavofil nacionalisták, iszlám fundamentalisták és az Egyesült Államok konzervatív keresztény hívőinek köreiben, azt mutatja, hogy milyen hatékony tud lenni az eszmék globális áramlása – feltéve, hogy elég leegyszerűsített válaszokat adnak komplex kérdésekre.

Fukuyama hite a liberális-kapitalista modernizáció világméretű elterjedésében az 1989-et követő évtized optimizmusát fejezte ki, ahogyan Huntington kultúrpeszimizmusa a 2001. szeptember 11. nyomán kialakult közhangulatot előlegezte meg, beleértve a „West and the rest” harcára vonatkozó önbeteljesítő jóslatát.

Demokratikus forradalom, a demokrácia válsága

1989 a demokrácia győzelmének diadalmas érzésével fonódott össze, ezt asszociáljuk hozzá azóta is – a „szélsőségek kora” után (Hobsbawm) beköszöntött a demokratikus béke kora. Azt, hogy a liberális demokráciának láthatólag nem volt komoly alternatívája, úgy értelmezték, hogy megnyílt a lehetőség a nyugati típusú modernitás, azaz a piacok és a demokrácia (amit „piaci demokráciaként” időnként egy kalap alá vesznek) gyors globális expanziójára. Most, amikor fő ideológiai ellenfele elismerte a vereségét (Gorbacsov beszéde az ENSZ-ben 1988 decemberében), és a szovjet hatalom mint külső akadály elhárult, a „piaci demokrácia” elterjedését nem kell olyan történelmi folyamatnak tartani, aminek sikere egy sor előfeltételen múlik, hanem inkább kívánatos és elérendő cél: ahol egy az akarat, ott egy az út is.

Egy 1984-es „Több ország is demokratikussá válik-e” c. cikkében Huntington kerekperek leszögezte: egy demokratikus fejlődés lehetősége Kelet-Európában a nullával egyenlő. A szovjet jelenlét döntő és minden erőfeszítést megghiúsító akadály, teljesen mindegy, mennyire kedvezőek lehetnének erre a feltételek olyan más országokban, mint Csehszlovákia, Magyarország és Lengyelország.¹⁵ A kulcsmozzanat a demokratizálódáshoz a Szovjetunió mint külső akadály elhárulása volt. 1989 és a hidegháború vége ennél fogva különösen az amerikai kormány szemszögéből nézve egy világméretű demokratikus forradalom betetőzésének volt tekinthető.

A demokráciába való átmenet szakértői (a tranzitológia csúcspárággá vált a tudományos világban) 1989-et inkább a demokráciába való átmenet „harmadik hulláma” kulminálásának állították be, ami a dél-európai diktatúrák megdőlésével (Portugália, Spanyolország, Görögország) vette kezdetét a 70-es években, azután áttért Latin-Amerikára, amely a 80-as években sikeresen megszabadult a katonai rezsimeitől, mielőtt aztán 1989–91-ben a szovjet blokkot is elérte volna.

A Thomas Carother által „tranzíciós paradigmának” nevezett, 1989 után uralkodóvá vált koncepció központi feltevései nagyjából így foglalhatóak össze¹⁶:

1. Először is: minden ország, amelyik kilábal egy diktatúrából, úgy tekintendő, mint amely a demokráciába való átmenet állapotában van.

2. Másodszor: a demokratizálódás három egymást követő szakaszban megy végbe: nyitás, áttérés (a régi rezsimek összeomlása) és a demokrácia

mint a politikai berendezkedés „egyedüli lehetőségének” konszolidálódása.

3. Harmadszor: a demokráciát mindenekelőtt a választásokkal azonosítják.

4. Negyedszer: Nem vesznek figyelembe fontos (gazdasági, társadalmi vagy kulturális természetű) lényegi tényezőket, amelyek az átmenet eredményét befolyásolnák.

5. Ötödször: Nem valószínű, hogy a demokrácia kialakulását akadályozná az állam alakulása, mert a kettőt egymást erősítő folyamatnak tekintik.

Az 1989 utáni tranzíciós paradigma háromféle illúziót hívott életre:

1. Az első volt „a közvetlenség illúziója vagy inkább zsarnoksága”¹⁷, ami tulajdonképpen egy hosszú folyamatra nyúlik vissza (Budapest 1956, Prága 1968, Gdansk 1980), és 1989 rendkívüli körülményeinek volt betudható, átadta a helyét a társadalmi átalakulás új, „felgyorsult” változatára vonatkozó elképzelésnek, és annak, hogy lehet „egy lökést adni a történelemnek”.

2. A második illúzió abból adódott, hogy azt a körülményt, hogy láthatólag nem volt egy globális ideológiai rivális, tévesen úgy értelmezték, mint a liberális demokrácia világméretű elfogadását. A Milosevics-jellegű nacionalistáktól a Balkánon egészen a kínai kommunistákig, az iszlamista mozgalmakról Marakestől Bangladeszig nem is szólva, a nemzetközi szintéren a szereplők széles spektruma enyhén szólva is nem volt meggyőződve a liberális demokrácia elkerülhetetlen győzelméről.

3. A harmadik illúzió azzal a feltételezéssel függött össze, hogy az átmenetek a diktatúrából szükségképpen a demokráciába kell hogy torkolljanak. Az esetek többségében azonban a rendszerek keverékéhez vezettek, vagy ahhoz, amit Steven Levitsky és Lucien A. Wy „kompetitív autoritarizmusnak”¹⁸ nevez, ami megenged választásokat és néhány alapvető szabályt, de semmiképpen nem teremt kiegyenlített játéktérrel a politikai szereplők számára, következésképpen akadályozza a hatalomváltás lehetőségét.

A remények mérlege

Hogyan vonható hát meg 1989 demokratikus reményeinek mérlege?

Vannak jó és rossz hírek ezzel kapcsolatban. A jó hír az, hogy az elmúlt években az alulról jövő demokrácia ébredésének lehettünk a tanúi olyan régiókban, ahol erre a legkevésbé sem lehetett számítani: a „színes forradalmaktól” kezdve Ukrajnában és Grúziában, egészen a 2011 decemberi választásokat követő moszkvai tömegtüntetésekig és a 2011-es arab tavaszig. A rossz hír viszont az, hogy a demokrácia azokban az országokban, ahol már stabilnak látszott, válságba került.

Vajon tekinthető-e az arab tavasz egy újabb 1989-nek? Vannak párhuzamok a lélegzetelállító gyorsaság terén, amellyel egyes diktatúrák erőszakmentes láncreakciójának nyomására összeomlottak Tunéziától Egyiptomon át egészen Líbiáig – Tunézia szekuláris, művelt elitjével Magyarországra emlékeztetett, Líbia inkább Ceaușescu Romániájára, Egyiptom, a térség kulcsfontosságú országa ahhoz hasonló szerepet játszott, mint Lengyelország 1989-ben Kelet-Európa számára.

Sem 1989-et, sem 2011-et nem látták előre az elemzők, ami egyébként szerénységre int, másrészt arra figyelmeztet minket, hogy foglalkozunk a demokráciába való átmenet gyorsan felbukkanó problémáival. Ennek során az eltérések épp olyan fontosak, mint a mások példájából levonható tanulságok. Közép-Európa nem a Közel-Kelet. Vannak történelmi, kulturális és társadalmi különbségek, valamint a régi rezsimmel szembeni ellenállásnak másféle hagyományai, amely különbségek fontosak az új politikai elit kialakulásában és a demokratikus értékeknek való elkötelezettségük vonatkozásában. Nem kevésbé fontos, hogy egy nagyhatalom kihárta a kormányváltásnál („Megint 1989 van, de most a Nyugat a Szovjetunió”), ez mindkét esetben hozzájárult az instabilitás előidézéséhez a régióban, és más geopolitikai implikációkkal járó időszaknak nyitott utat. Vannak-e vajon az ilyen összevethetőségeken túl olyan tanulságok, amelyeket a demokráciához vezető kelet-európai átmenet tapasztalataiból vontak le (például az alkotmány momentuma, nacionalista megosztottságok, egy külső európai fogódzó fontossága a demokratizáláshoz), amelyet a Földközi tenger déli partján végmenő változásoknál jelentőséggel bírnának?

Az „arab tavasz” címszó alatt összefoglalt sok különböző megmozdulás kimenetele továbbra is nagyon bizonytalan. De máris hozzájárultak ahhoz, hogy korrigáljanak legalább két Nyugaton bevett feltevést. Az első ilyen feltevés, ami „a kultúrák összecsapásának” tézisével függ össze, elhanyagolhatónak találta a demokratizálás esélyeit az arab világban, az ott uralkodó vallási és kulturális feltételek mellett. Hogy az iszlamizmus a demokrácia könnyen kezelhető alkotóelemévé válhat-e, ez nyitott kérdés, az arab tavasz mindenestre fel-tárt egy kultúrán belüli konfliktust.

A második feltételezés, amit az arab tavasz megkérdőjelezett, azzal a tézissel függ össze, hogy a Nyugat választási lehetőségei ebben a régióban egy szekuláris katonai rezsime vagy egy iszlam fundamentalizmus uralma közötti választásra szűkülnek le. Az európai aggodalmak az arab világgal kapcsolatban arra hajlottak, hogy két témára összpontosítsák a figyelmüket, az egyik a biztonság (a terrorista fenyegetés), a másik a bevándorlók beözönlésének kontroll alatt tartása. Most egy harmadik dimenzió is megjelent a látóterükben: a demokratizálódás lehetősége, ami nem jelent egyet az „elnyugatiasodással” vagy az

Ivan Štrpka

Öltsd ki a nyelved

Az utolsó udvari bolondod vagyok. Futok – bár nem mozdulok. A bolond vagyok, ki az árnyak hajlongását lesi a kerítések tövében, a máglyákon és a szavakon túli, lángoló utak mentén. Megyünk. Utazunk.

Nem messze az elbagyott benzinkúttól, egy csendes út mentén fiatal fa lángol. Egyetlen lobogás az egész. Árnyéka vad táncot jár. Sziszeg a zöld lomb. Pattog a fa. És egyre nő a szél.

Hagyjuk ott mellette csendtől repedezett kőcipőink. Továbbmegyünk. Gondolatban. Hisz nem mozdulunk. Az Énem és a fa ferde árnyéka. S mögöttünk – siket madár elnyűt és összevérzett gyermekcipőnkben. Meg fakó, vékony bójú, ballagatog tojások. Am a bój mögött a Mágus szenvedélyes nevetése.

Csak öltsd ki a nyelved, kicsi bábom. A máglyát nem barsogod túl. A papír falán lobogó árnyékod sem. Visszajára fordul az átok. A papír túloldalán.

A hely

A kongó délutánban a lámpaernyő árnyát körbejáró árny. Az erős nyomás mindent oda- szögez koponyád benső falához.

Ne mozdulj imen. Ez a Te te vagy. És a fehér csontok, melyek közül, közel a tűzböz, kiléptél.

Es hagyd az ákombákomokat. A hamu megint elbamvad. A világot elnyeli a csupasz kerítésen levő lyuk. És minden fehérséget elnyelnek a felbők. Nem bunyorít a bang, nem kiált a fül. A tükör résen, de nem kap el s nem is tükröz vissza semmit – mindent átérészt magán.

A csapda, hogy mozdulatlanul is egyre ott köröz fölötte. Hadd nyikorogjon a malomkerék.

Hadd tűnjene el az árnyak, hadd sápadjon el egészen a bolond. Hadd pattogjanak a néma csontok.

Légy résen, és verj vissza mindent. Ne táncolj. Ne kavard föl a vizet. Ne mozdulj a tett színbehéről. Ez vagy? Ez vagy te?

Senki. Utolsó önarckép

Július van. Ez az irgalmatlan, minden oldalról átetsző tükör (melyben felismerjük egymást, benne mozgunk, megyünk, elrejtőzünk, elbamvadunk), a mi saját világunk, mely pusztítja cselekedeteink balmozza fel, s nem a képeink. S nyakig benne. Fejbe kólint egy bullám. Mélység nélküli kékség. A nap földeten, lüktető seb. Az az eleven Senki a tükörben én vagyok.

TÓTH LÁSZLÓ ÁTIRATAI

„európaizálódással”. Ez lényeges különbség az arab tavasz és 1989 között, de új kihívás is Európa szomszédsági politikája számára. Európa elkötelezettségének hitele azonban azon is múlik, milyen állapotban van a demokrácia Európa saját határain belül.

Regresszió

És ezzel elérkeztünk a rossz hírekhez. Az aktuális gazdasági és pénzügyi válság a demokrácia egész Európát átfogó válságába ment át. Mikor nem „fiatal” már egy demokrácia? A válasz: amikor ugyanolyan tarthatatlan állapotoktól szenved, mint a régi, az öreg demokráciák. És nincs hiány a demokráciába való befáradtság közös tüneteiben annak szélében és hosszában, amit valamikor Kelet- és Nyugat-Európaként különböztettek meg.

Az egyik, két évtizeddel ezelőtt sokat vitatott feltevés az volt, hogy a piacgazdaságra való áttérés nagy destabilizációs kockázatokkal jár a társadalmakra nézve, ami veszélybe sodorhatná a demokráciába való átmenet 1989 utáni eredményeit. Ez az aggály nem igazolódott be, és a demokrácia egy egyenlőtlen szintű konszolidálódásának lehetünk tanúi. Ma a gazdasági válság és a piacok azok, amelyek a megszilárdult demokráciák aláásásával fenyegetnek.

Egy másik feltételezés az volt, hogy az Európához való csatlakozás és annak átalakító ereje lesz a legjobb út ahhoz, hogy Kelet-Európa országait bebiztosítsák a demokrácia számára. De mi volna, ha az EU a globális pénzpiacok nyomására nemcsak a gazdasági kilátásokat ásná alá, hanem a társadalmi struktúrát és magának a demokratikus intézményrendszernek a legitimitását is?

A válságra adott két legfontosabb reakció az utóbbi időben a technokrácia (tehát az elvi politikát felváltó szakpolitika) és a populizmus voltak (tehát politizálás szakpolitika nélkül), a technokráta elitekkel és az EU-val szembeni mozgósítás a nemzeti szuverenitás védelmében a xenofóbia különböző fokozataival).

Közben a technokrácia kontra populizmus vertikális tengelyét a „kozmpolizmus kontra partikularizmus” nemzeti, etnikai vagy vallási jellegű horizontális tengelye egészíti ki.¹⁹ Régebbi, stabilabb demokráciáknak (mint Angliában, Franciaországban és Németországban) minden gyengeségük ellenére sikerült mindeddig feltartóztatni ezt a tendenciát, akárcsak Lengyelországban. Mégis azt figyelhetjük meg, hogy az EU mint a régi és újabb tagállamai közötti demokratizáló kapocs egyre jobban erodálódik.

Egy másik kihívás a „tranzitológia” számára 1989 után a demokratizálás lefolyásával kapcsolatos: a fordulattól a konszolidálódásig. Ma azzal a zavarba ejtő lehetőséggel találjuk magunkat szembe, hogy olyan megszilárdult demokráciák, mint Magyarország, egy „demokratikus regresszió”, visszafejlődésen mennek keresztül – ami arra figyelmeztet, hogy a demokráciák természetüknél fogva sosem válnak egyértelműen stabilá. Magyarország, amelyet valamikor a demokráciába való átmenet egyik modelljének lehetett tekinteni, ma (akárcsak Lengyelország a Kaczinski-ikrek idején), az „illiberális demokrácia” tipikus esete. Közép-Kelet-Európa megint a „köztes országok” sajátos jegyeit mutatja, és bepillantást nyújt a nyugat-európai demokráciák válságába, de hidat is képez a kontinens keleti felén érvényesülő autoritárius áramlathoz: az autoriter regresszió tengelyét, amely Magyarország Orbán Viktor alatti „illiberális momentumától” Janukovics kiforrottabb autoriter ukrainai kísérletén át terjed egészen a Lukaszenka alatt teljesen kifejtett autoritarizmusig Belaruszban. Egészen Putyin Oroszorszáig húzódik ez a tengely. 25 évvel a régi rezsim bukása után az új demokráciák Közép-Kelet-Európában mindkét minta laboratóriumaivá váltak a demokrácia jelenlegi európai válsága idején.

(egy hosszabb tanulmány első része)

KARÁDI ÉVA FORDÍTÁSA

¹ Amin Maalouf, *Disordered World*, London 2012, Bloomsbury

² Adam Roberts, „Introduction”, in Adam Roberts and Timothy Garton Ash (eds), *Civil Resistance and Power Politics*, Oxford, Oxford University Press, 2009, p. 1.

³ Stephen Kotkin, *Uncivil Society*, New York, Modern Library, 2009.

⁴ François Furet, *L'énigme de la désagrégation communiste*, Paris, Fondation Saint Simon, 1990, p. 4.

⁵ idézi Fred Halliday, *Revolutions and World Politics*, 1999, p. 53.

⁶ Vaclav Havel, „Politics and Conscience” in *Open Letters: Selected Writings, 1965–1990*, New York, Vintage, 1992, p. 260

⁷ Claude Lefort, *L'invention démocratique*, Paris, Fayard, 1981, p. 42.

⁸ Mary Kaldor, „The Ideas of 1989: The Origins of the Concept of Global Civil Society”, in *Transnational Law & Contemporary Problems*, Vol. 9, 1999, pp. 475–488.

⁹ vö. Daniel Bell, *The End of Ideology: on the exhaustion of political ideas in the 1950's*, Cambridge, Harvard University Press, 1962

¹⁰ Paul Berman, *A Tale of Two Utopias*, New York, Norton, 1996; Jacques Rupnik, „Les deux Printemps 1968”, *Etudes*, Mai 2008, pp. 585–592.

¹¹ R. Koselleck, *Le Futur Passé*, Paris, EHESS, 1990, p. 314

¹² Ezt a témát dolgozta ki Jenny Andersson egy kutatási projektjében: *FUTUREPOL*, ERC grant.

¹³ Francis Fukuyama, „The End of History?”, *National Interest*, 1989, pp. 3–18; Francis Fukuyama, *The End of History and the Last Man*, New York, Free Press, 1992.

¹⁴ Samuel P. Huntington, „The Clash of Civilizations”, *Foreign Affairs*, Summer 1993, p. 22. Könyvalakban: Samuel P. Huntington, *The Clash of Civilizations, Remaking of World Order*, New York, 1996.

¹⁵ Samuel P. Huntington, „Will More Countries Become Democratic?”, *Political Sciences Quarterly*, Vol. 99, No. 2, Summer 1984, p. 217.

¹⁶ Thomas Carothers, „The End of the Transition Paradigm”, *Journal of Democracy*, Vol. 13, No. 1, 2002, pp. 5–20. Ebben a kötetben

Thomas Carothers revidálja a „democracy promotion” paradigmát szembeállítva George W. Bush elnökségének neokonzervatív beállítottságát az Obama-kormányéval.

¹⁷ „Folyton előre és hátra tekintünk, anélkül hogy kilépnénk a jelenből, amire az időhorizontunkat leszűkítettük.” François Hartog, *Régimes d'historicité, présentisme et expériences du temps*, Paris, Seuil, 2003, p. 217. A demokratikus időtávlatok kialakításáról ld. Andreas Schedler and Javier Santiso, „Democracy and Time: An Invitation”, *International Political Sciences Review* (1998), Vol. 19, n. 1, p. 5–18

¹⁸ Steven Levitsky and Lucan Way, *Competitive authoritarianism: hybrid regimes after the cold war*, Cambridge, Cambridge University Press, 2010. Ld még: Larry Diamond, „The Democratic Rollback”, in *Foreign Affairs* (March–April 2008), p. 36–48

¹⁹ Pierre Hassner, „Preface”, in *Politique, Anthologie du savoir*, Paris, 2012, p. 16.

Ideát és odaát

Senkiföldje

Éjjel néha félttem, mert nem tudtam, mi legyen belőlem az iskola után. És tudok majd akkor focizni? Csak gyerekek fociztak az udvaron. Vasárnaponként néha a földszintről egy apuka is beállt köznél, piros melegítőben, mindig úgy üdvözölt, hogy „szevasz”, és úgy köszönt el, hogy „minden jókat”, úgy látszik, így beszéltek nálunk a munkások. Mi legyenek? A tévében egyszer láttam egy kosárfonót, aki egészen egyszerűnek látszó módszerrel fűzfaveszszókból erős kosarakat font, nem tűnt nehéznek, és ritka foglalkozás volt, amire felfigyel az ember. Üvegfüjő, az is egy lehetőség. Mivel aztán egész életünkben ugyanazt csináljuk, fontos, hogy jól válasszunk. De meddig halogathatom még a választást? Mindig csak rövid időre fogott el a szenvedély. Legtöbbször nem volt a lakásban olyan hozzávaló, ami kellett volna az ötlet megvalósításához, nem volt kókuszliszt a habcsókhoz, vagy nem találtam az ollót, vagy kellett volna egy véső. Régebben darukezelő akartam lenni. Oda-fent sokáig kereshetnének, és nem kell állni.

Egy bizonyos életkorban mindenkit beraktak egy gyárba, voltak sokan, akiket városról városra hurcoltak, mert már minden gyár megtelt. Csak nyugdíjas korukban mehettek haza, de akkor a többségüknek már túl késő volt, nem tudtak munka nélkül élni. Ezért sok nyugdíjas többet dolgozott, mint korábban, volt, aki visszament a régi üzemébe, hogy a körmére nézzen az utódjának. Sokan valami hobbit találtak ki maguknak, olyan munkát, amiért még fizetést se kaptak. Ki állította, hogy van nekem való foglalkozás? A közismert szakmák listája nem elégített ki. Talán a vadnyugaton, ott minden városban volt seriff, egy marshal, egy fogadós, egy doki, egy tréfamester és egy tiszteletes, még ha nem is tudtam, neki mi a feladata. Marshalnak lenni, azt el tudtam volna képzelni. Hosszú lovaglás közben a kalapomat hol a homlokomra, hol a nyakamra tolni, és délben vizet merni vele egy kútból.

Hogy a szüleim mit csináltak, nem tudtam. Jegyzeteik kartotékdobozokba préselve vagy halmokba tornyosulva heverték a lakásban mindenhol. Néha telefonáltak a kollégák, akkor a telefonhoz kellett hívni a szülőket. Bár előtte vadul szidták a munkával kapcsolatos lehetetlen állapotokat, ezt telefonálás közben jól leplezték. Hogy anyám mindig vidám hangon szólt bele a telefonba, pedig fájt a feje, engem megnyugtatott. A telefonterápia volt az egyetlen, ami hatott nála a migrén ellen, az összes többi módszer csődöt mondott. Ennek egyik mellékhatása az volt, hogy a migrénnel együtt járó illatérzékenysége miatt sohasem dohányozhattam titokban.

A farsangra detektívjelmezben mentem. Ő az, akire mindenki vár a tethelyen, aki megfordítja a hullát: „Gyilkosság.” Furcsa, hogy nem úgy kell írni: „dedektív”. Amikor ezt elmondtam a szüleimnek, feljegyezték egy cédulára. Kalle Blomquist, álmos kisváros nyáron, csak a detektív nem hisz a béke látzatának, és hirtelen kiderül, hogy egy kaland kellős közepén találja magát az ember. Vagy Pinky detektív, akit senki nem vett komolyan, egészen addig, míg rács mögé nem juttatta a bűnözőket. A „Cluedo”-játékban mindenki Mr. Bloom akart lenni, a fiatalember a pipával, Frau Weiß általános megvevésnek volt kitéve. Egyszer betörték nálunk a pincébe, eltűnt pár bicikli. Lementem a nagyítóval, hogy megtaláljam a tolvajt. De a lányok rögzítéséhez speciális anyagra lett volna szükség, mint a *Hajsza a csodatarka madár utánban*. Mindig a hiányzó felszerelés volt a baj.

Steffen Mund az ötödik osztály után végre befejezhette az iskolát, és most a mélyépítőknél dolgozott. Egyszer találkoztam vele az S-Bahnon, arról áradozott, hogy rossz időben nem kell dolgozniuk. Vajon ő is belepilált a betonba? A születésnapjára meghívta a bátyámat, aki el is ment, elvégre „közösségi lények” vagyunk. A vendégek unalmukban többször is felpeltek egy nehéz követ a negyedikre, és kidobták az ablakon. Közben Steffen Mund bátyjának az Elvis-kazettáit hallgatták. Végül elővettek egy dobozt, amiben fényképek voltak: egy lány, aki szőrös szeméremtestét mutogatja a kamerának. Steffen

Mund bátyja pornográf képeket csinált a barátnőjével, abból fizette a nyugati farmernadrágjait. A nővéremtől vegyszereket kért robbanótöltetekhez, hiszen a nővérem gimnáziumba jár, ott biztosan vannak a laborban ilyesmi.

Aggódtam, mert a *Neues Leben* „Borrmann professzor a szexualitásról” című rovatában elolvastam, átlagosan mikor esnek át az NDK-ban a fiatalok az első szexuális aktuson. Egyértelműen késésben voltam, és nem kínálkozott megoldás. Az idősebb testvéreimnek sem volt senkijük, már olyan túl sokan voltunk a lakásban. A nyári táborban volt egy barátnőm, legalább volt kivel diszkóba menni, meg levelezni. De amikor az egyik levelében, ami tele volt helyesírási hibákkal, azt javasolta, hogy látogassam meg, az valahogy túl kalandosnak tűnt, és inkább megbetegedtem. Adjam fel miatta az eddigi életemet? Ezenkívül minden kapcsolat kudarcra van ítélve; talán csak egyetlen példát láttam hosszú ideig tartó, boldog házasságra, és az Christa és Gerhard Wolf házassága volt.

Számítógépes játékokat tesztelni, az nekem való szakma volna? Nem tudtam szabadulni az „Elite” nevű úrutazás-szimulátortól, amely a C64-en futott. Az űrhajók vektormodellek voltak a fenséges magányt sugárzó világűr fekete háttere előtt. Minden bolygót meg lehetett közelíteni, még ha évekbe került is, mivel a játék „valós időben” játszódtott. A leszálláshoz tudni kellett, hogyan lehet összehangolni az űrhajó pályáját a bolygó forgásával, csak úgy lehetett eltalálni az állomásba vezető keskeny rést, eléggé lelassítva az űrhajót ahhoz, hogy ne törjön szét. Amikor ez nekem először sikerült, reggel, iskola előtt, és meglepő módon felcsendült a *Kék Duna-kerिंगő*, fáradt voltam, és büszke. Most már kereskedhettem rézzel vagy szőrmével, hogy aztán előléptessenek, és egyszer majd „elit” legyenek.

Amikor az első szputnyikot elindították, apám a rádió mellett ült, és megpróbálta befogni a műhold jeleit. A szputnyik úgy nézett ki, mintha a Földnek egy apró babája született volna, és úgy csipogott, mint egy félénk madárka. Az igazi csoda az volt, hogy az oroszok képesek voltak egy ilyen teljesítményre. Hiszen mi a szovjet technológiát csak az ormótlan karórák formájában ismertük, amikért cserébe nekünk Ruhla-órákat kellett szállítanunk a Szovjetunióba. Ahogy kinéztek, senki sem csodálkozott volna, ha az orosz órák atomenergiával működtek volna. A szovjet filmekben a férfiaknak is ki volt sminkelve a szemük, a szovjet csokoládéban számomra ismeretlen pótanyagok ízét éreztem. A termék külsejét nem tartották fontosnak, minden úgy nézett ki, mint egy felnagyított gyermekjáték, mintha az emberek idősebb korban sem lennének ügyesebbek, és nem boldogulnának el kisebb gombokkal. Mégis sikerült nekik az amerikaiak előtt kijutni a világűrbe. Az persze jellemző rájuk, hogy mit küldtek fel először: csótányokat!

Mi, fiúk, arról álmodoztunk, hogy űrhajósok leszünk, bár a világűrben biztosan nem találunk lányokat. Az iskolai kórusban pont a megfelelő helyen lettünk volna, de túl buták voltunk ahhoz, hogy ezt kihasználjuk. Beléptem a „Technika és Természettudomány Klubba”, ahol porszívócsövekből, termoszkoból és egy bukósisakból űrhajós ruhát csináltunk. Versenyeztünk, hogy az évzáró ünnepségen kit érjen a megtiszteltetés, hogy ebben a ruhában jelenhet meg, ehhez az űrhajós verseny különböző ügyességi és logikai feladataiban a legtöbb pontot kellett összegyűjteni. Elvégre az űrhajósoknak is talpraesetteknek kell lenniük, a Föld jó benyomást akar kelteni, ha netán földönkívüliekkel való találkozásra kerül sor.

Szerettem a *Mézga Aladár különös kalandjai* című magyar rajzfilmsozrotot, amelyben egy fiú, akit a családja lebecsült, éjjelenként egy hegedűtokból elővett felfújható űrhajót, és a házuk tetejéről felszállt a világűrbe, mindig egy másik bolygóra, amelyek mindegyikén egzotikus társadalmi rendszerek működtek, és egyik sem illett a kapitalizmus–szocializmus általunk ismert sémájába. Minden éjjel titokban egy másik bolygót felfedezni, és

SCHMIDT, Jochen
„Velem mindig
történik valami”
Magyar Lettre
Internationale, 93

reggel megint ágyban feküdni, az – alig mertem kimondani ezt a gondolatot – talán még jobb volt, mint tévét nézni. De ehhez régi házban kellett lakni, ahol fel lehetett menni a padlásra, és onnan egy létrán a tetőre, és akkor gyakorlatilag már külföldön volt az ember. A könyvben Steffen Mund a nagyszünetben felmászott egy tizenegy emeletes ház tetejére, és onnan lógatta le a lábát.

Én ugyan elhivatottságot éreztem az úrhajózás iránt – kifejezetten vonzónak találtam, hogy csak tubusos ételeket lehet enni, szerettem a tubusokat, mint minden olyan terméket, amelynek az emberi alkotó szellem elvette a természetességét –, de volt egy nagy akadály, még annál is nagyobb, hogy minden úrhajósna meg kell tanulnia oroszul: a gyenge gyomrom. Nem bírtam volna ki a szédülési gyakorlatot az Úttörőpalota úrhajózási központjában. Már a buszban rosszul lettem, ha az nem nyílegyenesen haladt az úton. Csak akkor lehettem volna úrhajós, ha garantálták volna, hogy az úrhajóban az ablaknál ülhetek, közvetlenül a pilóta mögött, nem szólnak hozzám, és a biztonság kedvéért egy vödör is van mellettem.

Az érettségi után másfél év katonaság vár rám, sötét időszak. Előkészületként csatlakoznom kellene valakihez, aki ezekre a félégalis karatetanfolyamokra jár. Nem volt szabad magánúton ázsiai harcművészetet tanulni, hogy ne szállhassunk szembe az állami szervekkel. Vehetnék egy expandert is, és tévézés közben fejleszthetném az izmaimat. A lábimokhoz voltak pedálok, amiket széken ülve lehetett hajtani. És a katonaság után? Elfoglalni egy lakást a Prenzlauer Bergen, közös vécé, szimpla ablakok, széntüzelés, ez mind nem számít, a lényeg, hogy közel legyen a mozikhoz és színházakhoz, és lehessen látogatókat fogadni. Brikettet lophatott az ember a nyugatra kivándoroltak pincéjéből. A saját lakásomban fellógathatok egy homokzsákokat, hogy gyakoroljam az ökölvívást. A régi házakban mindig voltak „leskelődőlyukak”, ezt tudni lehetett az *Erotika éjszakára*-filmekből, ahol valaki mindig megleste egy lyukon át mások szerelmeskedését, mégpedig gyakran az izgatón szégyentelen nő tudtával. Meglesem a lyukon át a szomszédaimat, és talán volna köztük egy lány, akitől lisztet kérhetnék kölcsön, hogy megismerkedjem vele? Matematikát tanulni, ha képes lennék rá? Akkor talán találnék munkát Berlinben, egy intézetben, ahol mindenki olyan okos lenne, hogy megengedhetné magának, hogy szembeforduljon az állammal. Mindenesetre valami olyasmi, hogy lehessen utazni nyugati konferenciákra. A fizetés mindegy lenne, a fő, hogy érdekes munkatársaim legyenek. Nem ugyanazt csinálni minden nap, hanem valami kreatív dolgot, kutatni, bizonyítani a „Schmidt-tételt”. Vagy inkább kívül maradni az egészen, és valami szakmát tanulni? Akkor nem parancsolna senki, és hozzájuthatnék olyan érdekes anyagokhoz, mint a bőr vagy a rézdrót. Szükség esetén lehetnék temetőkertész, azok néha aranydarabokat találnak ásás közben, és koponyákat adnak el orvostanhallgatóknak. Mecklenburgban felújítani egy parasztházat, olyanokat szinte ingyen meg lehet szerezni idős asszonyoktól. Akkor hívhatnék oda nyáron barátokat, művészeket, kívülállókat és főleg lányokat. Talán szerencsém lesz, és elmehetek Finnországba? Az nem annyira kapitalista. És ha számítógépekkel csinálnék valamit? Akkor olyan fontos lennék a gazdaság számára, hogy más dolgokat elnéznének nekem. De tulajdonképpen legszívesebben egy filmet forgattam volna, vagy színházban dolgoztam volna, mert ott kinyithatta az ember a száját. De hogy lehet az ember rendező? Biztosan nem nehéz szakma, a munka javát a színészek végzik el. Mindig próbálgattam a „Lenni vagy nem lenni”-monológot gondolatban valami korábban nem ismert módon hangsúlyozni. Amikor Christoph Hein dedikálta a *Régi tangó* című könyvét a „Nemzetközi Könyvesboltban”, 200 méter hosszú sort álltam végig – az írókra felnézett az ember. Az írók között mindenki ismert mindenkit, és tisztelte őket a nép, mert megvesztegethetetlenek voltak, és orákulumszerű verseket írtak, amikből kiolvashattuk a jövőket, gyakran okosabbak voltak a szövegek, mint a szerzőik. Művészekkel barátkozni, festőbarátok képeit kiakasztani a falra. Jegyeket szerezni premierekre. A nővérem egyik barátnője ismert egy avantgárd költőt, néha éjjel leültek a villamosínekre, és nézték a csillagokat, az jobb volt, mint elutazni Rómába. Ötletek kellene, viccesnek kell lenni. És kell egy elektromos gitár, hogy együttess alakítson az ember, egy torzítóval akkor is elég jól szól, ha valaki nem tud rajta rendesen játszani. Nyáron elstoppolni a Fekete-tengerhez, netán a Pamírban túrázni, azt is meg lehet csinálni, ha egy tranzitvízummal lelép az ember egy turistacsoporthoz. De el lehet menni hús márkával Magdeburgba, abból automatikusan valami kalandos dolog lesz, ha ilyen kevés pénzzel indul neki az ember. Ásványokat csempészni Romániából, és itt eladni? A tudósoknak biztosan sok szabadságuk van nyáron. Vagy legyenek színházi kritikus? Véleményem úgyis lenne mindenről, ráadásul

ingyen lehet menni premierekre. Vagy vannak ezek a művészek, akik performanszokat csinálnak, ahhoz nem kell tudni semmit, csak bízni magában az embernek, és elfojtani a nevetését. Beszélgetést szervezni a padláson, de nem mondani semmit, hanem felolvasztani egy zacskó mélyhűtött spenótot, és közben gonosz pillantásokat vetni. Vagy lehetnék portás a városi könyvtárban, és olvasnék egész nap. Vagy tanulhatnék teológiát, ahhoz ugyanis nem *kell* hinni Istenben, elég, ha az ember szakállat növeszt, és akkor tanulhat latinul és görögül, és annak alapján könnyen meg lehet tanulni a legtöbb nyelvet. A templom mindig ott lenne, abban bármikor menedéket találhatnék. A Cion-templomot évek óta renoválják, legalábbis látszatra, hogy a punkoknak legyen névleg valamilyen munkahelyük, hogy ne zárják őket börtönbe „közösségellenes viselkedésért”. De előbb matematika, bár én szívesebben tanulnék germanisztikát, de az biztosan nem fog menni a nyugati rokonaim miatt. Ahogy az elektronikus adatfeldolgozás sem, ezt a drezdai Műszaki Egyetemen mondták egy tanulmányi tájékoztatón. De az egyik fiú az Ifjúsági Közösségből olyan okos volt, hogy a szolgáltatmegtagadás ellenére és egyetemi végzettség nélkül egy kertészetben használhatta a számítógépet, és titokban mindig játékokat programozott. Filozófia, újságírás, francia, germanisztika, történelem, jog, egyik sem jöhetett szóba a továbbtanulás szempontjából, mert ezeknél csak az ideológia számított. Azonkívül ezekkel a foglalkozásokkal nem boldog az ember ebben az országban. Egy másik fiú a közösségből évek óta ápolóként dolgozott, és abban reménykedett, hogy egyszer majd felveszik az orvosira annak ellenére, hogy megtagadta a fegyveres szolgálatot – ennyire biztos volt benne, hogy orvos akar lenni. Anyám is csak azért választotta a szakját, mert ott volt hely, úgyhogy elvégezte, és aztán a legjobbat akarta kihozni belőle, pedig szívesebben lett volna kémikus. Az a lényeg, hogy előbb egy lakást szerezzek, akkor majd lesz barátnóm is, és végre megismerem a megfelelő embereket. Hogy ne mindig utólag tudjam meg, hogy valahol valami tiltott dolgot csináltak. Ahhoz is sok idő kellene, gondolkodni, amikor annyi minden van, amire figyelni kell, nem lehet egyszerre mindenhol az ember. Megnézni a filmeket, a színdarabokat, elmenni az egyházi rendezvényekre, punkkoncertekre, vidéki bluestalálkozókra, pincebulikra, gitározni tanulni, import tornacipőt beszerezni, és melleleg az iskola. Megígérték, hogy megkapom az öreg írógépünket, azzal talán tudok írni egy darabot. Ha az ember írógéppel ír, az már majdnem olyan, mint publikálni egy könyvet. A hatodik osztályban rászoktam arra, hogy nyomtatott betűvel írjak, mert mindig kritizáltak a ronda írásom miatt. Most még olvashatatlanabb lett az írásom, és lassabban is ment, csak az írógép jelenthetett megoldást. Ki kellett derítenem, kibe vagyok éppen a leginkább szerelmes. Saxana, a lány a seprűnyélen – a lábait, ha felhúzta a szoknyáját, hogy ne akadályozza a repülésben. Christin a tizenkettedikből, aki mindig egy láncot hordott, fakeszettel (a pulóvere *fölött!*), a sportünnepélyen láttam a lábait rövidnadrágban. A lány az Ifjúsági Közösségből, aki úgy nézett ki, mint Senta Berger, és akivel reggel mindig találkozni akartam az S-Bahnon. Ugyanakkor Irinának is a közelében akartam maradni, aki a vonat másik végén szállt be, ráadásul az egyik családirag állampárti volt, a másik viszont sokkal kritikusabb, mint én. A pénztárosnő a Komische Operben, akitől elhoztam a színházbérleteket az osztálynak, és aki elengedett néhány pfenniget az árból, mert nem volt elég a pénzem – vajon ezzel azt akarta mondani, hogy reméli, még viszontlát? Az a fekete hajú lány az Oranienburger Straßén levő zsinagóga könyvtárából, ő zsidó volt? A piszkos lány *A rózsza nevéből*, aki elcsábította a szerzetest, de ilyesmi nyilván csak ritkán történt meg szerzetesekkel. A lány a francia tanfolyamról, aki mindig más színű, saját kezűleg lakkozott szemüveget hordott. Az egyik fodrásznő a szolgáltatóházból, sajnos szerencse kérdése volt, ha hosszú várakozás után hozzá került az ember, nem pedig egy másik fodrásznőhöz. A vidáman hajlongó tornásznő a nyugatnémet aerobic-műsorból. Hogyan lehetne nekem valamikor is barátnóm, ha közben olyan sokat megcsalok?

(könyvrészlet)

SZIJER FERENC FORDÍTÁSA

Kína Csuang-ce harmadik szemével

25 évvel Tienanmen után

1989 nyarán Prágából Varsóba utaztam fiatal lengyel értelmiségiek egy csoportjának meghívására, akik nem-hivatalos, „civil” megfigyelőket hoztak a sokkal elnyomóbb jellegű kommunista országokból, hogy szemtanúi lehessenek az első (félig) szabad választásnak a szovjet blokkban. A „szigorúan ellenőrzött”, „normalizált” Csehszlovákia még mindig elég fojtogató volt, és most lehetőséget kaptam, hogy egy kis szabadabb levegőt szívpantsak.

Ennek az útnak az egyik maradandó emléke, hogy mindenki felháborodottan ítélte el a véres leszámolást, ami a másik féltekén, Pekingben zajlott. Plakátok voltak mindenütt nyugati magazinok fénymásolt címlapjaival, amelyek Teng Hsziao Pinget és Li Penget „pekingi mészárosoknak” bélyegezték. Voltak rendezvények, előadások és viták, röplapok és brosúrák, pólók és kitűzők. Azok után, ahogy a hadsereg 1981-ben hidegre tette a Szolidaritást, a lengyelek természetes módon éreztek együtt az áldozatokkal, amit visszaesésnek érzekeltek a saját demokratikus győzelmük idején.

És nem csak a kommunizmus áldozatait, de az aktorai is tanúsítottak a maguk módján némi együttérzést a pekingi események szereplőivel. Hazatérésem után az volt az első munkám a pozsonyi Comenius egyetemen, hogy tolmácsoljak a kínai oktatási minisztériumból érkezett hivatalos delegációnak. A szlovák minisztériumi tisztviselők egyre-másra kifejezést adtak rokonszenvüknek az iránt, amit azokkal az izgága diákokkal „meg kellett tenni” Pekingben. Egyesek még személyesebb kommentárokat is megengedtek maguknak: „Tudják, lehet, hogy végül nálunk is ugyanezt kell majd tenni”. Ezen a ponton vizslatva méregettek: „Remélem, pontosan fordítja, fiatalember”. Mindenki előtt világos volt, bármelyik oldalon állt is, abban a történelmi esztendőben, hogy Tienanmen volt a fonákja ugyanannak a szököárnak, ami véget vetett a kommunizmusnak a világ nagyrészen.

Amikor a változás szele végre hozzánk is elért, mint tudjuk, a cseh hivatalosság „nem tette meg ugyanazt”, de biztos vagyok benne, hogy sok olyan akadt az elvtársak között, akinek az volt az első ösztönös reakciója, hogy be kell hívni a csapatokat. A játszma eldőlt, amint az oroszok nyilvánvalóvá tették, hogy ezúttal nem küldik be a Vörös Hadsereget. A kínaiaktól eltérően a megingott kelet-európai rezsimek egyedül nem sokra mentek.

Időközben, miközben nagyban örvendeztek Kelet-Európa békés demokratizálódásának, a világ bizalmatlanul figyelte, ahogy a kínai államvezetés elnyomó intézkedéseket fogantatosított azokkal szemben, akik meg mertek szólalni ezen

a rövidéletű tavaszon. A hivatalos feketelistán szereplők közül azokat, akiknek sikerült elmenekülni, hősként fogadták Hong Kongban és Nyugaton. Kínai diákok és tudósok a külföldi egyetemekről faxon küldözgettek haza kormányellenes üzeneteket. Számos politikai szervezetet alakítottak emigrációba kényszerült kínai diákok Európában és Amerikában, a küszöbön álló rendszerváltozás reményében. A mára eléggé feledésbe merült párizsi központú Demokratikus Kínáért Szövetség¹ olyan képviselőit, mint Chen Yizi, Zhao Ziyang volt tanácsadója vagy Liu Binyan, a kínai újságírás néhai doyenje, bármikor szívesen látták a politikai vezetők a nyugati fővárosokban.

Ahogy a dalai lámát is. Emlékeztünk rá, hogy ösztentségét Nobel Békédíjjal tüntették ki 1989-ben azok után, hogy ugyanabban az évben valamivel korábban a kínai uralom ellen tömegtüntetések zajlottak. Azoknak a tüntetéseknek az elfojtását az akkori tibeti párttitkár, Hu Jintao elvtárs felügyelte, aki időközben jobb és nagyobb dolgok felé mozdult el, és sokan gondolják úgy, hogy a Lhászában tanúsított keménykezűségével nyerte el az idősebb pártvezetők bizalmát Tienanmen után.

20-25 év alatt Kína nemzetközi megítélése a felismerhetetlenségig megváltozott. Tienanmen árnyéka még itt lebeg, de a világot azóta egy Kínáról elterjedt másik kép ragadta meg: „a felemelkedő sárkány”, egy feljövőben lévő nagyhatalom, amely nyaktörő sebességgel alakítja át önmagát és minden mást is maga körül. Kínával kapcsolatban minden nagyra és gyorsra tűnik – a GDP növekedése, kereskedelmi többletei és külföldi tartalékai, felhőkarcolói és olimpiai érmeinek száma.

Elmúlt a régi pária-státusz. Pekinget mindenfelől csodálják gazdasági ereje és geopolitikai befolyása miatt. A nyugati politikusok kerülnek a néhány megmaradt disszident, mint a pestisest, és egymás sarkát tapossák, hogy találkozzanak ugyanazokkal az elvtársakkal, akiket valamikor „mészárosnak” tituláltak. Egyesek „stratégiai partnerséget” hirdetnek Kínával, az elvi szilárdság sajnálatos módon kezd gyorsabban felbomlani, mint ahogy kimondhatnánk, „bojkottáljuk Carrefourt”.

A dalai láma abban a helyzetben találja magát, hogy minden hivatalos ember kerülni igyekszik a társaságát, míg Hu Jintao elnökkel, aki 1989-ben kihirdette a rendkívüli állapotot Lhászában, a világ politikai elitje parolázik.

Még feltűnőbb, milyen élesen megváltozott az átlagemberek beállítottsága, a jó öreg *lao bai xing*, a „közhangulat” az elmúlt 20-25 évben. Szó se róla, sok elégedetlenség foryog a felszín alatt, és sokszor fölötte is – Kínában évente több tízezer

spontán tüntetést regisztrálnak a helyi szintű korrupció és a hatalommal való visszaélés ellen. De meglepő módon a láthatólag közönséges polgárok bámulatosan nagy számban készek fellépni a „központi kormányzat” támogatása mellett, különösen, amikor Kína nemzeti büszkeségét és presztízsét látják kockán forogni. A külföldön tanuló kínai diákok már nem küldözgetnek haza felforgató tatalmú faxokat, inkább hajlanak arra, hogy cyber hajtóvadászatra induljanak a „Kína-ellenes elemek és árulók” ellen.

Nyilvánvaló, hogy jelentős eltolódás ment végbe Kínában az elmúlt 20-25 évben. A kommunista rezsim nemcsak hogy nem volt hajlandó követni a szovjet blokkbeli testvéreit a történelem szemétdombjára, de egy erős *comeback*-et is sikerült összehoznia.

Kína, amely annyira hasonlított Kelet-Európára 1989-ben, begubózott egy kicsit, majd kirepült belőle egy új hibrid, amelyet úgy is szoktak emlegetni, hogy a „kínai modell”. Nem kitaszított többé, saját *soft power*-jét villogtatja odahaza és a külföld felé is. De pontosan mikor és hogyan ment végbe ez az átalakulás? És ami még fontosabb, tartós tud-e maradni?

Kimerika

Visszatekintve az egyetlen legfontosabb tényező, amely névleg megtartotta a kommunista rendszert Kínában, és a mai világ színpadának fontos szereplőjévé tette, az a globalizáció. Kína mint egész az elmúlt két és fél évtized eme átfogó processzusának egyik nyertese, ha nem *a* nyertese még akkor is, ha lehet sok, akár több millió egyéni vesztese is, aki a saját rabszolgamunkájával eteti a bestiát, és alig valamit kap érte cserébe. Kína mint ország hatalmas hasznot húzott a globalizációból, kihasználva legfőbb strukturális előnyét, az olcsó munkaerő kimeríthetetlen látszó készletét, amelyet szigorúan kontroll alatt tart egy olyan tekintélyelvű rendszerben, amely nem enged meg semmiféle független szakszervezetet, vagy bármiféle hasonló zavaró visszahatást. A kínai munkaerő egy kicsit olyan, mint a közel-keleti olaj – ropant nagy gazdagság forrása azok számára, akik rendelkeznek fölötte. Olaj és munkaerő hajtja a világgazdaság kerekeit, de az olajtól eltérően, amely követi a motort, a munkaerő valójában magához vonzza. Így tehát a világ termelő alapjaiból lassan sok odavándorolt Kína keleti partjaira, ahol megtalálja azt, amire a legnagyobb szüksége van. Amit a leginkább keres – az olcsó és kifogyhatatlan munkaerőt, ami odaöngönlik a fejletlen szárazföldi vidékekről, a szárazföld belsejéből. Kína fejesugrása a globalizációba nem egyik napról a másikra

történt. Valójában annak az elhúzó küzdelemnek lett az eredménye, amely Teng Hsziao-ping pragmatizmusa és elvtársai ortodoxabb kommunista meggyőződése között folyt. Megnyitni Kínát a Nyugat rongáló hatásának, egyáltalán nem volt a forradalmárok ínyére.

Teng abból a nemzedékből való volt, amely szó szerint lóhátról hódította meg Kínát, és akit sokkal jobban érdekelt a politikai hatalom, mint a gazdaság. Mészáros ide vagy oda, elismerésre méltó Teng víziója és elszántsága, amivel azt lenyomja elaggott társai torkán.

A veterán „halhatatlanok” (a Nagy Menetelés túlélői) számára, akiket érdekelt a gazdaság, ott volt a „kizsákmányolás” kényes kérdése. Olcsó munkaerőt foglalkoztatni az exportra termelő gyárüzemekben a munka-értéktöbblet kizsákmányolásának klasszikus példája Marx meghatározása értelmében. A Kínai Népköztársaság egykori elnökét, Liu Sao csit, Teng mesterét és Mao szemében a kapitalizmus hozzá hasonló „szálláscsinálóját” széltében-hosszában támadták a kulturális forradalom idején (1966-76 között), amiért azt találta mondani, hogy „a kizsákmányolásnak is megvan az előnye” (*Boxue you li*). Nem biztos, hogy Liu tényleg mondta ezt, de Teng egyértelműen csatlakozott ehhez a felfogáshoz, és sikerült megnyerni neki másokat, ledöntve ezzel a küzdelem során a kommunista ortodoxia egyik alappilléret.

Eltartott persze egy darabig, amíg sikerült felülkerekednie. Rögtön a Tienanmen után a represszió legsötétebb erői minden ellenállás nélkül gyakorolhatták a hatalmukat. A 80-as évek gazdasági kísérleteit nagyjában-egészében felszámolták, akárcsak a politikai reformról szóló időnként felélénkült vitáit. Három hosszú éven át a régi gárda el volt foglalva a megmaradt liberálisokkal szembeni tisztogatásokkal és az 1989-es tüntetések résztvevőinek levadászásával. Mint előrelátható volt, a gazdaság visszaesett. Kína nemzetközi tekintélye a mélypontra süllyedt, és a kommunista pártba vetett országos bizalom romokban hevert. Akárcsak a kulturális forradalom vége felé a 70-es évek végén, Kína zsákutcába került. Új kezdeményezésre volt szükség, hogy kitörjenek a karámból.

Az áttörést Teng ünnepelt „déli megfigyelő útja” hozta meg 1992-ben, egy olyan esemény, amelynek több köze volt a birodalmi hagyományokhoz, mint a szokásos párt-csatározásokhoz. Inkább, mint ahogy Mao néhány személyes gesztussal beindította a kulturális forradalmat 1966-ban, Tengnek sem kellett mást tennie 1992-ben, mint megdicsérni a fennmaradt gazdasági kísérleteket a Guangdong tartományban olyan bölcs mondásokkal, mint hogy „a lassú növekedés nem szocializmus”. A magánvállalkozásoknak és külföldi befektetéseknek útját álló adminisztratív korlátozások kezdtek gyorsan elhárulni, gyorsan visszakérültek a korlátlanul szabadjára engedett kapitalizmus útjára. A Tienanmen-trauma után a new deal sokkal inkább egyértelmű volt, mint a 80-as években: annyit biznisszelhettek, amennyi jólesik, ha nem bolygatják a politikát. Gazdagodjatok, ahogy csak tudtok, de semmi Tienanmen.

Nyitva állt a lehetőség Kína előtt, hogy fejest ugorjon a globalizációba, amelynek hullámai ott tomboltak a hidegháború lezárulása óta a kapui

előtt. Hogy beszállhasson, Kínának fel kellett vennie a kapcsolatot a világgal, mégpedig egy olyan időszakban, amikor még nem csitulak el az 1989 keltette felháborodás hullámai. Az 1990-es évek elején Kínában még mindig azt a pária-rezsimit látták, amely halomra lötte saját polgárait. Bár elég könnyű volt arról meggyőzni a nemzetközi üzleti világot, hogy az új lehetőségek többe nyomnak a latban, mint a régi „problémák”, mégis voltak hatalmas politikai akadályok Kínának a világra való teljes mértékű beilleszkedése előtt.

Valamennyi bilaterális kapcsolat közül Kínának az Egyesült Államokhoz való viszonya olyan mindent elsöprő jelentőségű, hogy jórészt ez határozza meg az országnak a világban elfoglalt általános helyzetét. Ez különösen érvényes gazdasági téren. Ahhoz, hogy a globalizáció minden előnyét élvezhesse, Kínának korlátlan hozzáférést kellett kapnia az amerikai piacokhoz, valamint a technológiához és a befektetésekhez. A 90-es évek közepén a két gazdaság eléggé kiegészítette egymást: Kínában volt olcsó, fegyelmezett munkaerő, Amerikának meg majdnem mindene megvolt ezen kívül. A bizniszvilág megértette ezt, de sok politikus még mindig az 1989-es sokk hatása alatt ragaszkodott ahhoz, hogy olyan nem gazdasági jellegű szempontokat is tekintetbe vegyenek a megállapodásoknál, mint az emberi jogok és a demokrácia.

A két gazdaság, valamint Kína és az egész világgazdaság integrálása nem lett volna végigvihető valamifajta politikai igazodás nélkül. Egy ilyesfajta alkalmazkodás fokozatosan kialakult a „legnagyobb kedvezmény elve” odaítélése körüli vitákból, és végül Kínának a WTO-ba, a Kereskedelmi Világszervezetbe való felvételével. Az 1990-es évek folyamán Kínának évenként kellett kérnie „a legnagyobb kedvezmény elvét” (MFN – most favoured nation), ami túl rendszeressé vált rituálé, és mindig heves vitáknak adott tápot Amerikában arról, hogy emberjogi szempontból mi minden róható fel Kínának. Lényegüket tekintve ezek a viták az amerikai üzleti és politikai elit közötti szemléletbeli különbségeket tükrözték a Kínához való viszonyban. Olyan harc volt ez, amiben a politikusok nem nyerhettek – túl nagy volt a tét üzleti szempontból. Az amerikai üzleti érdekek annyira összefonódtak Kínával, hogy megtagadni Kínától „a legnagyobb kedvezmény elvét” praktikusnak elképzeltetlen volt. Egy kereskedelmi atombombával ért volna fel a hatás – az ezzel okozott gazdasági kiesés olyan súlyos lett volna, ami gyakorlatilag eleve kizárta ezt a lehetőséget.

Az egész vitát jól összefoglalja a hosszú vácillálás és a végül is bekövetkezett pálfordulás Bill Clinton esetében első elnöki időszakában (1993–1997). Clinton hivatalba lépésekor felröptetett ellenfelének, a leköszönő idősebb George Bushnak, hogy „a keblén melengette a pekingi diktátorokat”. Egy vagy két év múltán megpróbálta bevetni azt, amit az amerikai kereskedelmi befolyásoló eszköznek szánt, hogy megváltoztassa Peking magatartását, kimondottan összefüggésbe hozva az MFN-státusz esedékes megújítását az emberi jogok terén tanúsított előrehaladással egy 1993-as kormányrendeletben. Kína emberi jogi szénája, ha változott egyáltalán, inkább csak

romlott a következő évben. A blöff bejött, Clintonnak nemigen volt más választása 1994-ben, mint hogy így is úgy is megújítsa az MFN-státuszt. Hogy teljessé tegye a vereséget, „le is választotta” az MFN-státuszt az emberi jogi téren tanúsított javulásról, teljes 180 fokos kanyart téve egyik évről a másikra.

A kínai vezetők számára világos volt a tanulság, ha elég sokáig kitaranak, az elég, hogy az amerikaiak beadják a derekukat. Soha nem kellett túl sokáig várniuk. Ennek a kihatásai az amerikai-kínai kapcsolatokra hatalmasak és végzetesek voltak. Az 1994-es „leválasztást” mélyebbre ható politikai közeledés követte Clinton második elnöksége idején. Jiang Zemin hivatalos látogatást tett az Egyesült Államokba, és Clinton viszonzta ezt a következő évben. A legnagyobb kedvezmény elvét állandósították 2000-ben, és 2001-ben Kína csatlakozhatott a WTO-hoz, a Kereskedelmi Világszervezethez. A politikai nézetkülönbségek Amerika és Kína között persze fennmaradtak, voltaképpen még mélyültek is. De olyan esetekben, amikor a látens feszültség kisebb válságokban tör ki, már nem érinti a gazdasági kapcsolatokat. A politikától nem zavartatva az egyre intenzívebb gazdasági integráció folyamata olyannyira felgyorsult, míg végül a szimbiózis olyan szintjére jutott, amit Moritz Schularick és Niall Ferguson a „Kimerika” elnevezéssel illetett.

A legfontosabb, amit az elmúlt másfél évtized világgazdaságában meg kell érteni, az a Kína és Amerika közötti viszony alakulása. Ha úgy gondolunk rá, mint Kimerika gazdaságára, ez a viszony a világ földterületének mintegy 13 százalékáról ad számot, népességének egy negyedéről, GDP-jének, nemzeti össztermékének egyharmadáról és a 2000-es évek közepén végbement gazdasági növekedésének nagyjából a feléről.²

Ez a viszony szimbiotikus jellegű és egyenlőtlen. Kína („Kelet-Kínamerika”) végzi a gyártást, sokszor olyan termelő üzemekben, amelyeket tokkal-vonóval telepítettek ide Nyugatról. Az amerikaiak csillapíthatatlan étvágyat tanúsítanak a Kínában olcsó munkaerővel előállított olcsó termékek iránt, és hatalmas kereskedelmi deficitet állítanak elő. Miután a gyártást áttelepítették Kínába, elég kevés olyasmi van, amit Amerika cserébe kínálni tud, leszámítva az olyan „szellemi javakat”, mint a technológia és a szórakoztatás –, de miért fizessen Kína olyasmért, amit egyszerűen le tud utánozni? Kína kihelyezi azt a pénzt, amit a nála előállított termékekért kap, befekteti Amerikában, nem annyira nagylelkűségből, hanem azért, hogy Amerika még több *Made in China* terméket tudjon fogyasztani, és hogy az egész körforgást mozgásban tartsa (az adósság pedig halmozódjon).

A Kimerika-jelenség, a 2000-es évtized egyfajta új világgazdasága példátlan gazdasági prosperitást hozott. Az előállított javak – az elektronikától a textiltermékekig minden – olcsók voltak, az infláció alacsony, és könnyű volt hitelhez jutni. Mindkét fél busás hasznot húzott ebből a tranzakcióból, Amerika és rajta keresztül a világ túlnyomó része élvezte a fogyasztói paradicsomot, míg Kína tőkét halmozott fel, és ellátta munkával dolgozó légióit, ebből merítve újabb igazolást az egypártrendszer uralomhoz otthon és külföldön. Kína gazdasági

integrálódása a világba segített neki megszabadulni 1989 politikai stigmájától.

De az adósság-finanszírozás nem tarthatott örökké. Ferguson szavaival: Minél többet volt hajlandó Kína kölcsönözni Amerikának, annál többet voltak készek az amerikaiak kölcsönözni Kínától. Más szóval Kimerika volt a banki kölcsönök, a kötvénykibocsátások és az új derivatív szerződések özönének mögöttes oka, aminek a pénzvilág 2000 után tanúja lehetett. Ez volt a mögöttes oka az abszolút hozammal kecsegtető hedge fund befektetések áradatának. Ez volt a kiváltó oka annak, hogy a magán befektető társaságok kölcsönözhetek pénzt jobbról, balról, minden felől, hogy finanszírozni tudják a jelzálogvásárlásaikat. És Kimerika – vagy az ázsiai „megtakarítások özöne” ahogy a Financial Reserve elnöke, Ben Bernanke nevezte – volt a kiváltó oka annak, hogy az amerikai jelzálogpiac miért volt úgy tele pénzzel 2006-ban, hogy 100%-os jelzáloghitel lehetett kapni állandó jövedelem, állás vagy vagyon igazolása nélkül.³

Lényegében a világ többi részének megtakarításai segítettek felfújódni az ingatlan-buborékot Amerikában. És ahogy az már a kintlevőségi buborékoknál majdnem mindig lenni szokott, a könnyen jött pénzzel laza hitelfeltételek és leplezetlen csalások jártak együtt. Az eufóriát végül elkeseredés váltotta fel, ami aztán jólismert módon pánikba csapott át. A másodrendű piacokon kezdődött, mert a fizetéképtelenség ott következhetett be a legkönnyebben, de hamar általánossá vált, mint egy rémálom, mindezek után.

Most az az érdekes kérdés, hogy mihez kezd majd Kína és Amerika ezek után. Mindkettő hozzá van láncolva egy kapcsolathoz, amellyel eddig jól jártak, de mostanra terhessé vált. Nincs könnyű kiút belőle egyikük számára sem. Kína lett Amerika legnagyobb hitelezője, de továbbra is szüksége van Amerikára, hogy megvásárolja a termékeit, mozgásban tartsa a gazdaságát, foglalkoztassa fáradhatatlan munkásait. Ez azt jelenti, hogy még több pénzt kölcsönöz már amúgy is fizetéképtelen partnerének. Nyilvánvaló, hogy valami kiigazításra lesz szükség. A kínai vezetők máris hangot adtak nyugtalanságuknak az amerikai állami kötvényekben felgyűlt tartalékaik biztonságával kapcsolatban. Zhou Xiaochuan, a Kínai Népi Bank vezérigazgatója nemrégiben szólított fel egy új tartalékvaluta bevezetésére a szorult helyzetbe került zöldhasú helyett.⁵

A két trillió dollár értékűre becsült tartalékaival Kína jó pozícióban látszik lenni ahhoz, hogy változtasson a játékszabályokon. Használhatja arra a megváltozott széljárást, hogy ösztönözze a hazai keresletet, kiszorítva az amerikai fogyasztót. Ennek során megpróbálhatja saját társadalmát is igazságosabbá, kiegyenlítettebbé tenni, felszámolva a hazai elégedetlenségek legfőbb forrását. Az a probléma, hogy Kína egypártrendszere még kevésbé alkalmasnak bizonyulhat a könnyű pénz kezelésére, mint Amerika, amely – minden vállalati és személyes mohóság dacára mégiscsak büszkélkedhet a fékek és ellensúlyok egy kidolgozott rendszerével. Hogyan lehet odadobni két millió dollárt az asztalra egy olyan rendszerben, amely hírhedten korrump és a legkevésbé sem átlátható: 2009 márciusában állítólag a párt saját idősebb

káderei figyelmeztettek arra, hogy a korrupció kisiklathatja az újabban meghirdetett többmilliárdos gazdasági élénkítő csomagot.⁶

A patrióta konszenzus (és akiknek nem kell)

Kína integrálódása a világgazdaságba 1992 után, nevezzük ezt akár globalizálódásnak, akár Kimerikának, mélyreható következményekkel járt a belpolitikában is. Segített a kommunista pártnak új legitimitációt találni magának az 1989-es kudarc után, és alaposan átalakította a kínai társadalom egészét, új osztályok és csoportok felemelkedéséhez járulva hozzá, és új törésvonalat hozott létre potenciális konfliktusokra szolgáltatva új alapot. Túl mindezen új célokot nyújtott a kínai társadalomnak, amit a legjobban a már a 80-as években megfogalmazott népszerű jelszó fejez ki: „Meggazdagodni dicsőség”. A kor másik népszerű jelszava: „Vannak, akik elsőnek gazdagodnak meg”, a trend fonákját foglalta össze, de az élet-színvonalbeli egalitarizmus évtizedei után a kínaiak hajlandók voltak elfogadni egy bizonyos fokú egyenlőtlenséget az egyről kettőre jutásért cserébe. Az 1992 utáni new deal részét képezte a személyes szabadság mindaddig példátlanul magas foka is. A személyes élet nagyrészt Kínában évtizedeken át a rezsimek meghosszabbított keze ellenőrizte, amit úgy hívtak „munkahelyi egység” (*gongzuo danwei*), beleértve az olyan magánügyeket is, mint a házasság és a család. Az állami vállalatok erőzójával a munkahelyi egységek is engedtek a szorításukból, a pártállam sok más polipkarjával együtt, beleértve a mindenütt ott lévő utcabizottságokat, sőt még magukat a pártsejteket is. Az átlagembereket nagyjából hagyják, hogy úgy éljenek, ahogy akarnak, hacsak nem avatkoznak bele ostoba módon a politikába, ami a párt kizárólagos felségterülete maradt. Ezek az új személyes szabadságok a magánvállalkozással kereshető pénzzel kombinálva a lehetőségek új világát nyitották meg, ami sokak szemében végtelenül kecsegtetőbbnek tűnhetett a politikánál.

A gazdasági liberalizálás gyümölcsseit szelektív módon osztották el. Az egypártrendszerbe való bekerüléshez szükséges pontokat még mindig az

apparatszikok kontrollálják, és az emberek üzleti sikerei nagyban függenek a politikai kapcsolataiktól, a sokat kárhozott „összeköttetésektől” (a hírhedt *guanxitól*). Ez előrelátható módon súlyos korrupcióhoz vezetett, ami állandó alapot ad a nyilvános méltatlankodásra.

Ennél is fontosabb, hogy az egész Kimerika modell az olcsó munkaerőn áll vagy bukik, amely az ország belsejében lévő vidékekről áramlik a Kína keleti partvidékén lévő nagyvárosokba, amelyek exportra termelő központokként működnek. A legutóbbi időig a migráns munkásokat akadályozta a hivatalos lakhatási engedélyhez kötöttség, az ún. *bukou* rendszere, ami a városokban való tartózkodásukat csak félig legálissá, ha nem kimondottan illegálissá tette. Ennek következtében a kínai belső vándormunkaerő sokszor ugyanolyan jellegű kizsákmányolásnak van kitéve, mint amilyent rendszerint a nemzetközi migrációhoz szoktak asszociálni. Helyzetük nagyjából az útlevelel nem rendelkező, illegális mexikói vándormunkásokéhoz hasonlítható az Egyesült Államok déli részén. A legfőbb különbség a nagyságrendjükben van – a hivatalos kínai statisztikák szerint mintegy 130 millió ingázó munkás robotol a városokban minden nap. A Kimerika válsága előtt mintegy 20 milliót küldtek vissza közülük a falvakba.

Ha a vándormunkaerő a vesztese ennek a rendszernek, a nyertese a városi középosztály. Ők jutnak hozzá az olyan társadalmi szolgáltatásokhoz, mint a nagyrészt ingyenes oktatás és egészségügyi ellátás, ami többnyire nincs meg vidéken, és ők látják hasznát azoknak az infrastrukturális beruházásoknak, amelyek egyes városokat világszínvonalú metropoliszokká alakítottak. Ők rendszerint az új, globalizált, „kimerikai” gazdaság közép- és felső szintjeit töltik be, a futószalag melletti robotlást meghagyják az iskolázatlan, papírokkal nem rendelkező vándormunkásoknak.

Már 1978 végén is, amikor Kína először fogott bele a piaci reformokba, az elérhető városi jövedelem a két és félszerese volt a falusi nettó jövedelemnek, 2006-ra ez az arány 3,3-ra emelkedett. Justin Yifu Lin, a Világbank vezető ökonómusa szerint

ez az egyik legnagyobb jövedelmi szakadék világviszonylatban.⁷ A Gini-index szerint mérve Kína az 1993-as 40,7-ről 2004-re 47,3-ra ugrott, ami inkább Latin-Amerikára jellemző szint (minél magasabb ez a szám, annál nagyobb a társadalmi egyenlőtlenség). Lin szerint a szegények és gazdagok között tátongó szakadék a kínai gazdasági modell egyenes következménye.⁸ Abszolút számokban kifejezve a kínai középosztályt valahol 25 és 150 millió közöttire becsülik, az alkalmazott vizsgálati módszerektől és kritériumoktól függően. Az underclass, a legalsó réteg mérete kevésbé vitatott: a Világbank szerint 2005-ben Kínában 204 millió ember élt napi 1,25 USA dollárnál kevesebből.⁹ Ha hozzávesszük a 130 millió vándormunkást, akik a szegénységi szint fölött vannak, de jelentősen a középosztályos szint alatt élnek, ez tetemes forrása lehet a társadalmi elégedetlenségnek.

Ezeknek a „vesztéseknek” a többsége vidéken él, vagy a vidék és a városok között ingázik. A „nyertesek” a felemelkedő középosztályhoz tartoznak, majdnem mind városiak.

A szociológiában hagyományosan a középosztályt tartják a demokratizálás legfontosabb erőinek. Kína esetében ez lehet, hogy másképp van. Számos szociológus, köztük kínaiak is, hangsúlyozzák azt a tényt, hogy a kínai középosztály sok sajátos vonást mutat, amelyekből az egyik a viszonylagos belenyugvás az egypártrendszerbe. A demokratikus átmenettel foglalkozó kutatók, mint Daron Acemoglu és James A. Robinson mostanában egyetértenek abban, hogy ez az éles gazdasági egyenlőtlenség az uralmon lévő csoportokat, a felemelkedőben lévő középosztályt is beleértve ellenállóvá teszi egy olyan demokratizálással szemben, amely veszélyeztetné a nem-demokratikus rendszerben élvezett társadalmi és gazdasági kiváltságait.¹⁰

A városi középosztály nagyrésze tulajdonképpen mintha bevonódott volna abba a rendszerbe, amelyből olyan busás hasznot húznak. Ők váltak az állami vezetés legfőbb szövetségeseivé egy új hazafias konszenzus kialakításában, amely igazolja az egypártrendszert, és ideológiai alapot szolgáltat az autoritárius rendszerrel való egyetértésre. E szerint az új középosztályos narratíva szerint, amelyek a hagyományos kommunista ideológiát felváltotta, Kínának azért van szüksége a Kommunista Párt vitathatatlan és kikezdetlen tekintélyű uralmára, hogy megvédje Kínát a nyugati ellenség ármánykodásaitól, amely megpróbálja Kínát visszahúzni, és minden lehetséges eszközzel megakadályozni gazdasági és geopolitikai erőfölényét. Kína emberi jogi szempontú bírálata csak az egyik gonosz játszma a fondorlatok közül, amelyekkel el akarják téríteni Kínát a haladás útjáról. Így aztán a demokrácia előmozdítására való törekvés, amely szerintük csak aláásná Kína egységét és gyengítené az országot, a nyugati hegemonizmus malmára hajtja a vizet.

Nem lehet tudni, hányan fogadják el valóban ezt a leegyszerűsített világnézetet. A nyilvános vitákat erősen manipulálja a cenzúrázás és a témák határozott kijelölése, amit hivatalosan a közvélemény „irányításának” hívnak (*yulun daoxiang*). Az interneten folyó látszólag nyíltabb vitában a hangok kakofóniájában sokan hajlanak arra,

hogy támogassák ezt a patrióta konszenzust, de nem szabad szem elől téveszteni azt a körülményt, hogy a kínai internetre kirakott posztok nem mindig azok, aminek látszanak. A pártállam ún. „internet-komentátorok” egész légióját alkalmazza, akiket mindközönségesen „ötvencentes párt”-ként emlegetnek, vagy *Wu mao dang*-ként, a feltételezett postán kapott javadalmazásuk alapján, akiket azért fizetnek, hogy a kívánt mederbe tereljék az online-vitákat. A Nagy Tűzfal, amely kiszűri a politikailag helytelen megnyilvánulásokat, vagy az internet-rendőrséggel és a velük együttműködő internet-szolgáltatókkal, akik ezt manuálisan végzik el, nem marad más, csak a *Wu mao dang*, ami eltorzítja az arról alkotható képet, hogy mi is volna a vélemények tényleges mérlege.

Mindezzel együtt nyilvánvaló, hogy sok ember elfogadja „a Kínai Kommunista Párt megvédi Kínát az ellenségeitől” narratívát, és kész támogatni a kormányt a Kína-ellenes elemekkel szembeni nyilvános demonstrációkkal. Ezek a tüntetések időnként erőszakba torkollnak, mint az olimpiai láng esetében. A legdurvább jelenetekre nem Nyugaton került sor, hanem amikor a „szent láng” Szöulon haladt keresztül, ahol közel tízezer kínai emigráns, sok cserediákot is beleértve létszámban felülmúlta és bántalmazta a helybeli koreai tüntetőket.¹¹

A legfeltűnőbbek és leghangosabbak ezek közül az önjelölt „patrióták” közül az ún. „dühös fiatalok”, a Fencing(Fencsing), a városi középosztálybeli fiatalok, rendszerint húsz év alattiak speciális csoportjai. A Fencsingt harag fűti a vélt sérelmek miatt, amiket Kína szenved el a Nyugattól, hogy lenézik őket, és készek ezt az interneten is kinyilvánítani, vagy olyan közvetlen akciókkal, mint Carrefour vagy más nagyjából ötletszerűen kiválasztott nyugati cégek bojkottja (pontosabban szóva bekerítése). Idősebb kínai kommentátorok, köztük olyan írók, mint Yu Hua és Ma Jian, ezeknek a fiataloknak a kirohanásait a vörös gárdisták fanatizmusához hasonlítják a kulturális forradalom kezdetekor.¹² Mint tinédzserek a Fencsinge nem emlékezhetnek sem a Tienanmenre, sem a 80-as évek élénk vitáira. Ők az 1992 utáni városi boom és a „közvélemény-irányítás” ideológiai manipulációjának produktumai. És ők a 80-as években bevezetett egy-gyerek irányvonal hatására született egyik első nemzedéke is. Ezekről az elkényeztetett „császárpalántákról” általában azt mondják, hogy túlzott magabiztosság, saját fontosságuk és elhivatottságuk tudata jellemzi őket. Az egyik kínai kommentátor szerint „egoisták, szűkgyúak és nem bírják a kritikát”.¹³ A prosperáló városokban élvezett privilégiumokról és fogyasztásról szerzett saját korlátozott élettapasztalataik jól alátámasztják azt a hivatalos narratívát, amely szerint Kína felvirágzott a párt bölcs irányítása alatt, ennek feltartóztatására irányuló minden nyugati fondorlat ellenére.

Szüleik és nagyszüleik nemzedékének persze ettől némileg eltérő emlékeik vannak a pártról. Úgy látszik egy nemzedéki szakadék alakult ki azon a téren, ahogy Kína önmagát és a világot fel fogja. Határozott választóvonal van a városok és a vidék között, amely nagyjából tükrözi a választóvonalat a kínai fejlődés modelljének nyertes

és vesztesei között. A vidéki Kínát nem észleli a nemzetközi média radarja, a Kínáról érkező legtöbb információ az urbánus kínaiak attitűdjéről ad számot. Az egyes esetekből ítélve az ideológiai konformitás sokkal alacsonyabb fokára lehet következtetni vidéken. Egyebek mellett egyik szembező jelenségnek látszik az illegális keresztény egyházak fokozatos, de elég észrevétlen felemelkedése, amit egyes kínai kutatók és az *Economist* „a Kínában leggyorsabban növekvő civil szervezetnek” nevez.¹⁴ És nemcsak a kereszténység, más válságok terjedéséről is lehet hallani a reményvesztettek körében, beleértve – meglepő módon, a dalai lámával szembeni hivatalos és nyilvános ellenségesség dacára – a vadzsrajána buddhizmust is.

A hivatalos cenzúra és az „irányított” közvélemény homályában, amely felngyítja a konformitást, és elhallgatja az ellenvéleményeket, nehéz megrajzolni a kínai ideológiai polarizáltság körvonalait. Világos, hogy az állami vezetésnek sikerült megszereznie néhány olyan csoport némileg fanatikus (és ezért kiszámíthatatlan) támogatását, akik jól jártak a „Kimerika”-modellel, köztük mindenekelőtt a Fencsingt. A velük szemben álló liberális tábort nehezebb felmérni a cenzúra miatt, de ez soha nem tűnik el teljesen. Ha semmi más nem, életben tartja esküdt ellenségei ostromgyűrűje, akiről viszont feltételezhetjük, hogy tisztában vannak liberális ellenfeleik hozzájuk viszonyított erejével.

A *China Digital Times* nemrégiben bemutatót néhány érdekes internetes posztot, amelyek megpróbálják definiálni a különbséget a „bal”- és a „jobboldal” között a kínai cybertérben. Kínai kontextusban a bal- és jobboldalt másképp kell érteni, mint ahogy ezt Nyugaton általában használják. A „baloldal” az egypártrendszert támogató konzervatívokat jelenti, míg a „jobboldal” azoknak a liberálisoknak a megnevezésére szolgál, akik ellenzik ezt, és olyan „univerzális értékek” mellett szállnak síkra, mint a demokrácia és az emberi jogok. Ez ismerősen hangzik azok számára, akik a volt szovjet blokkban éltek. A *Tiexue* nevű „balos” internetes fórumon az egyik hozzászóló ezekkel a szavakkal írta le a dichotómiát a kínai cybertérben: „A baloldali tábor lényegében a nacionalista tábor... A jobboldali voltaképpen az individualista tábor. Minden jobboldali azt hangsúlyozza, hogy az egyéni érdekek előbbre valók a nemzeti érdekeknél”.¹⁵ Egy még árulkodóbb leírás található a szembenálló székértáborokról a legújabb kínai nacionalista kiáltványban, a legújabb bestsellerben, amelynek az a címe, hogy „A boldogtalan Kína: nagy idők, nagy látomások és az előttünk álló feladatok” (2009). Ez valójában kapcsolódás az eredeti Fencsing-proklamációhoz: „Kína nemet is tud mondani” (1996), amelyik viszont a legelső dühös könyv nyomdokain haladt, és amelynek az volt a címe, hogy „Kína egy harmadik szemmel” és 1994-ben jelent meg. A 2009-es és 1996-os könyv egy-egy munkaközösség műve, egyetlen szerző van, aki mindkettőben közreműködött (Song Qing). A „Kína tud nemet mondani” az MFN-viták idején jelent meg, és többek között azt a „dühöt” tükrözi, amivel arra reagálnak, hogy Kínát „megpróbálják megalázni” emberi jogi mérlegének és kereskedelmi státuszának

összekapcsolásával. Az „Unhappy China” címével a pekingi olimpiát megelőző tüntetésekre utal és a tibeti megmozdulásokra való szerintük elfogult nyugati reagálásokra. Érdekes módon a Saulú fertőzött tej botrányt követő „defetista szellemet” is nehezményezi, és az a célkitűzése, hogy megvédje a hazafias Fencsinget az ún. véleményformáló elit részéről érő támadásokkal szemben, „akiknek szavuk van a társadalomban”¹⁶ A könyv alapjában véve konformista üzenete ellenére a szerzői láthatólag azt hiszik magukról, hogy hősies küzdelmet vívnak egy uralkodó elit-diskurzussal szemben, amely különösen „hazafiatlan”. Ez az „elit”, „jobboldali” vélemény vélhetőleg nem jut át a hivatalos média és az internet cenzúráján, de „baloldali” ellenfeleik és a „patrióták” tudatában vannak annak, hogy ez az elhallgatott áramlat búvópatakként ott bujkál a sorok között kitaróan és hatásosan.

Ennek a liberális irányzatnak és ellen-áramlatnak a legartikuláltabb megnyilvánulása minden bizonnyal a Charta 08 lehetett, amelyet kínai állampolgárok egy csoportja fogalmazott meg, de nem hozott kifejezetten nyilvánosságra 2008 decemberében. A kínai Charta közvetlenül hivatkozik a csehszlovák Charta 77-re, ami megintcsak visszahoz minket Kelet-Európába. A Charta 77-ről általában azt tartják, hogy jelentősen hozzájárult a végül bekövetkező decemberi változásokhoz Csehszlovákiában, de talán egész Kelet-Európában is 1989-ben. Élénk viták folynak a kínai interneten a Charta 08 jelentőségéről és potenciáljáról, valamint az 1989 előtti Csehszlovákia, Kelet-Európa és a mai Kína között észrevehető hasonlóságokról és különbségekről.¹⁷ Voltak érvek és ellenérvek, jól és kevésbé jól tájékozottak. Csak egy idézetet fűznék mindehhez Csung-ce ókori kínai filozófustól: „Ha a különbözőség szempontjából nézzük a dolgokat, különbözni fognak, ha a hasonlóság szempontjából, hasonlóknak látszanak”.

A különbözőség szempontjából nézve Kína fényévekre van az 1989 előtti Kelet-Európától. Sikerült elkerülnie a kommunizmus összeomlásának dominóelvét azzal, hogy újradefiniálta magát a globális gazdaságban. Sikeresen manipulálja a hazai közvéleményt, és sikerült kooptálnia a társadalom olyan szegmenseit, amelyek hasznot húztak Kínának a világgazdaságba való bekapcsolódásából. A kínai társadalomban ma sok minden sokkal szabadabb, mint Kelet-Európában volt a szocializmus alatt, amennyiben az emberek utazhatnak, vagyont szerezhetnek, és egy olyan mindennapi életvitelt folytathatnak, ami nem sokban különbözik a nyugatitól. Kínának a gazdasági és politikai felemelkedése új önbizalmat kölcsönzött, és olyan globális ambíciókat ébresztett benne, amelyek mindig is távol álltak a kelet-európaiaktól.

De mégis van valami hasonlóság. Politikailag Kína továbbra is egypárti diktatúra, amely nem sokban különbözik az egykori Kelet-Európától. A rezsim dolgozik azon, hogy fitogtathassa a legitimitációját, de mégsem tud kibújni a bőréből. Maga az a tény, hogy megjelent egy olyan petíció, mint a Charta 08, amely a kelet-európai disszidens mozgalomból merített ösztönzést, és hogy aláírók ezreit sikerült megnyernie, és hogy ez heves vitákat váltott ki az interneten és másutt, arra enged következtetni, hogy megmaradtak olyan alapok,

amelyeken sohasem tudott túllépni 1992-ben megkezdett átalakulása során.

Repedések odafent, szakadások odalent

És ez csak rosszabbodhat. A globális gazdasági válság fenyegeti a „kimerikai” gazdasági modellt, amely lehetővé tette a kínai kommunizmus fennmaradását a posztkommunista korszakban. Hogy egy újabb összegzést idézzek: „Lényegében a kínai gazdaság a befektetésektől és az export-kereslettől való rendkívüli függősége miatt vált annyira érzékennyé a 2008-as gazdasági válságra. A befektetésekből származott a kínai GDP több mint 40%-a 2005-től kezdve, és az export-többség a GDP figyelemre méltó 8%-ára emelkedett 2007-ben. A kínai háztartások fogyasztása ugyanakkor történelmileg példátlanul alacsony volt, a GDP 35%-át tette ki (szemben azzal, hogy az Egyesült Államokban a GDP 70%-a). Ez a ki-egyensúlyozatlan gazdasági struktúra teszi Kínát olyan érzékennyé a recesszióra. Az exportfüggőség nyilvánvalóan függővé teszi Kínát az amerikai fogyasztóktól, akiknek a vásárlóereje erősen csökkenőben van.”¹⁸

Így vagy úgy, Kínának módosítania kell jelenlegi gazdasági modelljét. Ez jótékony hatású is lehet, javíthat valamit a fennálló egyensúlyhiányon, viszont alááshatja a status quót. A privilegizáltak kevésbé lesznek azok, és a hatalom és politikai szövetségei közti egyensúly eltolódhat. Vajon képes lesz-e Kína magába szívni ezt a változást, és újradefiniálni magát felfordulás nélkül? Két prominens Kína-megfigyelő ad jelenleg a kérdésre hasonló választ: Peking túl fogja élni a válságot, de ez komolyan próbára fogja tenni a vezetés egységét. Minxin Pei azt állította a *Foreign Affairs*-ben, hogy a rendszer egy komolyabb gazdasági visszaesést is túl tud élni kiváló biztonsági apparátusa és elnyomó ereje révén. A válságból adódó feszültségek arra készíthetnek egyes apparátcsíkokat, hogy megpróbálják magukhoz ragadni a hatalmat, népi támogatást szerezni populáris jelszavakkal, rámutatva néhány hiányosságra.

„A fokozódó társadalmi elégedetlenség nem lesz elegendő ahhoz, hogy a pártot kizozdítsa a hatalomból, de elegendő lehet arra, hogy az elit egyes tagjait arra csábítsa, hogy kihasználják a helyzetet saját politikai céljaikra. Az ilyen politikai vállalkozók populista mézesmadzagot vethetnek be annak érdekében, hogy gyengítsék riválisaikat, és ennek folyamán megbontsák a párt egységének látszó felsőbb sorait”¹⁹

A *Foreign Policy*-ben Cheng Li arra a következtetésre jut, hogy a vezetés máris megosztott a „populisták” és az „elitisták” között, Cheng mégis azt állítja, hogy nézeteltéréseik ellenére ez a két klikk riválisok egy olyan csapatát alkotja, amelyeknek közös érdeke a rendszer megvédése. Versengésük jót tehet a rendszer alkalmazkodási képességének. Különösen azért, mivel a versengésük már nem egy zéró összegű játszma, inkább konszenzusteremtési gyakorlat. Mindazonáltal ő is lát esélyt a konfliktusra.

„Kína új elit-politikai játszma elbukhat. Mi történik például, ha a gazdasági feltételek tovább romlanak? A frakciózás a csúcson kontrollálhatatlanná válhat és holtpontra juttathat, vagy nyílt

viszályhoz vezethet. Számos kérdésben – például, hogy hogyan osszák el az erőforrásokat, hogyan szilárdítsák meg a közegészségügy rendszerét, hogyan reformálják meg a pénzügyi szektort, hogyan biztosítsák az energiaellátást, hogyan tartsák fenn a politikai rendet és hogyan kezeljék a belső etnikai feszültségeket – a nézetkülönbségek máris olyan komolyak, hogy a vezetés egyre nehezebbnek találhatja majd, hogy kialakítsa mindezekben a hatékony kormányzáshoz szükséges konszenzust.”²⁰

Ez persze merő spekuláció. De az alapvető konstelláció – egy egypártrendszer, amelynek van elegendő represszív ereje, hogy elnyomja a potenciális elégedetlenséget – de csak ha a vezetés egységes marad – nem áll olyan távol az 1989-es kelet-európai ill. kínai helyzettől. Tienanmenre nem került volna sor Csao Ce-jang és a keményvonalasok közötti nézeteltérés nélkül, s a berlini fal se omlott volna le, ha Gorbacsov nem próbálja meg felrúzni a szovjet rendszert. 20-25 évnyi változás után az alapok még mindig változatlanok. Egy egypártrendszerben az apró repedés odafönt, szakadékot nyithat meg odalent. Az önbizalom, harmónia és stabilitás jelszava mögött még mindig kísérti 1989 szelleme azt a rendszert, amely azt remélte, hogy sikerül kitörölnie az emléket és túllépni rajta.

KARÁDI ÉVA FORDÍTÁSA

© Martin Hala

© Eurozine 2009-6-03

¹ Id: <http://www.fdc64.de/>

² Niall Ferguson, „What 'Chimerica' Hath Wrought”, *The American Interest*, Jan-Feb 2009 <http://www.the-american-interest.com/ai2/article.cfm?id=533&MId=23>

³ Niall Ferguson, „The Ascent Of Money”, cikksorozat in *South China Morning Post*, 18 Nov 2008.

⁴ Niall Ferguson, „What 'Chimerica' Hath Wrought”, *The American Interest*, Jan-Feb 2009.

⁵ „China calls for new reserve currency”, *Financial Times*, 23 March 2009.

⁶ *Xinhua*, 10 March 2009; *WSJ*, 11 March 2009.

⁷ *International Herald Tribune*, 22 July 2008.

⁸ Az egyenlőtlenség mérése sokat vitatott terület. Egyes alternatív modellek alapján nem nő az egyenlőtlenség Kínában (vö. Joshua Keating, „The difference is in the details”, *Foreign Policy*, March-April 2009). A közfelfogás mégis az, hogy gyorsan nő.

⁹ Világbank via *International Herald Tribune*, 22 July 2008.

¹⁰ Daron Acemoglu and James A. Robinson, *Economic Origins of Dictatorship and Democracy*, idézi Edward Friedman, „China: A threat to or threatened by democracy?”, in: *Dissent*, Winter 2009.

¹¹ Kim Tae-jong, „Anti-Chinese sentiment looms after torch relay”, *Korea Times*, 28 April 2008.

¹² *The Guardian*, 13 June 2008, <http://www.guardian.co.uk/commentsfree/2008/jun/13/china>

¹³ Yang Xiaosheng idézi CNN, 4 October 2004, http://money.cnn.com/magazines/fortune/fortune_archive/2004/10/04/8186784/index.htm

¹⁴ *The Economist*, 2 October 2008.

¹⁵ „Left' and 'Right' in Chinese cyber-politics”, *China Digital Times*, 23 March 2009, <http://chinadigitaltimes.net/2009/03/left-and-right-in-chinese-cyber-politics/>

¹⁶ „Nationalism rages in new Chinese book”, *Zhongnaha Blog*, 12 March 2009, <http://www.zhongnahaiblog.com/web>

¹⁷ Ezeknek a vitáknak egy jó összefoglalása: Rebecca MacKinnon, „What does Charter 08 mean? Too soon to tell...”, <http://rconversation.blogs.com/rconversation/2009/01/what-does-charter-08-mean-too-soon-to-tell.html>

¹⁸ Barry Naughton, „The scramble to maintain growth”, *China Leadership Monitor*, 27/2009.

¹⁹ Minxin Pei, „Will the Chinese Communist Party survive the crisis?”, *Foreign Affairs*, 12 March 2009.

²⁰ „China's Team of Rivals”, *Foreign Policy*, March/April 2009.

erős kéz kell

Akik visszasírják a diktátort

REJMER,
Malgorzata
„Toxímia”
Magyar Lettre
Internationale, 76

A Piața Munciin laktam éppen ideiglenesen, a konyhám falán pedig volt egy plakát, amely a *Nicolae Ceaușescu önéletrajza* című filmet reklámozta, és ötletesen jelenítette meg, mit jelent a diktátor alakja a román társadalomnak: vörös alapon fekete arcél. Akárki lehetett volna, de Romániában kétség sem férhet ahhoz, kiről van szó.

Szerelő jött hozzám egyik nap, idősebb ember, izzadt volt és segítőkész, azt nézte meg, miért nem működik az internet. Kávéval kínáltam, leült az asztalhoz, szemben a plakáttal, és felsóhajtott:

– Istenem, ez volt aztán az embert! Mindent tudott, tudta, hogyan kell kormányozni. A cigány nőket sterilizálta, a zsidókat eladta külföldre, még a ruszlikat is sakkban tartotta. Okosabb volt, mint Hitler, tudta, mit csináljon a csótányokkal. Nagy volt akkor a mi Romániánk!

Megköszönte a kávé, elment. Furcsa érzés volt elmosni utána a bögrét.

Amikor 2009-ben eldöntöttem, hogy meg akarom nézni Nicolae Ceaușescu sírját, Bukarest váratlanul az utamba állt. Internet nélkül már a sír helyének megtalálásához is nyomozást kellett folytatnom, azok a románok, akiket az utcán megkérdeztem, nem tudtak semmit, vagy nem akartak tudni semmit. Elmentem a Forradalmi temetőbe, ott megkérdeztem, hol van Ceaușescu sírja, erre a temetőőr úgy reagált, mintha súlyos tapintatlanságot követtem volna el, és a sértés miatt egyáltalán nem akart velem szóba állni. Csak a temető gondnoka könyörült meg rajtam, megmutatta a térképen, hol vannak a kis keresztek Bukarest túlsó felén, és legyintett, hogy minek odamenni. Maradjak itt az árnyékban, nézgessem a fehér síremlékeket, a román zászlóval körbetekert hósi sírokat. Megkérdeztem, mennyi idő alatt érek oda, de csak a fejét csóválta: olyan messze van, hogy semmi értelme magyarázatni.

A következő alkalommal, 2011 márciusában ujjammal követtem az útvonalat a térképen, úgy szálltam autóbuszra azzal a szilárd elhatározással, hogy odamegyek. Így buszozom végig a szürke Bukaresten, nem csinállok semmi mást, csak ülök, és megy velem a busz. Hideg van, szürkeség, körülöttem átfagyott, dermedt emberek, engem pedig visz a busz a több réteg plakáttal kitépázott, mindenféle életigazságokat és élethazugságokat hirdető ákombákomokkal dekorált épületek mellett. Olvasom őket: *Respect 89*, *Basarabia e România*, *Mind az árokban fekszünk, de egyesek a csillagokat nézik*, megfigyelem, milyen nagy gyakorisággal fordul elő a *fuck* és a *pula* (fasz) szó személyekkel és intézményekkel összefüggésben, *România Mare*, *A nők nem tűrik a nőgyűlöletet*. Visz a busz, Bukarest felváltva ritkul és sűrűsödik, egyszer el van egyengetve, lenyírva, kimosdatva, másszor kifordulnak a belei, beomlott tanyákat, elgörbült utcalámpákat, ütött-kopott megállókat látni. És vannak még fordulóok, kábelek, tekercsek.

Még mindig visz a busz, pedig már nem akarom, utaztam eleget, mégsem értem oda, a térképből pedig az derül ki, hogy ha odaérek is, az a távoli és bizonytalan jövőben lesz. Megáll az autóbusz egy bedugult utcában, ahol aki él és mozog, és van dudája, az dudál. Alkonyodik. Kezdem érteni, hogy ez a ceaușescus temető egy igen ravaszul kitalált nyugvóhely, olyan geolokalizációval, hogy senki se akarjon odamenni, vagy ha akar, akkor menjen el tőle a kedve, vagy ha mégsem ment el, akkor tévedjen el útközben az illető, és hogy tanuljon belőle, ne is találják meg soha.

Egy hónapra rá megint Bukarestben vagyok, a tapasztalataimból okulva lélekben fölkészülök, hogy életem egy részét ezen az utazáson fogom tölteni, aztán mire a buszmegállóba érek, szakadni kezd az eső, ez pedig a vágyamat, hogy eljussak a temetőbe, ázott és bánatos tyúkká változtatja, ami bebújt a tyúkólba.

És lehet, hogy nem is jutottam volna el oda sosem, ha egyszer nem a Drumul Taberei városrészben szállok meg Oanával és Mihajjal, akiket sosem láttam; csak a jelenlétük nyomait vettem észre, tárgyakat és szagokat.

A környéken mindenhol kicsiny házak kucorognak, bódék állnak a feltúrt földön, olcsó, rövid életű tárgyakat árusítanak: cigarettát szálanként, hajcsatot, műanyag játékokat, cukormázás süteményt. Nem messze, a Ghencea negyedben görcsösen elferdült, méretes panelházakba vált a mérsékelt otthonosság, ezek a nagyvárosi Bukarest utolsó rángásai, utána már a semmi terjeszkedik. És itt terül el a hatalmas temető a nagy városépítő és nagy városromboló Ceaușescu sírjával.

Tehát egy vasárnap délután egyszerűen kisétálok a házból, és a saját lábamon megyek a temető kapujáig, erre a számomra mindeddig elátkozott helyre, amelyet alaposan elrejtettek, nehogy megtalálja valaki. A bejárat előtt koldusok várják a gyászmeneteket, várnak valakit, aki román szokás szerint enni ad nekik a temetői asztalról, egy korty cujkát, az itteniek pálinkáját, műanyag pohárból, egy falatka kolivát, a kutiához hasonló, édes temetői kását. Siránkozással keveredik a harang kongása.

Ceaușescu sírja elegáns, rozsdaszínű kőlap, jókora darab, de csupa por. Nemrég még fehér mómárvány sírkő magasodott az összehordott kis kupac fölé, és csak a harcos testébe fúródó lövedékeknek látszó, földbe szúrt zászlócskák és művirágok: a piros, kék és sárga műanyag gerberák, az elszürkült, olcsó tarkaság szomorúsága különböztette meg a többi sírtől. A temető földjén ez az ócska palánkkal elkerített rész volt az egyetlen hely, ahol a diktátor hívei emlékkoltárt építhettek maguknak. Most a mértéktartás uralkodik az új sírlapon, ezzel a felirattal: „Nicolae Ceaușescu, Románia elnöke”.

Pedig a Kárpátok Géniusjáról, a Nemzet Atyjáról, a Legfőbb Tervezőről, a Világforradalmi Gondolat Géniusjáról, a Román Föld Legkiválóbb Fiáról van szó. 1999-ben egy közvélemény-kutatás során megkérdezték a románokat, ki a legtöbb rossz okozója az országban. Nicolae Ceaușescu került az első helyre. Ugyanebben a kutatásban arról is megkérdezték őket, ki tette a legtöbb jót Romániával. Nicolae Ceaușescu került az első helyre. 2012 októberében az *Adevărul* című napilap azt tudakolta az olvasóitól, ki volt a legkiválóbb román politikus az elmúlt nyolcvanöt évben. Nicolae Ceaușescu győzött. Egy internetes fórumon hosszú listákba szedték az érdemeit, többen ecseteltek a hatvanas-hetvenes évek bőségét és biztonságérzetét, mint a nyolcvanas évek éhezését és arroganciáját.

– Kellene nekünk egy új Ceaușescu – jelentette ki egyszer a vonaton egy húszéves lány, miután levette a fülhallgatót a füléről, és bekapcsolódott a Romániáról szóló beszélgetésbe. – Még csak nem is Ceaușescu, egy új Vlad Tepeș kell nekünk.

– Hát igen, kéne valaki, aki mindenkinek beveri a pofáját – helyeselt egy negyvenes férfi, aki mindig a térdére csapott, valahányszor mondott valami falrengetőt. – A románoknak erős kéz kell, különben széthullik minden, ugyanúgy, mint most. Az lenne nekünk való, ha kemény kézzel kormányozna valaki, akinek helyén van az esze. Ha valaki azt mondja magának, hogy Ceaușescu rossz ember volt – fordult hozzám –, akkor biztos lehet abban, hogy hazudik.

– Ő volt az utolsó, akinek volt valami elképzelése arról, hova tart Románia – állította egy idősebb, bajuszos alak. – Ami most van, az maga a káosz.

– Ceaușescu megtett minden tőle telhetőt – tette hozzá a lány. – Csak rossz tanácsokat adott neki a környezete. Elzárta előle az igazságot.

A bajuszos úr elkomorult.

– Szerette Romániát – mondta ünnepélyesen. – Őszintén szerette ezt az országot.

Hallgattam őket, mint akit megigéztek. 2009-ben még, ha románokkal beszélgettem, úgy éreztem, hogy a Ceaușescu után maradt trauma abból fakad, hogy kétségek övezik a halálát. Abból, hogy Románia elnökét úgy lőtték agyon, hogy előtte nem született jogerős bírósági ítélet, aztán villámgyorsan

el is temették, a sírkeresztre pedig hamis nevet írtak. Mert szégyen, hogy ilyen könnyörtelenül végeztek Minden Idők Legnagyobb Géniuszával.

Akkor nem lehetett másképp intézni a dolgot, ezt sok romántól hallottam. Az általános zűrzavarban Ceaușescu halála volt az egyetlen logikus megoldás. Nyugdíjba nem akart menni, ezért kellett sírba küldeni. Ő a mi áldozati bárányunk, akit a forradalom oltárára helyeztünk – a halála nélkül nem született volna meg az új Románia. Az ő vérével kellett megjelölni, ahogy a régi Románia is magán viselte a bélyegét.

A románok most is emlékeznek: annyit jelentett ez az ország, amennyit Nicolae Ceaușescu. Minél nehezebben élnek most, annál jobban vágyoznak az elmúlt idők után, amikor fiatalok voltak az emberek, családot alapítottak, és adott nekik az állam lakást, helyet a gépkocsi-kiutalási listán, televíziót és telefont.

Egy 2010-es közvélemény-kutatás szerint a románok 61 százaléka tartja hasznos ideológiának a kommunizmust. Az állampolgárok 46 százaléka társít pozitív dolgokat a Ceaușescu-kormányok időszakához. Csak a románok 2 százalékanak jut eszébe a nyomor a régi időkről. Manapság sokan mondják gondolkodás nélkül, hogy sosem volt olyan rossz, mint most.

Mi sem egyszerűbb annál, mint pénzre váltani a nosztalgiát, ezt ismerték föl a reklámügynökségek. Piacra dobták már a Ceaușescu vodkát, mobiltelefonokhoz használták föl a diktátor képmását, még egy csokoládészet reklámkampányában is megjelent az „édes Ceaușescu”. A *Nicolae Ceaușescu önéletrajza* című filmben, amely ügyes kézzel összevágott televíziós felvételekből áll, olyannak ismerjük meg a diktátort, amilyennek magát akarta látni, és amilyennek a mindennapokban látszott: kicsit kétbalkézes, nem tud táncolni, amikor pedig röplabdázik, elszalaszt minden labdát, olyan bátyónak látjuk, aki bárgyú mosollyal próbálja leplezni ügyetlenségét, ő a Nép Atyja, aki gyermekeinek integet, és sosem fárad el a keze.

Arról faggatták a televízióban a dokumentumfilm rendezőjét, Andrei Ujicát, milyen szavakkal írma le a diktátort.

– Marxista, nacionalista hazafi, következetes és megvesztegethetetlen. Profi politikus.

Az *Adevărul* című napilap hasábjain reagált rá Andrei Pleșu: „Kár, hogy Ujicá elment Romániából 1981-ben, amikor kezdett nagyon rosszra fordulni a helyzet. Ha marad, biztos nem engedhette volna meg magának ezt a gnyegéd elnézést, amellyel a távolból tisztel meg bennünket. Mit számít az, hogy Ceaușescu hazafi volt? Az volt Hitler és Sztálin is. Az 1989-es forradalmat értsük úgy, mint a románok részéről megnyilvánuló viszonzatlan szerelmet? Azonkívül – teszi hozzá Pleșu – Ceaușescu valóban megvesztegethetetlen volt, mert hogy is lehetne megvesztegetni egy diktátort, aki a markában tartja az országot, és mindent megtehet, amit csak akar? Egy diktátort csak a tulajdon hatalma korrumpálhat.”

– Rászolgált minden egyes golyóra, amit kapott – mondja Dan Popescu galériatulajdonos. – Most is ez a véleményem. De szégyellem, és szégyellem azt is, ahogy intézték ezt az ügyet. Nem tudom, hogy ez általános vélemény-e. Az

embereket nem foglalkoztatja a Ceaușescu-ügy, a megélhetés jár az eszükben, a legfiatalabb nemzedék teljesen közömbös ebben a kérdésben. Bizonyos mértékig jó, hogy nem telepedik rájuk a múlt terhe. De a fiatalokban nincs meg az immunitás, nincsenek diktatúra elleni antitestjeik. Pedig újra és újra megteremtődik a tekintélyuralom. Újra megteremtődik a gonosz. A szabadság olyan, mint a levegő. Ha van levegőd, nem érzed, hogy szükséged van rá. De ha nincs, fuldokolni kezdesz. Azt hiszem, ez a fajta önvédelmi reakció kihál a legfiatalabb nemzedékből. A fuldoklás reakciója. Az emberek mindent elfogadnak, nem érdekli őket semmi ügy igazán.

Cosmin háza a Piața Munciin olyasmi volt az összes ismerőse számára, mint egy puha fészek. A szófán egy alkotói válságban szenvedő művész, a kertben egy munkanélküli, depressziós terapeuta, egy masször, aki tetszeni tanult, én pedig a padlásszobában próbálok írni valamit, de nem megy.

– Nézz meg engem – mondta egyszer Cosmin. – Nem csinállok semmit, tökéletesen átlagos vagyok. Pedig egyetemre járok, könyveket olvasok. Németországban azt, aki nem dolgozik, a társadalom söpredékének tartanák, itt viszont úgy tehetek, mintha értelmiségi lennék, mert az egész társadalom ugyanolyan passzív, mint én vagyok. A románok nem bíznak a politikusokban, és nem tudják, mit kezdjenek a szabadságukkal.

Mindannyian a régi rendszer árvái vagyunk – folytatta Cosmin. – Gyerekek vagyunk, azt várjuk, hogy élelmet és eszközöket kapjunk a kormánytól, ahogy a kommunizmusban is megkaptuk ezeket Nicolae papától és Elena mamától. De a szülők itthagytak minket. Magadnak kell megszerezned az élelmet. A románok viszont nem akarják a szabadságot, nem akarnak aggódni a mindennapi betevő miatt. Nemrég huszonöt százalékkal csökkentették a béreket a közszférában, képzeld el, mit ki nem kell találniuk a túléléshez. Kinek kell a szabadság, ha nincs mit enni?

Bólogatok. Az egyetlen luxus, amit egyesek megengedhetnek maguknak, az emlékek törlesztésének luxusa. A románok törlik a memóriájukból a Securitatét, a szájkosarat, az elnyomást, a nyomort. Csak „a biztos holnap” emléke marad, ami már a múlté.

Megyek egy bukaresti utcán, omladozó, telegraftitizett házak, plakátosz-lányokkal borított, hámló homlokzatok mellett. Töredezett járdán lépdelek, amelyet autók torlaszolnak el, egy lökhárító és egy kiürített bolt kirakatüvege között nyomakodom át. És meglátok egy plakátot az üvegen: rajta Nicolae Ceaușescu arca egy izmos hős testére applikálva. Ez a mi halott hősünk a maga teljes abszurditásában, amint jóságosan mosolyog a járóelőkre. Jó, hogy meghalt. Kár, hogy meghalt.

(részlet egy riportkönyvből)

MIHÁLYI ZSUZSA FORDÍTÁSA

Freedom Express

A népek ősze és az ukránok tele

ZSURZSENKO, Tatjana
„Győz a narancs”
2000, 2005, 2.

„Az emlékezet geopolitikája”
Magyar Lettre Internationale, 74

(Gleb Pavloszkijjal és Ivan Krastevevel)

„Az alternatíva nélküliség politikája: hogyan működik a hatalom Oroszországban?”
Magyar Lettre Internationale, 86

A „népek ősze” mint metafora a kommunizmus bukására Európában a „népek tavaszaként” emlegetett 1848-as forradalmakra játszik rá. Az „ős” a „történelem végét” jelenti, a közép- és kelet-európai népek politikai érettségét jelzi, és azt, hogy végre ők is „visszatérhetnek Európába”. De az évszázadok metaforái kétértelművé válhatnak, ha az ukrán politikai válságra próbáljuk ezeket alkalmazni, amely 2013 végén kezdődött, meg a Krimnek az ezt követő oroszok általi elfoglalására és a Kelet- és Dél-Ukrajnában végzett felforgató tevékenységre. Moszkvában az orosz-párti szeparatista mozgalom „orosz tavasz”-ként emlegetik¹ – az „etnikailag orosz földek” újraegyesülése kezdeteként. Az „ős” metaforája időközben az orosz uralkodó diskurzusban a hanyatló, dekadens európai civilizáció címkeje lett, egy olyan civilizációé, amely már elvezítette eredeti értékeit és ösztönös erejét.

Ez a képzavar a metaforák terén nem kevesebbet mutat, mint az 1989 utáni világrend válságát.

Egy új hidegháború kilátásai² kezdenek egyre reálisabbá válni, és egy élesben zajló katonai konfliktus az európai kontinens közepén sem tűnik többé kizártnak. Ebből a perspektívából visszatekintve próbáljuk újraértelmezni 1989 jelentőségét és következményeit a jelenlegi európai történelemre nézve.

1989 diadalmas narratívája

1989 diadalmas narratívája úgy mutatja be Lengyelországot, Magyarországot, Kelet-Németországot, Bulgáriát, Csehszlovákiát és Romániát forradalmait, mint a helyi kommunista rezsimekkel szembeni civil ellenzéki és széles körű népi ellenállás hullámát. Ez a narratíva azonban sokszor elhomályosítja azt a tényt, hogy ezeknek a rezsimeknek a bukása csak azért volt lehetséges, mert Moszkva már nem tartotta olyan erősen a markában a csatlósait. A szovjet uralkodó elit liberális frakciója Mihail Gorbacsovval az élén hitt abban, hogy a két politikai blokk közötti összecsapás átadhatja a helyét egy „közös Európai Háznak”, az Atlanti óceántól Vlagyivosztokig. A közép- és kelet-európai szovjet „baráti államok” lojalitásának kiereszkedése kezdett túl sokba kerülni Moszkvának politikailag és gazdaságilag egyaránt. Ez még inkább igaz a volt szovjetköztársaságokra, ahova végül 1991-ben érkezett el a kommunista uralom vége a nemzeti függetlenséggel együtt.

Ugyanannak a láncreakciónak a részeként a politikai változások a (poszt)szovjet térségben nem a saját talajból sarjadt jelenségek voltak, hanem a birodalmi centrum összeomlásának következményei. Nyugat-Ukrajna és a balti országok kivételével nem volt tömeges méretű ellenállási

mozgalom ezekben az országokban, és a kommunista uralom vége nem hozott jelentős változást az uralkodó elit tekintetében sem. A demokráciához, szabadsághoz és prosperitáshoz fűzött remények a szovjet nosztalgia hullámába fulladtak. Bár az állami függetlenség 1991-es kikiáltása bekerült a hivatalos naptárakba, a nemzeti forradalomnak a 89-es kelet-közép európai forradalmakhoz hasonlítható mítosza nagymértékben hiányzik a poszt-szovjet térségben. A 2004-es narancsos forradalmat Ukrajnában „egy nemzet születéseként” emlegették, de ez a mítosz elhalványult már néhány éven belül. Igaz, hogy a 2013–14-es „ukrán tél” sokkal mélyebbre ható elmozdulást jelez az ország politikai kultúrájában, de majd még kiderül, hogy megvalósul(hat)-e az ukrán projekt mint a „Harmadik Köztársaság” ígérete.

1991 mint politikai szimbólum és az emlékezet tárgya még problematikusabb a poszt-szovjet Oroszországban. 1991 augusztusának eredeti jelentése – az új demokratikus Oroszország születése és a kommunista uralom alóli felszabadulás – fokozatosan átalakult a vereség és a Nyugattal szembeni feltétlen kapituláció jelképévé – vagy Putyin szavaival élve „a huszadik század legnagyobb geopolitikai katasztrófájává”. Az, hogy Oroszország annektálta a Krimet és tovább folytatja az Ukrajnával szembeni agressziót, megpecsételte 1991-nek ezt a negatív értelmezését, amely szerint ez volt az a pont a legújabb orosz történelemben, amikor „minden elromlott”. Fjodor Lukjanov, a *Russia in Global Politics* főszerkesztője szerint, amit Putyin mostanában csinál, az nem más, mint hogy megpróbál visszatérni 1989/91-hez és megváltoztatni a hidegháború utáni európai rendet, amiben Oroszország volt de facto a vesztes ország.³

A 89-es forradalmak toposza időközben sarkokkővé lett a hidegháború utáni egyesült Európáról szóló narratívának. Nem csoda hát, ha a 2013–14-es „ukrán tél” gyakran úgy szerepel, mint egy megkésett forradalom a poszt-kommunista átalakulás végigvitelének célkitűzésével. Tömegmozgalomként indult a nyugatbarát orientáció támogatására és az ukrán kormány döntése ellen, amely az Európai Unióval való társulási egyezmény aláírásának elhalasztása mellett foglalt állást. Bár az egyezmény egyáltalán nem ígért EU-tagságot Ukrajna számára, az országban sokak számára mégis ez volt a „vissza Európába” megfelelője. Kelet-Közép-Európa sikeres poszt-kommunista átalakulásai inspirálták az ukrán nyugatosítókat több mint húsz éven keresztül, és az Euromajdant úgy fogták fel, mint egy hasonló forradalmi változás katalizátorát. Lenin-szobrok dőltek le mindenütt az országban – kivéve az ország nyugati

részét, ahol már 1991-ben eltávolították ezeket, és a Donbasszt és Harkovot, ahol átvészelték az Euromajdant. A kommunista párt és a kommunista jelképek betiltására, az átvilágítások megindítására irányuló követelések ismerősnek hangzottak, *déjà vu*-nek a 90-es évek elejéről.

Mindazonáltal, bár az ukrán „Méltóság forradalma” bizonyos tekintetben hasonlít a 89-es forradalmakra, Janukovicsnak és klánjának autoriter kleptokráciája nem igazán hasonlítható a volt kommunista rezsimhez Kelet-Európában. Az utóbbinak a legitimitációja egy univerzalista politikai ideológiára épült és arra az állításra, hogy a nép akarata képviselik: amint szembekerültek a tömegtüntetésekkel és a hivatalos ideológia nyilvános megbélyegzésével, rögtön összeomlottak.

2013 végén az ukrán tüntetők nagy számban gyűltek össze Kijev és más városok utcáin hétről hétre, ott táboroztak egész éjszaka a téli hidegben az ukrán himnuszt énekelve; felépítettek egy egész várost saját öngazgató struktúrával Kijev központjában.

És mégis, ezek a tüntetések – 25 éve a legnagyobb tüntetések Európában – nem hatottak a Janukovics-rezsimre. Kiderült, hogy egy békés tüntetést lehet egyszerűen figyelmen kívül hagyni, hogy egy rendszer, amelynek nincs ideológiája, nem fél az igazságtól és ezért nehezebb is megdönteni. Az ukrán forradalom nem volt „báronyos”: az erőszak megváltoztatta a tüntetés jellegét, és a Kijev központjában történt mélysérülés után lehetetlenné vált mindenféle kompromisszum a rezsimmel. Ez az erőszakos fordulat az Oroszország által támogatott ellenforradalommal és az ukrán nemzeti szuverenitás ezt követő orosz megsértésével együtt a 2013/14-es ukrán eseményeket a 89-es győztes forradalmaktól nagyon különbözővé teszi.

Míg számos megfigyelő számára a Lenin-szobrok a szovjet identitás markerei, amely fennmaradt az ukrán Kelet gazdaságilag elmaradt ipari enklávéiban, az én véleményem szerint annak, amivel a kijevi kormány most Donyeckben, Luhanszkban és Harkovban szembesül, nem sok köze van a szovjet ideológiához és értékekhez. Amivel itt dolgunk van, az inkább olyasmi, amit Lev Gudkov orosz szociológus tíz éve „negatív identitásnak” nevezett.⁴ Ez az identitás mindenekelőtt „az ellenség” fogalmával operál. Az oroszbarát tüntetők szemszögéből nézve a kijevi és nyugat-ukrán „banderisták” és „nacionalisták” azok, akik el akarják lopni „a múltunkat” és le akarják rombolni „az emlékműveinket”. A Lenin-szobrok az orosz-barát mozgósítás helyévé és jelképeivé váltak – „üres jelölők”, amelyek nem hordoznak ideológiai értéket, csak jelzik a helyi „anti-Kijev” identitást.

Ahogy egy új hidegháborútól való félelem kísértete kezdi bejárni Európát, úgy válik egyre sürgetőbbé annak tisztázása, milyen is a Putyin-féle rendszer természete és mik is az aspirációi. Alekszandr Etkind egy újabb cikkében azt állítja, hogy Putyin akcióit Ukrajnában úgy kell értelmezni, mint egy preventív ellenforradalmat, arra irányuló törekvést, hogy a Majdan-típusú tüntetéseket tartóztassák az orosz határnál.⁵ Etkind ugyanakkor tagadja a folytonosságot a putyinizmus és a sztálinizmus között. És valóban, az emberi jogok és a politikai szabadságjogok semmibevétele, a masszív és manipulatív propaganda és az „ötödik hadoszlop” elleni uszítás dacára Putyinnak egyáltalán nem sikerült kiépíteni egy totalitárius rendszert, és még kevésbé sikerült ezt rákényszerítenie Oroszország szomszédaira. Putyin Oroszországa integrálódott a világ gazdaságba, politikai és üzleti elitje számára a Nyugat az a hely, ahol elköltheti a pénzét, ahol taníttathatja a gyerekeit és ahol eltöltheti a nyári szabadságát. Putyin minden arra irányuló ambíciója ellenére, hogy ő legyen a Nyugat-ellenes konzervatívizmus vezéralakja, Oroszország nem lesz képes ideológiai kihívást jelenteni a Nyugattal szemben és nem áll szándékában átvenni a bolygó irányítását. A mai többpólusú világban a hidegháború két-pólusú szerkezete már nem működőképes.

A hidegháború fantomja

És mégis, a hidegháború fantomja jelen van a mai orosz politikában mint egy kollektív geopolitikai trauma, ez motiválja a putyini vezetés látszólag irracionális, politikailag és gazdaságilag költséges/sokba kerülő döntéseit.

Miközben a Nyugat a hidegháború utáni világrend kialakulásának 25. évfordulóját ünnepli, Oroszország felől nézve olyan, mintha a hidegháború soha nem ért volna igazán véget, legalábbis nem egy fair megegyezéssel. Ehelyett Oroszországot rákényszerítették, hogy adja meg magát és adja fel geopolitikai érdekeit egy olyan homályos ígéretért cserébe, hogy egyenrangú félként fogják kezelni. Oroszország uralkodó elitje nem akarja tovább véka alá rejteni, hogy elégedetlen a játékszabályokkal. Bár Putyin Oroszországa nem tér vissza a hidegháborúhoz, annál inkább a 19. századi realpolitikához, az erőpolitika, a stratégiai érdekek és a befolyási övezetek nyelvéhez. Orosz perspektívából nézve az USA sosem hagyott fel az ilyesfajta realpolitikával, a hidegháború utáni Európai Unió pedig érdekes, de kivihetetlen vállalkozás, amit elkerülhetetlenül alá fognak ásni a nacionalista erők. Nem csoda, hogy Moszkva az EU-projekt radikális jobboldali (és baloldali) európai ellenzőire számít, akik lelkesen támogatják Putyin húzásait.

Az orosz politikával jelentkező veszély nem annyira a teljes fegyverzetben vívott hidegháború veszélye, mint inkább a revansizmus és nacionalizmus szellemének visszatérése, ami az 1930-as években kísértett Európában, területek annektálásának és határkiigazításoknak a szelleme a nyelvi kisebbségek és „honfitársak” védelmének ürügyén. És mint annak idején, az ilyen politika könnyen torkollik valódi háborúba. Az elmúlt húsz évben többször megfogalmazódott az az aggodalom, hogy Moszkva éppen úgy felhasználhatja a posztsovjét országok orosz nyelvű lakosságát, ahogyan Hitler

használta fel az etnikai németeket a két háború között Európában. Az 1990-es években azonban Oroszország túl gyenge és instabil volt, túl bizonytalan lábakon állt ahhoz, hogy kijátssza az etnikai kártyát a határain kívül, el volt foglalva a saját etnikai nacionalizmusával és szeparatista mozgalmával vívott harccal, a legfeltűnőbbben Csecsenföldön. Moszkva stratégiája a poszt-sovjét térségben az Eurázsiai integráció volt, amely az EU-projekt logikáját látszott követni. A poszt-sovjét integráció egyáltalán nem volt mentes az erőpolitikától, és nyilvánvalóan az orosz érdekeket szolgálta a „közel-külföldön”, de legalább nem állt szándékában a szomszédos államok tönkretévese.

A Krím annektálása és az a fenyegetés, hogy képes minden eszközt bevetni Ukrajnában, a katonai intervenciót is beleértve az oroszok és oroszajkúak jogainak védelmében, azt jelezte, hogy a Kreml „az etnikai területek egyesítésének” erőszakos útját választja az államközi integráció helyett. Más szóval Európa nem a hidegháborús körülmények közé tér vissza (amikor a nukleáris egyensúly garantálta a határok sérthetlenségét), hanem – a legjobb esetben – a 19. századi erőpolitikába csúszik vissza, vagy a legrosszabb esetben – a fékezhetetlen nacionalista ambíciók és totális bizalmatlanság világába, ami annak idején a második világháborúhoz vezetett.

Vajon Putyin akaratlanul is egyesíteni fogja-e a Nyugatot, ami az elmúlt évtizedben ellentmondásokba és viszálykodásba merült, és eljátszotta vezető szerepét a globális politikában? Vajon az ő agresszív politikája képes lesz új életet lehelni a NATO-ba és rákényszeríteni az EU-t, hogy tüljusson az Oroszországtól való energiafüggőségén? Milyen határozott lesz a Nyugat állásfoglalása az európai biztonság Putyin ukrán akciói által felforgatott alapjainak védelmében?

A putyinizmus nem kommunizmus, mégis úgy tűnik, mintha nyugaton sokan hajlanának arra, hogy megértsék, sőt akceptálják Moszkva akcióit. Putyin a realpolitika nyelvét beszéli, és bár az európai vezetők feltehetőleg elutasítják a politikai stílusát, mégis túl gyakran engednek az érveinek.

KARÁDI ÉVA FORDÍTÁSA
© Tr@nsit Online Freedom Express
© Eurozine 2014-06-13

¹ Lásd pl. rusvesna.su

² Vladislav Inozemtsev, „How to win Cold War II?” in: Eurozine, 28 March 2014 www.eurozine.com/articles/2014-03-28-inozemtsev-en.html

³ Fedor Lukyanov, „Vozvrashchenie na razvilku 1989-go”, Gazeta.ru, 3 April 2014, iphone-rss.gazeta.ru/comments/column/lukyanov/5978717.shtml

⁴ Lev Gudkov, „Negativnaia identichnost”, NLO 2004

⁵ Alekszandr Etkind, „Eine präventive Konterrevolution”, www.nzz.ch/meinung/debatte/eine-praeventive-konterrevolution-1.18275438

Posztmodern stratégiák

Az elmúlt időszak magyar irodalmáról

NÉMETH Zoltán

A posztmodern magyar irodalom hármassztratégiája
Kalligram, 2012„Szakítás”
Magyar Lettre Internationale, 83„Mágikus realizmus a magyar irodalomban”
Magyar Lettre Internationale, 94RAABE, Katharina
„1989 és a kelet-közép-európai irodalom – Olvasott térség”
Magyar Lettre Internationale, 74

A kortárs magyar irodalom ebben a pillanatban is a Raymond Koselleck-féle „egyidejű egyidejűtlenségek” állapotában létezik, hiszen az utóbbi évek, évtizedek magyar irodalmában egyaránt jelen van a klasszikus modernség, a népies, nemzeti irányultságú realizmus, az avantgárd és a neoavantgárd, a kései modernség, a minimalizmus, illetve a posztmodern nyelvhasználat. A kortárs irodalom fogalmának meghatározásakor azonban a legtöbb magyarországi irodalomtörténet a posztmodern korszakhatár fogalmát emlegeti, vagyis a kortársiságot a posztmodern paradigmaváltás eseményéhez köti. Ezt egyesek Ottlik Géza *Iskola a batáron* (1959) című regényével hozzák kapcsolatba, amely az „elbeszélés nehézségei”-nek felelgetésével, a posztmodernre jellemző szerzői önreflexiókkal, valamint bonyolult narrációs helyzet megjelenítésével bizonytalanítja el olvasóját, hiszen a szövegben két, egymásnak ellentmondó kézirat állításai és kommentárjai keverednek egymással. A regény kultikus helyét az a szakrális aktus is nyomtatékosította, hogy Esterházy Péter 1982-ben Ottlik születésnapjára egyetlen fehér papírlapra másolta le a regényt. Mások az 1970-es évekhez kötik a posztmodern fordulatot, Weöres Sándor *Psyché* (1972), illetve Tandori Dezső *Egy talált tárgy megtisztítása* (1973) című verseskötetéhez kapcsolják. Talán legerőteljesebb az a vélekedés, amely az ún. posztmodern próza-fordulat felől érzékeli a magyar irodalom megújulását, s ennek kapcsán Mészöly Miklós *Alakulások* (1973) című szövegét, még inkább Esterházy Péter *Termelési-regényét* (1979) emelik ki. Végezetül megint mások az 1986-as évre helyezik a váltást, amikor a posztmodern magyar irodalom két „Bibliája” jelent meg – Esterházy Péter *Bevezetés a szépirodalomba* és Nádas Péter *Emlékiratok könyve* című monumentális regényei.

A 1960-as évektől kezdődően egészen napjainkig a posztmodern szövegformálás uralja a magyar irodalmat, s a magyar irodalomtörténet-írásban az utóbbi két évtizedben az a megközelítés vált uralkodóvá, amely a 19. század második felétől a kortárs irodalmi folyamatokig a modernség szerepére hívja fel a figyelmet, pontosabban a modernizmust négy nagy paradigma mentén tárgyalja: a klasszikus vagy esztéta modernség, az avantgárd, a későmodernség, illetve a posztmodern mentén.

Vagyis a következő séma alapján:

(klasszikus modernség – avantgárd – későmodernség – posztmodern)
modernség

A posztmodern magyar irodalom fejleményei azonban véleményem szerint differenciáltabb

megközelítésmódot igényelnek. Az angolszász irodalomelméleti szövegek általában szembeállítják a modern és a posztmodern nyelvhasználatot, s emellett többféle – neokonzervatív és posztstrukturalista posztmodern, referenciális és nem-referenciális posztmodernről különítenek el. Ennek nyomán a következő séma mellett érvelhetünk:

(klasszikus modernség – avantgárd és neoavantgárd – kései modernség)
modernizmus
↕
posztmodernizmus
(korai posztmodern – areferenciális posztmodern – antropológiai posztmodern)

A korai posztmodern szövegek kapcsán olyan értelmezési kiszögelléspontok jelölhetők ki, mint az írás folyamataira tett önreflexió, a metafikció, az ironia többértelműsítő használata, az egzisztenciális kérdések felvetése, a szerzőség elrejtése, a maszkokkal és az identitással folytatott játék/küzdelem, a „nagy elbeszélések vége”-konceptió, valamint az ún. valóságnak, a realista írásmódnak és a szubjektivitásnak a krízise, illetve újraírása egy megváltozott feltételrendszer keretei között. A korai posztmodern olyan beszédmódot működtet, amelyben azonban bizonyos mértékig megőrződtek a kései modern megszólalásmódok is. Egyik oldalon a szépirodalmi diskurzus emelkedett hangvétele, dignitása, a metafizikai problémák iránti érzékenység, a műalkotás klasszikus szépségének és megformáltságának az igénye, a másik oldalon az ironikus, esetleg parodisztikus hang, az intertextuális utalásokkal, stílusimitációkkal és szerzői hangokkal folytatott játék és maszkyszerűség jelenik meg. A korai posztmodernbe tartozó alkotások számára éppen ezért rendkívül fontos a múlt, illetve a történelem tapasztalata, amellyel tudatosan lépnek párbeszédbe, akár úgy is, hogy a múltra jellemző megszólalásformákat beépítik saját szövegeikbe.

Két kultikus kötetet érdemes kiemelni: Ottlik Géza *Iskola a batáron* (1959) című regényét és Weöres Sándor *Psyché* (1972) című verseskötetét. A *Psyché* versei egy fiktív, 19. század eleji költőnő, Lónyai Erzsébet alias Psyché maszkjában íródtak a 19. századi archaikus magyar nyelvet, illetve a klasszicista-korai romantikus stílus-esszményt imitálva. Mondhatjuk, hogy Weöres Sándor „köpönyegéből” bújik ki az álneves-maszkos irodalomeszmény, amely a mai napig egyfajta

regényt (*Tizenhét battyúk*, 1984), a szlovákiai magyar Hizsnyai Zoltán kollektív álnevet hozott létre, Tsúszó Sándort (1988), amelyen a mai napig több tucat szerző szólalt meg.

Kertész Imre *Sorstalanság* (1975) című Nobel-díjas regénye a főszereplő fiú, Köves Gyuri szövegeiben megjelenő álnaiv ironia által tulaj-

donképpen kettéhasítja a holokausztról való beszéd nyelvét, ezért a regény nyelvi problémaként is reprezentálódik. A holocaust kapcsán létrejött két nyelv – egy hagyományos és egy álnaiv ironikus – hasonlóképpen olvassa, egészíti ki és bizonytalanítja el egymást, mint Ottlik regényének két kézírata. Krasznahorkai László *Sátántangója* (1985) az apokaliptikus hangnem és a metafikció narrációs technikája által kapcsolódik a posztmodern közlésformákhoz. Nádas Péter *Emlékiratok könyve* (1986) című regényében három történetmondó elbeszélései váltják egymást, miközben a töredékességnek, eldönthetetlenségnek és bizonytalanságnak a jellegzetesen posztmodern tapasztalata a felidézett múlt és a szöveg státuszát is döntő módon befolyásolja. Lengyel Péter *Macska* (1988) című regényében is jellegzetesen posztmodern technikákkal szembesülhet az olvasó: az író (ön)kommentárjaival, az írás jelen idejének szövegbe írásával, a krimi és a „ponyva” kódjainak felidézésével, a populáris regiszter megjelenítésével.

A korai posztmodern legjelentősebb irányzataként a mágikus realizmus fogható fel, amely a reális és az irracionális szétválaszthatatlan ötvözésével, a mesék, mítoszok és a folklór felhasználásával mutat be egy közösséget. A magyar irodalomban többek között Mészöly Miklós *Volt egyszer egy Közép-Európa* (1989) című kötetének elbeszélései, Bodor Ádám *Sinistra körzet* (1992) című regénye, Szilágyi István *Hollóidő* (2001), Grecsó Krisztián *Isten hozott* (2005), Darvasi László *Virágzabálók* (2009) című regényei sorolhatók ide. A mágikus realizmus kontextusában helyezhető el a magyar irodalomban a kilencvenes évek végén nagy sikert aratott „áltörténelmi” regények műfaja is, Háy János *Dzsigerdilen* (1996), Márton László *Jacob Wunschwitz igaz története* (1997), Láng Zsolt *Bestiárium Transylvaniae. Az ég madarai* (1997) és Darvasi László *A könnyűmutatványosok legendája* (1999) című kotelei.

A lírában a metafizikai kérdésfelvetések mellé a tudatos intertextualitás, az irónia és önirónia, a szimuláció és stílusimitáció, az önreflexió és metafikció alakzatai kerülnek. Mint például Tőzsér Árpád *Leviticus* (1997) című verseskötetében, Takács Zsuzsa *A test imádása / India* (2010) című kötetében vagy Tóth Krisztina verseiben.

Az areferenciális posztmodernben válik hangsúlyossá, sőt gyakran radikálissá az önmagát író, öntükröző szöveg poétikája, amely kizárja a valóság és a realizmus kategóriáit érdeklődési köréből. A költészetre a deretorizálás, depoetizálás, töredékesség, versszerűtlenség, az antimimetizmus és a rontott nyelv poétikája jellemző. Mind a lírában, mind a prózában rendkívül fontos jelentőségre tesz szert a tudatos intertextualitás, a palimpszesztszerűség, az önreflexivitás és a metafikció, illetve az újírás mint szimuláció. A második posztmodern érdeklődésének középpontjában a nyelv és a szöveg áll, jellegzetes vonása a pastiche, a parodisztikus szövegformálás, a nyelvi poénok és a legtágabb értelemben vett, radikális stíluseklektika.

A magyar irodalomban a jugoszláviai Domonkos István *Kormányeltörésben* (1971) című versében, Tandori Dezső *Egy talált tárgy megtisztítása* (1973) című verseskötetének egyes darabjaiban, Mészöly Miklós *Alakulások* (1973) című elbeszélésében-szövegében és Esterházy Péter *Termelési regényében* (1979) jelentek meg elsőként a második posztmodernre jellemző szövegalkító eljárások. Esterházy Péter *Bevezetés a szépirodalomba* (1986) című kötete olyan válogatás, összegyűjtött kötet, főmű, amely a szerző addig írt alkotásait tartalmazza. Az itt helyet kapó *Függő* című szöveg szinte a végsőkig játszik el a posztmodern intertextualitással: jelöletlen idézetek, vendégszövegek, ironikus célzások, allúziók százai uralkodnak. *A mily dicső a hazáért bálni* című novella provokáció és gesztus egyszerre. A szöveg – Bojtár B. Endre fordításában – a világhírű szerb író, Danilo Kiš novellájának Esterházy Péter neve alatti, szó szerinti közlése. Ez az eljárás fölveti az eltulajdonítás, lopás, illetve a posztmodern eredetiségprobléma kérdését is, miközben Esterházy mintegy „visszalopja” saját családi történetét, amennyiben *A mily dicső a hazáért megbálni* című Danilo Kiš-novella az Esterházy család tragikus történetéből meríti témáját.

Parti Nagy Lajos *Szódalovaglás* (1990) című verseskötete azért vált a második posztmodern fontos alkotásává, mert a lírának ez a felfogása – a nyelvi játékok, a parodisztikus szövegalkotás és a nyelvi humor felhasználása – a következő másfél évtizedben szinte a magyar líra köznyelvévé vált Varró Dániel, Orbán János Dénes, Csehy Zoltán és mások kezén. A Parti Nagy Lajos-féle szövegalkotás jellegzetessége a nyelv végsőkig vitt átalakítása, a rontott nyelvi elemek felhasználása, az öntükröző effektusok sokasága, a populáris és elitkultúrából vett idézetek kicsavarása, illetve a humor, az irónia és a paródia elemeinek felhasználása. Ezeknek a jellegzetességeknek a kiterjesztése figyelhető meg az *Esti kréta* (1995) és a *Grafitesz* (2003) verseiben, az *Ibusár* és a *Mauzózeum* című darabokban, illetve *A bullámzó Balaton* (1994) és *A fagyott kutya lába* (2006) elbeszéléseiben.

Kukorelly Endre költészetében a versbéli szubjektum megrendülése és a hagyományos megszólalásformák kimerülése utáni állapottal szembeesülünk. A hétköznapi szöveg vázlatos, banális, töredékes nyelve váltja fel a kiüresedett szépségesszéményt, a metafizikai jelentés hiányát, a részlegesség tapasztalatát. Költészete kapcsán a recepció többek között a rontott, roncsolt nyelv felhasználását, a populáris és a banális felé való nyitást, a hagyományos irodalmi megszólalásformákat provokáló beszédet emeli ki. Szövegeinek fontos elemei közé tartozik az irodalmon belüli, illetve dilettáns szövegekre való rájátszás, a lestilizáltság, a korlátozott kóddal rendelkező, korlátolt alakok megjelenése, a különféle vendégszövegek, esetleges, pongyola, hibás, zavaros, profán kifejezések és a szleng felhasználása, az antiretorikus attitűd, az artikulációs problémák versszövegbe építése és az agrammatikus megoldások. Vagyis a nyelv roncsolása olyan „barbár” versépítési szándékról tanúskodik, amelynek céljai között egy egész lírai hagyomány átírása szerepel.

A magyar irodalomban talán az erdélyi Kovács András Ferenc költészete áll legközelebb a posztmodern építészeti elképzeléséhez, amely a különböző történelmi stílusok keveredéséből hoz létre autentikus architektúrát. Az intertextualitás és a stíluseklektika mellett a KAF-szövegek további jellemzője az ún. bricolage technika, amely a legkülönbözőbb nyelvi elemek, nyelvi „kacatok” felhasználását, szövegbe építését jelenti. Ennek a technikának, a különféle korok, eszmények, nyelvhasználati módok és (akár dilettáns) esztétikai elvek egymásra kopírozásának az eredményeként olyan érzékeny szövegek jönnek létre, amelyek a távoli kultúrákkal és irodalmakkal polivalens dialógusban állnak.

Garaczi László korai alkotásai a neoavantgárd és az underground felől is értelmezhető posztmodern technikákkal élnek. Olyan viszonylagosító technikákról van szó, amelyek az elit és populáris megszólalásformák keveredéséből, a felidézett szövegdarabok hierarchia mentes felhasználásából, massmediális utalásokból, a szavak többértelműségéből és a decentrált jelentésadásból teremtenek műfaj nélküli szövegeket. A szerző *Nincs alvás!* (1992) című rövidpróza-kötete a kilencvenes évek legjelentősebb magyar irodalomelméleti vitáját, az ún. kritikavitát generálta.

Bán Zsófia *Esti iskola* (2007) című kötetének parodisztikus-töredékes vonulata éppúgy az areferenciális posztmodern kontextusában értelmezhető, mint Németh Gábor *A semmi könyvéből* (1992) című regénye, amely a hagyományos narráció elemeit, a történetmondást, a kalandot és a jellemeket problematizálja, s az egyetemessé tett töredékesség, fragmentálás állapotában mutatja be működésüket. Az areferenciális posztmodern kapcsán gyakori a szövegirodalom terminusának használata, amely a posztmodern művekben a hagyományos történetmondás kétségbe vonására, az intertextualitásra, az öntükrözésre, labirintusszerűségre, mise-en-abyme technikára, metafikcióra és az önreflexióra utal.

Az antropológiai posztmodern az irodalomelmélet „kulturális fordulatához” köthető egyrészt,

másrészt a hatalom kérdésköre izgatja, a „másik”, illetve a másság természete, a marginális nézőpontok megjelenítése, felszínre hozása, a politikai természetű kérdésfelvetések, a mainstream-ellenes attitűd. A harmadik posztmodern élesen hatalomellenes, gyakran nyíltan politikaiként viselkedik, a patriarchális, totalizáló, asszimilációs, homogenizáló és globalizáló tendenciák ellen emel szót a sokszínűség és az eltérő tradíciók megőrzése céljából. Az alárendeltnek adott hang leginkább a traumatikus élmények megjelenítésében válik fontossá.

További jellegzetessége az autobiográfiai műfajok felértékelődése (napló, emlékirat, lírai és prózai önéletrajz), vagyis egy konkrét identitás szövegbe írása (például az ún. aparegények műfaja vagy a traumaszövegek az ezredforduló utáni magyar irodalomban), illetve az identitásköltészet, amely szintén az önéletrajz és a kulturális identitás kérdéseivel szembesíti olvasóját. Oravecz Imre megdöbbentő, nyers erejű prózaverskötete, az *1972. szeptember* (1988) a szerelmi költészet kódjait forgatja fel az alárendelt férfi nézőpontjának érvényesítésével. *Halászóember* (1998) című verseskötete a szerző szülőfaluját helyezi középpontba: monumentális vállalkozás a mátraaljai Szajla kollektív emlékezetének, a múltnak a visszavételére a jelen töredékes perspektívájából.

Borbély Szilárd *Halotti Pompa* (2004, 2006) című verseskötete a brutális halálélmény nyomán az alárendelt megszólíthatóságának és megszólaltathatóságának kérdéseit járja körül, a középkori vallásos himnuszok archaizáló, archaikus helyesírású szövegeitől a szabadversekig, a 21. század elejének digitalizált mediális kultúrájának terminológiájáig, a szenttelen halálesemény megjelenítésétől a szenvedés naiv bölcselétig. *A Testhez* (2010) című verseskötetének darabjai két párhuzamos síkon futnak: női monológok nyelvi terébe helyezett traumatikus emlékezőszövegek váltakoznak allegorikus-filozofikus ódákkal. Különösen az alárendelt helyzetnek hangot és nyelvet adó női monológok, amelyek a testi és lelki megaláztatás, szenvedés, sőt megsemmisítés stációit írják szövegbe, értelmezhetők az antropológiai posztmodern kontextusában. Az elhagyatottság, a magány, az abortusz, a vetelés, a holocaust tapasztalata olyan traumaszövegeket eredményeznek, amelyek a női identitás elhallgattatott tapasztalataira irányítják a figyelmet, és ezáltal a hatalomnak kiszolgáltatott, marginalizált szubjektum jogaira is figyelmeztetnek.

Németh Gábor *Zsidó vagy?* (2004) című, önéletrajzi ihletésű regényét az antiszemitizmus és az idegengyűlölet feldolgozásának igénye hozta létre. Tóth Krisztina *Hazaviszlek, jó?* (2009) című kötetének elbeszéléseiben, illetve Erdős Virág *A Trabantfejű Nő* (2011) verseiben a női alávetettség megjelenésének a posztmodern feminizmus kontextusában értelmezhető tapasztalatával szembeesülhetünk. A patriarchális társadalom brutális hatalmi pozícióinak megjelenítése a nemi kiszolgáltatottság felől függeszti fel annak az irodalomnak a lehetőségét, amely kizárólag parodisztikus szövegiatékként prezentálódik. A műalkotás politikája a szövegek világba nyúló terében mutat rá a kiszolgáltatottság traumatizáló hatásaira.

Kukorelly Endre

Élet és nem ezeket ismétlgetik
00/04/02

Igyekszik bazafelé, már nem
emlékszem
pontosan
bonnan, edzésről talán, és arra
sem, hogy
hogyan,

nyilván a 75-ös trolival,
a jégpályánál
leszáll,
ne félj, ne remélj, vissza-
hozva
leszel,

én ezzel hozom vissza őt,
ez szépen
visszaboz,
átvág keresztben a Hősök terén
a kőföld-
alattiboz,

szalad az autók között, ezt
megengedem neki,
azt hiszem
simán át is jut, átugrik a járdaszegély
mellett
fölgyült vizen,

és olyan, tényleg, mint aki:
mintba senkitől
se félne,
úgy jön, lelép a járdáról,
áll másnak
a helyébe,

tízgyebány éves gyerek, nem tudom
vagy inkább
nem ismerem,
már nem emlékszem vissza rá,
valahogy egy
csapásra nem,

alig ábrándozik, akkor még
nem épp ez
van soron,
és nem is bizonytalanodik el
a másik
oldalán,

megáll egy kapunál, meg-
keresi a
csengőt,
áll a házunk előtt, egy ablakra
néz, föl bámul az
égre,

nézi egy
kicsit
a felbőt,
aztán belép. Mi
végett. Mi-
végre.

(55) Élet és nem ezeket ismétlgetik
99/02/14

Ha kimegyek a ház elé, ropog a
februári hó
alatt a jég,
most ez van, pont ez a kevés lesz kicsit
nekem épp
mindenből elég,

kimegyek, aztán meg vissza, vagyis hát
inkább nem
megyek ki,
nincs nagy jövő-menés, a jövővel is úgy van,
bogy ide se
nagyon jön senki,

a domb alatt nem is jártam még,
nem tudom,
bogy pontosan mi
van ott, biztos erdő, meg egy
kanyargós autó-
út, itt maradni,

itt maradok, ez jó lesz, úgy is kell, úgy illik,
bogy legalább
nekem tessék,
nem fogom számolgatni ami nincs, bogy mennyi
van hátra, hány
milliárd egység,

maradok, nem véletlenül, de nem is
valami szelíd-
vad elhatározásból,
nem szórakoztatom magam azzal, bogy hol
lennék

még ennél is inkább
valából másból,

majd nyilván olvad, kisüt, fölszárad,
aztán megint
elázik szépen
az egész, itt ücsörgök a napon egy nem túl
kényelmetlen, de nem is
kényelmes széken

egészen nyár közepéig, ha van egyáltalában
középe,

és nem csak
vége a nyárnak,
és ha tényleg akad olyan még, akire
igazából ennyire
sehol se várnak.

Kemény István *Élőbeszéd* (2006) című verses-
kötete szintén tudatos szembenállásként értelmez-
hető az ironikus-parodisztikus lírai magatartással
és szövegalkítással szemben. Humor, irónia és
paródia helyett lételméleti és erkölcsi kérdések-
kel szembenező költészet jelenik meg kötetében,
s ezáltal szembeszegül az a referenciális posztmo-
dern uralkodó lírai köznyelvével. Az *Élőbeszéd*-ben
egy másféle posztmodern jelenik meg, amely nem
a nyelvre, a nyelv működésére helyezi a hangsúlyt,
hanem a szolidaritásra, a Másiknak adott hangra,
a marginális, az elnyomott nézőpontjának megje-
lenítésére. Szijj Ferenc *Kéregtorony* (1999) és *Ke-
nyércédulák* (2007) című versesköteteinek into-
nációja is radikálisan szegül szembe a 90-es évek
uralkodó lírai hangnemével, a parodisztikus-inter-
textuális, nyelvjátékra építő a referenciális megszó-
lalásmódokkal. A versben megszólaló hang az alá-
vetett kreatúra hangját és tapasztalatát közvetíti az
(ön)életrajzi fikció terében.

Valószínűleg a posztmodern irodalmon belül
megfigyelhető stratégiaváltásnak is köszönhetőek
azok a jelenségek, amelyek az utóbbi évtized ma-
gyar irodalmában figyelhetőek meg. Ilyen például
a női irodalom kánonjának fokozatos előtérbe ke-
rülése, ilyen az ún. politikai költészet és a slam po-
etry megjelenése is, amelyek mind viták keresztü-
zében formálódtak ki.

**A „kortárs” magyar irodalom másik jelen-
tős évszáma 1989,** vagyis a rendszerváltás éve.
A pártállami ellenőrzés alól felszabadult könyvki-
adás, az irodalmi élet demokratizálódása egyedül-
álló módon biztosította egymástól eltérő kanoni-
zációs lehetőségek megvalósítását. Ezzel összefü-
gésben lehet felhívni a figyelmet az ún. irodalom-
elméleti boomnak is nevezhető folyamatra, amely-
nek nyomán az 1990-es években szinte egymásra
torlódva, de a teoretikus lemaradást némiképp
behozva, pótolva, többféle, egymástól eltérő iro-
dalomelméleti nyelv és nézőpont jelent meg a ma-
gyar irodalomban, mint például a recepcióeszté-
tika, a dekonstrukció, a kulturális antropológia,
a posztkolonializmus – vagy éppen az irodalomel-
méleti szempontból is hasznosítható feminizmus.

Az irodalmi folyóiratok a kortárs magyar iro-
dalom jelentős értékei. A már 1989 előtt is létező
irodalmi lapok – mint a debreceni *Alföld*, a sze-
gedi *Tiszatáj* vagy a pécsi *Jelenkor* – mellé olyan
generációs folyóiratok sorakoztak, mint a buda-
pesti *Nappali Ház*, a *Sárkányfű* vagy a miskolci
Műút. A közép-európai szellemiség a budapesti
Lettre-ben, illetve a szlovákiai, pozsonyi *Kallig-
ramban* a legkézzelfoghatóbb. A magyar irodalom
ugyanis nemcsak Magyarországon íródik, hanem
Magyarország határain túl is – Romániában, Szlo-
vákiában, Szerbiában, Ukrajnában.

A kortárs magyar irodalom az eltérő poétikák,
a földrajzi határvonalak, a generációs csoportosu-
lások, a politikai alapállások, a gender és a kisebbsé-
gi tudatok mentén, eltérő szociokulturális ténye-
zők között, a különféle folyóiratok és könyvkiadók,
illetve médiák hálózatában válik sokszínűvé, izgal-
mas és beláthatatlan tartománnyá.

(A szlovén Sodobnost c. folyóirat magyar
összeállításához készült bevezető tanulmány)

Mi lesz itt? Mi leszünk itt.

Kóda

(1989)

Cséri Piroska vagyok, két gyermek anyja és testneveléstanár a Diadal úti Alapítványi iskolában. Mi vezetjük be a számolgyról hátranyilazást kötelezően ajánlott tömegsport jelleggel. Lányoknak: szittyá callanetics. Ez itt a férjem: Géza. Informatikatanár, neki is volt egy projektje, a retinakurzos rováírás, de nem támogatta a KIK. Hogy hol ismerkedtünk meg? Balcsin. Nagyon romantikus volt. A kertmozi mellett a Hatlépcsősben szökkent szárba a szerelmünk. Odaült, megkínált cigivel. Kék Szofi, az igazi magyar íz. A lugas alól édesen szólt a szintetizátor. Kérdeztem tőle, kire szavazott?

Tudjuk, merjük, tesszük.

Szabad madarak?

Igen, és te?

Mi lesz itt? Mi leszünk itt.

A nyugodt erő. Te Piroska, megkérdezhetem, miért szavaztál a nyugodt erőre? A demokratikus ellenzék azért mégis letett már valamit az asztalra.

Mert bevették ezt a izé, demográfiai csökkenést.

Mit csináltak?

Hogy fogy a magyar.

Fontos az is, de a lényeg, hogy a nyugat segít a gazdaságot talpra állítani.

Kamionnal hozzák az aranyat meg a dollárt. Szólásszabadság.

Világútlel.

Piroska, lehet, hogy az ősrobbanás pillanatában mi két csillag-porszem voltunk és azóta keressük egymást? Te is érzed?

Valamit érzek. Jé, kezdődik a film.

Mit játszanak?

Vili, a veréb.

Kisétáltunk a mólóra. Ez itt a magyar tenger, mondta Géza, tele szabad hallal. Nem látott a sötétben, de azt suttogetta, milyen forró vagy és milyen barna!

(1999)

Hatlépcsős?! Így sokkal eurokomfortabb: Lakeside Wine House. Jön a külföldi, elkölti a pénzét, gazdagszik az ország, több lesz az óvoda, többet szülnék a nők.

Nagyon vicces.

Egészségünkre.

Papa, mit isztok?

Fröccsöt.

Finom?

Nem. A víz jó, de a bor rossz.

Miért isztok rossz bort?

Hogy holnap a strandon tudjunk venni neked vattacukrot.

Nincs pénzetek?

Nincs.

Miért nincs?

Tanároknak nincs.

Kinek van pénze?

Olajszókitó bácsiknak. Egyél szépen.

Kik az olajszókitó bácsik?

Roszs bácsik.

Lehetek én is olajszókitó bácsi?

Na de most letörök a szarvukat.

Ki töri le, anyu?

Szinte látom, hogy a Torgyán papa bá töri le a maffia szarvát, egyiket a másik után.

Inkább, mint a pufajkás haverod.

Apa, ne politizáljatok, annyira unalmas. Menjünk moziba!

Mit adnak?

Mátrix. Nem gyereknek való.

Úristen, ez a Keanu Reeves.

Én is nézni akarom a Keanu Reeveest!

Ez egy felnőtteknek szóló sci-fi. A jövőben játszódik.

Nincs is jövő, papa.

Nincs? Miért ne lenne?

Mama mondta, hogy addigra elfogyunk.

Hülyeséggel tömöd a gyerek fejét?

Írta a Magyar Nemzet, hogy ilyen ütemben 3000-re két magyar marad, egy férfi és egy nő, ha szerencsénk van. Kiszámították. Osztrák három. Öt román. Slussz.

Öt román?

Karcsi szerint év végén jön a vajtuké.

Mi jön?

Vajtuké.

Ki az a Karcsi?

A padszomszédja.

Nem értik a gépek a 2000-et, kész, világvége.

Marhaság.

GARACZI László

Mintha élnél
Jelenkor, 1995,
1999, 2004

Pompásan
buszozunk!
Jelenkor, 1998

Az olyanok, mint te
Jelenkor, 2000

Csodálatos
vadállatok
Jelenkor 2001

Nevetnek az
angyalok
Jelenkor, 2002

Gyarmati nő
Jelenkor, 2005

MetaXa
Magvető, 2006

Arc és hátraarc
Magvető, 2010

„Prédales”
Magyar Lettre
Internationale, 25

„Tánc, mérge,
alkohol”
Magyar Lettre
Internationale, 27

„Mész, mész és csak
kolbász”
Magyar Lettre
Internationale, 32

„Tálalkozás
a bolondok
tornyában.
A kanál”
Magyar Lettre
Internationale, 34

„Jó lesz nekünk”
Magyar Lettre
Internationale, 37

„Versek 1981-ből”
Magyar Lettre
Internationale, 38

„Egy ego
megtisztítása”
Magyar Lettre
Internationale, 47

„Részeg pogácsa”
Magyar Lettre
Internationale, 48

2014/15 tél

„Csodálatos vadállatok”
(forgatókönyv)
Magyar Lettre
Internationale, 50

„A biotörpe”
Magyar Lettre
Internationale, 45

„Tépések és tapadások”
Magyar Lettre
Internationale, 60

„mennyország”
Magyar Lettre
Internationale, 65

„Vesztett”
Magyar Lettre
Internationale, 78

„Fülcimpa. Az ideológia malomkövei”
Magyar Lettre
Internationale, 81

„Néma”
Magyar Lettre
Internationale, 88

(Nagy Ildikó Noémivel)
„Két szelet prágai sonka”
Magyar Lettre
Internationale, 57

(David Muradjannal, Jacek Pacochával, Peeter Sauterrel)
„Tickets, please! – A jegyeket kérem!”
(drámarészlet)
Magyar Lettre
Internationale, 53

„Ki is itt a provokatív fenegyerek?”
litera-nagyvizit
Magyar Lettre
Internationale, 51

Nem lesz vájtuké?
Nem kell mindent elhinni, kisfiam. Igyad azt a finom szörpöt.
Nem vagyok szomjas. Felmászhatok a fára?
Dehogyan mászol.
Meg akarom nézni a Keanut.
Jössz le onnan, de azonnal!

(2009)

Milyen az a hamburger?
Szar.
Hogy beszélés?
Ahogy akarok.
Szólj rá, én már nem bírok vele.
Ha nem jó, ott hagyod, de nem beszélhetsz így az asztalnál.
Különben is nem hamburger, hanem fásírtos zsemle. Itt az étlapon: fásírtos zsemle nemzeti salátával.
Árpád Vére Csárdaborozó. Múltkor mi volt a neve?
Tök mindegy. Nimród snack.
Fater, mi az a öszödi beszéd?
Az öszödi beszéd...
Épp te fogod elmagyarázni.
Miért ne magyaráznám el?
Hogy eltorzítsd a gyerek világnézeti fejlődését. Na figyelj, az öszödi beszéd az egy ilyen...
Anyád tornatanár, nem ért hozzá.
Te értesz.
Átmehetek a moziba?
Mit adnak?
Avatar.
Már láttad, nem?
De nem három dében.
Honnan tudod, hány dé?
Na, ez anyád: hány dé.
Egyszer még kicsi voltál, felmáztál a fára, úgy nézted a filmet.
Mennyi a jegy? Szerintem innen is látszik.
Két dében néztem megint a három dé?
Szerintem ez három dé, csak nagy a füst. Különben is félórája elkezdődött.
Na, ott vannak.
Kik?
A navik a Pandóran.
Mit csinálnak?
Sokasodnak.
Fúj!

(2039)

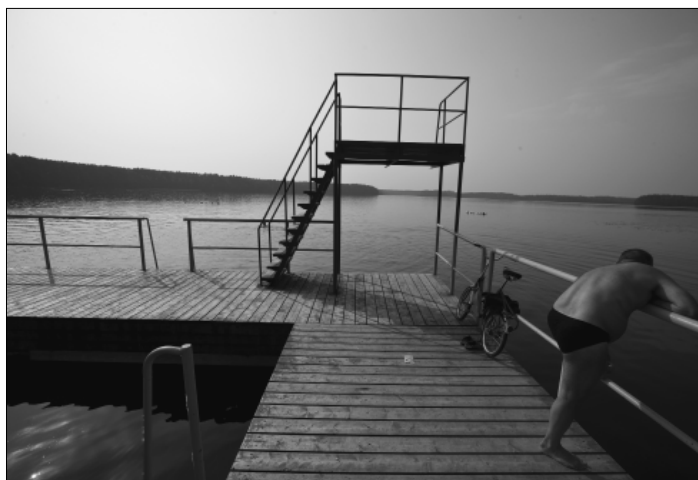
Piroska néni, elmondaná, hogy ismerkedett meg a néhai férjével?
Hát, aranyoskám, a Köpködősben történt, még 89-ben, a lejtős utcán.
Odaült, aszongya, figyu, nem ismerjük mi egymást? Géza vagyok.
Kit érdekel, apukám, ki vagy, ülj le, azt igyál.
Te kire szavaztál?
Közöd?

Győztesre kell szavazni, tod? Ja, bocss, kiskorúak nem szavazhatnak, haha!
Szívta a bűdös cigit, mezítlábás Fecskét vagy mit, egyiket a másik után, és nyomta a süket dumát.

Csumelom a burácskádát, kó kóla?
Kopjál le.
Mi baj? Pálinka? Ezt csinálod velem? Rosszalkodjunk!
Mi van?
Szaporodjunk, na?
Szaporodjál mással.
Add a szádat! Csücsöríts.
Kuss te már.
Nem vagyok rád démonikus hatással? Voltál már az Ősbumm-diszkóba?
Mibe?
Dj Atom tolja a zajt.
Vidd innen a mocskos kezéd!
Ilyen vagy? Vigyázz, ráfázol!
Rá! Mire?
Sírni fogsz. Kacérokodsz, aztán ezt csinálod?
Hívom a haverom, megcsap, kizöldülsz.
Másszunk be a moziba?
Dehogyan mászolok.
Megyek Bécsbe Máriahilferre, elájulnál. Jó fej vagyok. Móló? Jössz? Veszünk gépfagyit! Hattyúk! Múltkor az egyik átrepült Dörgicsére! Na, huncutkodunk?
Kopj már le, paraszt!

(2989)

Jane Li Piroska a nevem, input koordinátor vagyok egy klónfejlesztőben.
Szüleim gondot fordítottak rá, hogy a *kingol* mellett elsajátítsam a magyart is. Felnőtt koromban tudtam meg, hogy él még egy magyar a Main körút és a Jüan Salétrom utca sarkán: John Wu Géza. Arról beszélgettünk, kik voltak a híres magyarok. Soroltam a neveket, mondtam neki, hogy Isten magyar volt és hogy tudja-e, honnan származunk.
Sumérok?
Nem.
Hunok?
Nem.
Szkíták?
Nem. Gondoljon rá, mi volt régen a Kárpát-medence.
Mi volt?
Tenger. A magyarok pedig, na? Mik voltak a magyarok? Igen: halak! Ezért nyertünk annyi aranyat úszásban. Ezért vezettük az alkoholfogyasztási statisztikákat. Közel hajolsz egy magyarhoz, tengerzúgást hallasz és delfin hívja a társát... Megfogtam John Wu Géza kezét, a vizuális szenzorába zoomoltam. Fölpattant a székből és kimenekült. Többé nem láttuk egymást és a magyarok sorsa megpecsételődött.

Lettre-arc+kép

Képtelen természetrajz - Szabó Attila munkáiról

Két dolog rögtön szemet szúr ezeken a képeken: a dolgok meghökkenítő átalakulása, provokatív metamorfózis és a terek, az észrevétlenül megképződő heterotópiák. Nem folyamatokat látunk, hanem állapotokat, melyekről mégis nyilvánvaló, hogy itt nem érzékelhető folyamatok eredményei. A szokványosból mindig kiszakított, hol jelentéktelen, hol töredékes tárgyak színváltozáson mennek keresztül, jobbra travesztálódnak. Ennek két eltérő módjával találkozunk.

Az egyiknél a természet, a táj, a környezet beavatkozás folytán vált mássá, oly módon, hogy a belé helyezett tárgyak rögtön felismerhető idegenségük ellenére is valódnak, a természethez tartozónak, vagy csak természetesnek mutatkoznak. Ugyanakkor a tárgyakat mutató képek erős, mint mondtam szemet szűrő jelet hagynak arra vonatkozóan, hogy rászedik szemlélőjüket (azaz hogy nem akarják rászedni). Ez a jelzés nyilvánvaló ellentétben ölt testet, mint szerves és szervetlen, ember és állat, természeti és ipari stb., és ezek inkonzisztenciája táplálja. Más szóval: e fotók között nincs *trompe l'oeil*, mert bár a fénykép sohasem különbözik attól, amit ábrázol, s önma-

A fent jelzett színváltozás másik módja jóval egyszerűbbnek látszik. Tárgyakat látunk, amelyek látszólag önmaguk maradnak, ám a bemutatás révén identitásuk mégis elmosódik, átbillen valami nehezen meghatározható másba. Eközben vagy a látvány a döntő, a felület, a textúra, így például a gigantikus *ready-madek* esetében, amelyek látványként tisztán geometrikus formákká lényegülnek át, vagy egyszerűen a dolgok konstellációja, például a bizarr-giccses, önmagát travesztáló *csendélet* esetében. Vagy akár maguk a dolgok, amelyek eddig ismeretlen oldalukról mutatkozva önmagukat veszítik. Voltaképpen egyre megy, beavatkozik-e a kéz, kisajátít-e bármit is a kamera: a világot a dolgok átváltozása határozza meg.

A metamorfózisok, alakváltások, travesztációk mellett a másik szembe-tűnő jellegzetessége ezeknek a képeknek, hogy láthatóan örömet lelik a heterotópiák feltárásában vagy megképzésében. Ez ráadásul az esztétikai minőségek zavarba ejtően ellentétes típusainak a mozgósításával történik. Ugyanis a travesztiából adódó *nevetséges* minősége mellé tagadhatatlanul odatársul valami nagyon is *komoly*. Lehetetlen nem észrevenni, hogy a kamerát vonzó *banális* a legtöbb esetben átlényegül, hogy a *blöffnek* tetsző másságok mögött sokszor ott lappang a *szakrális*. Ez leginkább a táj megjelenésében érhető tetten. A táj érzéki pompája, mely messziről ugyan, de mégis hol Fragonard-t, hol Tarkovszkijt idézi, már-már mintha valami elrejtteni való

gát elrejtve engedi, hogy keresztülássunk rajta, itt „hamis fotókat” látunk, a kép „mögötti” „valóság” sohasem létezett. A fénykép leleplezi saját, természetesnek gondolt illúzióját. Ez az ellentmondás, a fényképek általános jelölő természete és tárgyaik jelölhetlensége (nyilvánvaló abszurditása) között, vibráló feszültséggé válik, és két irányban sül ki: meglepődünk és nevetünk. Gumi-lények, áttetsző, titokzatos, mégis kétségtelenül irracionális struktúrák, képződmények, formák lakják be a természetet, a civilizáció romjait, el- és kisajátítva azokat a helyeket, ahová kerültek. Mintha a *kisajátítás* műveleteit látnánk, defetiszizált tárgyakat és színtereket, ahol mindazonáltal nem ismerhető fel, mi is volna az átvett „eredeti”. A kisajátítás éppúgy éri a civilizáció hulladékait, periferikus tárgyait, mint a természetet, sőt, embereket. Hisz voltaképp a fényképezés alapvető gesztusa is egyfajta kisajátító gesztus. Mégsem *appropriation art* ez. Ahogy *land art*nak sem nevezhető (vagy valami efféle dokumentációjának). A lufi flóra és fauna kérészéletű, talán csak a beállítás idejéig létező jelenségei a tájnak, nyomuk csak a fényképen marad fenn. Végso soron a tájhoz senki sem nyúl, a beavatkozás minimális, légies. Minden hozzátét képtelen természetrajzot hoz létre, képtelen szubsztanciákat szül, miközben a kép közegében átforgálja a teret, létre hoz egy újabbat.

összefüggés volna, amely azonban akaratlanul-akarva is átsüt a műanyag és gumi univerzum belé helyezett banalitásán. Az ebben az értelemben vett *tájfotók*on kirajzolódó terek pedig „eltérő terek”, heterotópiusak, amelyek egyszer csak reflexív funkciót öltenek. Megvalósult utópiák, amelyek – talán épp a bennük „életre kelt” műanyag flóra és fauna hatására – illuzórikussá változtatják a legreálisabbnak gondolt teret, a természetet. A blaszfémikus installációk nyilvánvaló illékonyágával, mulandóságával e terek tagadhatatlan időtlensége dacol. Szerkezeti különbségükben összetörik az időt. Ám, miként eddig is, e fotók ellenálltak minden kategorizálásukra törő akaratnak, most sem más a helyzet: valójában nem a rajtuk bemutatott helyek heterotópiák, hanem maguk a képek.

Csobó Péter

Amiről a peremek árulkodnak

HORVAT, Srećko –
ŠTIKS, Igor
„Az EU-periféria
legújabb tagországa”
Magyar Lettre
Internationale, 91

JERGOVIĆ,
Miljenko
„Európa kalmárai”
Magyar Lettre
Internationale, 91

ANDRIĆ, Ivo
Vezírek és konzulok.
Travniki krónika
(Csuka Zoltán ford.)
Forum, Újvidék,
1962

Túl sokáig tartott mindez, tíz teljes évig: csatlakozási megbeszélések, rábeszélések, beszólások és leszólások, evezős edzés a ritmus és a dinamika javítása végett, világosan megszabott feltételek, melyeknek eleget kellett tenni, ámbar azok szemében, akik másfolyó történelemfelfogással rendelkeznek, ezek a feltételek zavarosan homályosnak látszottak – mindez a célból, hogy megtanítsák Horvátországot az illemre, amit elvár tőle az Európai Unió, márpedig ez az illem, mely talán csak az ő elveikhez illik, olykor meglehetősen elkeserítőnek látszott, hiányzott a támasza a mentalitásból, okafogyottnak tűnt, és volt benne bizonyos politikai góg, sőt némi koloniális fesztelenség és posztkoloniális feszengés. Csak a szándékok együtteséből, melyek bizonyos érzelmi konnotációkat zárva tartottak, lehetett kiolvasni valamiféle másodosztályú lírai pátoszt. E pátosz olyannyira tapintható, hogy nehéz védekezni ellene, hiszen Horvátország a középkor óta egyszerre hordozza a politikai egyensúlyok epikai melankóliáját és mindenféle drámai antagonizmust. Így aztán a domináns lírai frázis, mellyel Horvátország a csatlakozást előkészítő illetan szigorával szemben védekezett, ez volt: *Mi mindig is Európa voltunk*. E frázis szubtextusa pedig ezt sugallta: bár ezt Európa sohasem ismerte el, na de mindegy, mostanra fölfogta végre.

A nemzet nem érzelmek, hanem érdekek együttese

Horvátország bekerülése az EU-ba azért tartott ilyen sokáig, mert csak a lírai, régimódi, örök hatóerőket bírta megérteni, annál nehezebben túrta a fizikai, a polgári hatóerőket és azok pragmatikus, moralizáló variációit, hacsak nem hajtottak fiskális hasznot; ezekhez nem is járult hozzá.

Horvátország nem értette meg, és úgy látszik, soha nem fogja megérteni, hogy a nemzet osztályok birtokaként jött létre, és nem érzelmi bank, hanem nem is annyira elütő érdekek bankja.

Ráadásul Horvátországot fokozott szigorral kezelték, amiért ő maga a hibás, mivel – különös tekintettel a nációkkal kollaboráló Független Horvát Állam, az NDH örökségére – az ügyvitelen felülkerekedő megértést követelt (az üzenet címzettjét szubjektumhelyzetbe próbálta hozni), hogy ezáltal még pluszba is fundamentálisan identifikálhassa a nemzet lényegét, annak történelmi fenyegetettségével érvelve. Ezen a ponton mégis a *megbékélés* volt a kulcsfogalom (elsősorban az ideológiai kibékülés: a jobb és a balé, a partizánoké meg az usztasáké). Egy kis államban az okok is (különösen a politikaiak, a gazdaságiak) kisebbeknek, a szubjektum pedig csak címzettként létezik,

mint líraian kellelten, ideológia-előtti terjengés; nincs kire ráaggatnia a vágját, csupán líraian felfokozott formákba és jelenségekbe töltheti. A vágya bolyong és fölkinálkodik: olyan, mint a woyzeckien *szilárd ég*, melybe az ember legszívesebben *belevágna egy kampósszöveget és rákötné magát*, azaz a szubjektumnak nincs aktív akarata, az akarat a semmire szabadít föl, a semmi testvériségére, a *negatív progresszióra*.

Európa szemében ez persze köntörfalazásnak látszik (meg az időnyeres fortélyának, na de miféle időről van itt szó?), a megbeszélte gyorsított illetanórák hátráttatásának, különösen ami a morális ökonomia egyes aspektusait illeti, mint például a korrupció, a nepotizmus, a kisebbségek, az azonos neműek viszonyai...

Most pedig, amikor véget értek a kínok, a kölcsönös kertelések kora lejárt, és Horvátországot beeresztették Európába, Európának nem áll valami jól a szénája. Sokan úgy látják, hogy e pillanatban Európának nagyobb szüksége van Horvátországra, mint Horvátországnak Európára, mégpedig azért, hogy Európa manifesztálhassa döntésképeségét. Vagy, ahogy Pascal Bruckner, egyébként Horvátország nagy barátja fogalmazott: *Abban az órában léptek be Európába, amikor az bomlófélben van. Olyan ez, mintba olyan nőt vennétek feleségül, aki fél lábbal a sírban van*. A horvátoknak az EU-csatlakozást illető kelleltsége, gyanakvása vagy közönye többek között abban is megnyilvánult, hogy édeskevesen mentek el az európai parlamenti választásokra. Eddig egyetlen európai országban sem fordult elő, hogy a lakoságnak csupán 20%-a vegyen részt a választáson.

A maga provinciális kultúráját tette közzé

Ebben a légkörben a csatlakozás előestéjén, 2013. június 30-án tartott ünnepség Horvátország részéről csupán egy újabb elvárt megalázkodásnak tűnt. A külföldi vendégeket (volt köztük néhány, nem túl sok, államfő is) fölsozakoztattuk egy tribünre a fötéren, melyen ott feszít az a tizenkilencedik századi bronz tábornok, aki a becsődölt Habsburg-érdek végett 1848-ban a magyar forradalom ellen fordult, körötte pedig, ki tudja, miért, négy dobogót húztak fel, melyeken felváltva néptáncot roptak és a nemzeti érzelmű zeneművek alkalmi zenekari feldolgozásait játszották. Ó, igen, gyermek előadók is meg-megjelentek a pódiumon, Horvátország jövőjének dicsőségére, avagy mint a horvát báránnyok gourmand dicsőségének metaforái. Horvátország pedig, mint hasonló helyzetekben számos alkalommal, a maga provinciális kultúráját tette közzé, népiesen szűz kendők, kötények,

gyapjúharisnyák és gyöngyök turisztikailag ízetlen, cifra egyvelegét, férfi- és asszonykórusok altató erejű dalikázásának kíséretében.

A horvát fogyasztók számára mindez nem jelentett meglepetést, passzolt a szimulákrumaikhoz, némely intelligens vendég pedig bizonyára csupán konceptuálisan érdektelen, sekély szimbolikus töltettel rendelkező, ügyefogyott produkciót látott benne. Egy ország, melynek kultúrája berzenkedik bármily eredetiségtől vagy – urambocsá! – innovatív gesztustól, mert, mint mondtuk, makacsul rejtett logikájának nyomvonalát követve, a jelenkor etikáját lírai pátoszal megvetve lép be az EU-ba, a múlt ökonomiáját hirdetvén. Hirdetvén, ugyanis a tizenkilencedik századi, avitt gazdasági eszméket valló, szolgálalkú tábornok anakronisztikus emlékművét nemhogy eltakarták volna, de éppenséggel a meghívott vendégsereg látóterének fókuszába került.

Éjfélkor néhány alpinista suta-bután leereszkedett egy unalmas szálloda homlokzatán az Európai Unió zászlajával, mely olyan kicsi volt, hogy alig látszott.

Egy másik hagyomány felelevenítése az Eurokaz fesztiválon: Ivo Andrić Travniki krónikája

Ugyanebben az időben az említett központi ünnepség színhelyének, a Jelačić bán térnek közvetlen közelében lévő Új Színház épületében az *Eurokaz* nemzetközi színházi fesztivál műsorának keretében egy olyan darabot mutattak be, mely más karakterisztikumokat tárt volna Európa elé.

A *Travniki krónika* (magyarul: *Vibar a völgy felett*) volt ez. Branko Brezovec horvát rendező állította színpadra, és a bitolai Nemzeti Színház adta elő. Bitola egy kisváros a legdélibb ex-jugoszláv köztársaság, Macedónia legdélibb csücskében.

Az előadás szövege Ivo Andrić (1892-1975) azonos című regénye alapján készült; a térség egyetlen Nobel-díjas (1961) írójáért ma a horvátok, a szerbek és a bosnyákok versengnek. Andrić Boszniában született, horvát családban, regényeinek és elbeszéléseinek javarésze Boszniában játszódik. A Szerb-Horvát-Szlovén Királyság (később Jugoszláv Királyság) kikiáltása után diplomataként különböző európai országokban dolgozik, végül pedig Belgrádban telepszik le, és élete végéig ott marad. A Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia tagja, de Bosznia-Hercegovina Tudományos és Művészeti Akadémiájáé is. Szerbhorvát nyelven írt, eleinte horvát dialektusban, később áttért a szerb dialektusra. Magáénak vallotta a jugoszláv eszmét, és Jugoszlávia kommunista kormányában különféle, jórészt ceremoniális funkciókat töltött be.

Andrić életrajza, főként a háború utáni időszak, példázatos a térségre nézve. A mobilitás, az ugrás-szerűség, a kulturális terelés szinte anarchisztikus karneválja, a civilizációs szintekkel és térbeli keresztveződésekkel való játék itt már azelőtt működött, hogy e mostani Európa alapvető kulturológiai minőségévé és követelményévé vált volna. A Jugoszlávia felbomlásával létrejött államok a szocializmus idején hasonló elvek alapján kapcsolódtak össze, mint ma az Európai Unió. Az egyes köztársaságok autonómak voltak, de Belgrádban erős központi hatalom létezett, mely, a háború előtti Jugoszlávia unitarista öröksége miatt, épp ebben, az ilyen autonómiában – jobban mondva a nemzetek és nemzetiségek, nyelvek, vallások, írásmódok és egyebek autonómiáiban – látta, ravaszul, a hosszú távú politikai fönnállás egyetlen biztosítékát. Ám tagadhatatlan, hogy ebben a skizofréniában a titóista forradalmi utópia maradéka is megvolt.

A heteroglosszia (a többnyelvűség) tehát felülről volt megalapozva, projektálva, ám ezzel mentálisan el is értéktelenítették. A jugoszláv heteroglossziának az volt a funkciója, hogy magasabb rendű mentalitásokat teremtsen, és létrehozza a *totalizáló engedékenységet* új rendjét. Ennek jegyében óvatlanul, ám sármosan nyelte be az európai vívmányokat (a *Neretva* című partizánfilmben Richard Burton játszotta a még élő Titót), és megengedte a gondolkodás kockázatait is (a kortárs zene zágrábi fesztiválja, a *Muzički biennale*, a *BITEF*, a belgrádi színházi fesztivál, az *Exat* és a *Gorgona* művészcsoportok...).

De térjünk vissza az előadáshoz, mely olyan kérdéseket érint, melyek izgalmas lehetnek mindazok számára, akik komoly és felelős módon kívánnak foglalkozni Európa és az európai periféria viszonyával.

A *Travniki krónika* című regényt Andrić önkéntes száműzetése idején írta a második világháború alatt a megszállt Belgrádban. A regény egy hétéves időszakot ölel fel (1807–1814), amikor az Oszmán Birodalom periferiáján, a boszniai Travnikban, a bosnyák vezírek korabeli székhelyén külföldi konzulok tevékenykedtek.

Különböző forrásanyagokat és a történelmi szemlélyiségek fönnmaradt hiteles jegyzeteit, valamint saját diplomata tevékenységének tapasztalatait felhasználva Andrić elképzeli egy város életét egy olyan korszakban, mely egyebek mellett a globális események és a 18. század végi fordulat (a francia forradalom), valamint a 19. század kezdete miatt is fontos, és magába foglalja Napóleon impériumának tündöklését és bukását, előrejelezve az Oszmán Birodalom letűnését.

A regény nagyon igényes, aligha alkalmas színházi adaptációra, mivel tulajdonképpen laza novel-lafüzér; a cselekmény több irányba ágazik szét és szétaprózódik. A fősodor hiánya egy sor nyitott lehetőséget enged meg, és különböző befejezés-változatokat kínál fel: ha például valahol *happy end* következik be, másutt katasztrófa üti fel a fejét, vagy bezárul a sors csapdája.

A főtéma maga a történelem, azaz a történelem engesztelhetetlen menete, mely független az individuumból befolyásaitól, akik életük során a személyes és társadalmi kulisszákkal harcoltak a dicsőségért, vagy a hiúságuk hajította őket, hogy

szembeszálljanak az eltűnéssel, a feledéssel és a halálban való egyenlőséggel. A regény a szenvedélyes, ma úgy mondanánk, globális törekvések idején és azok centrumában van szituálva, a civilizációk kegyetlen összecsapásának terében, és azt a paradigmát feszegeti, mely szerint minél több történelmi és politikai energiát fogyasztunk el, annál hiábavalóbb az egész.

A cselekmény a 19. század elején játszódik, amikor Napóleon hódított Európában, és megpróbálta forradalmasítani annak politikai rendszerét, megsemmisítve a feudalizmust. Ez volt az első kísérlet Európa egyesítésére, s Andrić a regényében rávilágít az európai kontinens periferiájának vagy köztes tereinek és a hatalmi központoknak a viszonyára, valamint azokra a kínos nehézségekre, amelyekkel a periféria a változás e processzusai során szembesült. A regény egyik altémája Bosznia problémája, azaz a kereszténység és az iszlám összeütközése, de a problematika a balkáni civilizációs konfliktusok más térségeire is kiterjeszhető.

Lehetséges-e megértés a „Nyugat” és a „Kelet”, a centrum és a periféria között?

Ha azonban az előadást a ma szinkroniájában olvassuk, partitúraként, annál érdekesebb, mert olyan egyszerűbb, néha ironikus szintek tárulnak fel, amelyek állásfoglalásra készítetnek. Brezovec tudniillik Bitolába helyezi át a darabot, abba a városba, melyet a macedónok „konzulok városának” neveznek. Bitolán járt iskolába például Kemal Pasa Atatürk, s a városban valaha nyüzsgöttek a konzulok, épp úgy, mint Travnikban, a Boszniai vilajet fővárosában. S miközben e városok lakosai kérkednek a múltjukkal és a múlttal laknak jól, Andrić óta senki sem kérdezte meg, hogy milyen is volt azoknak a konzuloknak ott élni, azaz milyen kulturális és civilizációs kínokat álltak ki ebben a közegben, hogyan esdekeltek Párizs és Bécs felé, hogy rövidítené meg a szenvedéseiket. Az előadás tehát anyagánál fogva aktuális, és még önróniával is dúsitott, amit a zágrábi rendező szőtt bele az előadás szövegébe, a nagy horvát rendező, Branko Gavella Zágrábról tett megjegyzését parafrázálva, aki pedig Miroslav Krležára hivatkozott, aki szerint az élet szépsége (akár Švejk Prágája) csakis a centrumtól való szökésvonalakkal építhető ki. Bitola tehát – és Zágráb, melyet csak a külvárosai tesznek nagyobbá – a *szimpatikus rezignáció* városai, a jelenkor politikai harsonázása nélkül, Bosco *Sylvius*ának mintájára.

Hogy megkönnyítsék az előadás átjárhatóságát, a szerzők átfogó glosszáriumot készítettek, mert ilyen időket élünk, mindenki foglalkozik a múlttal, de senki a történelemmel – akinek van kedve hozzá, felfrissítheti tudását Nagy Sándortól (macedón előadás nincs Nagy Sándor nélkül, egyébként Andrić regényében is előkerül) és Napóleontól kezdve egészen az Európai Dalfesztiválig. Napóleon nemcsak minden idők egyik legnagyobb hadvezére volt, hanem az első ember, aki Európa modern, mai elvek szerinti egyesítéséről álmodott. Az *Eurokaz* előadásának zágrábi nézői így kiolvashatták az előadásból azt is, hogy miként csatlakozik Horvátország az Európai Unióhoz, és felismerheték, hogy miként falja fel a nagy civilizáció a kicsit,

de a kicsi is a nagyot. Nemes szándékra vall, hogy az előadást az európai közösségbe való belépés előestéjén, majd annak napján játszották.

Brezovec így magyarázza rendezői eljárását: „...én sohasem aktualizálom a drámaszöveget az előadással; mindenképp azt szeretném tanúsítani, hogyan értem meg a rendezőnek adott (tehát szükségképp elmúlt) kort az intellektuálisan legpregnansabb mai perspektívából. Véleményem szerint a rendező szerepe nem a témák aktualizálása, hanem a különbözőségekre, vagy, ha mondhatjuk így, a múlt tévedéseire való rámutatás, mivel ezek a tévedések jelentős hatást gyakorolnak a jelenre. Aktualizálás helyett tehát historizálás. A korok nem egyformák, az emberek sem örökké egyformán érzékenyek, etikusak, az ideológiáik is különbözőek. Ebben Brecht urat követem, mert szeretek megütközni a nézők percepciók beidegződéseivel. A színházban nincs semmiféle percepciók és recepciók törvénye, nem egyetlen szokás uralkodik. Nincs olyan szabály, hogy egy előadásnak érzelmeit kell ébresztenie vagy érdekesnek kell lennie, vagy olvashatónak, kommunikatívnak kell lennie. Wilson magasrendű, világszerte elismert esztétikai tényformált az unalomból, Grotowski pedig a nem-kommunikatív formából csiholt érzelmeit...”

A *Travniki krónika* szereplőgárdájában szétbonthatatlanul keveredik a keleti és a nyugati kultúra; nemzetek, vallások és szekták, kulturális előítéletek, területességek és ravaszkodások ütköznek össze, az etnikai-pszichológiai függőségek összetett ötvözetét konstituálva. Ma, amikor a földrajzi távolságok már-már megszűntek (kiváltképp a kommunikáció mezején), a kultúrák egyre távolodnak egymástól, kommunikációs áramaikat pedig blokkolja az értetlenség lármája, ma, amikor a nemzetek közti konfliktusok tűzfészkei egyre kiterjedtebbek és cinikusan ismétlik az eltakart történelmi sebeket, ez a regény joggal helyezi előtérbe a magányos individuumból dialógusait, akik melankolikusan (ami Flaubert szerint *minden erények legrosszabbika*) állnak a történelem és az őket delegáló hatalmak előtt.

Tehát ha van Ivo Andrićnak olyan műve, melyben a mai kor és a mai Európa fellelheti gyökereit, akkor épp a *Travniki krónika* az.

A színházi adaptációnak 2013 márciusában volt az ősbemutatója Bitolán, ahol a külföldi konzulok által képviselt kultúrák és a hazai lakosság kultúrájának összecsapásával a travnikaihoz hasonló módon lehetett feltenni a kérdéseket arról, hogy lehetséges-e megértés a „Nyugat” és a „Kelet”, a centrum és a periféria között, s ha igen, milyen áron. A rendező, Brezovec megfosztja a nézőt a banális, politikailag romboló perspektívától, nem szokványos módon látatja a balkáni térség történelmi, civilizatorikus és filozófiai alapjait érintő témákat, méghozzá azok után, hogy húsz éve túlnyomóan folklorisztikusan alátámasztott sztereotípiákkal magyarázzák a titói Jugoszlávia szétesésének okait.

A *Travniki krónika* nem pszichologizálva keresi a keleti traumák szimptomáit, hanem tudatosan vezérelt szerzői elkötelezetlenséggel úgy sikerül bemutatnia Boszniát (és jelöltjét – Macedóniát) mint a despotikus ítéletek és a despotikus

elhallgatások galériájának végső győztesét, mert egyedül neki sikerül túlélnie a saját féktelen szenvedélyeit. A többiek velük vagy utánuk hálnak.

Az előadás során, annak radikális, szinte fájdalmasan polifón struktúrájában a „semiből” kelnek életre a történetek; a személyes történelmek összefonódnak egymással, eltaszítják és kommentálják egymást. Befezetlenek és végigmondatlanok, mert egyetlen élet sem férhet be egyetlen történetbe; a történetek szétmorzsolódnak a láthatatlan, feltartóztathatatlanul tovaszökő idő darálójában, anélkül hogy együtt láthatnánk a múltat és a jövőt.

A nézőnek nem kell megragadnia az örvénylő rendezői szintek mindegyikét, nem is lenne képes felfogni a teljes történetet, de bizalommal átengedheti magát a játékba lépő szintek dinamikájának, mechanizmusainak és interakciójának (érdeemes többször megnézni az előadást, s előtte elolvasni a regényt).

Az előadás nem mindennapi díszletek között játszódik. A közönség egy körhinta-szerű díszlet foglya, mely különböző sebességgel és irányát változtatva forog körbe-körbe, és csak néha állapodik meg, így a perceptív nyugtalanság a paroxizmusig fokozódik. A néző választásra kényszerül, ez is nyitva hagyja a darab végső horizontját. Széke forgatásával minden egyes néző azt választja, amit akar, a történetek a körhintán játszódnak, mely szüntelen forog, és ez megszagattja a kontinuitást, a néző kénytelen negatív, ellenpontként működni. Brezovec: „... azt szeretném, ha a néző nem az egyes történeteket, hanem azok összefonódásait szemlélné, s a szintézist másnapra halasztaná. A bejáratnál figyelmeztetik a nézőt, hogy az előadást nem fogja tudni elhagyni a szokásos módon, ha pl. rosszul lesz a körhinta forgásától. Mindeneddig azonban ilyesmi nem fordult elő, a nézők legfeljebb lehunyják egy kicsit a szemüket, alapjában azonban felvidítják őket az előadás agresszivitása, mely nem vár tőlük semmi fizikai aktivitást...”

Ez a körhinta a történelem vagy akár a politika metaforájául is szolgálhat, hiszen az előadás témája végül is, mint mondtuk, maga a történelem. Márpedig ezt a nagy ambíciót: bemutatni a történelmet a maga komplexitásában, az egyéni sorsoktól a nagypolitikáig, Piscator után aligha volt bátor-sága bárkinek színpadi nyelvé formálni.

Miközben a klasszikus színház a nézés örömét nyújtja a közönségnek, aki a sötétben ül és nincs felelőssége, Brezovec a nézőt belülről, az előadás torkába helyezi. A néző a tekintetével formálja vagy rombolja a saját interpretációját, miközben mindaz, ami fölött elsiklik a figyelmé – és ebből van a legtöbb –, szükségképp arra figyelmezteti, hogy nem tudhat bekapcsolódni a történelem termelésébe, elsajátítani a gyenge Isten pán-optikai pozícióját.

Az előadás feszültsége, mely minden érzék-szervet igénybe vesz, erőszakot tesz rajtuk fenségességének és sebességének élvezetességével, audiovizuális gazdagságával, kiszorítja az értelmet és relativizálja a jelentéseket. Lehetetlen minden történetet bemutatni, amiként lehetetlen megírni minden történetet; ami a *Travniki krónikát* érdekessé teszi, s amit az előadás, alighanem Andrić nyomán, hangsúlyoz, így foglalható össze: az élet

tesz valakit áldozattá avagy hóherrá, a történelem pedig kiegyenlíti és jelentőségüket/jelentéktelenségüket tekintve megsemmisíti mindannyiukat. Az leigázottaknak és a despotáknak egyenlő joguk van a szenvedésre (és ezáltal a boldogságra is), de mindenki felelős a saját döntéseiért. Egyformán nagyok és egyformán kicsinyek vagyunk. Egyformán elfeledettek, egyformán felcserélhetetlenek.

Horvátország számára valami elkezdődött

És most ismét vissza Zágráb főterére. Kinek kell egy ilyen ünnepség? A jelenlévő nézőknek, akiket biztonsági okokból a tér távoli peremeire szorítottak le, a gyanús rendőrökönöknek, melyek felügyelnek rájuk, a zavaró tényezőkre. A horvát újjazdag politikusoknak, akiket kevésbé érdekel a kulturális termelés, mint a szocialistákat a sportünnepélyek (a sportünnepélyeket a volt Jugoszláviában igen komolyan vették, és komolyan gondolkodtak megújításának lehetőségeiről; harminc éve épp Branko Brezovec idézett elő botrányt a sportünnepély *báronyos* értelmezésével, amikor is narrációt és finom intim szimbolikát vitt bele az etatista absztrakció terébe). A politikai korrektség és a lírai unalom cerberusainak, akik idegesen ültek a tribünökön a kinyomott mobiltelefonjaikkal, és bámulták egy már évszázadok óta szerencsétlenkedő horvát történelmi félreértés és megénekelte hazugság bronzöntvényét. Talán a japán turistáknak, a horvát baloldali vagy jobboldali pártoknak, melyek közül egyik sem volt Európa ellen, de mellette sem volt egyik sem. A költőknek? De Horvátországban az ő furulyáik már csak a távoli tiszta vízű forrásoknál léteznek, és sohasem hallottak Schillerről...

Úgy látszik, hogy az ünnepséggel egyedül a színházi fesztivál kommunikált, amelyet szerveztek már több mint negyed évszázada.

Horvátország számára, mint ezt a médiumok harsonái is bizonygatták, valami elkezdődött – számomra és a fesztivál számára viszont valami véget ért.

Az *Eurokazra* először 1987-ben került sor; az idén, pont akkor, amikor Horvátország belépett az Európai Unióba, elérkezett az utolsó fesztivál is. Mindaz, amire az *Eurokaz* több mint negyed évszázadon át törekedett, és nem csak művészi téren, ez pedig nem más, mint Horvátország és a horvát színház csatlakozása Európához, a többé-kevésbé egyenrangú művészeti alapokon és standardokon nyugvó kommunikáció Európával, 2013. július 1-én formálisan és szimbolikusan is beteljesedett. Úgy látszik, az *Eurokaz* mint fesztivál elérte azt, amit akart, és vége lett.

Kezdetben az új európai színház fesztiválja volt, innen kapta a jelentéstartó nevét is: *Euro-kaz*, ahol a *kaz* a színházat jelentő horvát „kazalište” rövidítése; projektjét már a neve is jelezte. Eleinte az *Universiade* (Nemzetközi Egyetemi Játékok) kulturális programjának részét képezte, és ez lett az egyetlen kezdeményezés, mely túlélte azt. Pedig nem kellett volna az egyetlennek lennie, annak idején nem is látszott annak, hiszen az *Universiadéval* Zágráb igazi európai várossá akart válni. A nyitottság, a multikulturalizmus kapujában állt, készen arra, hogy kinője melankolikus

peremhelyzetét (erről a törekvésekről Brezovec enyhe gúnyal beszél a *Travniki krónikában*).

Mára Horvátországban valóra vált elég sok minden abból, aminek az *Eurokaz* lerakta alapjait: az Európában domináló színház ellenáll a logocentrizmusnak és a moralizáló retorikának, alapjait a poliszémia, az ikonoklasmus és a szemiozsis premisszáin veti meg, amelyek ma *mainstream*-nek számítanak. Horvátországban az új színház esztétikája még nem tartozik a *mainstreambe*, de legalább mindenki tudja, hogy mi a helyzet Európában ezzel az esztétikával, s hogy többé nem lehet viccelni vele, mert eljött a pillanat, amikor ezt esztétikát fogja megkövetelni, követeli máris a polgári *érzékenység strukturális* változása (hogy Raymond Williamset parafrázzuk).

Belépve Európába, Horvátország belép az információk és az ajánlatok egyenjogú rendszerébe; 2013 után a technológiai voyeurizmus, mely lehetővé teszi, hogy geopolitikailag tanúi lehessünk bárminek, többé nem fog semmiféle kihívást jelenteni, az *információk atmoszferikus rengetegén* belül leszünk (Houellebecqet parafrázálva) – saját felelősségünk lesz a megismerés morfológiai potenciálja, amiként természetesen a szubvencionált tudás felelőssége is ránk hárul.

Azonban ma Európa mégis egy sor alapítványával serkenti a művészi engedetlenséget is, azaz a művészet utilitarizmustól való mentességét. Ez az engedetlenség architektonikusan a polgári kultúra megújíthatóságának iniciális alapösztröckéje (akárcsak az éhes impresszionisták, akikből ma pl. Párizs szuperprofitál), és ez az architektonikai csúcs is, mely nemcsak a jövő bankja és őre annak hitelgazdaságra és haszonra való fogékonysága révén, hanem megemeli a valóságot, egy magaslati nézőpontot kínál, ahonnan magára tekinthet.

Ezen a magaslati ponton szeretné az *Eurokaz* az elkövetkező években megalapozni új léteket. Az információkhoz könnyű hozzájutni és egyre könnyebb lesz, de a rendszerhez, mely felforgatja ezt az információt és belső ereje szerint az implózióig lassítja, elérvén a komolyság peremét a nemzeti kultúra sötétségében (mint Nikola Šop asztorális költészete vagy Knifer meanderei, Kosorov színpadi expresszionizmusa, Brezovec polifóniája) nem egyszerű eljutni, és az elkövetkező években az *Eurokaz* erre fog törekedni.

A kulturális élet felettébb szükséges defesztivalizálását hirdelve, az *Eurokaz* a jövőben újra fogja gondolni hatótávolságát és a stratégiai logikáját, és teljesen átváltozik olyan produkciós házzá, mely továbbra is nyitott a színházi és kulturális tér minden változására, szervezési festszavára, a brechti *begyekre és völgyekre*, a műfaji és a médiaáramlásokra, a *jelenlét termelésére*, a diszfunkcionális használhatóságra mint a barthes-i szemioklazmákra.

Még egész vagyok, / még vannak peremeim, / még azok adják ki jelenlétem formáit, / még árulkodnak rólam – írja a fentebb említett Nikola Šop.

(Anachronia 12)

RADICS VIKTÓRIA FORDÍTÁSA

Buick Riviera

Vuko Šalipur volt az egyetlen, aki ezen az éjszakán ugyanazon az úton járt, csak épp az ellenkező irányba tartott. Egy Mercedes terepjáróval, a felesége tulajdonával, akit aznap délután örökre elhagyott, tizenötezer dollárral a zsebében és azzal a föltett szándékkal, hogy minél messzebb kerüljön Salemtől, mielőtt egy vasútállomás vagy repülőtér parkolójában, amelyik előbb az útjába akad, otthagya ezt az autót is a múltja öt évével együtt. Csak azt kell még kitalálnia, hova menjen, a világ melyik végébe, és nincs is jobb idő egy havas éjszakánál, és jobb hely egy Mercedesnél ahhoz, hogy az ember választ találjon egy ilyen kérdésre. Mielőtt kitört a háború, Vuko autóbuszsofőr volt a Titovo Užice–Szarajevó vonalon, aztán tizenhat hónapig egy T-55-ös tankot vezetett, és a szerb hadsereg čajniki egységének parancsnokaként egy dzsip is járt neki, amelyet előzőleg egy nikšići kosárlabdástól raboltak, végül aztán megtudván, hogy a višegradai muszlimok rátették a nevét valami listára, amely a továbbiakban vádiratként is szerepelt a gorazdei bíróságon, majd még később Hágába is elkerült, Vuko beült egy fehér rendőrségi Golfba, Bajina Baštánál átkelt a határon Jugoszlávia felé, mielőtt Belgrádba ért, levette az egyenruhát, és még ugyanaznap beállt a sorba az amerikai nagykövetség előtt.

*Vegyes házasságból születtem, anyám muszlim, hazudott, nem vagyok házas, gyermekeim nincsenek, nem hazudott, egész családomat kiirtották, kit az egyik, kit a másik háborús fél, hazudott, nem mebetek vissza a falumba, mert megölnének vagy bezárnának, nem hazudott, nem tudom, milyen nemzetiségű vagyok, hazudott, nem vettem részt a harcokban és nem követtem el semmilyen gaztettet, hazudott, nem vettem részt fosztogatásban, különösen hazudott, Belgrádban senkit sem ismerek, nincs miből élnem, ébenbálnék, mondta, mint mindenki más, aki sorba állt az amerikai nagykövetség előtt, nem voltam tagja a Jugoszláv Kommunista Szövetségének, ez igaz volt, csodálkozott, hogy ezt is megkérdezték, nem áll szándékomban terrorizmussal foglalkozni az Amerikai Egyesült Államokban, és ilyesmi valóban az eszébe sem jutott. Bezúfolták egy közös szállásra, egy volt diákszállóba a város szélén, néhány száz menekült, nyomoronc, félőrült közé, akik mindenkit és mindent elveszítettek, vénemberek az unokájukkal, fogyatékos gyerekek, középiskolások, lányok, akik ilyen körülmények között is lakkozták a körmüket, asszonyok férj nélkül, hét gyerekkel, a leendő bosszúállókkal, akik minden arcban a tettesük szemét keresték; mindenki ott volt, aki letelepedési kérelmet adott be az Amerikai Egyesült Államokba, és Belgrádban nem volt hol aludnia. Ez a tizenhét nap volt a legnehezebb Vuko Šalipur életében. Bezárva a ronda, háromemeletes szocialista épület falai közé, meg az udvarra, ahol többszáz férfi guggolva cigarettázott és hallgatott, a nők tüzet raktak újságpapírból, és két téglán, nagy savanyúuborkás konzervdobozokban főzték a kávé, a gyerekek verekedtek, és harci dalokat üvöltve rohmozták a láthatatlan ellenséget, és nem volt egy zug, ahol az ember egyedül maradhatott volna, fellélegezhetett volna, hogy senki sem látja. Korábról már tudta, milyen nehéz pisálni, ha nézik az embert, most pedig megértette, hogy lélegezni is nehéz, ha egy pillanatra sem lehet egyedül. Ezt valahogy még átverszelte és kibírta volna, vigasztalta volna a gondolat, hogy része a nagy átverésnek, az akciónak, amelyben ő, Vuko Šalipur átbassza egész Amerikát, ha nem pánikolt volna attól, hogy valaki felismerheti. Összerezzen minden hangos szóra, holtra vált a *bél* és *állj meg!* kiáltásoktól, a hirtelen női zsvajtól, attól, ha valaki a vállát megkopogtatva cigarettát kért tőle, a gyerekektől, akik odafutottak hozzá és az arcába néztek, attól, ha valaki Ahmedet, Mehmedet, Alit szólította. Biztos volt benne, hogy az egyik ilyen Ahmed vagy Mehmed vagy Ali az ő embere lesz, Čengić, Zaimović vagy Ferizović, és lármát csap, *itt van, ő az, a csetnik disznó, a véreskezű Vuko, baszom az anyját, a szemem láttára végzett anyámmal, apámat a házunkkal együtt fölgyújtotta, bombát dobott a pincébe, ahol gyerekek voltak, lelőtte a láncra kötött kutyát,**

mit ártott neki az a kutya, eb az anyja, baszom a véres virradatát; elvitte a hűgomat, hová vitte, bagyjátok, hadd kérdezzem meg; két gyermekem volt, mielőtt odajött, most meg ez a két kezem van, nézd csak, véreskezű Vuko, mibe kezdenek egyedül; egy kis tévé, orosz, fekete-fehér, ni, alig nagyobb a tenyeremnél, a bóna alá csapta és vitte, igaz, Vuko, minnek kellett neked, hát nem volt ott nagyobb, te oláh disznó, hallotta Ahmed, Mehmed, Ali kiabálását egy perccel a lincselés kezdete előtt, és rettegett amiatt, amit tett és amit nem tett, de valakinek úgy tűnhet, hogy mégis; látta, ahogy fölállnak a stokikról és fatuskókról, fölgranak guggoltukból, mint egy kenguru, eldobják a csikkeket, összeszorítják izzadt öklüket, és megindulnak feléje; az üldözők nyomában fölszáll a por, mint a cowboyfilmekben, hajsza az udvaron és az épület körül, aztán elkapják, és agyonverik azokkal a forró téglákkal, amelyeken vizet forraltak. Ha elindulnak, a táborigazgató irodája felé fog menekülni, a nagy szőke amerikai, Jeff felé, akit ők Dzsafenek hívnak. Ő nem fogja megengedni, hogy megöljék. Az udvaron lévő szerbekben nem lehet megbízni, bár legalább kétszer annyian vannak, mint a muszlimok. Nem fogják megvédeni, hanem csak állnak majd és néznek, vagy elfordítják a fejüket és elrejtőznek, vagy azért, nehogy őket is felismerje valaki, vagy mert örülnek annak, ami vele történik; akik harcoltak, akik odaveszthettek volna a háborúban, azokat hibáztatják leginkább, hogy nem védték meg a házaikat. Bambák és nyomorultak, mintha valami áradás sodorta volna ide őket, mintha ez a háború mindenkié lett volna, csak épp az övék nem. Mindenki a maga ügyével foglalkozik, a feleségek meg közösen főzik a kávé. Összejöttek, mintha mi sem történt volna, mintha csak átmentek volna az egyik tyúkólból a másikba, és most együtt ülnének a tojásokon. A muszlim nők azokat átkozzák, akik fölgyújtották a házaikat, a szerb nők meg a politikát, ami ide vezetett, de egymással jobban kijönnek, mint ki-ki a saját menyével vagy anyósával. A szerb gyerekek viszont nem háborúznak és nem énekelnek szerb dalokat, hanem csak hallgatnak és néznek. Elkerekedik a szemük attól, amit látnak. Félnak. Mitől félnak? A kis muszlimoktól? Vagy a felnőttek tiltották meg nekik az éneklést, mert ha az amerikaiak meghallják a csetnik dalokat, nem engedik be őket Amerikába? Ezt ismerem, vált holtta Vuko az egyik férfi láttán, pedig nem is mert jobban odanézni; ez az ősz borbély nem Masud Ustikolinából? néhány méterrel arrébb megnyugodott, és tessék, Ali!, de csak úgy tűnt, szerencsére vagy csodálatosképpen se Masud nem volt ott, se Ali, se senki más nem ismerte föl a pokoli tizenhét nap alatt Vuko Šalipurt, ami hihetetlen volt, hiszen ezek az emberek azokból a falvakból jöttek, amelyeken százszor is áthajtott, amelyekben ivott a háború előtt, és amelyeken át 1992 tavaszán előrenyomult Mišo Jerotić ezredes dicső seregével, kidugva a fejét a tankból, hogy minden gyerek örökre emlékezzen rá, ahogyan Bata Živojinovića¹ emlékeztek.

A tizennegyedik napon azt hitte, vége. Egy fatuskón, közvetlenül a bejáratnál, ott ült Almas Džafić, a nyolcvanéves *alim*² és füvesember, Šalipurék második szomszédja. A nagy háborúban megvakult, a szemét hályog borítja, két halványkék gömb, mintha gyerekek festették volna vízfestékekkel, kívülről tudta a Koránt, és hogy melyik növény mire jó, mert *Allab semmit sem azért teremtett, ami a földből kinő, hogy ne legyen gyógyír valamire az embernek vagy a jószágnak; megbetegszel, mert nincs gyökered, hogy megvédjen a kórtól, de a fiúveken meg a fában megvan, ami biányzik neked*, mondta Almas a csipogó hangján, de ez senkinek sem volt neveléses, mert minden egyes gyereknek, aki Pašin Gajban született, legalább egyszer megmentette az életét a kenőcseivel és balsamaival, teáival és furcsa erdei bogyoival. Vukónak is kétszer; először amikor még bölcsőben volt, és majdnem elvitte a láb, másodszer pedig felnőttként, amikor az alkohollal súlyosbított sárgaság miatt válságra fordult az állapota. Vuko apja mindkét alkalommal előhozta

JERGOVIĆ,
Miljenko
Szarajevói Marlboro
(Csordás Gábor
ford.)
Jelenkor, 1999

Rita Tannenbaum
(Csordás Gábor
ford.)
L'Harmattan, 2010

In: *A közeli más*
Jelenkor, 2008

„Emir három uja”
Fosszília, 2002. 01.

„A múlt nem töröltetik el”
(Szekeres Dóra
interjúja)
Litera, 2010. 02. 05.

„Egy forradalmár
temetése”
(Radics Viktória
ford.)
Magyar Lettre
Internationale, 197

„Európa kalmárai”
„Buick Riviera –
részlet”
(Csordás Gábor
ford.)
Magyar Lettre
Internationale, 91

már a kamrából a skatulyát a Ferenc József-aranyakkal, és számolgatta, elég lesz-e a fia temetésére. Almasnak volt egy lánya, Alma, aki nem ment férjhez, és még a negyvenes éveiben is szép volt, a tudós könyvekből ő olvasta neki, mit kell tennie az embernek Isten színe előtt; Almas ezeket megjegyezte, és a muszlimok az egész Drina-völgyből hozzá jártak, hogy tanítsa őket, és segítsen megoldani gondjaikat. Ez volt az ok, amiért Vuko Šalipur gyűlölte Almast, olyan gyűlölettel, amely erősebb volt minden más emberi érzésnél. A szerbket gyógyította, segített nekik, hogy életben maradjanak, de a muszlimoknak azt adta, ami Vuko szemében több volt az életnél: az erőt, hogy növekedjenek, gazdagodjanak, megtegyék az utat az ócska kis Fiattól a Golfon át a Mercedesig, új házakat építsenek, jobbat a régienél, és mindezt ugyanannyi pénzből, mint amennyi Vukónak meg az apjának is volt, meg minden szerbnek a faluban, és közben folyton úgy mosolyogjanak, mint a portás az igazgatóra, mint a jegy nélküli utas a kalauzra, a gyöngék mosolyával; Vukónak olyan volt ez a gyöngesség, mint amikor a farkaskutyakölyök félelmében hanyatt veti magát egy pudli előtt. Könnyebben vette volna, ha Almas pénzt ad nekik, milliőkat, és attól lesznek gazdagok, nem így. Fogadta őket a házában, és adott nekik valamit, amiről ő nem is tudta, micsoda, feltárta előttük a titkot, amelynek egyetlen célja az, hogy elpusztítsa az ő egész világát, megalázza, és örökre a Titovo Užice–Szavajevó vonalhoz láncolja őt. Őt és az övéit, mindazokat, akik nem mentek be Almas házába a titokért, nem töltöttek ott néhány órát, csak akkor jöve ki, színleg kisírt szemmel és gondterhelten, mikor már leszállt az este. Annyiszor látta őket, és cseppet sem hitt nekik. Tudta, mi következik: földi paradicsom, török mennyország Pašin Gajban, a szerbek, a Šalipurok, Ostojčićok és Milovanovićok orra előtt, akik fogcsikorgatva nézik. Vagy csak neki tűnt úgy, hogy fogcsikorgatva, mert amikor elkezdődött a háború, majdnem a fele csak azt nézte, merre fusson, vagy a muszlimoknak segített menekülni. Azon sem csodálkozott volna, ha azt hallja, hogy Milovanovićék és Ostojčićék velük együtt ásták el a török aranyat és valutát a falu fölötti gyümölcsösökben.

Amióta elkezdődött a lövöldözés, Vukóban a düh és az elkeseredés váltogatta egymást. Nem értette, miért nem látják az emberek, milyen életet éltek, és kik mellett. És micsoda esélyük nyílt most. Nemhogy örülnének, hogy most már minden az övék, az egész Pašin Gaj, le a Drináig és végig a Drina mentén Bijelináig, nekik kínálkozik, ahogy soha többé, hanem csak borús tekintettel járkálnak a faluban, és igyekeznek láthatatlanná válni. Nem értette, mi lelte ezeket az embereket, akik egész életükben azon siránkoztak, hogy nincs semmijük, és most, amikor lehetne, a legszívesebben ithagynának mindent, amijük van és amijük nincs, és elpárolognának a faluból. Ott volt Pašin Gajban, amikor kigyulladtak a muszlim házak és a minaret Sava pápa udvarára zuhant, mert a részeg Dinamitos Dzsó rosszul aknázza alá, ami nem is csoda, hiszen azért lett robbantási szakértő, mert dinamittal halászott a Drinában; ott volt akkor is, amikor kivezették a szép Almat a házból, és őt užicei tartalékos elvitte Demirović doktor vikendházába, hogy egy kicsit kikérdezze; ott volt, amikor Sava pápa megtiltotta, hogy az öreg Almast elégesse a házával együtt, *ha ti nem tudjátok, majd tudja Isten, miért nem kell ezt tenni*, mondta. Vuko Šalipur ott volt akkor is, amikor az öreget kivezették a házból, anyaszült meztelenül, *nem fogod a gatyádban dugdosni a valutát*, ugrált mögötte Veljo Ostojčić, *fujj, vén buzi*, fintorgott Vera, a szomszédaszony, amikor a vakot elvezették a kapuja előtt. Vuko arra gondolt, hogy csizmával belerúg a meztelen, lottiyadt fenekébe, de nem tette meg. *Eljött hát a te napod is, alim*, sziszegte az öregember fülébe, úgy hangsúlyozva ezt az *alimot*, mint amiért érdemes várni éveig, évtizedekig, évszázadokig, ha kell, *míg el nem jön a nap, amikor a mi dísznónk is a dzsámi üszkös kapujához dörgöli a bátát*, ahogy Mitar, az erdész mondaná.

Almas enyhén összerezett, inkább az ismerős hangtól, mint a benne rejlő fenyegetéstől. Valószínűleg biztosra vette, hogy meg fogják ölni, mert hát mit gondolhatott volna, hova viszik meztelenül, ám meglehet, nem örült annak, hogy a dologba a szomszédja is belekeveredett. Allah valahol és valamikor biztosan megmondta, miért jó segíteni azon, aki majd meg fog ölni, amikor még a bölcsőben van, és tisztán repes benne a lélek, de Almas bajosan emlékezhetett arra, hogy hol, és milyen tanítás következik utána. Nem fontos se a hely, se a tanítás. Fontos tudni, hogy Allah ezt mondja, és ugyanúgy felismerni őt a szenvedésben és szerencsétlenségben, mint a boldogságban és békességben.

Vuko Šalipur ment a dolgára, nem fordult vissza, nem vette észre, hogy a bölcs ember összerezett; megmondta a magáét, ahogy a kő beszél

a kőhöz, és nem gondolkozott azon, mit tesznek a meztelen Almasszal a katonák a továbbiakban, mert nem is volt mit gondolkozni ezen. Ha az ember a háborúban figyelemmel követett volna ilyesmit, semmi másra nem maradt volna ideje.

Az amerikai purgatóriumban töltött tizennegyedik napon, egy istenhátamögötti belgrádi külvárosban Vuko Šalipur két lépésre állt Almas Džafićtól, és heves félelmében nem mert levegőt venni. Ha most elköhinti magát, a vak öregember azonnal felismeri, mert olyan füle van, hogy tévedhetetlenebbül azonosítja a hangokat, mint a rendőrség az ujjlenyomatokat. Almas ott ült a fatuskóján, a térdére könyökölve, és lassú, hipnotikus ritmusban malmozott a hüvelykujjával, amit egyébként az öregemberek gyakran tesznek, ám Vuko ezt egészen másként látta. Tudja, hogy itt vagyok, valahogy megérezte, és most engem kínoz, lassan föltekéri az ujjára az életem fonálát, és amikor a végére ér, megkérdezi: *Vuko fiam, fáj valamid, Vuko fiam, Allah gyökereik nélkül hagyott minket, hogy a végén a fű alá jussunk, és azt tápláljuk*, fogja mondani, és akkor kész. Nem tudott megmozdulni, nem tudott lépni anélkül, hogy valamit ne mondana, pedig ha megszólal, Almas felismeri, már így is megérezte, de akkor biztos lesz benne, gondolta, aztán visszatért belé egy szemernyi erő, pontosan annyi, amennyi ahhoz kellett, hogy elmeneküljön.

A következő két napban hallgatott, akkor sem válaszolt, ha kérdezték. Mindegy, hol volt éppen, biztos volt benne, hogy Almas meghallaná. Az udvaron, a hálóterem előtt amúgy is mindent hallani, minden hangot és lélegzetvételt, bármekkora a kiabálás, a lárma, az ordítózás. A harmadik reggelen fősorakoztatták az egész táborát a holmijával együtt, vagyis a nejlonszakkal meg a néhány ócska útitáskával, amilyenekkel a hetvenes években a tengerhez utaztak; Jeff fülig érő vigyorral odaállt a sor elé, és bejelentette: *Amerika várja önöket!* A helyettese, a mi lányunk, félórás előadást tartott arról, hogyan viselkedjenek a következő órákban; nem fog mindenki ma repülni, hanem száz fős csoportokban mennek; ő majd minden reggel felolvassa a soron következők névsorát, és ne is lármázzanak, mert az végleges, semmit sem lehet változtatni rajta; ha egy rokonuk vagy földijük hátramarad, fölösleges a pánik és az alkalmatlankodás, hiszen pár nap múlva ő is megérkezik majd. Aztán kinyitott egy mappát, és hangosabban, olyan hangon, hogy azt lehetett hinni, ez a lány az Úristen helyettese, nem egy Jeff nevű amerikaié, belekezdett: *Ma a surčini reptérről New Yorkba és Bostonba indulnak...* Vuko Šalipurnak először kicsordult a könnye, aztán minden elsötétült, és többé nem érzélt semmit. Félelmében, hogy felolvassák a nevét, és Almas hallani fogja, kiiratkozott az eszméletükön lévő köztől. A következő pillanatban egy ósz hajú férfit látott maga fölött sztetoszkóppal, meg Jeffet meg egy bajszos, fehérköpenyes nőt, nyilván ápolónót. *Ma kellett volna menned*, mondta az amerikai. Vuko homályos szemekkel nézte, és próbálta kitalálni, mi történt: leleplezték, és most letartóztatásba helyezik egy amerikai támaszponton, Hágában, ki tudja, hol, vagy mégis lehetséges, hogy a neve nem ütötte meg Almas fülét? *Ne félj semmit. Majd holnap mész. Vagy holnapután. Beiktatlak a sorba. Nem fogsz itt maradni. Egészséges vagy. Csak elszédültél. Nem reggeliztél? Hát persze, reggelizni kell*, fecsegett a doktor. Vuko Šalipurnak nagy kő esett le a szívéről. Lehet, hogy nem a szívéről, de mindenképpen kő, nagy és nehéz, és egy sereg kismadár röppent ki alóla, megszámlálhatatlanul sok, és széteszlett az ereiben.

Almast nem látta többé, már másnap indult Amerikába, egy szerbekkel teli repülőgépen: ezek szerint mégiscsak ügyelnek arra, hogy különválasszák, amit még itt sem lehet összeilleszteni, gondolta, és végre fellélegzett.

(regényrészlet)

CSORDÁS GÁBOR FORDÍTÁSA

¹ Szerb színész, jugoszláv világháborús filmek, többek közt a *Valter megvédi Sarajevót* hőse.

² bölcs, hittudós (arab)

Tájkép csata után

Azért sajnálom magam, mert nincs senki, aki megtehetné helyettem. Az önsajnálát nagy megbecsülésnek örvend. Csak a síró ember, aki zokog saját során, az érdemli meg mások sajnálását. Ez csak egy percig tart. *Csak összecsapom a tenyerem*, és már ismét mindenki önmaga felé fordul, mert az ember tartósan csak önmaga miatt tud szenvedni. És nem szabad felróni neki, mert élni valóban szomorú dolog, amin csak sírni lehet.

Amikor végre abbahagyta a zokogást, elhagyott. Hirtelen letörölte könnyeit, és könnyes helyett gyűlölködő tekintetet vetett rám. Tönkretettél, mondta. Átkozom minden együtt töltött napunkat, mondta még. Világosan láttam, hova vezet ez. Még két-három mondat, és eljut addig, hogy miattam meg akar majd halni, gondoltam. De nem így lett. Az élet veled maga volt a pokol, mondta ehelyett. Pokol, amelyet most elhagyok, hogy újra élni kezdjek. Ha jobban meggondolom, hálásnak kell lennem, mert újra fölébresztetted bennem az élet utáni vágyat, folytatta, az utánad következő élet utáni vágyat. Most már tudom, hogy van élet a halál után, nevetett hisztérikusan, ez az *utánad következő élet*. Köszí mindent, kiáltotta, miközben a cuccait behajigálta a bőröndjébe. Elment, mielőtt bármit sikerült volna mondanom. Álltam a folyosón, az ajtót bámulva, amit az imént csapott be maga mögött, egyedül a házban, ami nemrég még a családom otthona volt. Mire számítottam? Hogy az ajtó ismét kinyílik, hogy ő belép, elneveti magát úgy, ahogyan csak ő tudott nevetni, hogy ebbe az elátkozott házba ismét visszahozza azt a nevetést, ami miatt egyébként beleszerettem, a nevetést, amit feleségül vettem. Ma reggel ment el, és nekem már nem jutott eszembe: miért? Mi történt közöttünk, mi vált elviselhetetlenné? Rá gondolok, de nem jut eszembe egyetlen ok se, miért undorodtam tőle, miért távolodtam el tőle, miért voltam képtelen együtt élni vele. Most szeretem, ezt tudom. A mosolyára gondolok, és úgy szeretem, mint ismeretségünk első napján. Mintha mi sem történt volna. Ez azért van, mert elment, gondoltam: ez azért van, mert minden lejátszódott már és visszatért a semmibe.

Emlékszem: nézem őt, ahogyan a konyhában énekel, a tökéletes fényben, amely a nyitott ablakon át beárad, precíz megvilágítás, mint a barokk vásznakon. Úgy áll itt, mint egy kitárt szárnyú angyal, egy pillanattal az előtt, hogy törött homlokával fölém hajol, hogy szárnya abba a sárba hull, amelyben dagonyázom. És akkor énekelni kezdett, és ez a szörnyű éneklés volt az, ami tönkretette a képet. Kedvesem, úgy nézel ki, mint egy angyal, de úgy éneksz, mint egy béka, mondom neki. Egyébként is, minden ember elviselhetetlenné válik, ha kicsit jobban megismerjük. Ezért a legszebb nők a festők vásznain láthatók. Nekik csak külsejük van. Ők szépek: ez minden, amit tudni kell róluk. Minden további adat az életrajzuktól, a szokásaikról, a gondolataikról eltávolítana tőlük, a csodálatot undorrá változtatná. Csak elképzelni tudom, mennyire büzlött a gyöngy fülbevalós lány. Abban az időben Európában nem voltak fürdőszobák, és a kor európai nőiről alig lehet mást elképzelni, mint hogy a pestis bacilushordozói voltak. Az a lány, jól tudjuk, szolgáló volt. Amikor a festő elé állt, aki eldöntötte, hogy az örökkévalóság számára megörökíti a szépségét, tehát a róla szóló hazugságot, már megfőzte az ebédet, fősúrolta a padlót és elvégezte a bevásárlást. Addig a pillanatig legalább háromszor megizzadt már. Nyilván szörnyű lehetett vele egy helyiségben tartózkodni. De nincs olyan férfi, aki ne kívánná megcsókolni, amikor a múzeum falán függő festményt nézi. A művészet egyébként mindig hazudik, elcsábít bennünket a hazugságaival, mint ahogy a gyilkos elcsábítja az iskola előtt esőben ácsorgó, anyjára váró kislányt, de az anya késik, mert a szeretőjének aznap valamivel több perc kellett az orgazmusig, mint egyébként, kézen fog bennünket, mint egy hazugsággal elvakított kislányt, és elvezet bennünket az *igazságtól*, el az élettől. A művészet olyan benyomást kelt, hogy a dolgoknak értelme van, benne a dolgok *okkal* történnek, és az igazság, természetesen,

Terra promessa

más, soha nem tudhatjuk meg az okát a történéseknek, és az éppen történő dolgok értelmét sem látjuk. A dolgok se nem szépek, se nem indokoltak. Egyszerűen bűdösek, mint ahogy az volt Jézus a keresztfán, mint ahogy büzlött az őt megkövező tömeg, és ahogy büzlöttek az őt megsírató tanítványok, vagy a szentek, a vétkesek, az áldozatok, a hóhérok, da Vinci Mona Lisája és Vermeer lánya a gyöngy fülbevalóval, és, mindenekelett, van Gogh cipője, amelyről Heidegger, sör- és kolbászbűzben pácolódva, azt állította, hogy parasztos. Mint ahogyan büzlünk mi, élők, akik hiába fürdünk meg, mert a piszok, nem pedig a tisztaság, a mi természetes állapotunk – megtisztálkodunk, de mindig újra bepiszkoljuk magunkat. És átkozottul büzlünk: a születésünktől amíg ki nem leheljük a lelkünket, még amikor meghalunk, akkor is büzlünk, az *életben és a halálban*.

Csak most, amikor már nincs itt, most lehet újra szép, most szerethetem ismét. Mert elfelejtettem mindazt, amit megtudtam róla, csak a szépsége maradt meg. A mosolygó arca. Őrzöm ezt a képet, mint ahogy a lopástól óvják a legjobban őrzött múzeumokban az értékes festményeket.

Az autómhoz vezető legrövidebb és legkevésbé kényelmetlen út az elhagyott földalatti garázsra át vezetett. Onnan egy sor romos ház között eljuthattam volna a parkig, majd a Pinješre vezető kis utcákon át addig a helyig, ahol leparkoltam. A rizikó, hogy találkozni fogok valakivel, akivel nem szeretnék – ha absztraháljuk azt a tényt, hogy én soha senkivel nem szeretnék találkozni –, minimális volt. Az útvonal, amelyen a autómhoz igyekeztem volna, a háta mögött vezetett a tömegnek, amely a sétányon saját izzadságában és bűzében nyomult előre, a nyári élvezetek után kutatva. Sötétben haladtam, az utcai világítás fénykörén kívül, amely alatt, fejtellenül körbe-körbe araszolva, emberek tízezrei ütköztek egymásnak, mint valami rosszul szervezett

NIKOLAIDIS,
Andrej
Mimesis. Fiam
Gondolat, 2014

„A nevem
Konstantin Teofilis”
Magyar Lettre
Internationale, 58

hangyahadsereg, ugyanazokon az utcákon keringve, mint minden este, mint minden évben.

A szocialista időkből származó, most gazdátlan bolt melletti parkolóból széles lépcső vezetett a föld alá. A kommunista vezetőknek, akiket a szegény prolik és a butácska parasztok közül válogattak, szerény múltjukkal ellentétben, grandiózus jövőképük volt. Mindent, amit építettek, a saját síremléküknek érezték – amiről majd eszébe fognak jutni az eljövendő nemzedékeknek, így mondták ezt, mert hittek abban az idióta ötletben, hogy az élet nem ér véget a halállal, hanem folytatódik az emberi tettekben és fönmaradó alkotásokban.

Egyszer azt olvastam a helyi lapban, hogy ez a háromszintes garázs tízezer négyzetméteres területű volt – az atombunker nélkül, mert annak méreteiről nem lehet tudni semmit, adatai továbbra is katonai titoknak minősülnek. Síremléknek tökéletes volt ez az építmény – szerintem elérne benne minden jugoszláv kommunista vezető földi maradványa. Nem mellékesen, az óvóhelyen elférnének a családtagok koporsói is, hogy halálukban is egy helyen nyugodjanak. Mert a család – a marxisták ezen maxima szerint éltek – a társadalom alapsejtje, ezért, szerintem, üdvös lenne ugyanazt a társadalmi szervezetet megőrizni a halál után is.

Parkolóként azonban ez a gargantuai csoda nem volt használható. Amikor a fáradt mesterek elvégezték az utolsó simításokat, és amikor a disznóforma elnök átvágta az ünnepi szalagot és a garázst ünnepélyesen *megnyitotta*, egyetlen autó se gurult oda be diadalmas dudálás közepette. A garázs fölépült, már csak az odavezető út kiépítése maradt hátra. A korabeli lapok *Ulcinj tervezett dinamikus fejlődésével* magyarázták az odavezető út nélküli garázs meglétét. A garázs csak az első lépés, a következő öt éves tervben várható az oda *be* és onnan *ki* vezető út, valamint számos kísérő objektum megépítése, amelyek előremozdítják Ulcinj turisztikai kínálatának színesítését, írták. A községi elnök az ifjúságra bízta az útépitést: ha mi most megépítenénk *mindent*, és a *minden* alatt a garázst és az odavezető utat értette, akkor elkényeztetnénk a jövő nemzedékeket. Ahogyan apáink elvégezték a feladatok nagyját, azaz kiharcolták a szabadságot, úgy mi is nagyobb részt vállaltunk az építésből: elkészült a garázs. Minden elkövetkező nemzedéknek egyre könnyebb lesz a dolga: fél évszázaddal ezelőtt nem volt még semmink, most már van szabadságunk is meg garázsunk is, már csak az útépités maradt rátok – erre a poénra volt kihegyezve a községi elnök mondandója. Ebből aztán kirajzolódtak a jövőbeli tervek is. A garázst, nyilvánvalóan, egyetlen végtelen építkezésnek tervezték, amelyhez az idők végezetéig minden nemzedék hozzáteszi majd a saját tégláját.

Egylőre azonban a garázs egy gödör volt a város központjában, amelybe a helyi lakosság naponta behajigálta a szemetet. Ahogy haladtam lefelé a szeméttárolóvá változtatott lépcsőn, többször majdnem hasraestem, mert belebotlottam a tévékbe és a rozsdás hűtőkbe, a legnagyobb méretű kukázásokba, amelyekbe a környezettudatosság legmagasabb szintjén lévő polgárok gyűjtötték a szemetüket. A villanyégők, amelyeket a helyi bandák még nem törtek össze, imbolygó fénnel világították meg a haladásba vetett hitek ezt a sírboltját.

Az elhagyott garázs komoly alapanyagot szolgáltatott a helyi urbánus legendáknak. A *város alatt* gyülekező *kábítószeres bandáról* szóló történettel kezdődött. Aztán találtak odalent egy halott kislányt. Megerősszakolták, mesélték egyesek. Gyilkosa még életében levágta mindkét kezét, mesélték mások. Mielőtt a rendőrség közölte volna, hogy a kislány azért halt meg, mert legurult a lépcsőn, azt mesélték, hogy szándékosan gurult le, és azért akart meghalni, mert pedofil és vérfertőző apjának volt áldozata, ezért aztán öngyilkos lett, az apja meg börtönbe került. Még mielőtt nyilvánvalóvá vált volna, hogy egy újabb *családi tragédia* történt, a történetet perverz módon a szájukra vették a kisvárosi pletykafészek, és ennek során minden továbbmesélő beleépítette egyikét a legsötétebb vágyainak és frusztrációinak. Így aztán: a kislánnyal anélkül közölte több férfi; a kislányt erőszakkal orális szexre kényszerítette ismét csak több férfi; a kislányt megvakították, az elkövetéssel a sátánistákat vádolják; a kislánynak kivették mindkét veséjét, az elkövetéssel egy emberi szervekkel kereskedő párt vádolnak, akik idősebb olasz házaspárként mutatkoznak be, és akiknek a szimpatikus, szenilis turisták álarcá mögé bújva sikerült az áldozataik bizalmába férkőzniük, miközben az Európa szélén lévő szegény országokban utazgatnak, mert szeretnék humanitárius munkával segíteni a helyi lakosságot. A halott kislány egy üres lap volt, amelyre a város ráírta saját undorító lényének bizonyítványát. Engedd meg

az embereknek, hogy kibontakoztassák képzelőerejüket, és meg fog előttem nyílni a Pokol, bűzös kénes áradatként öntenek majd el a gondolataik, telve mocskos vágyakkal, amelyek lelkük szörnyszülötteiként jönnek világra, és elnyomott félelmekkel, amelyeket úgy ásnak elő magukból, ezekből a csontokal és hússal benőtt temetőkből, mint rothadó hullákat.

Akad még néhány kitalált gyilkosság, valamint néhány valódi öngyilkosság, ott lenn, a garázsban, amely gödörre változott, és amelybe Ulcinj polgárai, mint a Traianus császár kecskefüleiről szóló mesében, begyömöszölték mindazt, amit nem mertek kimondani, de még gondolni se mertek rá. De nincs olyan gödör, amibe beleférne az emberiség minden gonoszsága. Ha valakinek sikerülne lecsapolni egyetlen emberi lélekből a sötétséget, mint a tintát a tintahalból, az egész világ eltűnne abban a sötétségben. Csak az oktalanok hasíthaták darabjaira az atomot és kereshették benne a tökéletes fegyvert. Csak az emberbe kellene bekukkantani, benne megtalálható mindaz, amire szükség van minden létező dolog megsemmisítéséhez.

A garázsban, azon az estén először, jól éreztem magam. Mindig is tudtam, gondoltam, hogy az ember addig nem lehet boldog, amíg a föld alá nem kerül. Fölöttem ott őrjögött az emberiség, olyan zajt keltve, hogy az még a garázs vastag vasbeton födémjén is átszűrődött. A fejem fölött az emberi léptek úgy kopogtak, mintha valaki apró szögeket ütne bele abba a koporsóba, amelybe önszántamból feküdtem bele. Azonban... Egyik kellemetlen meglepetés a másik után – ennyi az én életem története. Még a föld alatt se lehettem egyedül.

A garázs mélyén, az atombiztos óvóhely hatalmas célajtaja előtt leültem egy kupac kidobott könyvre. Átlapoztam néhányat. Egész jó kis gyűjteménye a vallásos ponyvának: A megváltás száz módja; Az isteni jelek magyarázata; Önmagunk megismeréséről. Rágyűjtöttem, és alaposan megvizsgáltam a körülöttem lévő szemétdombot. Vigasztaló a szemét durva lát képe, amely mentes az ígéretektől, ezáltal a reménytől is, ezáltal a csalódástól is. Körülöttem minden kihasznál, értéktelenként kidobott és végül elfeledett volt, mint ha soha nem is létezett volna. *Együtt éreztem* minden kidobott háztartási

SZABÓ ATTILA: REPLICA (2009)

géppel, kredencsel és csillárral. Mindegyikünkre az a vég várt, ami őket érte. Az emberek elhasználnak és elfelednek bennünket is, ahogyan ezeket a tárgyakat is elhasználták és elfeledték. Az egyik pillanatban még valami miatt hasznosak számunkra az emberek – ilyenkor közel állnak hozzánk. Már másnap zavarnak bennünket, és nincs más vágyunk, mint hogy eltűnjenek az életünkéből. Naponta dobunk el embereket, ahogyan a szemetet dobjuk el. Eldobunk és eldobatunk, ez az egyszerű igazság. Bedobtak bennünket a világba, amely újra és újra eldob bennünket. Végül önmagunk maradunk, és ott bolyongunk a szeméttelen, amelyet az életünk hozott létre. Ott vannak körülöttünk az eldobott barátok, szerelmek, egynapos ismerősök, akiket kerültünk és akiktől megszabadultunk. Bennünk pedig az elhasználódott érzelmek üres csomagolása, amelyekkel táplálkoztunk, lyukas reményeink, amelyek, mint leeresztett gumikon, gördült előre lényünk rozoga szerkezete.

Lassan vezettem. Minden útmenti kőben, ha egy kissé alaposabban megnézed, ha csak megkísérelted kiismerni, gondoltam, a bukás okait látod. Az úton, amelyen haladtam, jött fölfele annak idején az Ulcinjt elfoglaló montenegrói hadsereg. Fönt, a fönnsíkon, ahol az egyik oldalon a nagy kék semmiséget látni, egészen Otrantóig, a másikon a sőtjai síkságot és a sólepárló medencéit, megütözték egy kisebb török egységgel. Ezután a Meteriza oldalában leereszkedtek az Óváros falai alá. Amikor a támadásukat visszaverték, dühükben fölgújtották a városnak egy részét, amelyet később újjáépítettek, és amelyet ma, *ób, az eufémizmus örömei!*, Újtelepnek hívnak. A sok faház és a több tucat kis híd hajnalig parázlott, megvilágítva Ulcinj lakosainak a jövőbe vezető utat.

Amikor végül bevette Ulcinjt, Miklós király egy templomot építtetett az Óváros falai alá. Állítólag a templom alapjaiba beépítettek néhányat az ezeréves faldarabokból. Amit leromboltak az ostrom alatt, az ágyútűztől ledőlő, tenger felé guruló faldarabokat beépítették a templom alapjaiba. Később a templom köré egy település épült. Elegyengették a muzulmán temetőt,

ahová az ulcinjiak évszázadokon át temették a halottaikat. Ledöntötték a sírköveket, a tengerbe dobták mindet, és akárha lovakkal tapostatták volna végig, elsimították a környéket, mintha korábban nem lett volna semmi ott, és pont azon a helyen fölépítették a házaikat.

Hol van ebben az egész történetben a boldogság lehetősége? A halálban, a rombolásban, a rablásban? Mindig is így volt, csakis így, gondoltam, bizonyos mértékű elégtételtelve a moralizálásban, amelynek – óh, jaj! – rövid időre teret engedtem.

Az autót a templomot övező fal tövébe parkoltam le. Ez a legkisebb távolság, amennyire hajlandó vagyok megközelíteni, gondoltam. Az Óvárosig vezetett egy rövidebb út is, a templomudvaron át, de nekem soha nem jutott eszembe arra menni. Ha dühös voltam a katolicizmusra, érdektelen a judaizmussal szemben, ha sajnáltam az iszlámot, megvettem a protestantizmust – az ortodox pravoszláv vallástól undorodtam. Ezért a templomudvar helyett mindig körbementem, a szemeteskonténerek mellett, amelyeket a városi köztisztasági vállalat már napok óta nem ürített ki. A szemet bűze és a tömjén bűze közül mindig az előbbit választottam, mondtam magamnak. Inkább a piszkos utcákat választom a piszkos csuhák helyett. Ha már annyira ostoba és elkeseredett vagyok, hogy a megváltást keresem, és reménykedem is benne, akkor inkább az aszfalton fogom keresni, semmiképpen nem az oltár előtt. A létező világot választom, a gyöngéknék szóló hazugságok helyett.

Terra Promessa volt annak a kávéháznak a neve, ahová indultam. Gyakori vendég voltam ott. Leültem a tenger fölé nyúló teraszra és órákig csak ittam. Szép kis kávéház volt ez, tökéletes kilátással a tengerre, ahol Johnny Casht és Merle Haggardot lehetett hallgatni, és ez volt a *legjobb, amit a konzervatív Amerika adni tudott*, mondta a fura ideológiai beállítottságú pincér, akit soha nem sikerült megértenem. Fiatalkoromban sokat utaztam, még Woodstockban is jártam, mondta egyszer, liberális voltam. De utána sokat gondolkodtam és sokat olvastam, és íme – mára konzervatív vagyok, éppen így mondta. Ez furcsa volt, mert az emberek általában éppen azért konzervatívak, mert nem gondolkodnak, és semmit nem olvasnak. Azt mondtam neki: természetesen megérted, hogy bármiféle ideológiai választás teljes mértékben értelmetlen, hogy elfogadni egy ideológiát csak annyit jelent, hogy nem gondolkodtunk még róla eleget, mert minden dolog tökéletesen elfogadhatatlan, ha egy kicsit is hosszabban eltűnődünk rajta. Érted-e, mennyire szármalmas a vitások a balosokkal, kérdeztem tőle, mert abbéli igyekezetekben, hogy jobbitsatok a világon, mindenki életét csak még nehezebbé teszitek, olyan szabályokat és törvényeket hoztok, amelyek a mi egyébként is nyomorult egzisztenciánkat még nyomorultabbá teszik, és akkor ráadásul háborúztok is, de az azért nem annyira rossz, a háborúban az emberek szerencsére hullanak, mint a legyek, és legalább a szerencsések megszabadulnak a nyomorból. Te természetesen tudod, hogy végül mindenki elpusztul, és ráadásul reményvesztetten fogunk elpusztulni, és végül nem lesz egyetlen idea, versor vagy szlogen, ami alá el lehetne rejteni, hogy éppen meghalunk, és végül nem fogjuk tudni, miért élünk, de azt se, miért halunk meg, tulajdonképpen soha nem is tudtuk, mi a jó és mi a rossz, hogy mindig csak rosszat tettünk, különösen akkor, amikor szilárdan hittük, hogy jót cselekszünk, noha ez tulajdonképpen mindegy is, mert akkor, a halál órájában, nem csak hogy nem fogjuk látni a jó és a rossz közötti határt, de még abban se leszünk biztosak, hogy a jó és a rossz egyáltalán létezik, arra fogunk gondolni, csak akkor, a halálunk órájában, hogy a jó és a rossz pusztán ideológiai konstrukciók, amelyek arra lettek volna hivatottak, hogy a túlélésben segítsenek, ezt mondtam neki.

Nem válaszolt, de megértette, hogy ajánlatos kerülni a velem való beszélgetést. Attól kezdve kiváló kapcsolatot ápoltunk: ő hozza a szeszeket és hallgat, én iszom és hallgatok. Ő csak kiszolgálóként létezik, én meg csak olyanként, aki ezért fizet neki. Megiszom még néhány vizkít az *ígéret földjén*, aztán megyek aludni, gondoltam.

(regényrészletek)

RAJSZI EMESE FORDÍTÁSA

Gebrauchsanweisung

Használati utasítás Keletre utazóknak

A Lembergől az ukrán-román határ felé tartó vonat elég lepukkant, ráadásul hideg van. De a kalauznónél van forró víz és tea. Iwan és Pawel örül a társaságnak a hálókocsiban. Eltűnnek, egy sörrel megpakolt nylonzacskóval jönnek vissza. A kalauznótól szereztek teáspoharakat. Iwan építész, ezt azzal támasztja alá, hogy a noteszomba belerajzol egy házikót. Az oroszról mindig visszacsúszik az ukrán nyelvre, ezért aztán alig értem, amit beszél. Hitler 1941-ben egész Európában a grált kereste, ez a magyarázata a katonai vállalkozókedvnek. Hogy Hitler feltehetőleg ma is él a Déli Sarkon, ezt készséggel elhiszi nekem. És hogy Walt Disney ukrán volt, hogy az elképzelései az ukrán nemzeti kultúra és természetszeretet jegyeit viseli magán. Hogy én író volnék? Hát abból nem lehet megélni! Ez csak azt jelentheti, hogy a feleségem dolgozik helyettem. „Zsizny prekraszna, no trudna”, mondja újra meg újra, az élet szép, de nehéz.

Pawel fotóin osztrák építésvezetőjével látható egy kijevi étteremben, ahol Wehrmacht-sisakban és gépfegyverrel lehet fényképezkedni. Aztán Solotwynóban, vonatunk végállomásán láthatom, ahol egy bányában sós vizet pumpálnak fel 300 méter mélyről, amiben fekete gyógyiszappal bekenet üdülővendégek fürdenek.

Kétszersülttel kínál a sör mellé. Hogy a vonaton nincs internet, az rossz, mennyire függ mégiscsak az ember a civilizációtól. Inkább a toailettek állapotát tettem volna szóvá. Az oroszok sokkal súlyosabbak az ivásban, üvegszámra nyelik a vodkát. Ha az oroszok vedelnek, két hétig nem jönnek be dolgozni, azt mondja. Nekem még mindig nehezemre esik követni ezt az újeletű különbségvést oroszok és ukránok között.

Hogy becsuktam-e már a fületem is? Mivel hogy odakint a sötétben éppen a Kárpátok húznak el mellettünk. Éjszaka hideg van. Pawel zenét hallgat alvás közben. A súlyos fémajtók, amiket úgy kell felrántani. Az orosz vonatokban egy kicsit mindig úgy érzi magát az ember, mint egy tehergöndörben. Az állomásokon nehéz csomagokkal felpakolt alakok tűnnek el a sötétségbe. A többiek horkolása nem nyomja el a vonat zakatolását. Bukarestben egy diákszállóban egyszer átvirrasztottam egy egész nyári éjszakát, nem tudtam elaludni a teraszon dübögő technótól és egy stuttgarti horkolásától. Az a kövér fickó akkor már négy éve volt úton Európában biciklivel, mert elvesztette a munkáját és a háza is rádólt a fejére. Rengeteg batyuban és zacskóban cipelte magával az összes javait.

A vécedeszka lombfűrészszel készült. Meglepő, hogy egy ilyen helyen, amelyik úgy hat, mint egy vasöntöde öltözője, van szappan a szappantartóban.

Reggel a rádiómon már egy román adó jön be, gulyásfőző-tanfolyam. Mohón iszom a hangokat, olyan jól esik újra hallgatni ezt a nyelvet. Solotwynóban (Aknaszlatina a magyar neve – a ford.) először nem is veszem észre, hogy megérkeztünk, és utolsónak szállok ki. Elbúcsúzom a kalauznótól, aki házipapucsban áll az ajtónál.

Most meg kell találnom a Romániába vezető utat. A síneket benötte a gaz. Egy kis állomás-épület. Elrozsdásodott bádógerítések. Hegyek a láthatár szélén. Az égtáj a reggeli ködben alig kivehető.

A település központjában van egy park egy szovjet emlékművel, friss virágok is vannak rajta. Egy Sjurpris nevű boltocska felfújható kínai gumiatallalokkal. A kávézóból a szomszédos piacra irányítanak a toalett: két luk a betonban, a szag a falusi nyaralásainkat idézi. A bolgár kempingben azt mondták ezekre a klozetokra, hogy meggyek egy „műlesiklásra”. Ajánlatos volt ezt mindjárt reggel elintézni, mert csak naponta egyszer öblítették le vízzel. A kávézó tulajdonosa románul beszél a szakácsnőjével. Van egy Sevcsenko bulvár az ukrán nemzeti költőről elnevezve, és egy Eminescu utca is, a román nemzeti költőről elnevezve. A település közepén áll egy új, ezüstösre fényezett Stefan-cal-Mare szobor. Jogarral és keresztel. Egy néni a kerítésnek egy kiszedett részén egy műanyag ponyva alatt álldogál és harisnyát árul. Egy Café Grind, ami biztosan valami mást jelent, nem kiütést. Egy csak félig elkészült templom, a toronyóra csak oda van festve, öt perc múlva tizenkettőt mutat. Itt mintha megállt volna az idő. Öreg emberek járkálnak az úton, egyesek a határ felé, mások onnan vissza. Odaát van Sighetu Marmatiçi, Máramarosziget.

Most először kell megmutatnom az útlevelemet. Ez volna valóban az Európai Unió határa? És gyalog is át lehet menni? Vajon zavarni fogják-e őket a Hallo Kitty pecsétek, amikkel a kislányom dekorálta ki az útlevelemet? Egy acélhid visz át a Tiszán. Egy férfinak a nyomába eredek, aki mint egy Kusturica-filmben, vécpapírt szállít egy tolokocsival. Mások ásványvizet rekeszeket vásároltak odaát, vajon tényleg annyira számottevő volna az árkülönbség?

A férfiak a sarkon már a homlokukba húzták a kalapjukat, ahogy a románok szokták. Mivel úgy nézek ki, mintha nem sokat tudnék kiállni, vagy mert egy régebbi EU-polgárra jó benyomást akarok tenni, vagy egyszerűen csak a változatosság kedvéért, a román vámos magához int a sorból. „Drog? Hasis? Semmi?” „Nem, én nem iszom és nem dohányzom.” „És mi van a nőkkel?” Megérkeztünk a fanyar humor földjére.

A forradalom emlékműve

Az elalváskor aztán mégis idegesített egy szűnyög, pedig csak akkor nyitottam ki az ablakot, amikor már eloltottam a villanyt. Mindig felébredek rá, és azt remélem, hogy nem hiába vágtam magam pofon, de aztán, amikor újra elalszom, visszajön. Gyorsan felgyújtom az éjjeliszekrényen a kislámpát, de kontakthibás, és mire meggyullad, a szűnyög már eltűnik. Szóval éjszakára csukva kell tartani az ablakot. Tényleg szívesen megjavítanám a lámpát.

Egy antikváriumban találtam régi újságokat és szép régi képeslapokat. Alexandru Obelescutól volt egy többkilós súlyú könyv, „Le trésor de Petrosse”, a történelmi múzeum aranykincséről. 9999 lei, nem túl sok egy élet munkájáért, mert a szerző egész életét az aranykincs kutatásának szentelte. Mindig azt képzelem, hogy a régi könyvekben válaszok szunnyadnak fontos kérdésekre. Egy tanulmánykötet a román diftongusokról az 50-es évekből, talán foglalkozik ezzel nálunk valaki, és örülne neki, ha erre rábukanna. Én meg nem tudom méltányolni? Folyóiratkötegek 1850-ből Iaşiból. Elégé elborzasztó módon 1860-ig még cirill betűvel írtak románul (a Moldáviai Köztársaságban még egészen 1989-ig). Bennem meg az a kérdés merül fel mindig, hogy vajon az oroszok miért nem vezették be az írásukat az NDK-ban.

A Phoenix együttes egy lemeze az Electro-recordtól a „Seria Beat”-ből. 1976-ban a zenekar minden tagja lelépett az NSZK-ba, miután joggyakorlatokkal felkészültek arra, hogy el tudjanak bújni a hangfalakba. De a lemezborítón még három ifjú ember pózol színes ingekben egy rózsalugasban, frizurájuk a 60-as évek közepének divatját követi. Angolul énekel slágerek, például a Lady Madonna a B-oldalon (Cintate in limba engleze) és az A-oldalon „Vremuri” (Idők), egy „medium rock”. Az eladó gratulál nekem a választásomhoz, és azt mondja, hogy a lemez „csak nekem” 10 leibe kerül.

Vannak felfoghatatlanul ronda új házak, leginkább bankok és szállodák, brutálisan beleokádva az utcaképhez, mellettük lepusztult régi villák, egy palotát kaszinónak használnak, honnan volt a századfordulón pénzük arra, hogy így építkezzenek, ha ma már nem megy? Egy klímaberendezés doboza, egyszerűen áthúzva egy tűzfal egyetlen hasadékan, és ráállítva valami fémtákolmányra. Néha víz folyik a klímaberendezések csöveiből, műanyagpalackokba vagy joghurtos dobozokba. Sok graffitit, főleg sablonnal készültek. Egy Ceauşescu-portré alatt ez áll: „I'll be back”.

Néhány utcával lejjebb, a Forradalom terén áll a Forradalom Emlékműve. Amolyan óriási fehér

nyárs, amelyen egy fekete madárfészek gubbaszt. Ezt itt Teapának hívják, mert úgy néz ki, mint egy nyársra tűzött krumpli. Ez a szó van a Vlad Tepesben, Dracula oláh fejedelem nevében is, aki állítólag előszeretettel nyársalta fel az ellenségeit. Az emlékmű nem véletlenül áll éppen ezen a téren. Itt található a Román Kommunista Párt Központi Bizottságának épülete, amelynek erkélyéről Ceaușescu az utolsó beszédét tartotta, amelyet közbekiabálásokkal zavartak meg. Ez annyira hihetetlen volt, hogy az emberek azt hitték, földrengés van. A tetőről menekült el másnap egy helikopterrel. El kellett szakítani a földtől, mint egy mitológiai alakot. Ezt az egészet valószínűleg a Securitate rendezte, mert valaki mást szántak a helyére.

1968-ban ugyanerről az erkélyről ítélte el az oroszok prágai bevonulását, ami rendkívüli népszerűséget szerzett neki a lakosság és a nyugatiak körében. A Securitate állítólag egy orosz invázió esetére partizánháborút készített elő, és Kínába menekítette volna Ceaușescut. Az 1968-as felvételeken elvtársak gyűrűjében látható, amint a prágai bevonulást nagy hibának nevezi. („O mare, mare greseale”) Az emberek ujjonganak. Már megvan az a jellegzetes kézmozdulata beszéd közben, és az a feszült hanghordozás, amit aztán már mindenki ismert az országban. Ma már el sem tudjuk képzelni, micsoda megváltás lehetett Gorbacsov már csak a retorikai képességei miatt is, miután valakinek egész életében annyi rossz szónokot kellett hallgatnia.

Ceaușescu 1968-ban még távolról sem volt pártfőnök, még éppen csak készült hatalmi pozíciójának kiépítésére. Szocializmus szovjet mintára, vagy a nemzeti szuverenitás hangsúlyozása? Mint később Milosevics, ő is a nemzeti érzéseket használta ki, hogy belülről bebiztosítsa magát. A sztálinizmus sötét korszaka után liberalizálódásnak érzelték a változást, amit személyében hozott. Hirtelen fordítások kezdtek megjelenni, Anouilht és Ionescut játszották. A nép reménysugárt látott benne, és nemzetközileg is jó benyomás alakult ki róla. Állami látogatás Amerikában, Nixon Bukarestben. 1978-ban Londonban azonban a királynő elbújt előle egy bokor mögé, mert riasztónak találta.

I. Carol, az első román király felújított lovas szobra. A 19. században a német arisztokrácia áhított importcikk volt a Balkánon. Rejtélyes processzus, ahogy egy ország királyt keres magának. A régi lovas szobor 1948-ban eltűnt, a 12 tonna fémet és a talapzatot állítólag beolvastották, kellett a Casa Scânteiiel szembeni Lenin szoborhoz. De a háború után még látni vélték az épület pincéjében. A puristák kifogásolják, hogy az új I. Carolnál túl hosszú lett a palást, túl alacsony a talapzat, és a ló farka úgy áll, mintha mindjárt potyogna alóla a lócitrom.

A királyi palota sarkán próbálok először taxit fogni. Mindig ódzkodom tőle, mert Németországban annyira luxus számba megy. Az idősebb hölgy imponáló elszántsággal szeli át a sűrű forgalmat. Az autóban számtalan ikon lóg, egy fehér plüssmedve ül a taxiórán, még be is van bugyolálva, hogy ne fázzon. Egy kis diszkógolyó és nagy plüsskockák vannak vákuumos tapadókoronggal a szélvédőre erősítve. Egy kávéscsészertartó

a McDonaldsból, nedves törölkendők a kormánykerék mögött.

Egy zsebkendőt csomózott a fejtámlára a hőség miatt. Minden templomnál keresztet vet. Eros Ramazotti azt énekl: „Se bastessa una sole canzone”. Illatosító szagát érezni, ami bulgáriai utazásom óta a nyár illata.

Visszavisz a palotához, mert nem értett meg rögtön, mivel palotát mondtam, de nem a királyi palotára gondoltam. A palotát 1989-ig hivatalosan úgy hívták, „a Nép Háza” és csak mostanában lett „a Parlament Palotája” a neve, az ő számára még mindig „Casa Poporului”.

Este futni akarok, és eltevedek. A palota körüli falnál a járdából bicikli-utat csináltak, az út közepén nő egy fa, és a járdán egy nyíl mutatja, hogy át lehet hajtani. Egy nyolcutcás keresztveződesnél rosszul számolok, és egy rossz elágazást választok dél felé, egy iparnegyedbe. „Az ezüst kés utcája” elvezet a Parcul Carol I-ig. Az egész park zsigong az emberektől, az utakon tollaslabdáznak, a padokon szerelmespárok ülnek. Kolozsváron egyik este egy parkban óvszert nyomtak a kezembe, két fiatalember körözött a parkban, és látta el a vélemezett párokat „gumivédelemmel”.

Néhány éve egy román újságban az időjárás térképén még Bonn volt megadva Németország fővárosaként. Ezt mára sajnos korrigálták. Én odavagyok az ilyen tévesztésekért. Ma dupla oldalon tájékoztat az újság, „Mi a tíz legjobb gyümölcs és zöldség ebben a szezonban?”. Meglepő módon a görögdinnye került az első helyre, a nyomában a sárgadinnye, a sárgabarack és az őszibarack. A 2-3. oldalon Ion Tiriac holdingjáról számolnak be, amelynek a számára tudósok és heraldisták külön címet terveztek, van benne oroszlan, méh, csillag és torony. Az itteni oligarchák közül őt látom a legbizalomgerjesztőbbnek, de talán csak azért, mert beszél németül. Van egy légitársasága, egy bankja, egy turisztikai cége, és az övé a Mercedes és az Allianz általános képviselője. Ezen kívül a Nemzeti Olimpiai Bizottságnak is elnöke volt. A képen fehér öltönyt visel és sötét szarvasbőr cipőt. A németek Tiriacnak ismerik, de valójában Tiriac a neve. Mindig maffiózót látunk benne egy ilyen bajusszal, és nem tudtuk, mit akar a mi Borisunktól, aki sosem tűnt szilárd jellemnek.

Ulița spre Europa

Lehet, hogy csak képzelődés, mánia, de az is lehet, hogy különleges tehetségem van hozzá, mindenestre a kelet-európai utazásaim során valamikor mindig a tökéletes boldogság felfokozott állapota kerülök. Hogy miben is áll ez a boldogság-érzés, ezt megpróbálok tisztázni magamban, és erről szól ez a könyv. Néha olyankor fog el, ha egy faluban az út mentén ősrégi földmunkagépek álldogálnak, mintha Jean Tinguely fabrikálta volna őket, vagy ha a Kárpátok egyik völgyében egy kanyar után hirtelen egy hatalmas cementgyár bukkan elő, rajta hatalmas „Cementmunkások klubja” táblával, vagy ha egy kisvárosban egy 70-es évek stíljében épült művház bejárata tárva-nyitva áll, én besliszolok a korabeli eredeti bútorokkal berendezett kultúrterembe, amely berendezés ott korántsem jött még retróként újra divatba, vagy ha egy román város visszahozza egy olyan délután

feelingjét, amikor a tévében csak valami régi kelet-európai filmet lehetett nézni. Ott mindig a gyerekek voltak egy felnőttek által irányított világ hősei. A barátaim mind elutaztak, és én a naptól átforrósodott lakótelepen minden nap arra várok, hogy eleredjen az eső, mert remélem, hogy akkor talán csak hazajönnek a nyaralásból.

Kelet-Európa egy vérátömlesztés, erősíti az immunrendszert, hogy az ember kibírja hosszabb-rövidebb ideig az itt-tartózkodást. Utólag utánaolvashatsz, hogy merre is jártál, és mit mulasztottál el megnézni. Az apácamadár, ott jártam a közelében, és nem is tudtam róla. És még én akarok könyvet írni Romániáról? A Ceaușescu-érában emigrációba kényszerült románoknak azt mondják, hogy ne szóljanak egy rossz szót se a mai Romániáról, mert nekik sosem kellett szójaszalmit enniük. Hasonlók hallhatók Kelet-Németországban a nyugatnémetekkel szemben. Meddig kell élni valahol ahhoz, hogy valaki jogot formálhasson rá, hogy megállapításokat tehessen egy országról? Bizonyos dolgok már az első öt percben feltűnnek az embernek, például a klímaberendezésből a fejemre csöpögő víz. Egy idő múlva már eltűnt az észlelési mezőmből, mert automatikusan kikerültem a tócsákat.

Létezik-e egyáltalán egy mindenki számára érvényes Románia? Vajon Wim Wenders dokumentumfilmje többet mutat meg a valóságból, mint egy kóbor kuttyára rákötött kamera? Mennyit kell valakinek látnia? Vajon kvantifikálható-e egyáltalán, amit lát az ember? Ha az, amit láthatott volna, végtelen, akkor mit számít, hogy mennyit látott belőle? Vajon akkor látsz-e többet, ha mozgásban vagy, vagy ha egyhelyben maradsz és vársz?

Hogy mit jelent egy hely, azt sosem lehet tökéletesen megragadni, végtelen tanulmányokat kellene folytatni róla, és kérdegetni az embereket, a tanulási folyamat sosem ér véget, mert minden nemzedék valami mást köt ugyanazokhoz a helyekhez. De még ha fogalma sincs semmiről, ezeket a helyeket akkor is észleli az ember valamilyen módon, és az én számomra ez mindig különösen értékes volt. Minden egyes Romániába utazó szert tesz a maga saját tapasztalatára, még ha sokkal kevesebb ismerettel rendelkezik is, mint egy szakember vagy egy helybeli. Ezek rendszerint sokkal kevesebbet tudnak a saját hazájukról. Amit mi elbűvölőnek találunk, az nekik a legkülönbözőbb okokból pillantásra sem érdemes. Az ideiglenesség poétikája, a mindennapok kalandja, a humor. Egy kis élelmiszerbolt és kocsmá egy hegyi faluban azt a nevet viseli *Ulița spre Europa* (Út Európába). Ez az önirónia és a világ szemében való feltűnni vágyás sajátos román elegye.

(részletek egy útirajzból)

KARÁDI ÉVA FORDÍTÁSA

A test

Becsuktam az ebédlőajtót, becsuktam a szobám ajtaját is, végre csend van. Pedig kint nemcsak a villamosok zakatolnak. Ahogy átvágtam a szobán az íróasztalom felé, a magas toalett-tükörben megpillantottam az alakomat. Negyven évesnek saccolnám ezt a testet, pedig csak harminc. Magára kapott gönceiben (kék, vastag pulóver, lyukas a hónalja, kilátszik alatta a trikó, kopott világosbarna, kitérdesedett kordbársony nadrág, a zokniból kibújik – inkább a jobboldal, a balból csak a köröm – a nagylábujj) görnyedt, alattuk puha, meleg bőre érintetlen, mellbimbója hegyes, hónalja bozontos, hasa horpadt, combja szőrös. Arca idegenebb, mint valaha, egy pillanatra feltűnik: keskeny, éles, különös, de nem nyugtalan fekete szeme, a két szeme különböző, de nem közömbös, az egyik nedves, barna, csillog a szemöldök magas íve alatt, a másik homályos és sötét. Az aszimmetria nem feltűnő, mert az egész arca kiterjed, talán az egész testre, olyannyira, hogy ha egy percig figyelned ezt a tükkel és csövekkel életben tartott meztelen, elaltatott, kísérleti testet, talán azt hinnéd, hogy aszimmetriája, lehetetlensége és képtelensége tragikus fogyatékoság, testi torzulás, és katasztrófához meg boldogtalansághoz vezet. Vajon nem iszonyúan hosszú a pénisz? Kiguvad a köldöke, mint Siva szeme? A füle, mint két káposztalevél? Az egyik lába béna? Nem tudhatod, de nem azért, mert nem elég fejlett a megfigyelőképességed (elég jól megkülönbözteted a férfiakat a nőktől és a gyerekeket a macskáktól), hanem mert téged, álszent olvasóm, nem a testem nyomorúsága és boldogtalansága érdekel. Háromszögű arcán túl nagy szemek, szigorú szája a bajusz alatt, a magányos ember konok álla. Kócos, nem elég tiszta, korpás haj. Kicsi, vékony törzs, mégis nagyon forró bőr, lila végű pénisz, fölötte elnyúlt ruhák – ennyi látszik, ennyit mutat „magából” a tükörben. Ezt a „magát” kifogja egy pillanatra a tükörből, amikor gusztustalan mélyvízi halként áthalad a szobán, vagy mint egy sápadt pók a terráriumban, ezt a testet, az árnyékával, a mozdulataival, a tükörre vetett pillantásával – nézz a saját szemedbe, a „magadéba”, te, arctalan, testetlen, ruhátlan és árnyéktalan –, aztán már üres a tükör, csak a kanapé, a zöldes fal és a festmény áll benne mereven. A kanapén megsárgult, nedves lepedő, mindenütt leírhatatlan gyűrődésekkel – bár egyenként, topológiailag azért lemérhető rajta a csücsök és kanyarok, félholdak és sarkok, a katasztrófák és az összetörődések helyszínei, és ötven oldalon a teljes leírásukat lehetne adni, ugyanis éppen ötven fehér összeillesztett papírlap fér el a lepedőn –, és talán egy másik anyag is ugyanúgy őrzi tested finom körvonalait, a fenék nedvességét, a bordák ábráját, a lábfej barna szagát, hisz nemrég aludtál, délben, szorosan beletekeredve, mint egy gubóban, ahogy anyád szokott aludni, ahogy te is mindig aludtál, bármilyen meleg is volt a szobában. De az illatokat nem tükrözi a tükör, inkább az illatok azok a sötét tükrök, amelyekben, mint infravörös fényben, látjuk a világ rejtett vegyi összetételét, *per specula in enigmatē*.

A tükör fénycsíkja folyóként szeli ketté a Ștefan cel Mare úti szobámat. Nem tudom elhinni, hogy valóban újra itt vagyok, és nem az emlékemben, ahol a hármaskörön úgy nézek Bukarestre, mint barokk oltárképre, ahogy az íróasztalomon ülök, lábam a radiátoron, és látom, hogy havazik, esik, sötétedik, világosodik, villámlik és dörög, előbújik a hold, nappali világosság lesz, elhaladnak előttem a ló vontatta társzekerek, a villamosok és autók, ötéves vagyok, huszonöt, tizennégy, nyolc, tizenkilenc, és az ablakból látom a várost, a házak és a villák rétegeit, el egészen a láthatárig, ahogy a növényzetbe fullad, vagy csak a városnak egy részét, mert egyre kisebb, a horizont felé mind jobban összesűkül, mert a szemközti épület vasbeton zsaluzásai, a hatalmas facsévékre tekert kábelek, a markológépek és úthengerek, vagy a szemközti, a mienknél magasabb, szürke, otromba, nyomasztó tömbház mind jobban eltakarja, és a mögötte lévő várost többé már nem is látatom. És remélem, nem csak egy a valóságtól megkülönböztethetetlen álom

szerint vagyok a Ștefan cel Mare úti szobámban, este, és a villanyfényben nagyon messze apró színes gyertyákkal kipontozva látom a kísérteties várost, a kivilágított udvarokat, ameddig a szem ellát, és a fényárban úszó házakat, a bíborszínű lámpafüzérrel övezett sugárutakat, az üzletek fényes kirakatait, a furcsa tornyokat, és a valószerűtlen, misztikus, őrítően valóságos Bukarest fölött az ég egyik oldalán a sötétbíborszínűtől az ókonyakig kivilágosodik, a hold körül még derűsebb: a fekete korong körül ujjnyi szélesen ragyog. Az ablaknál állok, a szobámban, ugyanolyan, de sokkal üresebb, törekenyebb, mint a vékony betonból épült, *tudom*, hogy álmodom, mert *tudom*, hogy tulajdonképpen semmit sem láthatok a városból a szemközti tömbháztól, amely most érthetetlenül mégis ott, beletörődöm, hogy álmodom, mégis itt maradok, itt és most, és hogy soha többé nem ébredek föl. És talán ugyanígy a fikcióban sem vagyok, az íróasztalomnál verem az írógépet – hosszú hajú, vékony arcú, sötét szemű fiatalember, szigorú és érzéki szája fölött szúrós bajusz –, lassan nyílik az ajtó, és, mint egy alvajáró, belép a szobámba egy tizenkét éves kislány (Talita, kumi!), közelebb jön, és elolvassa az írógépen előtűnő sorokat, felfogja, hogy az ifjú éppen róla ír, és Puiáról és Garoafáról és Adáról és Carmináról és Jegorról, az egész dudești-ciopleai társaságról, és végül arról, hogy lassan nyílik az ajtó, és, mint egy alvajáró, belép rajta Nana, az őt elárasztó boldogság és megvilágosodás elegendő lesz egész szürke, unalmas könyvelő életére, mert megérti, hogy egyszer az életben mindnyájan eljuthatunk oda, hogy szemtől szemben lássuk a teremtőt. De most, ebben a pillanatban semmilyen kislány nem jelenik meg, és a várost sem látni a sugárút mögötti épület komor ikertömbjétől, a legközönségesebb, a legocsmányabb munkásotthontól, az erkélyek rozsdás korlátja mögött ruhák lógnak kötélben, és a sötét szobákban szomorú lakók nyüzsögnek, mint sápadt társas bogarak. Igazából csak most értem haza.

Anyám a konyhában, a gáztűzhely nyílt lángján padlizsánt sütött. A négy csukott ajtó ellenére idáig terjeng az égett szag. Egész délelőtt beszélgettünk, újrakezdtük és újrakezdjük az egész örületet, megint egyetértettünk (részemről megint megannyi ellenvetéssel!), hogy a kéziratom körül létezik az a valóságnak nevezett valami, körös-körül zúg, morajlik, mint óriási víz-esés, erőszakosan lobogtatja hajunkat, ruhánkat, és a neve történelem. Mert a valóságban már megtörtént az Uranus utcai tömbház lerombolása, az utolsó volt, amely még állt a babiloni kolosszussal szemben, most már csak szeméttel, ürülékkel, állatokkal, szöges deszkákkal, görbe drótokkal, rothadó, vicsorgó állattemekkel borított telek van a helyén, ahol hajdanában csendes, árnyas villanegyed húzódott, barna, különösen tekerőző és pengő tífákkal. A kis templomokat kerekre szerelték, és mint valami fantasztikus papi mozdonyokat, síneken a sötét tömbházakkal körülvett zugokba szállították, hogy ott málladozzanak, a belső udvarokon, a savanyú hányadékot árasztó, valamelyik festett szent sarujához vagy a Szeplőtelen Szűz palástjához támasztott kukák között. Az erkélyekről a gyerekek egy szál gatyában krumplival vagy paradicsommal megcélozzák a makulatlan homlokzaton nyíló háromszögű, barna, mindentudó szemet. Amikor jön a kukás autó, a templom megtelek az undorító büzzel, a viaszosvászon kötényes hóhérok káromkodásával, a kukák ürítése, gurítása (taszigálása, görgetése), amikor az arkangyalokkal és az utolsó ítélet sárkányaival, egymásba kapaszkodó, fejükön tányérszerű glóriát viselő szentekkel díszített vakolathoz ütődnek, régmúlt idők képrombolásait idézi. Igaz, a szüleim eddig már ötszörösen is megfizették az élőködésért járó büntetést, ötször nyolcezer lejt, értem, ezzel a pénzzel házat is vehettek volna. Igaz, a tényeromon lévő csirkecombért anyámnak gyakran estétől másnap délig rettenetes sorokat kellett végigállnia, télen, hóviharban, ilyen még a háború alatt se volt, és hányszor állt hiába. Igaz, már élni sem lehet. Múlt télen (mert telek, nyarak, ősök és tavaszok váltakoznak ezen

a csillagok közé tévedt földön) anyám csak éjjel főzött, mert nappal nem volt gáz, a teához a felfordított vasaló talpán forralt vizet. Most, hogy otthon vagyok, ahol tizenkilenc éves korom óta nem ültem az íróasztalomnál, azt hiszem, ideje megengednem egy csipetnyi valóságot. Néhány oldalnyi valóságot, és aztán, remélem – remélem! –, lehetővé válik újra meg újra elmerülnöm abba, amit mindig is a saját valóságomnak tartottam, a kéziratomban vagy az életemben.

Mindennapi valóságos életünk mintha mások rémálma volna.

Sokszor, amikor még az Uranus utcában laktam, kimenekültem a lakásból, sokszor elsétáltam egészen az Operáig, máskor a Püspökségig. Egyszer úgy kilenc óra körül a fagyos, kihalt Egyetem téren találtam magam. A szobrokkal díszített épület mintha vasból lett volna, akárcsak a Titanic hajógerince. Néhány didergő ember álldogált a trolimegállóban. A sűrű sötétben még jobban megnyúltak a szobrok, zsarnokian fenyegetők voltak, mint a rossz szüilők. A talpazatuknál ácsorgó, elnyűtt nagykabátos emberek nem beszéltek. Szorosan egymás mellett, egymás arcába szuszogtak, a nehéz őszi párát az autók reflektorfénye vadászlámpaként megvilágította, ahogy holtápadtan, szederjes szájjal, összehúzott sötét szemöldökkel mindenki hallgatott. Mert mit is mondhattak volna? Anyám hihetetlen történeteit? És ki értette volna meg? Ahogy zsebre dugott kézzel átvágtam a sötét Egyetem téren, szabadulni próbáltam a koponyámban tomboló örülettől, Victortól és Maartentől, és Monsieur Monsútól, és annak a kútnak, amelybe alászálltam, minden kínjától, a pókoktól és a vadállatoktól, csakhogy a valóságban is viszontláttam őket, felnagyítva, ridegek és merevek voltak, mint a gránitkövezet, málladoztak, mint a szobrok talpazata, puhák, mint a megkeseredett háziasszonyok keble, ahogy a karjuk térdig csüng az örökös cipekedéstől. Hiszen nem az én fejből, de nem is a kéziratomból pattant ki az a munkás, aki a sorban, de az nem is sor volt, hanem összehúzott emberi testek tömege, reménytelen roham néhány elkékült, nedves csirkecsontért, üvöltöző, kirakatot bezúzó csócselék, száz meg száz karmait nyújtó kéz, ő pedig előhúzott egy csavarhúzó, és az otthon jól kiköszörült szerszámmal az összehúzott emberi testeken át, letaposva a gyerekeket, félrelökve a nőket, a férfiak hátát ráncigálva a havas ruhák között utat tört magának. És nem az én beteges elméből kerültek elő a konzervgyár sorakozó, szép vagy slampos meztelen lányai sem, róluk anyám gyakran mesélt, hogy arra kényszerítik őket, vetkőzzenek le a hidegben, a paradicsomrakások és konzerves üvegek között, mellüket a karjukkal eltakarva várjanak sorukra, amíg egyszerűen a futószalagra fektetve őket szétfeszítik a combjukat, a durva férfikezek a hüvelyükben és a végelükben kotorásznak (ott, a hullámos bádogtető világítása alatt), a terhesekeket nyilván tartásba veszik, nehogy elvetéljenek, és később felelősségre vonják őket, mert nem tettek eleget hazafias kötelességüknek, és nem fiatalok időben. Ugyanúgy meztelenül álltak a legények is a sorozáson, mint a crevediai bontott csirkék, a kövérek behajlított sonkával, pucájukat a hajuk alá rejtve, az orvosoktól és a többiektől megalázottan, a soványak kiálló lapockával, mintha repülnének, valamennyien sötét péniszüket takargatva, orrukkal az előttük álló bordái közé bújva, izzadságtól bűdösen, arra várva, hogy végre felléphessenek a mérlegre. No meg az orvosok, a bizottság trágár, ostoba vicei, miközben a csaknem gyerek lány nővér rezzenéstelen arccal a száz meg száz szederjes, hidegtől összehúzott péniszt és a mérleg rovatkás fémrúdján a rézsúlyt bámulja... Én is sokszor álltam derékig meztelenül a többi ing nélküli férfi között a kórházszerű szobában, szégyenkeztem horpadt mellkasom miatt, miközben a kötelező röntgenfelvételre vártam, mélyen átéltem nyomorúságunkat és tehetetlenségünket, mindnyájunkét ebben a világban, amely nem is volt a miénk.

Sokszor az utcán, a néma tömegben a Nép Háza katonái is elvegyültek. Ők is tolokodtak nyakig sárosan az autóbuszon, bejártak szükségüket végezni az Egyetem épületébe, csatangoltak a bőrig hatoló hidegben, az égett avarillatban, a mozikkal teli bulvárokon bámulták a nőket, jegyet váltottak a világ legszomorúbb, romos, pókhálós, málló vakolatú, az időtől fekete stukkójú mozi termeibe, földre köpködtek a szotyola héját, miközben ezeréves westernfilmet néztek. És mégis ők építették a város fölötti ködös, deres dombon a sosem látott házat, a szemmel átfoghatónál is nagyobb, az Isten útjainál is tekervényesebbet, a Hókirálynő jégpalotájánál is kevélyebbet. „Nem törődik se az ősei Istenével, se az asszonyok kívánságával; nem törődik semmilyen istennel, mert mindenekelőtt saját magát dicsőíti. De az erődítmények istenét tiszteli; azt az istent, akit a szülei nem ismertek, de ő arannyal és ezüsttel, drágakövekkel és kellemes dolgokkal áldoz neki.” Harmincezer

katonai egyenruhás természet, nyomorult, erőszakosan irányított parasztleány futkosott reggeltől estig, mint megannyi törpe, a hangár nagyságú betontermekben, mászkált a hideg állványokon és zsaluzásokon, ha megfogták, tenyerük hozzáragadt a hideg vashoz, cafatokban letépte róluk a bőrt, és sokszor a korhadt gerendák között a feneketlen mélységbe vagy a saját ürülékükbe zuhantak. A katona elaludt a film első percei alatt, a terem, a fagyos terem párája betakarta, aludt, amíg jóval az utolsó film befejezése után, fel nem ébresztették és ki nem dobták.

Boldogtalan, boldogtalan ország. A fejvesztett tömegben átvágván olykor az Akadémiához értem, aztán kanyargós utcákon a Calea Victoriei-re, a Telefonpalotáig, aztán a Palota tér koromsötétjében gyalog az Athéné Palace-ig. A gyertyalángok apró, piszkos-sárga fényfoltjaitól még kísértetiesebb volt a vaksötét. Nem lehetett látni a járókelők arcát. Milicisták őrködtek a Központi Bizottság épülete körül, adóvevőiken diskuráltak egymással. Csak innen lefelé, a Victoria térig lehetett látni őket, az összetett, annyira láthatók voltak, mintha a városból az összes hiányzó fényt hirtelen ezer reflektorból mind rájuk irányították volna, hogy elvakítsa, átvilágítsa, szétszedje őket darabokra, mint egy sztroboszkóp, a mozgásukat baconi képekben kimerevítve: agonizáló, üvöltésre tátott szájak, eltorzult ádámcsutkák, idegesen rángatózó, fényesre borotvált pófák, összehúzott szemek, a fényben vöröslő szemhéjak. „No, nézd csak!”, suttogták az emberek, „Nézd, a nyomorultakat!” Vagyis ezek volnának a szekusok? A világ kérlelhetetlen urai? Az erőszak kék forrásai? Időnként jött egy-egy mikrobusz, és csendben lerakta őket az út szélén sorban: a frissen nyírt, borotvált fiúkat, kincstári öltönyben, nagykabátban, nyilvánvalóan nem a sajátjuk volt a sötétkék vagy élénkzöld olcsó öltöny, amelyet a Romartában lehetett kapni, túl hosszú vagy túl rövid volt nekik. A nyakendő feltűnően elütött az öltönytől. Olyan alakokat válogattak ki, akik ha elvegyültek a tömegben, azon nyomban úr támadt körülöttük. „Szekusok!”, mindenfelől káromkodást és a beidegződött félelemtől hirtelen visszafojtott nevetést lehetett hallani. Érdekes, hogy a kegyetlenség és titokzatosság mögött az ő arcukról is ugyanazt a félelmet lehetett leolvasni, hamisak és nevetésgesek voltak, akárcsak a titkos ügynökökről szóló filmekről koppintott öltönyük. A fiúk természetesen saját maguktól is féltek, attól a komédiától, amit el kellett játszaniuk, féltek a sötét sokaságtól, féltek, hogy magukra maradnak közöttük. Egyetlenegy dolog védte őket, a láthatóságuk, meg az a tény, hogy a tömeg nem fogta fel, hogy nem az elrejtőzés a küldetésük, hanem éppen ellenkezőleg, az, hogy minél láthatóbbak legyenek, mint az éjjeli lepkék, ijesztők és ártalmatlanok, hogy a szárnyuk közül kimeredő, kerek bagoly szemükkel megdermesszenek. Nem álcázó, hanem figyelmeztető, feltűnő és lehetetlen színeket használtak, amelyek nélkül a vad is teljesen beleolvad a környezetébe, és az emberben felmerült a kérdés, hogy vajon a Securitate, a világ ura végső soron talán mégsem egyéb, mint ez a rettenetes, állati és okatlan rettenetesbe süllyedt gyászos tömeg? Vajon nem bennünk, belőlünk van a gonosz, a sötétség és az erőszak?

Mert a valódi Securitate megbújt ezek mögött a kék szemű legények mögött, a Secu kolostorról szóló viccek, a „no, elvegyülni, fiúk!” mögött, jól tudom, bár én is azoktól a mellékszereplőktől tudom, akikkel az utóbbi időben dolgom akadt. Mert a Securitate egészen más, mint aminek látszik, és legfőbb tevékenysége nem a kínzások, deportálások és gyilkosságok halmaza. Ha egy népet sikerült tömeggé összegyűjteni, ez a tömeg önmagát szüntelenül ellenőrzés alatt tartja, csonkítja, kínozza, teljesen lepusztul, és már olyan sebezhető, mint a házából brutálisan kitépett csiga. És valóban, ott vannak még a konspirációs lakások, a találkák az ügynökökkel, az akták, ott vannak a fiúk és a rémhír-gyártók a Calea Victoriei-en, de ezek is mind csak a félelem, a felebaráttól való elszakadás rituáléjának üres formái. Azt gyanítom, hogy ennek az örült bohózatnak a csúcán, ami ugyanolyan nevetésges, mint a Nép Háza vagy a Kék Főút vonal, ugyanolyan alkalmatlan, és semmivel se démonibb, semmivel se okosabb, rászédett géta-dákokkal, magyarfalókkal, románosításért küzdőkkel találkozunk, mint amilyen a családunk régi barátja, Ionel, pardon, Ion Stănilă Securitate-főhadnagy, aki az aranykeretes szemüveg ellenére („Bécsben vettem, Marioara, ej, hogy az milyen egy város, el se hinnéd. Van azoknak ott egy kútjuk, amit teledobálnak pénzzel, de így ni, kész szőnyeg van már az alján. Egy drótra kötözött mágnessel, elhiszed, hogy ki lehetne szedegetni? Összeragadnának, mint a rákok!”) még mindig csak egy teleormani paraszt, aki rajong a vásári bővíért, és otthon papucsferj.

Két hete megkaptam a kilakoltatási végzést. Az Uranus utcai tömbházat, a város büszke falloszát, miután az összes lakó megkapja az okmányt, másnap

haladéktalanul le kell rombolni. Még csak el sem keseredtünk. Kiálltunk a tömbház elé, sápadtan egymást, aztán fölöttünk az égbe nyúló emeleteket bámultuk. Körös-körül az üres telken százméteres körzetben tenyérnyi vastagon állt a por, a mélyéig terméketlen földet teljesen belepte a szemét. Fél óráig szótlánul álldogáltunk a szabad ég alatt, azután visszamentünk összeszedni a kacatjainkat. Mit pakoljak össze? Egy asztalt, egy széket, egy ágyat? Inkább felgyújtottam volna, inkább elnéztem volna, hogy tényleg elhamvad. Néztem az ovális ablakot, amely nem tudta befogni a Nép Háza kövér testét, az üres falakat, az ágyat, amelyben valaha Herman aludt. . . Az asztalon kinyitva, boncolásra készen a kéziratom, gondosan és izgatottan felemeltem, mint egy újszülöttet, beletettem a vászonszatyorba, amelyben előző nap, amikor még azt hittük, a tömbház a végtelenségig talpon marad, anyám a joghurtos üvegeket cipelte fel. Levedlettem, elhagytam egy időre a csigaházat, rózsaszínű, csupasz hasam a föld legsebezhetőbb pontja volt. Sürgősen másik menedékhelyet kellett keresnem, ahol tovább csiszolhatom a szavakat. Másnap reggel, ahogy a nap felkelt, motor- és patazajra ébredtem, nagy lármára, mint régen, augusztus 23-án, amikor pont az ablakom alatt haladtak el a felvonuláson az allegorikus kocsik, és egy-egy munkáscsapat a jelmondatokat gyakorolta, és úgy harsogott, mint a sportcsarnokban egy fagyos reggelen: „A Szovjetunió/ a békeharc vezére!” Most viszont nem skandáltak, nem is integettek papírvirággal, nem voltak zászlók és RMP plakátok. Most rettenetes zajjal szekrényeket, kredenceket, gáztűzhelyeket, székeket és könyvvel megrakott műanyagzsákot cipeltek le a lépcsőn. A lifttel az asszonyok hordták le az edényeket és evőeszközöket kartondobozokban, a vállukon egy-egy feltekert szőnyeget. Lenn, a ház előtt gumikerekes lovas kocsik, utánfutós autók, nyitott ajtajú furgonok álltak. A gyerekek már rég lejöttek, nekik a költőzködés – Isten tudja, miért – lehetőség volt a játékra és lökdösődésre, a kislányok ugróköteleztek a bokáig érő porban, a fiúk zavartalanul bámulták a lovak fekete, csaknem földig érő dorongját. Több milicista hátratett kézzel, kifejezéstelen könyvelőarcúval figyelte a jövés-menést. Néhány óra múlva a felmálházott tömegből álló konvoj a kamionok, Trabantok, szekerek nyomában a fölkapart porfelhőn át lassan elindult a semmibe. Egy-egy rosszul odakötözött szék a bútorok tetejéről lehuppant a földre, és félig betemetve ott is maradt a porban, mint egy szemétre vetett marhacsontváz. Én is mentem velük, kezemben a szatyorral, nyeltem a port, beleléptem a friss trágyába, és bukdácsoltam mindegyik kanyarnál. A házrombolások után gazdátlaná lett kóbor kutyák mérgesen megugattak, míg felbukkant előttem egy-egy képzeletbeli udvar. De már a múlt tavasz romjait is ledőzerolták. **Kő kövön nem maradt a régi, árnyas, meghitt városnegyedből.** Mögöttünk a skarlátvörös tömbház papírvékony, feltáskásodott, omladozó falaival, mint valami üres darázsészék, amely meglepően könnyen levált az ereszről. Ma már hült helye sincs, és ha igaz, amit beszélnek, miután a város egyetlen felálló vasbeton faszát dinamittal felrobbantották, pár napig egyetlenegy férfinak sem volt erekiója. Az előregyártott elemekből épült gettó nyomorúságos hálószoba-celláiban, ahol egy ágy is alig fért el, a falvédőkön gypjas cicák és csapzott sellők bekeretezve, estéről estére megisméltődött ugyanaz a szomorú jelenet: a férj hazamegy a gyárból, hónalja izzadságtól büzlik, bekap valamit, és bebújik az asszony mellé az ágyba, maga alá gyűri, borostás arcát felesége hajába fúrja, beszípanja megszokott rántásszagát, cuppanós csókot nyom a szájára és a nyakára,

tenyere eltűnik a combjai közötti bozótnak, rátalál a meglepett, kiszáradt és gonosz szeméremajkakra. „Rakd szét a lábadat, a kurva anyádat”, a nő enged az erőszaknak és a szánalomnak, közben arra gondol, be jót fog aludni, ha végre békén hagyja, és megragadja az ura lomha, kövér kukacát, mint a tehén tőgyét, és megpróbálja valahogy magába gyömöszölni, csak mielőbb túl legyen már rajta. Has a hashoz dörgölődzik, óvatosan, nehogy a kicsik meghallják, nyalogatják egymás savanyú nyakát, sós ajakát, de a férj máskor olyan durva és kemény dorongja, mint a műhelyben a szerszámok, most csak petyhüdtlen hever a felesége szőrös combjai között, semmi sem történik, káromkodva lemászik az asszonyról, és vele együtt az egész világot gyűlöli, ezt az egész rohadt életet, férfiúi önérzete és büszkesége tehetetlenségét, lekonyuló faszát, a gerincét, a homlokát, az ejakulációt, az életet és szerelmet jelentő spermáját, beszéd helyett undorral teli köpését a főnökök után, a húgyozását a klozetban, a könnyeket, és amikor megalázottan és dühösen hátat fordít asszonyának, fejére húzza a takarót, és hüppögve zokog, amíg elalszik végre. És lehet, hogy éppen a kivörösödött szeméből kicsorduló csillogó könnytől fogannak meg az asszonyok hasában azok a nem kívánt, általuk és férjüktől is elátkozott magzatok, akiktől a legszörnyűbb és legörületesebb módon próbálnak megszabadulni, titokban és folyton rettegve, hogy nehogy kiderüljön. Hányszor mesélt erről is anyám! Hogy micsoda tragédia, ha egy nőnek kimarad a menzesze! Hogy futkosnak nyolc-tíz emeletet a lépcsőn, naponta tízszer, hússzor, csak hogy elvetéljenek, hogy ugrókötelezzenek, milyen örült, hirtelen mozdulatokat tesznek, kockáztatva, hogy a hashártyájuk szétreped, a fürdőkádban mesterkednek, forralt vörösborral leisszák magukat a sárga földig, aztán részegen, de még mindig terhesen az epéjüköt is kiokádják. Ők is, a férjük is kétségbeesve futkosnak fűhöz-fához, aki megoldaná a gondjukat, előbb az orvost környékezik meg, aki semmi pénzért sem vállalja, mert már százak kerültek ezért börtönbe, aztán a hozzáértő asszonyokat, és milyen boldogan ölelkeznek össze, ha találják valakit. És ha délután ebben az ügyben becsönget valaki, rohannak ajtót nyitni neki, belép az idegen asszony, és mindent átjár a veszély meg az állati félelem. Az asszony kizavarja a férjét a hálószobából, de az ajtóra tapadva nemsokára ő is hallja az elfojtott sikolyokat és az idegen asszony hangját: „Halkabban, még meghallják, tönkretesz! Csak egy kis türelem!” És amikor a férj belép, leírhatatlan látvány tárul eléje, soha életében nem felejtje el, a lavórban egy darab méhlepényen, a vérben összegömbölyödve ott lebeg az áttetsző, bársonyos szemű ebihal, aki a reménységüket és bánatukat továbbvihette volna. Az ágyon, a megsárgult lepedők között az asszony, a valaha fátylas, mirtuszkoszorús menyasszony úgy fekszik, mint egy ledöntött szobor. Az idegen asszony viszi magával a pénzt és a véres cafatot, újságpapírban, míg ők ketten kimerülten hevernek a gyászos kanapén, aztán az asszony lassan felkel, a fürdőkádba dobja a használt rongyokat és törülközőket, a lavórba a vécébe lötytyinti a szennyet, lehúzza rá a vizet, és később a fürdőszoba kövén fetrengve órákig zokog. . . Másnap megint dolgozni kell a tejüzemben vagy a gyógyszergyárban, de mostantól idegeskedés nélkül jelentkezhet a negyedéves nőgyógyászati szűréseken.

(regényrészlet)

KOSZTA GABRIELLA FORDÍTÁSA

Bukareszt. Kurz i krew

Kicsit Kelet, kicsit örület

Alice kiissza az üvegse tartalmát, elhagyja az otthonát, és belép Csodaországba. Mindjárt bele is esik a tátongó kútba, eltéved, és nem kerül elő sohasem.

Ó, Alice, az Egyesülés útján szökdécselsz, talpad aprócska, kezed törekeny, a szemed nagy, mint egy szitakötő. Ó, Alice, lóvá tettek téged a mesék, a Grimm testvérek írták ezt a történetet, ők tervezték ezt a masszív díszletet, a komor falakat, a maszatos ablaküveghez hasonló márványt. Itt minden hullámzik, úgy tekeregnek a vonalak, mint egy mérges kígyó, mint a csipkés tengeri hullámok a francia Riviéra partszegélyén. Nincs benne semmi ésszerűség, nincs benne logika sem. A épületek nagydarabok, csupa súly és nehezék mind, ásít köztük az üresség. Talán ez az úr a legrosszabb, olyan, mint a kivert fogak a sugárút márvány állkapcsában. Ennyi mindent leromboltak, hogy ennyi minden ne épülhessen fel.

Több tucatszor mentem már busszal az Egyesülés útján, és nem keltett bennem semmiféle érzelmeket. Aztán egy alkalommal fölpillantottam egy erkélyre, szemembe ötlött a korlátok különös hullámvonala, és egyszer csak hullámozni kezdett előttem az egész épület.

Útközben szerencsére találkoztam a Kalapossal. Látnotok kéne a Kalapost beszéd közben, a búvkörébe kerülnétek. Gesztusai gömbölyűek, szélesek, a hangja vibrálva felszökik, majd elegánsan mélyül, az arca hol ráncokkal telik meg, hol kisimul. A Kalapos egy végtelen történet, amely cselekményben és szenzációs bejelentésekben tobzódik, az élete bulvár és sikk, operett és emelkedettség.

Hát így csevegek Bukarestről a Kalapossal, Tomek Ogińskivel reggeltől estig. Nem, nem! Igen, igen! De ide figyelj, de nézd már, nem igaz! Két hónapig laktunk együtt egy panelházban a Piața Muncii, ahol teljes gőzzel üzemelt a mi Európa Rádió, a Szabad Románia, a Román Holokauszt.

Tomek leszögezi, hogy gyűlöli Bukarestet és Romániát, én állítom, hogy Tomek imádja Bukarestet. Nem ismerek senkit, aki ilyen szenvedélyvel lángolna ezért a városért, és ilyen jól ismerné, bár Tomek szerint nem értek semmit az egészből. Ebben egyetértünk, Bukarest szétmállik a kezembben, amikor már-már úgy érzem, hogy megértetem belőle valamit.

Tomek művészettörténetet végzett, építészeti cikkeket írt, és a négy év alatt, mióta ideköltözött, több százszor bejárta a várost keresztül-kasul. Idegenvezetőként dolgozik, lengyel turistákat kísér, ismeri Bukarestet, mint a tenyerét, minden zugot és minden anekdotát, úgy tálalja fel őket, mint az aranybonbonierben tartott csokoládét.

Tomek így köszön jó reggelt:
– Elmenjünk ma a Parasztmúzeumba?
– De Tomek, az innen hét kilométer!
– Na és? Nincs kedved sétálni?

Tomek számára napi tizenöt kilométer megtétele alapfeltétel a lelki egyensúly megőrzéséhez. Velem megesik, akárhol vagyok, hogy napokig nem hagyom el a lakást, és nem érzem, hogy kimaradtam volna valamiből.

Arról kérdezem Tomeket, mi a legkedvesebb neki Bukarestben.

– Legelőször – mondja – a Lipscaniba szerettem bele, meg az egész város területén elszórtan álló modernista épületekbe. Elképesztő lendület volt a román modernizmusban, olyan bátor tervezői gesztusok, olyan térkezelés, amilyennel Lengyelországban sosem találkoztam. Mert a román építészeti szélsőség, hibrid és szégyentelenség, stílushisztéria, rabszolgaként kezelt részletekkel, hatásvadászat a lehetőségek legvégső határáig, a stílus legteljesebb kiaknázása. Bukarest mellett minden más város olyan statikus, hogy kimondottan unalmasnak látszik.

Amikor Bukarestről beszélgetünk, én vagyok a jó rendőr, Tomek a rossz rendőr. Tomek fölsorolja a város legfőbb bűneit: káosz, mohóság, zűrzavar, túlzások, ideiglenesség, elfajzott építészeti, amelyből hiányzik a tisztelet. Ami káprázatos és nagyvilági, az addig süllyed, amíg átlátszó vagy undorító és gyűlöletes nem lesz.

– Bukarestben – mondja Tomek – még az építészetre érzéketlen embereknek is eláll a szavuk. Ez itt a stíluscsodák palotája, Európában a legjobb.

Csakhogy egyfolytában tanulni kell a látást, hogy észrevegyük ezt a bravúros szépséget, mert vagy elrejtik a vedlő falak, vagy kértérmű.

Olyan, mint ez a pokoli Egyesülés útja, az egyetlen azonos magasságú épületsor Bukarestben, csupa lyuk és üres folt, mert Ceaușescu nem tudott fölépíteni mindent, amit akart, a forradalom után pedig senkinek sem volt kedve folytatni a vízióját. Nyilván belátták, hogy már az is túl sok, ami elkészült.

Az Egyesülés útja, melyet a forradalom előtt a Szocializmus győzelme sugárútnak hívtak, a tervezett Közigazgatási Központ része volt – ahol az államigazgatási épületek, hivatalok és bíróságok kapnak helyet, a központ köldöke pedig a Nép Háza. A sokemeletes, díszes panelházakat arra szánták, hogy ott szállásolják el Ceaușescu legbizalmasabb embereit, politikusokat, hivatalnokokat és a Securitatét, hogy kéznéljén legyenek a diktátortól. Minden, amit a tervről tudunk, az abszurd sűrű felhőjébe burkolózó pletyka és anekdota. Az építkezésre vonatkozó iratok

felszívódtak, az egész vállalkozás egyezményes hallgatás mellett zajlott, és ha valamelyik építész manapság beszélni akar a témáról, akkor többnyire olyan kijelentéseket tesz, amelyek lazán és kötetlenül kapcsolódnak az igazsághoz.

Tomek ezt a kifejezést használja rá: Szodoma és Gomora.

Négy kilométeres sétára indulunk a kráterszerű Piața Iulia körtérről, erről a gigantikus lepényről, amelyet mintha úrjárművek kifutójának terveztek volna. Tomek sildes sapkában, zsidó orvosokéhoz hasonló kerek kis szemüvegben, nyakában türikiz szállal, én meg olyan vagyok, amilyen, a célnak megfelelően nézek ki, bár kissé kopottas a külsőm.

Megyünk és soroljuk: **Bizánc, Babilon, Gaudí, sztálinizmus, örület, Kelet, Észak-Korea.** Mindezek mellett még **provincializmus és komplexusok.** Kiszípolyozó és kegyetlen építészeti Rendkívüli, elragadó és lenyűgöző. Mesterséges képződmény, amely kiegyensúlyozottságra és időn kívüliségre törekszik, ugyanakkor már leromlott, van benne valami cigányos, nomád, koravén és elfajzott. Magával ragadó. Kiszámíthatatlan.

Elhagyunk egy üres teret, ahol egyetlen satnya fácska áll, középen ennek az ugarnak a királya – egy gazdátlan kutya. Egy másik vézna korcs a földet szántja az orrával, próbál kitérni valamit a szeméttel teli árokba.

– Bukarestben látszik igazán, milyen a **diktatúra a térben** – mondja Tomek. – Mit számít az, hogy Ceaușescu urat és Ceaușescu aszszonyt megölték? Mindennap azt esszük, amit ők kotyvasztottak.

Megyünk és megyünk. Olyan egyenes a sugárút, mintha pofán lőne, körülöttünk panelházak és üresség, néhány pad, rajtuk cigánygyerekek és korán megvényt, üres arcú nők. Üldögélnek, egyhangúan ringatják a babakocsikat.

– Látszik a házakon – mondja Tomek –, hogy nagy robajjal mindjárt összeomlik a ceaușescui világ. Önmagát zabálja föl és köpi ki ez az építészeti. Mint valami totális posztmodern!

De minden vonala hullámzik, az erkélyek díszítőelemei, a falrészletek, a balusztrádok, a korlátok olyan cirkalmasak, mintha szerelmese lennének a barokkba. Nem értem ezt a léptéket, nem értem ezt a cicomát sem. Mintha mindent harmonikusnak szántak volna, az út mégis háttal fordít a városnak.

Az Unirii gerince mentén vigyázzban állnak az épületek, de a háta mögött már omladoznak, leromlanak. Ha néhány lépésnyire bemennénk a Traianus utcába, falusias, kiskunyhós, korhatag helyé változna Bukarest, ahol ledöntött deszkák, kidobált bútorok, a szokványos szeméthalom halmozódik az udvaron.

Így megyünk, végül odaérünk a Piața Unirii-re, és az Egyesülés útjának lomhasága után végre városi kavargás tárul elénk, széthasad a tér, és belát-hatatlan méreteket ölt. Igazán fájdalmas és zajos lesz, mint egy science fiction filmben, kaotikus utcákkal, az autódudákból kiperéselt hangokkal, a toronyházak ormain elhelyezett speciális neonok különféle látványelemeivel. Nem akarok ilyen filmet nézni, és játszani sincs kedvem benne.

– Ami igazán érdekes Bukarestben, az a lakótelepek falai mögött van – mondja Tomek. – Eldugva, félretolva, elpocsékolva, befalazva. Ceaușescu hátratorol mindent, ami régi és szervesen román volt, és elfedte valamivel, amit büszkének és nagyvárosinak gondolt.

Ezért van itt a Piața Unirii, a hatalmas, tekintélyes városról szólt, megvalósult Ceaușescu-álom.

Ó, ettől az élménytől elállna a lélegzete egész Scorniceștinek, a kis falunak, ahol világra jött a géniusz.

Mereszti ránk a szemét ez a viszolyogtató, remekbe szabott polip. A Nép Házába megyünk az Unirii úton, amely városi sétátérnek készült, de üszkös, teljesen elhalt végtag lett. Nem jár arra senki, a kevés sétaimádó járókelő bamba turistának látszik.

Itt áll előtünk a fáraó piramisa. Hatalmas és szögletes, mint egy zikkurat. Valóra vált a sztálini építészeti álma, amely homokszemmé változtatja az embereket. A világon a második legnagyobb közigazgatási épület, amely senkinek sem kellett semmire.

– Egyszerű falusi suttyó volt – mondja Tomek. – A felesége tyúkeszű Lady Macbeth. Döbbenetes,

hogy ebben a rémisztő emberpárban megfogant a gondolat, hogy meg tudnak tervezni valamit. És Ceaușescu valóban tervezett, sok fotón látható, hogy egy-egy objektum modellje előtt hadonászik: „Csináljátok így és így”. Volt a terv és volt a halandzsa, és valóra váltották a halandzsát. Férj is, feleség is felfedezte magában a démiurgoszt.

Így építették újjá a fővárost az észak-koreai útjukról magukkal hozott benyomások alapján, vezényelték a fiatal építészcsapatot, tanulmányútra küldték őket a kommunista Ázsiába. A modell igazából szovjet volt, Korea csak kicsit módosított rajta. Az ottani épületeken látható virágdíszeket Romániában Brâncuși műveiből vett elemekkel helyettesítették, és elterjesztették egész Romániában – vulgarizált változatban kerültek az erkélyekre, lépcsőházak kapujára, városok bevezető útjaira, a híres „Drum Bun”, „jó utat” feliratokra.

– A kommunista Bukarest ajándék volt, felajánlás, amivel az embereket szédítették – folytatja Tomek. – Megérkeztek, mindjárt kaptak munkát, mentek a gyárba, ahol csupa selejtet gyártottak. Selejtlakásokban laktak, és az életük is selejtes volt. Így lett Bukarest selejtváros, Phenjan és minden más totális városdísztetükörképe, amelyek átvették az embereket, és amelyeket átvettek az emberek, olyan városoké, amelyekben zavartalanul folyt az állandó átverés.

Állítólag azoknak, akik a legjobban hazudtak, be volt ígérve egy-egy luxuslakás az Egyesülés útja

menti lakótelepeken. De húsz év alatt lepusztult a luxus. Rekordgyorsasággal öregedtek el az anyagok, az önkény hatására leromlott a konstrukció: a lágy vonalú loggiákat minden létező színben pompázó, összevissza hajló műanyag ablakokkal, plasztik- és faépítmények kavalkádjával fedték le. Manapság az erkélyeken halmozódik a lakásból kiselejtezett holmi, öreg polcok, törött fotelok, mindenféle házi hulladék és üledék. A rozsdás korlátokról reklámtáblák lógnak. Némelyik ablakban alufólia ragyog, másokat furnérlemez takar; a város elgennyesedett üvegszeméi.

Mire kellett mindez, gondolkodom el néha. Egy pletyka ad rá választ: arra, hogy Párizst megüsse a guta. Állítólag Elena kívánt magának egy reprezentatív fasort.

Feltétlenül hosszabb legyen, mint a Sampa Liza! Miért is ne – bölintott rá Nicolae.

És létrejött ez az utca, amelyet éppúgy, mint Bukarest többi ütőerét, a diktátor kívánsága szerint kellett lezárni. A saját utcája a saját palotájához vezetett, a saját városában és a saját országában, a saját világában.

Ez a szocializmus győzelme az emberek fölött – sottogták a románok, csak nem túl hangosan, ne-hogy meghallják a falak.

(részlet egy riportkönyvből)

MIHÁLYI ZSUZSA FORDÍTÁSA

Guliso Tímea

Hitelkártya

El kéne már menni itthonról untat az Anyám
nyámmogása az ebéddel ami mindig kifogástalan és neki sose ízlik
Apám, aki rám se mer szólni
talán mert már egy hónaposan úgy belekarmoltam a képébe
bogy most is meglátszik
Azt mondják javítbataitan vagyok pedig nem is tudják mennyire
Mocskosul illegálisan tudom csak elképzelni az életemet
egy polgári foglakozás se tetszik
csak a polgári lakások kényelme és egy bankszámla
havonta a semmiért kapott közepes összeggel
Ráérés a tétlenségre
bogy a pófátlanságom tartson el és senkire ne legyek utalva
legkevésbé magamra akiben bogy is bíznék
ennyi önbecsapás után
Mindemre csak annyit mondok bogy nem érdekel
más közölnivalóm nincs eltompultam
keverem a betűket mint egy diszlexiás
Az se vigasztal bogy mindenki jobban érdekel a sorsom
mint magamat
A lehető legüresebb amerikai filmeket nézem
a legbetegebb könyveket olvasom
a legmonotonabb zenéket bömböltetem
Csak basználók fogyasztozok
nem gondolkodok terápiásan spontánul írok szarok
a mélyen tisztelt nagyérdemű olvasóközönségre
Hálát nem ismertem soba csak remélt érdekből az alázatot
És nem tapintatból hazudtam csak úgy kedvtelésből
vártam a szörnyülködő reakciót a kitalált blódségeimre
amik sehol se voltak a valósághoz
így tereltem el a figyelmet
nagyon is reális és hatványozott mértékben gyorsuló süllyedéséről
Akkor még azért akartam erkölcsstelen lenni
mert bittem az erkölcsben
abban bogy nem tebetek meg bármit
Már tudom bogy nincsenek korlátok
Csak következmények

Szexisztencia

A fővárosban akarok lakni,
kétszer ugyanazzal a nővel nem találkozni,
utólagos reklamációt el nem fogadni,
ba futnak utánam, a villamosra fellépni,
könnyen lelépni,
a legtávolabbi kerületben ismerkedni,
névtelen kurva, ünnepelt díva egyre megy,
magas sarkújában félrelép velem.

A fővárosban akarok lakni,
valakivel, akinek antibútorozott lakása van,
nincs büvelygombája,
finomakat főz, vagy rendelí,
és túrbetően néz ki, de nem sokat kell mutatkoznom vele,
csak néha színbázban, amit végigunatkozok,
mert ennél izgalmasabb jelenetekhez vagyok szokva.

A fővárosban akarok lakni,
dolgozni sose járni,
mégis fáradtan és izzadtan érni baza
a mamiboz, aki nem sejt semmit,
néha sajnálja kérni a részét, néha sajnálom nem megadni,
bogy aztán szimbiotikusan összebújjunk
a Lajos korabeli lámpa alatt,
bálából legközelebb még akció előtt le fogja csukni.

mozgalmas, de mégis állóvízszerű

Galícia: mély harapásnyomok

„Mozdulatlanul álltam, és libabőröztem. Az elfelejtett klotyóban, amelyen úrrá lett az erózió.” Andrzej Stasiuk: *Dukla*

Galíciát mára csak elképzelni lehet, hiszen régen felszámolták. Vagy épül egy új Galícia, amit a lengyelek lelkesen rekonstruálnának? És mi van a másik, ukrán Galíciával? Mire számíthat ma az utazó ezen a letűnt vidéken?

Attól függ, milyen évszak van, Galíciában mindig más a fény, írja Stasiuk. Hát persze. Ott, ahol derűsen semmire sem várunk, rögtön fontos lesz a fényből kiszűrődő örökkévalóság. Attól függ, melyik évben járjuk be, folyton változnak a tájon az emlékezet motívumai. Nincs ebben semmi különös. Európa egyszerre mozgalmas és mégis állóvízszerű, csigalassúságú, régtől fogva kócos felében járunk – mi változna? Hiszen itt fényűző városrészek tűntek el egyszeriben, egész népcsoportokat, tartományokat költöztettek el, tömegeket végeztek ki. Temetők dombjain, templomokban vagy múzeumokban kell kutatnunk utánuk – ha egyáltalán bárki tud róluk még igazat beszélni. Mária Magdaléna templomaiban ma is folyton harangoznak, ez is az örökkévalóságra emlékeztet. Seholy nem láttam ennyi imádkozó embert állami ünnepen, katonák között, mint itt.

Talán egy tartománya sincs káeurópának, melyet ilyen mértékben átszabdaltak, átszerkesztettek volna, mint ezt a mára részben Lengyelországhoz, részben Ukrajnához tartozó térséget. Népiirtások, lakosságcsere, kitelepítések helyszíne; elhurcolás, halálmenet, gyilkolás. Csupa értelmetlenség, félelem, túlélési kísérletek. Krakkó, Lublin, Lemberg, Zamość, Przemysł és Tarnów fényűző, reneszánsz városai és palotái. Monarchiás színház és mérnöki pontosságú városépítészet. Királyi paloták, polgárházak, céhek és egyetemek – ez is Galícia, az ellentmondás netovábbja. Láttunk itt sűrűn lakott zsidó negyedeket, zsúfolt reneszánsz udvart, kiabáló gangot, virágos tornácokat, csodálatos örmény katedrális. Kávéházat, díszes pályaudvart, kolostorokat és legatyásodott földesurakat. Mindez együtt ösztönöz ma is egy utazásra. De ugyanebben a tartományban látogatást tehetünk Auschwitz és Belzec megsemmisítő táborai. Felkavaró tárlaton követhetjük végig az elhurcoltak életét. Botránnyosan precíz náci népiirtók munkái – a biográfiáknak körülhatárolt földrajza van, városnevekkel (Frankfurt, Komárom, Tarnopol, Krakkó, Lublin, Drohobics stb.), és bűzös emberkupaiban végződnek.

Mintha belevágtak volna a földbe, olyan melankolikus egyszeriben ez a táj: aki ide téved, szemtanú lesz, ártatlan emberek eltüntetésének nyomain járkal, tapos a múlt. Akkor is itt van a talpnyoma, ha egészen másért indulunk ide.

Szaga van

Galícia egykor szegényszagú föld volt, de erős népi és patrióta kultúrájával különös földnek számított. Lakossága túlnyomó többsége nem is lengyel volt, mint ahogy a 18. században terjeszkedő Monarchia kormányzói és az ide utazó trónörökös hitték, hanem jelentős számú rutén és zsidó lakóval rendelkezett. Valamint román, szlovák, örmény, székely és cigány emberek éltek itt együtt, nagyjából békében, kiváltságos jogokkal; és persze pénztelenül, tele mindenféle hiedelmekkel – nagyhatalmak folyton fenyegető keresztüzében. A tájhoz tapadó reménytelenség szólami dalokban és a költészetben is tetten érhetőek, sőt a legutóbbi évtizedben lengyel, magyar és osztrák írók is elég lesajnálóan beszélnek erről a „gyönyörű” vidékről. Stasiuk 1997-ben a lengyel Galíciát az üresség és unalom csodás, ám jövőtlen földjének nevezi. De ilyen pikáns megnyugvással és akarattalansággal írt Bruno Schulz is az ukrán Drohobicsról: „A piactér üres volt és sárga a nap hevétől, a port kisöpörték a forró szelek, akár a bibliai sivatagban”. Jurij Andruhovics szülőföldjét

(a galíciai Ivano-Frankivszkban született) perifériaeurópának hívja. Vagy Stanisław Vincenz a haszid rabbik és cádikok történeteinek gyűjtője beszél így beszélgetőtársai rongyos életéről. Martin Pollack bécsi író, némi leegyszerűsítéssel úgy fogalmaz, hogy Galícia ma már nem is létezik, csak hült helye az egykor volt multikulturális világnak.

Galícia az egykori Osztrák-Magyar Monarchia egyik legnagyobb tartománya volt. *Glodi*, azt jelenti *meztelen, csupasz; rongyos*, és azt, *ébesek*. Egyik következt volt a másikkól. A földművesek száma a századfordulón itt éppen annyi volt, mint Dalmáciában. Vagyis majdnem mindenki a földjén dolgozott. Kelet-Galícia és Nyugat-Galícia látszólag alig különbözhetne egymástól, ha nem két ország területén volna. *Leopolis*, vagyis *Lviv* a Kárpátokban élő magyaroktól hallani még, hogy *Lembergbe* utaznak –, ez az elrongyolódott ékszerdoboz ma Ukrajnában fekszik. Testvére, egykori társa a harcokban és a borkereskedelemben Krakkó, Nyugat-Galícia fővárosa, ma Lengyelország legdivatosabb városa. A Monarchia idején e két város szoros kapcsolatban állt. Krakkó méltó társa volt Lemberg, ahova több ezer lengyelt telepítettek az első világháború után, és ahonnan a második világháborúban gyakorlatilag mindenkit deportáltak. Akik életben maradtak, azokat az új német-lengyel határra vitték a háború után, az Odera mellé, Sziléziába vagy Hátsó-Pomerániába. Lemberg ezért nem pontosan olyan a lengyeleknek, mint a magyaroknak Kolozsvár, még ha a bédekkerek többsége előszeretettel használja is a hasonlatot. A Licsakivi temető óriási emlékműve a város halottainak olyasmi, mint a Házsongárd. De teljesen más, lengyelek fekszenek benne, és közöttük fekszenek az ukránok.

Lemberg lemarad e versenyben. Inkább elhagyatott, vagy még inkább magára hagyott város. Ha valaki a podóliai síkság felől, az egykori Ferenc József hegyről pillantja meg, csodálatos látvány tárul elé: a gótikus templomtornyok, a szecessziós és barokk épületek, a katedrális magasba nyúló erődtíme nye már messziről jól látszanak. Holott Lemberg inkább egy lapos ukrán város. Észak felől a szem először síkságon kalandozik, falvak és majorok követik egymást, messzeségbe vesző zöld ligetek. A legszebb fogatok ebben a városban futottak. Lemberg minimum kétszínű, de inkább ezer. Pazar és szürke, de aztán szmogos, csillámló és romos, elbűvölő, ugyanakkor szívbe markoló látványt nyújt. A híres galíciai szegénység tapintható és szagolható lesz.

Galícia tartomány keleti fele, az ukrán (rutén) vidék egészen más képet fest, mint a lengyel. Valóban rongyos, szegény és reménytelen. Elhagyott udvarok és régi kolhozépületek vasvázai követik egymás. A tájban értelmetlenül kolbászoló kutya mintha az itt lakó ember metaforikus képe volna. Seholy egy szál tulipán, amikor tavaly tavasszal bejártuk. Annál inkább a szovjet emlékezet elrepedt emlékmű-maradványai. Podóliában tavaly meglátogattuk a Kamenyec-Podolszkij 1941-es augusztusi mészárlás tömegsíriját. Szabadon járkálnak be állatok és emberek a dolgukat végezni: egy park és játszótér közepén áll, tízemeletes lakótelepi házak között. Kelet-Galícia jövője teljesen bizonytalan, éppen a napokban olvastam, hogy pár hete újra zsoldot szednek a fizetésekből a hadseregnek.

De térjünk vissza Lengyelországba.

Közép-Európa a nyugati vendégmunkások hazahordott pénzéből új életet nyer, mintha ráfújták volna a tájra Norvégiát és Svájcot. Számos meglepetés éri ma az utazót a szlovák-lengyel határvidéken. Gazdag, ápoltság, izléselesen felújított faházak, díszes gangok, gondozott emlékhelyek, a virágos tornácokon gyerekzivaj. Segítőkéz emberek; elhagyott és újraéledt zsinagógák. Monumentális II. János Pál szobrok, a szentté avatás óriásemlekművei. Faluvégi Mária kisdédél, gyertya és művirág. Kínai diszkont, modern pláza, a kilátástalanság helyett pedig némi vidámság és remény, a nyugati vendégmunkából megtermelt új gazdagság.

KISS Noémi
Tájkakorlatok
JAK – Kijárat, 2003

Határhelyzetek
(Paul Celanról)
Anonymus, 2003

Trans
Magvető, 2008

Rongyos ékszerdoboz: utazások keleten
Magvető, 2009

Fekete-fehér
Szépmestreségek, 2011

Ikeranya – az első év
Magvető, 2013

„Az idegen táj és gyakorlata”
Magyar Lettre Internationale, 41

„Egy szobor szépsége és mentsége”
Magyar Lettre Internationale, 43

„Digitális Bédekker”
Magyar Lettre Internationale, 45

„Bukó – Csoportos utazás kelet felé”
Magyar Lettre Internationale, 49

„H mint néma határ”
Magyar Lettre Internationale, 54

„Paróka: A nő és az írás”
Magyar Lettre Internationale, 57

„Csernovic”
Magyar Lettre Internationale, 58

„Szilánkok. A nő a kortárs magyar irodalomban”
Magyar Lettre Internationale, 63

„Göröngyös utak,
rögös esszék
meg a magyarok
– Andrzej Stasiuk
Babadagjáról”
A lefényképez-
hetetlen. Csoszó
Gabriella képeihez”
Magyar Lettre
Internationale, 64

„Rongyos
ékszerdoboz.
Lemberg”
„Az angol iskola”
Magyar Lettre
Internationale, 66

„Honeckerpapucs”
Magyar Lettre
Internationale, 74

„Babanéni”
Magyar Lettre
Internationale, 89

(Farkas Zsolttal,
Marno Jánossal,
Németh Gáborral,
Péterfy Gergellyel
és Szilágyi
Zsófiával)
Szextett Závada
Pál, Szijj Ferenc és
Esterházy Péter
könyveiről
Magyar Lettre
Internationale, 46,
47, 48

Láncfalpak

Én már nem tudok úgy írni, mint a múlt századi utazók, de már úgy sem, mint Stasiuk a rendszerváltás után, ahogy bejárta gyerekkorának színhelyeit. Lengyelországban a ködös, hegyi táj is radikálisan megváltozott. Galícia újra létezik, minden nosztalgia nélkül is élő tartomány, és aki látja, libabőrös élményben lehet része. Sajó Tamás, a „Wang folyó versei” című, méltán népszerű blog szerkesztője vezet minket, akit Radics Viktória varázsló manónak nevezett el, én messzelátó haszid cádíknak.

Ez a történelmileg oly viharos vidék jelenleg inkább egy vadvirágos táj képét adja, de ha közelebről megvizsgáljuk, drámai pillanatok sora elevenedik fel. Krakko zsidónegyede ma a holocaust-turizmus disneyland központja, nem elég megható. Viszont Lublinban az „NN Theater” tárlata eredeti módon mutatja be az elhurcoltak életét, fiatalok építenek fel itt interjúk és amatőr fotógyűjtemény segítségével egy új archívumot. Ugyanígy felkavaró élmény a belzeci tábor (a keleti Auschwitz) emlékműve, Lesko és Bobowa haszid temetői és feliratos síremlékei (vidám oroszánok, gyertyatartó díszes női sírkövel a 16. századból). Łańcut szecessziós zsinagógája a teremtés képeivel, és a habsburgosított barokk város, Przemysł katedrálisai, a San folyó partján pedig a mai is látható Molotov-erődrendszer. Minden megvan, meg lehet fogni, szagolni.

Látjuk, ahogy Bem apó egy tóban lebeg Tarnóuban. Igen, Galíciából jött Bem apó, és itt volt katona Švejk vagy Redl ezredes is. Mindegyikükkel bajok voltak. Bem apó emigrációban a szíriai Aleppóba kerül, ahol segít az Oszmán Birodalomnak úrrá lenni a zavaros helyzetben, a török hadsereg tisztje lesz, és áttér az iszlám hitre. Ezért aztán nem lehetett sírja egyetlen keresztény lengyel temetőben sem. Egy tó fölé épült panteonja – a víz csendes, néhány döglött kacska, galambok – a galíciai vallásszabadság szimbóluma.

Egyik reggel arra ébredünk, hogy Putyin hadihajón a Krímbe vonul. Utunk során nem kerülhetjük el a háborút, mert folyton szembe jön, képzeletbeli láncfalpakon érkezik. S aztán látjuk, hogy Galíciában is elindul a taposás.

Éppen ünnepnapon járjuk be Zamość és Łańcut utcáit. Tankok és harckocsik vonulnak. Lengyel katonák járják a város melletti falvak utcáit és a külvárosokat is, az emberek értetlenül és óvatosan bámészkodnak. Gyerekek barátkoznak a fegyverekkel a parádén, bemásznak a láncfalpakok belsejébe. Egyenruhások igyekeznek megszerettetni magukat, vigyorognak, integetnek, a lakosság állami kiténtetéseket vehet át – Nagybaldogasszony ünnepe van. Valóban volt olyan a történelemben, amikor személyesen Mária vezette a lengyel sereget főtábornoki rangban – de ez most inkább ne legyen. Ezen a napon reggeltől késő délutánig miséznek, több ezer hívó áll sorba áldozásért. Égkék, felszalagozott, virágba boruló Máriák az út mentén. Nem a kilátástalan szegénység ez a vidék, hanem a készülődés és a várakozás. Stasiuk húsz évvel ezelőtti Galíciáját szőröstül-bőröstül kicserélték, és most úgy tűnik, mindjárt mozgósítják is. Zamośćban Rosa Luxemburg szülőházát is megtaláltuk az árkádok alatt, reneszánsz vastag falat tapogattva.

Dombtemető ugró oroszlánnal

Mikor hazaeérek, előveszem Stanislaw Vincenz: *Találkozás haszidokkal* című könyvét. Szerettem volna néhány életet végigkövetni, nyugatról keletre, a síkságról Podólia felé, majd föl a Kárpátokba, a mai Ukrajna területén

át. Ehelyett a Duna partján járok. Belzből Verőcére érkeztem, akárcsak Vincenz a második világháború alatt: „Amikor menekültek Magyarországon éltünk, megismertem egy magyarországi származású, ott is élő fiatal haszidot, aki néhány évet Lengyelországban, rabbiképzőben tanult a híres Rokach rabbinál Belzben. Nagyon különböző körülmények között találkoztunk, először akkor, amikor kétszer is átléptem a határt, aztán néhány évvel később, 1944-ben, amikor Magyarországra bejöttek a németek. Ismerősömnek akkor már nem volt háza, mert családja nagy részét deportálták Auschwitzba, ő pedig Budapesten bujkált és lengyel menekülteként vészelt át a háborút. (...) Nem vesztette el a szellemi hierarchiába vetett naiv bizalmát, hitt abban, hogy szellemi erők irányítják a világot, és ezt »odaát« is tudják jól. Ha azt mondtam ellentétül, hogy nekik odaát – egyelőre legalábbis – szintén van valami mondanivalójuk, diszkrét ironiával, kissé feszélyezetten mosolyodott el, arcáról megbocsátó tudást olvastam le.” (*Visszhangok és emlékek*, 117. old. ford. Pálfalvi Lajos)

Temetői képeket nézegetek, sűrű köerdő fáit tapogatom a szemem. Emberek görnyedt háta, összehajolt kövek félelemárnyékban. Gondozatlan sírkövek, lián, nemsokára a föld alá bújnak Bobowa és Lesko többszáz éves orosz-lánjai és gyertyatartói. Titokzatos üzenetük egyszerre eleven emlék és figyelmeztetés is az utókornak: ahogy a mohafoltok rárajzolódnak a sírokra, életre kelnek az elhurcoltak elődei, a tanult, haszid emberek. Sehul Európában nem volt ilyen felkészült és szervezett fasiszta népiptás, mint ezen a vidéken. Mint mozaikokat, rakosgatom a képeket: Lesko sefárd zsinagógájához hozzáillesztek egy másikat, Bártfáról. Gólya, nádvessző, rojtok és csomók. Kéz, ujjak, gyertyatartó, Tóra, írás, másolás és mormolás. A haszid dombtemetőt teritem a képernyőre. Hozzá tűzve egy másikat: a bukovinai csernovici temető portréi: a mai Ukrajna területén az egyre nagyobb számú turizmusnak köszönhetően szintén lekaszálták a zsidó temetőt.

Stanislaw Vincenz Verőcén, egy Duna-parti faluban vészelt át a háborút. Galíciából 1940-ben érkezett az „idilli, csendes, titkos tájba” (a Csarnahorán át menekült) és soha többé nem tért haza. A Dunáról meglepően kedves és szívélyes leírásokat készített, államalapító folyónak tartotta, a civilizáció különös természeti kellékének. Értékelte a dunakanyari tájat, ugyanakkor félelmetes katonai támaszpontnak, a kelet-európai népiptás hátterének nevezte a hatalmas vízmosást. A szép táj mennyire hogy tud ölni, teszem hozzá. Az ölést nem lehet csak úgy kitörölni, hiába robbantanak, gyújtogatnak, építenek ipart, gyárat, munkatelepeket, mozt a gyilkosságok helyszínén. Annál inkább látszik a múlt, minél nagyobb az eltüntetés igyekezete.

Amikor a fejemben a temetők összeérnek, megint a Duna partján állok. Tahitófaluban tavaly ősszel, egy szeptemberi napon mentünk ki a gyerekekkel a sírokhoz. Kis fakaput találtunk, drótot, nem kellett különösebben feszegetni. Most összedrótózom az emlékeket, Galícia, Bukovina, a haszidok és a Duna sóderes hordaléka, a barna, iszapos víz és a burjánzó nyárfák... Sírok, kövek, az összegörnyedő és alámerülő emberi alakok mohazöld, sáros tehetetlensége – játékos, vidám, szelíd oroszánok (bajos, hiszékeny díszek?). E temetők egy eltűnt kor kimért, feszített, komor nyugalmát árasztják – szemben a valóság hektikus játékával. Ezt itt semmi, a nincs és a volt naiv meséje: a senki eltűntetése. Furcsa, ha a temetőnek ilyen tiszta esztétikája van, nem pedig valósága. Csakhogy a valóság ilyenkor még durvábbat és nagyobbat harap.

A SZERZŐ FELVÉTELEI: GALÍCIA, ŁAŃCUT, HASZID ZSINAGÓGA, ZSIDÓ TEMETŐ

Öt nap Galíciában

Arva beata

Sajó Tamásnak tisztelettel

Rövid tanulmányútra számítottam, aztán egy hosszú, sűrű álomba gördültem s gyalogoltam bele. Hiszen mindannyian azt néztük, ami már nincs, keresztülnézvén azon, ami már van, és ez rétegelt és redőzött látásélményekhez vezetett. Pisloghattunk. Mit jelent látni? Mint az üvegen, keresztülnéztem a posztmodern/posztkapitalista – jómódúnak tetsző – Lengyelországon: amit regisztráltam belőle, az nem volt zavaró, át lehetett rajta látni a múltba, de még a hajdankorba is. A láthatatlanba kellett át-tekinteni, sőt átboltni – kalauzunk instrukcióit, az ő személyes „botlatóköveit” követve.

Kalauzunk nem mindennapi ember. Polihisztor és poliglott, különleges szellemi formátumú manus, ő is mintha a meséből lépett volna elő: antikváriusnak álcázott varázsló, kortalan manó, kínai bölcs... igazán leegyszerűsítés művészettörténésznek nevezni. A galíciai utazás, amit kifőzött, megszervezett és levezetett, akár beavatási szertartásnak is vehető. Noémivel lenyeltük a varázsitalt – borsos vodka íze volt –, és hagytuk, hogy az órák teljenek, és elvégezzék bennünk munkájukat, ahogy hajdanán Wang Wei mondta volt.

Én még sohasem jártam sem Lengyelországban, sem Galíciában. Lengyelországról mindeddig Pályi Andrásra asszociáltam meg Grotowskíra, Gombrowiczra, akiket ő fordított, Galíciáról pedig amerikai lengyel zsidó írókra. Egyébként sem voltam soha valami nagy utazó, bár örökké úton vagyok Szerbia és Magyarország között. Viszolygok a turizmustól, csak oda szoktam menni, ahova feladat hajt, vagy ahova bensőséges szál vezet el. Ezúttal az utóbbi forgott fenn: Kiss Noémi és az ő kelet-európai útirajzai ihlettek.

Közép-Kelet-Európa meg Európának a Balkánba átfolyó határvidéke, a Duna-Tisza-Száva köze nagyjából szívformájú nálam. Paradisum hereticorum, ahogy Czesław Miłosz mondta volt; rendhagyó szellemek és sértett, frusztrált, sóvár, szenvedélybeteg egzisztenciák, rongyosok és habakukok, álmodozók és nagy hóhányók földje ez, Jézus és különféle szektavezérek köré gyűlhetnek ilyes kreatúrák, mint mi, akik örök sárban (a régi galíciai útirajzok leggyakoribb szava ez) és térdig történelemben gázolunk. A metafizikai érzékenység itt aztán honos, hisz annak a rabsors a tenyészföldje, de a regiszter, az népi, régiesen polgári, kisvárosiasan kispolgári meg hippisen szabados. Személyesek vagyunk, bohémek, ironikusak, kegyetlenek és érzelmesek. Gyakran igen kellemetlenek. Nem tudunk viselkedni, vagy szervilizsek vagyunk. Bodor Ádám figurái száguldottak most keresztül képzeletem cirkuszi porondján – egyébként is, Verhovinát ezen az utazáson már-már érintettük.

Arva váránál kezdődött az álomutazás. Az egyik első pillanatfelvételen, melyet képzeletben készítettem, a halál látható, azaz egy kosztümös figura, feje helyén koponyával és kaszával a kezében. Vicces és banális koldulás a súlyos fellegek alatt, melyeket érzékelní lehetett köpönyeget nélkülöző válllunkon, a fellegvár lábánál. Nem mentünk be: elég volt a látvány, a tömör, régi vár a ködös tájban, patakszögben és szemerkélő esőcskében. A közép-kelet-európai történelem mint démoni elem, amint erről Miłosz ír, azonnal tapintathatóvá vált, amint megittuk az első ócska török kávét.

Hát igen: ez az érzékelhetőség volt a kulcsa a különleges útnak. A tudásanyag ugyanis holt betű („tudás a műveltségéről”, ám nem „valóságos műveltség”, a „lengyel” Nietzsche szavaival), ám ha valamikor valahol valami szikra gyűl benne – egyfajta sensus, szinesztézia, eleven metafora –, akkor megébred, és így állhat be a láthatatlan láthatóvá derengésének speciális fenoméne. Ez több mint élmény. Jobban felizgat annál, további álommunkára és kutatódásra ösztönöz.

A faházak és a fatemplomok zárva maradtak előttünk, de az úti-mák hatása alatt álló utazó hirtelen belelát a régi időbe: „Uram, a te házad egyetlen lángemlék”, ahogy Marno János írja egy versében. A lengyel tájban egyes

vidékeken egész falvakat alkotó faházak meleg sugárzásúak, a nemes anyag széppé teszi valamennyit. Másol meg divatos és jómódú, kispolgári betonvilág láthatók, gondozott kerttel, fából készült játékokkal és hintákkal. Bizonyára gazdaházak – azok a szegény, fáradt asszonyok, akik tíz-húsz éve még a magyar és szerb „lengyel piacokon” árulták portékájukat, ma már a virágoskertjüket művelik. Galícia a kisparasztság fellegvára volt, ma a farmerek gazdaságos díszkerte. Lengyelországban busz-szemléltatást megtörtént a rendszerváltás után az a fordulat, amire mi, magyarok hiába ácsingózunk. A kisbuszból, mely pedig az isten háta mögött is csatangolt, egy jómódú, megbékélt országra látunk rá. Amikor itthon utánanézttem, nem is akárki, hanem Pawel Huelle lengyel író esszéjében megerősítést kaptak ezek a gumikeréken futó benyomások. Huelle azt állítja, hogy nem bizonyultak helytállóknak a lengyel demokráciáról forgalmazott baljós forgatókönyvek, és leír egy olyan mondatot, amitől elfogott az irigységgel vegyes bámulat, hiszen nálunk elképzelhetetlen lenne ez egy jobb író tollából: „fantasztikus jó helynek tartom Lengyelországot, hisz minden képzeletet felülmúló átalakuláson ment keresztül 1989 óta.”

A hírheft galíciai sár valóban pusztá időjárásfüggő dolog maradt, kivessz belőle a metafora. Galícia lengyel része ma virágzó régió, ápol, renovált, hagyományörző, tiszta levegőjű kisvárosokkal, a turizmusra kalibrált Krakóval és gazdag vidéki farmervilággal, olyan jó karban lévő mezőgazdasággal és állattenyésztéssel, amilyenek mifelénk én nem láttam jelét, még a parasztkodó Vajdaságban sem.

Csak hogy mi nem a mai Délkelet-Lengyelországot látogattuk, hanem a régi Galíciát. Kit érdekel a posztmodern! A mi kisbusznyai társaságunk minden tagja lehajtotta a varázsitalt az illatos szentperjével megbolondított Żubrowka vodka formájában, és ettől kizárólag a múlt felé fordultunk. Bizonyára valamennyiünknek afféle közép-kelet-szívünk volt, és érezhetően sok történelmet hordoztunk magunkban, túl sokat, labirintikus, végére-járhatatlant. Ahogy az ukrán Jurij Andruhovics írja egy esszéjében, vannak a szerencsés társadalmak, akiknek nem fontos a történelem, csak ballasztnak vagy látványosságnak, vagy a boldogulás pusztá akadályának tekintik, és vannak a szerencsétlen társadalmak, mi, akik mindig úgy érezzük, hogy kevésbé ismerjük történelmünket, és még és még jobban el kellene mélyedni benne, vagy részletezni és kivesézni.

A mi kalauzunk a végtelen részletezés mestere, aki azt vallja, hogy „ex minimis patet Deus”, és óvakodik az elvágólagosságtól meg az összefoglalólagosságtól, akárcsak mindenféle történelmi narratívától, ellenben rejtett dolgokat, apróságokat és finom vonalakat mutat, épületekben megtestesült absztrakciókat és különleges pontból megnyíló panorámákat, olyan rejtektakat, amelyeken eltéved a busz. Merni kell eltévedni. Ő alighanem szagról ismeri a történelmet, jobban mondva a múltat, és beavatta utastársait abba, hogy mit jelent a történelmi tapasztalat. „Legyen bekötte az élők kötelékébe” vagy „az élet csokrába” – ez a fölirat olvasható le számos leskői zsidó sírkőről az erdei temetőben, ahol a réges-régi köveket belepte a zuzmó, a moha, benőtte a páfrány és a lóhere, és csigák másznak rajtuk. Közel kell hajolni és kitapogatni a csigavonalat. Ezt a bizonyos misztérikus „bekötést” és „csokrozást” végezte el a mi mesterünk, hallatlan tapintattal, a „tapogatódzó látás” (Merleau-Ponty) iskoláját járva velünk.

Itthon aztán lelkesen, és az út után, azt hiszem, értőn olvastam el Frank R. Ankersmit groningeni történész professzor remek székfoglaló előadását a történelmi tapasztalatról. Röviden szólva, ez a fajta, szélsőségesen subjektív, érzéki megtapasztalás kiszámíthatatlan, ritka madár, vagy hatalmába keríti, megragadja az embert, vagy nem (bármennyi történelmet olvas). Az idődimenzió átmeneti kiiktatódása jellemzi, tehát az egyidejűség képzelet és a szinkronicitás érzése; mindig paradoxális (a „valószínűtlen valószínűsége”

RADICS Viktória

Danilo Kiš
pályarajz és
breviárium
Kijarat, 2002„Mása motorra száll”
Holmi, 2007. 8.„Vonat-poétika”
Magyar Lettre
Internationale, 50„Boszniai nyelvlecke”
Magyar Lettre
Internationale, 67„Szívbillentyűk”
Magyar Lettre
Internationale, 78

jegyében), bensőséges, és mindig önmegtapasztalás is. Egyszóval az „ott voltam”, „én vagyok az” pillanatnyi érzete, miközben megcsap a múlt szele. Tényleges, de misztikus érintkezés ez a múlttal, mely esztétikai karakterrel bír, és a történetírás adatai meg az információk csak kis mértékben alakítják.

Hiszen a történelem a jelenben van benne. Általában kevésbé látszik, elkarjark az óriásplakátok, a hangvédő falak, a lakótelepek. Reprezentatív épületekből és műemlékekből külön kérésre sem jön elő, fényképekről sem lehet egykönnyen lehívni. Ami velünk megesett, az nem a „kulturális emlékezet” kultiválása, nem a „műveltség-érzés” gyarapítása és nem Galícia megismerése volt, hanem egy másfajta kogníció. Ilyenkor megnyílik egy „közlekedőedény”, és benned fakadnak kis történelmi erecskék. Lenézek például a bártfai zsinagóga női erkélyéről a földszinti szentélyre, és hirtelen azt látom és óhajtom, amit az a néhai, parókás, megölt asszony látott.

„A falusi utca latyakos sarában göndörszörű, hosszú orrú fekete disznók dagonyáztak, tyúkok és kecskék mászkáltak; minden ház előtt láncra kötött kutya ugatott”, írja Martin Pollack a letúnt zsidó Galíciába vezető könyvében. Amikor ezt a mondatot elolvastam, egyidejűleg láttam némely régi kis lengyel fényképeket (Roman Vishniac archívumából), és ugrott fel az emlékezetem mélyéből egy régi családi fotó, amelyen ilyen szőrös fekete malacok láthatók egy tanyasi udvarban az ötéves apám körül, és éreztem a sárban taposás cupogását, mert hogy itt, Zentán ezt a caplatást is gyakorlom.

Amikor olyan emberi léptékű, se kicsi, se nagy, se szegény, se pompás terecskék tárulnak eléd, mint a sandomierzi meg a zamości, vagy a tarnóvi, a szépen renovált régi polgárházakkal, akkor bekövetkezhet egy-egy szédítő pillanat, melyben a reneszánsz „ideális város” ideája rád köszön. (Amúgy fogalmunk sincs már az eszményekről, eszmékről – ez is a posztmodern állapot.) A bőrödön érzed. A szemed nem tud megnyugodni, mert nagy időbeli távolságot kell átszelnie, mint a madárnak. Elgondolkozhat a humanitáson, és bírálhatod a divatos, fenyegető és nagyzó „posztthumán” stílust. A történelmi tapasztalathoz az ilyen konfliktus is hozzátartozik.

Amikor hirtelen eléd tárul a lańcuti virágos haszid zsinagóga beltere és belépsz a színvilágba, szarvasok, oroszlánok, sőt sellőszarvasok közé, fölpillantasz a kupolába festett, Uroboroszra hasonlító esetlen Leviatánra, majd nevetned kell a falfestményeken, melyen lombok takarják el az emberi arcokat a vallási tilalom miatt, akkor nagy vidáman megérted kalauzod egyik mondatát: a haszidizmussal betörték az állatok a templomba. Csak a zene meg a képek, meg tán még az anekdoták idézhetnek fel valamit a régi haszidizmus hangulatából, oldottságából. Megérted Uri Asafnak azt a rád ragadt mondatát is, mely szerint annak idején „az embernek, hogy éljen és lélegezzen, az volt az egyetlen választása, hogy haszid legyen.”

A 16. században Galíciában éltek Európa legnépesebb zsidó közösségei, és az Osztrák-Magyar Monarchia idején is itt tengődött a birodalom zsidóságának fele. Közmondásos mélyszegénységben taposott a zsidók zöme (Betteljuden, Luftmenschen), mikroközösségeik (a kahalok) azonban jól szervezettek és hagyományörzők voltak. Mint hazaérkezésem után olvastam, II. Józsefet valósággal sokkolta az első galíciai utazása, megdöbbenette a zsidók szociális helyzete és nagy lélekszáma. Be is indította, anyja nyomdokain haladva, nagy gőzzel a germanizálást, életmód- és magatartás-változást szorgalmazott a bezárkózás, a mikrovilágok és az ortodoxia ellenében.

A kivándorlás már a huszadik század elején óriási volt – az amerikai zsidó írók emlékezete ezért oly gazdag –, a teljes –maradéktalannak is mondható – pusztulás azonban a két totalitarizmus irgalmatlan nyomására következett be. Vagy a németek, vagy az oroszok. . . Az egyik mindig gyilkolt. Ölt, deportált, kitelepített és betelepített, lakosságcsereelt. Nem akarok számadatokat idézni arról, hogy a szovjetek hány galíciai deportáltak Szibériába, és a nácik hányat semmisítettek meg, és hány túlélő zsidó volt kénytelen emigrálni a szocializmus idején, amikor nem lankadt a lengyel antiszemitizmus.

Láttunk egy kísértetfalut, Królik Woloskinak hívják, valaha lemókó lakták, 1947-ben deportálták őket, és ma már csak egy görög-katolikus templom váza meg a temető sírcsonkjai árválkodnak a patak partján az erdőben. Néhány nemes virág árulkodik arról, hogy ez itt valaha élő falu volt.

Belzechenben van a legnagyobb hatású emlékmű (vagy hogy is mondjam: tájszobor) amit valaha láttam. A megsemmisítő tábor területét a művész, akinek a neve nincs feltüntetve, vastagon beszóratta mélyszürke, goromba tufával, halott, dermedt, csúnya anyaggal, mely meddőhányóra emlékeztet. A terület egyik sarkában néhány tölgyfa szomorkodik a halálban. (A tábor működésének idején fákkal álcázták a szögesdrótokat, fenyőágakkal a gázkamrákba vezető „csatornát”. „A tábor lelke”, a gázkamra előtt, melyen a „Bade- und Inhalationsräume” felirat díszelgett, tarka virágcsokor állt nagy vázában.) Görbe rozsdás vasak szegélyezik a területet, hangtalan könyörgés gyanánt. Élve égettek el zsidó és cigány gyerekeket itt. Valahogy a mélybe jut a tábori sétáló, és egy szűk, mély folyosón haladva visszahangoznak a léptei, mígnem kikerül a napvilágra, amit azonban bevon a tufa fénytelen szürke, halott lehelete.

Mindenhová eljutottak – Kazimierz (Krakkó volt zsidó városnegyede) után gyakran mondogattam ezt rögeszmésen, s Tarnówban egész világossá vált ez az álmogondolat a bizonyára nagyon is kiszámított militáns vízözönről. Még emlékszem arra, mint mesélték annak idején a nagyszüleim, hogy „bejöttek a magyarok” meg „bejöttek a partizánok”, „az oroszok”, „kihajtották” őket a foci pályára, elvitték a férfiakat a „lógorba”. . . Ez a történet a nácikkal azonban könyörtelenebb volt. A tarnóvi, gyönyörűen felújított City Hotel tetején ülő kisangyalok is ezt harsonázzák világáig, miközben helyes, rossz kölykök fociznak a zsinagóga konzervált romja – néhány oszlop – körül, Noémit el is találja a futball-labda, nevet, visszadobja. Megörzött romok – szürom be a jelzöt, mert ez mégiscsak kulcsszó – Lengyelországban immár az. (Annak a hotelnek a zsidó tulajdonosnője volt a nácik első áldozata Tarnówban, meséli valaki; és tényleg, ma is olyan nőies az a szépen kifestett szálloda.)

Vannak az emberen túl másfajta lények is, manók, angyalok, démonok, valóságos csúf, bűdös ördögök. Látni lehetett ilyesmit a leskői erdei zsidó temetőben (Európa legszebb és legnagyobb régi zsidó temetője ez, 29 sírkő a 16. századból való) és a bobowai haszid temetőben is (ahonnan csodálatos kilátás nyílik a dímbes-dombos, művelt lengyel tájra). A lańcuti és a bártfai haszid zsinagóga „őrei” (az egyik lengyel, a másik szlovák) lelkületük szerint bizonyára az angyalok egyik kasztjába tartoznak. Ezek az emberek vigyázzák, gondozzák, rekonstruálják az emlékhelyeket, nem kevés entuziazmussal. Amennyi gonoszságot tart fogva a tufa, annyi könnyedséget ereszt szabadon a régi haszid vallásosság szín-, forma- és dallamvilága, és ez máig kisugárzik.

KISS NOÉMI FELVÉTELEI: LUBLIN, VÁSÁR; LAŃCUT, HASZID ZSINAGÓGA

Ki-kilengett valami mérleg ezen az úton, az egyik serpenyőben ott volt a súlyos tufa (nem szabadulok tőle), a másikban a magenta céklaleves az aranysegélyű tányérban, a szarvassellő a falon, meg a pihengető tehénké a mezőkön. . .

Az első fényképen, melyet kilőttem, Arva vára borong, én pedig, már itt-hon, nagyot derültem, amikor kutakodás közben találkoztam Mátyás király szójátékos fekete humorával: „Arva fuisti, arva eris et in Arva morieris” (árva voltál, árva leszel és Árván fogsz meghalni), dörögte állítólag a kalocsai érseknek, amikor lecsukatta őt. Az utolsó fényképen (a 136-on) érdekes módon egy kassai kőangyal látható, a muzsikáló szökőkút környékéről (nem is értettem elsőre, mi ez a csilivili térszene), háttal nekem. A legkedvesebb fotómon a bártfai zsinagóga falának lepatogzott festékrétegei láthatók: akár a palimpszeszt egy soha el nem olvasható könyvben.

Amikor bementünk egy-egy katolikus templomba vagy zsinagógába, minden alkalommal megjegyeztem magamban, hogy: állj! Te csak egy szemét legeltető turista vagy, és tudd, hogy mások itten istenfélőn és Istent imádón voltak jelen, imádkoztak. (Vagy, a katolikusban, vannak.) A különbség felmérhető.

Az, amit a lengyel katolicizusból szabad szemmel láttunk, vonzó volt, szerény és meleg. Az igaz, hogy Szűz Mária a lengyel hadsereg mennyei főparancsnoka – augusztus 15-én, Nagyboldogasszony ünnepén a városokban nem csak a búcsút, de katonai parádét is rendeztek –, Paweł Huelle szerint azonban az egyházi palástlobogtatás nem lépi túl a túrhetőség határát. Én szeretem a katolikus templomokat, bár ritkán történik meg, hogy valóban érintve érzem magam általuk és bennük. Most Lengyelországban a krakkói utcai kegyhely, szabad ég alatti oltár kapott meg – Zágrábban láttam még ilyet. Mert nagyszerű a nyüzsgő utcán pár percre megállni, netán letérdelni, gyertyát gyújtani vagy elmondani egy röpimát – koncentrálni.

Hazaérvén első utam a kőbányai köztemetőbe vezetett. Ott van eltemetve – vagy ahogy a zsidók írták ki a köveikre: „itt van elrejtve” – a férjem. A sírhely elviselhetetlen hely; az arva beata (az üdvözültek helye) nem az, amit egy ilyen köztemetőben túrsz, fehér árvácskát ültetve. Mi most annyi temetőben

jártunk – szép helyeken, gyönyörű helyeken. Ballagtunk a sírkövek közt, fűben, sárban, szent térben, ahol azonban a vegetáció átvette az uralmat. „Micsoda kéjes érzés mások életén és tetemén taposni!”, kiált fel Kiss Noémi egyik útirajzában, az élet egyik kegyetlen, mégis ártatlan ellentmondására kacsintva rá. „Mások életét három perc alatt elolvasni.”

Hogy az átváltozás hogyan történik, hogyan lesz gyönyörű hely a sír helye, azt nem tudom. Nem fogom az időre, más a titka ennek, többek között talán azoknak a haszid temetőnek az eredendő békessége meg a vegetáció friss, ezerzöld színjátéka. Vagy az istenfélés? Az igazi ima? A népművészet, szemben a mai katolikus giccsel? Nem tudom. A nedves moha, a burjánzó páfrány, a fűvek a leskői temetőben a kövekkel vetélkednek, és ez a béke ölen különleges, de nem éles, inkább izgalmas – igen, Noémi, kéjes! – feszültséggel telíti az erdős, esős, illatos domboldalt.

Visszatérve az elejére – hiszen körutat tettünk meg: vakarja a fejét, töpreng az orawkai kis naiv, ücsörgő temetőszobor a távolban túélesen kirajzoló kereszt előtt még sokáig, jól bírja a savas esőt annak a rég megboldogult asszonynak az ura, és az egész Galíciában pompázik a zöld.

„Itt mindenki követett el bűnt a másik ellen”, írja Andruhovics a régióról (melybe „mi” is beletartozunk). A „mi” Európánk kétségtelenül rettenetesen bűnös. És Uri Asaf, a magyar zsidó költő és festő így válaszol erre: „A táj nem áll bosszút, mindenre hallgat. Miközben mi az emlékezés iszonyatából táplálkozunk.” A belzeci per Münchenben rövid volt, 1963. január 8-tól 21-ig tartott. Mindössze egy személyt, Josef Oberhausert – talán ő volt a „der Meister”-nek nevezett főnök – találtak bűnösnek, négy és fél év börtönbüntetésre ítélték, további nyolc SS-t felmentettek.

A történelem azonban nemcsak démoni, hanem máskor héraikleitoszi elem is, így Milosz – elégikus, sőt olykor himnikus hangnemet csal elő. Mi meg mekkorát neveltünk, amikor egy titkos bejáraton, szinte négykézláb másztunk be a sárban a bobowai haszid temetőbe, és amikor főlegyenesedtünk, kitérült a mesés, szép, lány alkonyi táj.

COLIN COHEN

köszönöm, Hašek úr

Kafka utolsó napjai

Az öreg vonat olyan lassan dőcögött, hogy egy fűre gyalogos könnyen megelőzte volna. Az egyik kocsiiban egy harminckilenc éves, magas, törékeny – és viaszápadt – férfi körbenézett, s azt látta, hogy akik még nem szálltak le, épp olyanok, mint ő – félholtak. Utolsó utazásuk ez. Némiképp arra is felkészült, hogy Kháron belép az ajtón, és az út hátralevő részét az ő felügyeletével teszik meg. Ezért egyáltalán nem lepte meg, amikor megjelent egy istenszerű, ám kalauznak öltözött lény.

– Ústí nad Zpomněním! – zengte az illető közönyösen. – Végállomás! Ústí nad Zpomněním!

Aztán átment a következő kocsiába, és a vonat nemsokára megállt egy lepusztult, elhagyatott, kis állomáson. Az utasok mintegy vezényszóra felálltak, és sorban, gépiesen elindultak a város hideg, hajnali fényei felé. Az élen haladó a közeli domb tetején egy fehér házat látott, a város egyetlen nagy épületét. Szinte világított a füstszürke ködben. Egymás mögött lépkedtek felé, mintha láncra lettek volna fűzve. Amikor a magas, törékeny férfi a kapuhoz ért, lenézett a döglődő folyóra. A mögötte haladó köpcös férfi finoman meglökte, mire ő belépett a szanatóriumba, ahol egy rendíthetlenséget sugárzó nővér üdvözölte, s egy számozott kártyát nyújtott felé. A férfi átvette, majd leült egy közeli padra a többiek mellé. És várt, és várt. Sokáig várt, de nem bánta, mert nagyon ráért. Az örökkévalóságig. Alkonyatkor került sorra.

– Kafka úr – szólította meg a nővér a dossziéját tanulmányozva. – Be kell látnia, hogy ez egy vidéki intézet. A személyzet nem tud jól németül. Néme-lyik tagja egyáltalán nem tud.

– Belátom.
– Nem volna magának kényelmesebb valahol közelebb Prágához, netán Ausztriában?
– Az orvosom az itteni levegőt ajánlotta.
– Mondta, hogy nincsenek egyágyas szobáink?
– Nem számít.
– Akkor minden rendben. Černá? nővér elkíséri a szobájába.

Kafkának köhögési rohama támadt, és ösztönösen a zsebkendője után nyúlt. A rohama hosszú volt, heves, és amikor alábbhagyott, megnézte a zsebkendőjét, de nem tudta megállapítani, melyik vérfolt a legújabb. Ekkor Černá nővér – egy természetes nő, nagy fekete szemekkel – könnyedén áttemelte egy tolokocsiába, és elindult vele egy végtelennek látszó, ijesztően csöndes folyosón. Olyan sokáig mentek, hogy Kafka elveszítette az időérzékét. Leginkább a mennyezet ocsmány foltjaitól, melyek látványa előhívta tudattalanjából a rég ott rejlő rémalakokat. Végül a nővér begurította az egyik szobába, ahol egy Kafkával egykorú kövér alak épp felolvasott a füzetéből az ágya köré gyűlt többi férfinek:

„Dub hadnagy, akinek a fejébe szállt a szörnyű kotyvalék, ujjával megkopogtatta az asztalt, és váratlanul Ságner kapitányhoz fordult:

– A járási kapitánnyal mindig azt mondogattuk: »Hafazíság, kötelességtudás, önmegtagadás: ezek az igazi fegyverek a háborúban«. Különösen sokat gondolkod erre mostanában, amikor hadseregünk belátható időn belül átlépi a határt.”¹³

A kövér ember itt elhallgatott. A többiek pedig, akik mintha Isten szavát hallgatták volna eddig, tanácstalanul néztek egymásra egy ideig.

- És? – kérdezte az egyik.
- Nem mondja végig? – érdeklődött egy másik.
- Uraim, nincs tovább – mondta a kövér ember. – Talán nem is lesz.
- Nem fejezheti be anélkül hogy lezárna a történetet – mondta egy harmadik.
- Nem tudom, mit mondjak maguknak.

A kövér ember hirtelen köhögni kezdett – éppoly hevesen, mint Kafka, csak zsebkendő nélkül –, aztán beletörölte a kezét a köntösébe, mely addig sem volt tiszta.

– Adna egy, ad egy aláírást a példányomra? – kérdezte félen az egyik hallgatója.

- Minek? – mondta a kövér ember. – Mi hasznát venné most ennek?

A félenk férfi válaszul lehajtotta a fejét. A kövér sóhajtott, jobban mondva, nyögött egyet.

- Adj ide – mondta.

A félenk férfi nyomban felderült, és a köntöse belsejéből elővette a *Švejk*, egy *derék katona kalandjai*-t – a legfinomabb bőrből volt kötve –, odaadta a kövér embernek, aki gyorsan aláírta s visszaadta neki.

- Ó, köszönöm, Hašek úr – mondta az illető –, köszönöm.

- Jarda. A barátaim Jardának szólítanak.

- Jarda.

- Nos, uraim, ha megbocsátanak...

A férfiak válaszul elmosolyodtak, és főhajtással búcsúzva Hašektól, sietve kimentek. Eközben a nővér a szomszédos üres ágy mellé gurította Kafkát. Hašek röpké pillantást vetett Kafka jellegzetes arcvonásaira, és elvörösödött.

– Mi az – csattant föl –, nem elég, hogy a zsidók ellepték Prágát, már a halálos ágyamra is rátelepednek!

– Hašek úr, mondtam már, hogy tartsa meg magának az előítéleteit – emelte fel a hangját a nővér. – Nemsokára belátja, mennyire értelmetlen az elvakultsága.

- Ne aggódjon, a legtöbbjük nem ért csehül, a számokat kivéve.

– Néha még azokat se – dünnyögte Kafka, miközben az ágyba segítette a nővér.

– Szóval, beszél csehül. Kész csoda. És most össze akarnak zárni a csehül tudó kevés zsidók egyikével. Nővér, keressen nekem egy másik ágyat!

– Keressen maga! Kafka úr, ha bármire szüksége van, csak rázza meg ezt a csengőt az éjjeliszekrényén.

- Köszönöm, nővér.

– Köszönöm, nővér – utánozta gúnyosan Kafka hangját Hašek, miután elment a nővér. – Hol tanultál meg ilyen jól csehül, zsidó?

- Apám házában. Ragaszkodott hozzám.

- Miért?

- Mert ez a hazája. És az enyém is.

Válaszul Hašek mormogott valamit, majd elfordult és a fejére húzta a takarót.

Ez nem sokkal elalvás előtt történt. Mielőtt mindketten elaludtak.

– Franz Kafka! – visszhangzott egy érces hang Kafka fejében kétszer is, hogy az egész teste beleremegett. Amikor kinyitotta a szemét, Hašeket látta az ágy végénél, amint meglepett arckifejezéssel mered a lázlapjára.

- Te Franz Kafka vagy? – kérdezte epésen. – Franz Kafka, az író?

- Maga hallott rólam? – hebegte Kafka.

– Olvastam néhány elbeszélése, ha annak lehet nevezni azokat. Jobb szó rájuk a teljes értelmetlenség. Bogárrá változó ember, idéltlen büntetőtelep...

– Pont maga dönti el egy írás minőségét? Jaroslav Hašek, a legőcskébb fércművek szerzője? A részeket zagynálnak úgy, ahogy maga ír. Egy utcagyerek is összefüggőbben fogalmaz.

- Te mocskos...

Ekkor Hašek Kafka felé kapott, de elvettette az irányt, és felborította az éjjeliszekrényt, amelyen a csengő feküdt. Aztán felgyűrte a pizsamája ujját és odasúgta:

- Ideje egy kis pogromnak.

– Figyelmeztetnem kell – mondta Kafka, miközben félelem nélkül felült –, hogy apám bokszoló volt és kiképzett engem. Jól kiképzett. Még a mostani állapotomban is padlóra tudom küldeni magát. Főleg a mostani állapotában.

- Bokszoló? Csak nem Hermannek az apád?

- Én sose hívtam így, de valóban Hermann a neve.

- A Staromakon⁴ van kis boltja?

- Igen.

Válaszképpen Hašek – szinte akarata ellenére – elmosolyodott. Leengedte az öklét és az ágyára ült.

- Nahát! – mondta később. – Hiszen ő csehebb még nálam is.

- Az lehet – mondta Kafka.

- Tudod, ő az egyetlen prágai, aki engem asztal alá tud inni.

- Az is lehet.

- Miért nem láttalak vele sohasem?

- Nem járok kocsmákba és efféle helyekre.

- Hát nem is gondolnám az ilyenekről, mint te.

- Hogy értsem ezt?

- Egy irodalmár nem közösködik a magamfajta egyszerű népséggel.

– Úgy beszél, mint valami proli. Miközben a legjobban fizetett író nálunk. Még Čapek se keres ennyit. Szerintem maga egy nap többet kap a Švejkért, mint amennyit én egész életemben kerestem.

- Černá nővér toppant a szobába.

- Mi baj van? – kérdezte aggódva. – Csöngettek.

– Bocsánat, nővér – mondta Kafka. – Véletlenül felborítottam az éjjeliszekrényt.

A nővér közelebb jött, jelentőségteljesen Hašekra nézett, majd felemelte az éjjeliszekrényt és a csengőt.

- Kafka úr, ne hagyja, hogy erőszakoskodjon magával ez a vadember.

– Ó, ne tartson ettől, Černá nővér – mondta vidáman Hašek. – Ő a fia annak a Hermann Kafkának a prágai óváros főteréről, aki egyszer a pusztánézésével elnémított egy egész utcányi riccsajozót. Én már csak tudom! Ott voltam közöttük.

– Forduljon hozzám, ha nem hagyja békén – szólott vissza a nővér Kafkának kifelé menet.

- Ezt a javadra írom, zsidó – súgta Hašek. – Nem vagy spicli.

Rossz napok jártak Hašekra, néha egészen rosszak. És ez egyike volt az utóbbiaknak. Reggel olyan heves köhögés ébresztette, hogy egész testében rázkódott, és nem látott. Mikor elmúlt a roham és újra látott, azzal szembe-sült, hogy csupa vér és váladék a párnája. A rossz napokon fel tudott tápáskodni egy rövid sétára az udvaron, ám ilyenkor csak annyi ereje volt, hogy átkászálódjon a kerekesszékebe és végigguruljon a folyosón. Ez is valami, mondta magában. Legalább emlékezteti arra, hogy még él.

Maga mögött hagyva az ébredező Kafkát, épp kifelé gurult a szobából, amikor az ajtóban a mosolygó Černá nővérbe ütközött, aki egy nagyjából Hašek korú férfit kísért. Az illető is mosolygott, míg meg nem látta maga előtt a tolókosiban ülő férfit. Ekkor hirtelen elfordította a tekintetét. Láthatóan zavarban volt.

- Jó reggelt, Hašek úr – mondta.

- Már csak néhai – vetette oda Hašek, és elgurult a két érkező között.

- Kafka úr, látogatója van – mondta a nővér ünnepélyesen.

Hašek eközben minden erejével igyekezett messzebb gurulni a folyosón, de mikor elérte az első sarkot, már alig kapott levegőt. Őt egész perccel kellett várnia, míg annyi erőt gyűjtött, hogy visszatérhessen a szobájába. Mikor végre elért a küszöb, azt látta, hogy a látogató Kafka ágyán ül.

- Max, meg kell tenned, amire kérlek – győzködte Kafka.

– Képtelen vagyok – esedezett a másik. – Kérj bármi mást. Testvérnél is több vagy nekem. Bármit megteszek. Ezt az egyet kivéve.

- El kell égetned őket.

- Képtelen vagyok.

- Kafka galléron ragadta Maxot, és rákiáltott:

- Azok az én dolgaim! Semmisítsd meg őket, hallod?! Semmisítsd meg!

- Max válaszul lesütötte a szemét.

- Ígérd meg! – erősködött tovább Kafka, de hirtelen elcsuklott a hangja.

– Megígérem – nyögte ki Max, aztán felállt és majdnem sírva az ajtó felé indult. Vakon elsietett volna Hašek mellett, ám az visszahúzta a zakójánál fogva. Max megfordult és meglátta Hašeket, aki lángoló tekintettel meredt rá ültéből.

- Mit akar? – súgta oda neki.

- Mit kéne elégetni? – súgta vissza Hašek.

- Miről beszél?

- Mit kell elégetnie?

– Nem hinném, hogy bármi köze volna ehhez – mondta Max, majd félretolta Hašek kezét, és továbbindult. Hašek utána gurult, amilyen gyorsan csak tudott.

- Brod! – kiáltotta, mikor belátta, hogy hiába igyekszik.

Max megállt, de nem nézett vissza. Hašek odagurult hozzá, kikecmergett a kerekesszékből, és hogy el ne essen, belekapaszkodott Maxba.

– Mire kéri? Mit égessen el? – makacskodott.
 – A regényeit – mondta Max, és majdnem sírva fakadt.
 – Azt is ír?
 Max bólintott.
 – Olyanok, mint a novellái? – kérdezte Hašek.
 – Jobbak.
 – Jobbak? És maga elégeti őket?
 – Mi mást tehetnék?
 Hašek maga felé fordította Maxot, hogy a szemébe nézhessen.
 – Milyen jogon tenné ezt?
 – Hogy én? – mondta szelíden Max. – Az ő írásai, nem az enyéimék.
 – És ő milyen jogon kér ilyet?! Az önző kis bibsi!
 – Eresszen!
 – Ide figyeljen, maga hitvány alak! Kiadja mindet. Az utolsó szóig.
 – Nem.
 – A legnagyobb író Prágában, és maga tűzre veti az életművét?! Átkozott legyen! Ekkora bűnre nincs bocsánat.
 – Hagyjon békén! – mondta Max, és ellökte magától Hašeket. A kövér ember a kőre huppant, Max pedig elsietett.
 – Nem teszi meg! Tudom, hogy nem!⁵ – kiáltotta utána Hašek, majd bemászott a tolószékbe és visszatért az ágyához.
 – Mi volt ez a kiabálás? – kérdezte Kafka a lefekvő Hašektől.
 – Nem hinném, hogy bármi köze volna ehhez.
 – Ismeri Maxot?
 – Ismerem.
 – Nagyon jó író, nem gondolja?
 – Annak, aki szereti az afféléket – mondta Hašek, miközben Kafkának hátat fordítva elhelyezkedett. Aztán a fejére húzta a takarót és így szólt:
 – Hazudtam.
 – Nem értem.
 – Amikor tegnap azt mondtam, hogy olvastam egy-két novelláját, hazudtam.
 – Hogy érti ezt?
 – Mindet elolvastam. Az összeset. Most is megvannak nekem otthon, Lipnicében – mondta, majd kis szünet után hozzátette: – Kafka úr, maga egy féltékeny emberrel beszélget. Aki féltékeny a maga tehetségére és teljesítményeire.
 – Maga?
 – Én kudarcot vallottam. Nem számít, milyen sok könyvemem vették meg, kudarcot vallottam. Én csupán elismerésre vágytam. Csak egy kis elismerésre. Hogy igazi írónak tartsanak, ne műveletlen firkászoknak. Tegnap azt mondta a könyveimről, hogy fércművek. Tudja, miért bőszüntem fel annyira? Mert a legtöbb kiadó ugyanezt mondta. Pontosabban, az összes. Ezért kellett önkiadásban megjelentetnem őket. Senkinek nem kellett. Nem azért, mert azt hitték, hogy nem lehet eladni – tudták, hogy kelendők lesznek. Hanem, mert fércművek.
 – Ha már a vallomásoknál tartunk – suttozta Kafka némi szünet után –, most én következem. Sose gondoltam, hogy a könyvei fércművek. Ezt csak úgy odavágtam. Én... Én mindegyiket szeretem. Minden oldalukat. Maga egy modern Rabelais, Hašek úr. Sőt, Cervantes! És sose bánja, ha a kiadók ostobábbak annál, semhogy ezt észrevegyék. A történelem magát fogja igazolni.

Azt mondja magáról, kudarcot vallott. De hadd mondjak el egy rövid történetet. Egy hónapja Prága utcáit járva egy csoport kamaszra lettem figyelmes, akik a maga könyvéből adtak elő egy jelenetet. A legrágárabbat, persze. Kívülről fújták az összes kitűnő mondatot. Általuk Švejk túléli magát, Hašek úr. Örökre fennmarad. Átadják a gyerekeiknek, azok meg az ő gyerekeiknek. Nekem van okom a féltékenységre. Ha meghalok, engem gyorsan elfelednek. Magát viszont... – mondta, és előntötték a könnyek. Nem tudta, mikor sírt így utoljára – ha sírt ennyire valaha is.

– Kafka úr, ne legyen olyan biztos benne, hogy elfelejtik – mondta Hašek elcsukló hangon. – Ne legyen olyan biztos benne.

– Franz Kafka! – visszhangzott egy érces hang Kafka fejében, de most nem volt annyira ijesztő. Kafka kinyitotta a szemét, és Hašek mosolygó arcát látta maga fölött.

– Itt az idő – duruzsolta.

– Mire?

– Majd meglátja. Keljen fel és menjünk!

– Hova? Sajnálom, nincs erőm.

– De lesz – mondta Hašek, azzal besegítette Kafkát a kerek székbe, és lassan kitolta a folyosóra. Ott a meglepett Černá nővérből ütköztek.

– Hašek úr! – kiáltott fel. – Mit művel maga Kafka úrral?

– Ó, Černá nővér, kedves – rikkantotta fülig érő szájjal Hašek –, inkább azt kéne megkérdeznie, Kafka úr mit tett velem!

Miközben végighaladtak a szanatóriumon, Kafka az ocsmány mennyezetet nézte, de hiába meresztette a szemét, nem látta a rémalakokat. Hamarosan kijutottak az épületből a reggel gyönyörű napsütésébe. Hašek megállt és mélyet lélegzett.

– Nos, akkor? – kérdezte a tolószékben ülőt.

– Mit akkor? – kérdezett vissza a másik.

– Lemenjünk a folyóhoz?

– Mondtam, Hašek úr, nincs erőm.

– De együtt menni fog – mondta, és meg sem várva a választ, talpra állította Kafkát. Aztán a két férfi egymásra támaszkodva, lassan lesétált a dombról. Úgy kiegészítették egymást, mintha egyetlen egészséges test volnának.

Félúton a víz felé, Kafka megcsúszott egy kövön. Hašek derékon fogta őt medvemancsával, mellyel a vállát tartotta addig. Kafka viszonzotta a mozdulatot.

– Hívhatlak Frantának? – kérdezte kicsit később Hašek. Arca ragyogott a szinte vakító napfényben.

– Hívhatsz.

– Te pedig szólíts Jardának. Ahogy a barátaim.

Közben elérték a partot, és nem messze egy ladikot láttak, melynek evezőjénél egy árnyaszerű alak ült.

– Ó ránk vár, Franta – szólalt meg Hašek.

– Tudom – mondta Kafka.

– Itt van az ezüstpénzed?

Kafka elmosolyodott. Furcsa volt, hogy majdnem elfelejtette, hogyan megy ez.

– Félsz? – kérdezte.

– Egy kicsit – mondta Hašek. – És te?

– Már nem.

SZILÁGYI MIHÁLY FORDÍTÁSA

A fordító jegyzetei

¹ Képzelt cseh városnév Ústí nad Labem mintájára. Jelentése: Betorkollás a Feledésbe

² černá [cseh]: fekete

³ Idáig diktálta a Švejket a már súlyos beteg Hašek. 1923. január 3-án meghalt, és regénye befejezetlen maradt. A történetet – Švejk orosz földön átélte kalandjaival – újságíró barátja, Karel Vaněk kerekítette ki. Hašek művét Karikás Frigyes után Réz Ádám fordította magyarra.

⁴ A prágai Staroměstské náměstí (Óvárosi tér) közkeletű rövid neve

⁵ Max Brod (Prága, 1884 – Tel-Aviv, 1968) nem égette el, hanem kiadatta Kafka regényeit, majd 1939-ben Palesztinába menekült a maradék kéziratokkal. Halála után a titkárnője, majd annak két lánya örökölte azokat. Hosszú jogvita után 2012 októberében született meg a Tel Aviv-i Bíróság döntése, mely szerint Brod szándékának megfelelően a zsidó irodalom tárházát – az Izraeli Nemzeti Könyvtárat – illeti a hagyaték. Az egyik svájci bank széfjében őrzött irathalmazra a Német Irodalmi Levéltár is bejelentette igényét. Egyes szakértők szerint jogosan, mert Kafka németül írta műveit, és ellentmondásosan viszonyult zsidó identitásához.

Európán is múlik

Ukrajna múltja és jövője

SNYDER, Timothy
Véres övezet –
Európa Sztálin és
Hitler szorításában
Park Kiadó, 2012

„Az ismeretlen
holokauszt”
2000, 2009. 10

„Az érem másik
oldala”
Magyar Lettre
Internationale, 87

(Thierry Chervel,
Slavenka Drakulić,
Konrád György,
Adam Michnik,
Marc Shore,
Timothy Snyder,
Maciej Zaremba)
„Pozsonyi Közép-
Európa Fórum
a totalitárius
struktúrák
megújulásáról”
Magyar Lettre
Internationale, 83

Az államiság története Ukrajna területén két archetipikus európai találkozással veszi kezdetét. A középkori államisághoz a mai Ukrajna területén, akárcsak Franciaország és Anglia területén hozzátartozik a vikingekkel való találkozás. Az északról érkező emberek kereskedelmi utat akartak kiépíteni a Baltikum és a Fekete-tenger között, és Kijevet használták a Dnyeper folyó partján kereskedelmi csomópontnak. Odaérkezésük egybeesett a korábbi kazár állam összeomlásával, és a vezetők hamarosan keveredni kezdtek házasság útján a helyi szláv nyelvű népességgel. Így jött létre a Kijevi Rusz néven ismert entitás. Mint a középkori Kelet-Európa minden állama, a Kijevi Rusz is pogány volt, és nem annyira áttért a kereszténységre, mint inkább választott annak nyugati és keleti változatai közül. Akárcsak valamennyi szomszédja, ingadozott Róma és Bizánc között, mielőtt vezetői az utóbbit választották. Ruszt komolyan gyengítették az örökösödési viszályok, mielőtt a tatár betörés a vesztét nem okozta a 13. század második felében.

Ezen a ponton a Kijevi Rusz története két részre válik. Rusz területének nagyrésze a Litván Nagyhercegség alá tartozott, amely hatalmas katonai állam volt, Vilna volt a fővárosa.

A Litván Nagyhercegség a Kijevi Rusz örökösének állította be magát, átvette sok kulturális vívmányát, mint szláv udvari nyelvet és jogi tradícióit. Bár a nagyhercegek pogány litvánok voltak, alattvalóik többsége keleti keresztény volt. Miután Litvánia nagyhercegei perszonálunió révén Lengyelország királyai is lettek, Ukrajna az akkor legnagyobb európai állam részévé vált. Az 1569-es alkotmányos reformok ezt az államot a Lengyel-Litván Unióként ismertté vált köztársasággá alakították. Ebben a „két nemzet köztársaságában” az ukrán területek a lengyel korona alá tartoztak, a belorusz területek a Litván Nagyhercegség részét képezték. Ily módon új tagolódás jött létre a Kijevi Rusz régi területein belül.

Ez volt az oligarchikus pluralizmus első korszaka Ukrajnában. Az ukrán nemesek egyenlő feleként vettek részt a köztársaság képviselői intézményeiben, de a népesség nagyrésze kolonizálva volt a külföldi kivitelre gabonát termeszítő nagybirtokokon. A helyi hadurakhoz csatlakoztak lengyel nemesek és zsidó birtokosok is, akik segítettek a feudális rend megszilárdításában az ország területén. Ebben az időben hozták létre a zsidóság által lakott, *stetl* néven emlegetett kisvárosokat.

Ez a politikai berendezkedés váltotta ki 1648-ban a kozák felkelést, amelynek során a rendszerből kimenekült szabad fegyveresek helyezkedtek szembe annak logikájával. Végzetes módon

egy olyan rivális állammal szövetkeztek, amelynek szintén az ősi, Kijevi Ruszhoz nyúltak vissza a gyökerei, a Moszkvai Fejedelemséghez. Moszkva városa a Kijevi Rusz keleti határánál volt, és a Rusz többi területétől eltérően közvetlen tatár fennhatóság alatt maradt.

Míg a mai Belarusz és Ukrajna területei Vilnius és Varsó révén érintkezésbe kerültek a reneszánsz-szal és a reformációval, ezeknek az áramlatoknak egyike sem érte el Moszkvát. A tatár uralom végét rendszerint 1480-ra teszik. A moszkvai fejedelmek, akárcsak a litván nagyhercegek, a Kijevi Rusz örököseinek tekintették magukat.

De Kijev nem tartozott a fennhatóságuk alá majdnem egy félévezreden át a középkori állam összeomlása után. Mert Kijevet ebben az időszakban többnyire Vilnából vagy Varsóból kormányozták.

A kozák lázadások indították el a Lengyel-Litván Unió hanyatlását, és teremtették meg Kijev elmozdulásának feltételeit a lengyel uralom alól a moszkvai fennhatóság alá. 1667-ben a mai Ukrajna területei részben az Unió, részben Moszkva alá tartoztak, Kijevvel a moszkvai oldalon. Ez érintkezést tett lehetővé Moszkva és Európa között, és a művelt elit a kijevi egyetemről kezdett északra költözni, hogy értelmiségi és hivatalnoki pályákat töltsön be a növekedésnek induló birodalomban. Ez a minta megismétlődött, amikor az Uniót felosztotta Moszkva (amit attól kezdve Orosz Birodalomként ismertek), Poroszország és a Habsburg Birodalom a 18. század végén. Az Orosz Birodalom, amelyben nem volt meg a felsőoktatás hagyománya, kihasználta a Vilniusban és Kijevben tanult művelt embereket.

A 19. században az ukrán nemzeti mozgalom szintén inkább jellegzetesen európai mintákat követett. Ezek közül a tanult – világi és egyházi – emberek közül sokan elkezdtek szembefordulni a saját biográfiájukkal, és kezdték úgy beállítani a történelmet, mint aminek nem az elitek az alakítói, hanem a tömegek.

Ez az irányzat Harkovból indult, aztán átterjedt Kijevbe, és az Orosz-Habsburg határon át Lembergbe. A 19. századi ukrán történészek a néprontizálására irányuló általános európai trend vezéralakjai között voltak, amelynek képviselőit Ukrajnában (is) narodnyikoknak nevezték. Ez az intellektuális mozgalom tette lehetővé egy közös ukrán nemzet elképzelését az Orosz Birodalom és a Habsburg Birodalom határain átnyúlva (ahol a Kelet-Galiciaként ismert kis területen voltak ott hon azok, akik azt a nyelvet beszélték, amit ma ukrán nyelvnek neveznénk).

Mint Kelet-Európa többi részén, az első világháború a hagyományos birodalmak végét hozta

magával, és nemzetállamok alakítására való törekvést az önrendelkezés wilsoni logikáját követve. De ezek a törekvések Ukrajnában többfélék voltak, volt egy a Habsburg területeken és egy másik az Orosz Birodalom területén.

Az első a lengyelektől szenvedett vereséget, akiknek sikerült Kelet-Galiciát a saját új államukhoz csatolni. A másik a Vörös Hadsereggel és fehér ellenfeleivel is összeütközésbe került, mert ezek bár egymás ellen harcoltak, egyaránt úgy gondolták, hogy Ukrajna egy nagyobb politikai egység részét kell hogy képezze.

És bár az ukrán nemzeti mozgalom hasonló volt a többi kelet-európai területeken fellépőkhöz, és bár Ukrajnáért többen haltak meg, mint az 1918 után megjelenő nemzetállamok legtöbbjéért, mégis teljes kudarc volt a végeredmény. Események rettentő komplikált sorozatából, miközben Kijevet egy tucatszor foglalták el meg vissza, a Vörös Hadsereg került ki győztesen, és megalakult Szovjet-Ukrajna az új Szovjetunió részeként 1922-ben. Pontosán azért, mert az ukrán mozgalmat nehéz volt elnyomni, és pontosan azért, mert Szovjet-Ukrajna a Szovjetunió nyugati határtagállama volt, volt **európai identitásának kérdése centrális jelentőségű** a szovjet történelemben kezdettől fogva. A szovjet politika felemás módon viszonyult Európához: a szovjet modernizáció utánozni akarta az európai kapitalista modernitást, de csak azért, hogy túllépjen rajta. Európa lehetett haladó vagy reakciós ebben a sémában, a pillanattól, a kilátásoktól és a vezér hangulatától függően. A 20-as években a szovjet politika támogatta az ukrán értelmiségi és politikai osztály fejlődését, azt feltételezve, hogy a felvilágosult ukránok majd azonosulnak a szovjet jövővel. A 30-as években a szovjet politika az ukrán vidék modernizálásába fogott a föld kollektivizálásával és a parasztok bémunkássá tevésével. Ez csökkenő terméshozamokhoz és a magántulajdonhoz ragaszkodó parasztság tömeges ellenállásához vezetett. Sztálin ezeket a kudarccokat úgy fordította politikai győzelembe, hogy az ukrán nacionalistákat és külföldi támogatóikat vádolta miattuk. Folytatta a rekvirálást Ukrajnában annak teljes tudatában, hogy emberek millióit ítéli ezzel éhhalálra, és felszámolja az új ukrán értelmiséget.

Több mint három millió ember pusztult éhen Szovjet-Ukrajnában. Ennek eredménye volt a megfélemlítés új szovjet rendszere, ahol Európa már csak fenyegetésként szerepelt.

Sztálin abszurd módon, de mégis hatásosan azt állította, hogy az ukránok önként éheztek ki magukat varsói parancsra. Később a szovjet propaganda ezt úgy folytatta, hogy aki szóba hozza

az éhínséget, az csak náci ügynök lehet. Így kezdődött el a fasizmus-antifaszizmus politika, amelyben Moszkva volt a védelmezője mindennek, ami jó, akik pedig bíralták, azok mind fasiszták voltak.

Ez a nagyon hatásos retorika nem akadályozta meg a tényleges szovjet szövetségre lépést a tényleges náccikkal 1939-ben. Mivel a mai orosz propaganda visszatér az antifaszista retorikához, ezt érdemes megjegyezni: az egész nagy morális manicheizmus csak az állam céljait szolgálta, és nem korlátozta semmiben. Az antifaszizmus mint stratégia még nem jelenti a szembenállást a tényleges fasisztákkal.

Ukrajna állt a középpontjában annak a politikának, amit Sztálin „belső gyarmatosításnak” nevezett, és Ukrajna volt Hitler külső gyarmatosító törekvéseinek is a célpontja. Az ő élettere, lebensraumja mindenekelőtt éppen Ukrajna volt. Termékeny földjét meg kellett tisztítani a szovjeturalomtól, és Németország javára kellett kiaknázni. Az volt a terv, hogy továbbra is használni kell a Sztálin által létrehozott kolhozokat, de az élelmet el kell szállítani keletről nyugatra. A német tervezők azzal számoltak, hogy ennek során a Szovjetunió mintegy harminc millió lakosa fog éhen halni. Ennek a gondolkodásmódnak a számára az ukránok természetesen alsóbbrendű lényeknek számítottak, akik nem képesek a normális politikai életre, gyarmatosítandók. Egyetlen európai ország sem volt ilyen mérvű gyarmatosításnak kitéve, mint Ukrajna, és egyetlen európai ország sem szenvedett ennél többet, itt haltak meg a világon a legtöbben 1933 és 1945 között.

A mai Németországban nem foglalkoznak a gyarmatosító elképzelésekkel. A németek reflektálnak a zsidóság és a (tévesen Oroszországgal azonosított) Szovjetunió ellen elkövetett bűnökre, de úgyszólván egyetlen német sincs tisztában azzal, hogy a német gyarmatosító elképzelések és gyakorlati megvalósításuk tárgya éppen Ukrajnára vonatkozott. Olyan szintű prominens német vezetők, mint Helmut Schmidt is képesek habozás nélkül kivenni az ukránokat a nemzetközi jog normális hatóköréből. Az az elgondolás, hogy az ukránok nem normális emberi lények, továbbra is fennmaradt, most azzal az ördögi csavarral, hogy az ukránokat teszik felelőssé azokért az Ukrajnában elkövetett bűnökért, amelyek valójában a német politikából következtek, és soha nem történtek volna meg a német háború és a német gyarmatosító politika nélkül.

Bár Hitler fő célja a Szovjetunió elpusztítása volt, abban a helyzetben találta magát, hogy rá volt utalva a Szovjetunióval kötendő szövetségre annak érdekében, hogy fegyveres konfliktust kezdhesen. 1939-ben, miután világossá vált, hogy Lengyelország fegyveresen ellenállna, Hitler bevonta Sztálint egy kettős támadásba. Sztálin évek óta reménykedett egy ilyen meghívásban. A szovjet politika már hosszú ideje készült Lengyelország lerohanására. Sőt, Sztálin úgy gondolta, hogy egy szövetség Hitlerrel, más szóval az együttműködés az európai szélsőjobbal, volna Európa tönkretételének kulcsa. Egy német-szovjet szövetség, azt remélte, nyugati szomszédai ellen fordítaná Németországot, és ezzel az európai kapitalizmus meggyengítéséhez, sőt szétzúzásához vezetne. Ez nem különbözik

olyan nagyon attól, amivel Vlagyimir Putyin kalkulál manapság, mint majd látni fogjuk.

A közös német-szovjet támadás Lengyelország vereségéhez, a lengyel állam összeomlásához vezetett, de az ukrán nacionalizmus egy fontos fejlődési szakaszához is.

A 30-as években nem volt ukrán nemzeti mozgalom a Szovjetunióban, az ilyesmi lehetetlen volt. Volt azonban egy földalatti terrorista mozgalom Lengyelországban, amely mint Ukrajna Nacionalista Szervezet (OUN) volt ismeretes. Az OUN szemben állt mind a lengyel, mind a szovjet uralommal ott, amit ukrán területnek tekintett, és ezért a Kelet német megszállását tartotta az egyetlen lehetséges útnak az ukrán államalkotási folyamat megkezdéséhez. Ezért aztán az OUN támogatta Németországot Lengyelország 1939-es megszállása során, és hasonlóképpen 1941-ben, amikor Németország szövetségesét elárulva támadást indított a Szovjetunió ellen.

Időközben Kelet-Lengyelország 1939 és 1941 közötti szovjet megszállása is fölerősítette az ukrán nacionalizmust. A lengyel uralkodó osztály képviselőit és a hagyományos ukrán politikai pártok vezetőit deportálták vagy kivégezték. Az ukrán nacionalisták, akik hozzá voltak szokva az illegalitáshoz, jobban bírták. Ukrajna baloldali forradalmárok, akik elég sokan voltak a háború előtt, sokszor áttáltak a jobboldali radikálisokhoz a szovjethatalom megtapasztalása után. Ráadásul maguk a szovjetek végezték ki az Ukrán Nacionalista Szervezetének vezetőjét, ami hatalmi harchoz vezetett két fiatalabb utódja, Sztepan Bandera és Andrij Melnik között.

Az ukrán nacionalisták megpróbálták politikailag kollaborálni Németországgal 1941-ben, de elbuktak. Ukrajna nacionalisták százai csatlakoztak a német megszállókhoz a Szovjetunió elleni támadás során felderítőként és tolmácként, és voltak, akik segítettek a németeknek a pogromok szervezésében. Ukrajna nacionalista politikusok igyekeztek lehetőség szerint cserébe megkapni a járandóságukat, és kikiáltani a független Ukrajnát 1941 júniusában. Hitlert egyáltalán nem érdekelte. A nacionalista vezetők többségét megölték vagy lecsukták. Stepan Bandera maga a háború hátralévő időszakát Sachsenhausenban töltötte. Egyes ukránok továbbra is kollaboráltak némi katonai tapasztalat szerzése céljából, vagy jövőbeli politikai viszonzás reményében, amikor a németeknek szükségük lehet rájuk. De a megszállt Ukrajnában, mint bárhol máshol Európában, a gyakorlati kollaborálás nagyrészen nem sok köze volt a politikához.

Ahogy a háború folytatódott, sok ukrán nacionalista igyekezett felkészülni a lázadásra abban a pillanatban, amikor a szovjetek uralma váltja fel a németekét. A Szovjetuniót tekintették a fő ellenségnek, részben ideológiai okokból, de főleg azért, meg megnyerte a háborút. Az ukrán nacionalisták Volhíniában felállítottak egy Ukrán Felkelő Hadsereget, (UPA), amelynek az volt a feladata, hogy **valahogy legyőzzék a szovjeteket, miután azok legyőzték a németeket.** Ennek során tömeges és öldöklő etnikai tisztogatást végeztek a lengyelek körében 1943-ban, és közben számos zsidót is meggyilkoltak, akik bujkálni próbáltak a lengyelekkel együtt. Ez semmilyen értelemben nem volt

kollaborálás a németekkel, sokkal inkább annak volt egy gyilkos aspektusa, amit a vezetői nemzeti forradalomnak tekintettek. Az ukrán nacionalisták ezek után a szovjetek ellen vívták borzalmas partizánháborújukat, amelyben a legbrutálisabb módszereket vetették be mindkét részről. Nyikita Hruscsov rendelte el, hogy a szovjetek tegyenek túl brutalitásban a nacionalistákon, hogy rájesszenek a helyi lakosságra.

A politikai kollaborálás és az ukrán nacionalisták felkelése mindent egybevetve alárendelt jelentőségű mozzanata volt a német megszállás történetének. A háború következtében mintegy hatmillió embert gyilkoltak meg a mai Ukrajna területén, köztük másfél millió zsidót. A németek Kamejnyec-Podolszkbán és Babij Jarban fejlesztették ki a tömeges gyilkosság módszereit, ahol több mint húszezer majd több mint harmincezer zsidót lőttek agyon. A megszállt Szovjet-Ukrajnában a helyi lakosság kollaborált a németekkel, ahogy kollaborált az egész megszállt Szovjetunióban és valójában a megszállt Európában is mindenfelé.

De Ukrajnában mégis sokkal, sokkal több embert öltek meg a németek, mint ahányan kollaboráltak velük, ami viszont egyetlen megszállt nyugat-európai országról sem mondható el.

Ezért aztán sokkal, **sokkal több ember harcolt Ukrajnából a németek ellen, mint ahányan a németek oldalán harcoltak**, ami megint olyasmi, ami nem mondható el egyetlen nyugat-európai országról sem. A túlnyomó többsége azoknak az ukránoknak, akik harcoltak a háborúban, a Vörös Hadsereg egyenruhájában tette ezt. Több ukrán esett el a Wehrmacht elleni harcban, mint ahány amerikai, brit és francia katona – együttvéve. Német országban ezeknek az alapvető tényeknek nincsenek a tudatában, mert a Vörös Hadsereget tévesen orosz hadseregnek képzelik, mert ezt a hamis azonosítást sugallja a mai orosz propaganda. Ha a Vörös Hadsereg orosz hadsereg, akkor az ukránok az ellenség. Ezt a logikát maga Sztálin találta fel a háború vége felé. A Nagy Honvédő Háború koncepciója három célt szolgált: 1941-ben kezdte a történetet, nem 1939-ben, így a náci-szovjet szövetség feledésbe merülhetett, Oroszországot állította az események középpontjába, bár Ukrajna sokkal inkább volt hadszíntér, és teljesen figyelmen kívül hagyta a zsidóság megpróbáltatásait. Sokkal inkább a háború utáni korszak propagandája az, nem pedig a háborús tapasztalatok, ami ma az emlékezetpolitikában számít. A hatalmon lévők közül ma már nincs senki, aki maga emlékezhetne a II. világháborúra, de láthatólag egyes orosz vezetők abban a változatban hisznek, amit gyerekkorukban nekik tanítottak.

A mai vezető orosz politikusok a 70-es években voltak gyerekek, tehát a Brezsnyev-éra háborús kultuszának idején. A Nagy Honvédő Háború egyszerűen orosz lett, ukránok és zsidók nélkül.

A zsidók többet szenvedtek bármely más szovjet népcsoportnál, de a holokauszt mint olyan nem szerepelt a szovjet történelemkönyvekben. Leginkább csak a Nyugat ellen irányuló propagandában jelent meg, amelyben a zsidóság szenvedéseit teljesen az ukránokra és más nacionalistákra hárították – olyan népekre, amelyek azokon a területeken éltek, amelyet Sztálin Hitler szövetségeseként

foglalt el 1939-ben, és olyan népekre, amelyek el- lenálltak a szovjethatalomnak, amikor az 1945-ben visszatért hozzájuk. Ez az a hagyomány, amely- hez az orosz propagandisták visszanyúltak a mai ukrán válság során: teljes közömbösség a holoka- uszt irányában, kivéve, ha politikailag instrumen- talizálható a nyugati közvélemény manipulálására.

Az 1970-es években magát a Szovjetuniót oro- szosították el egy speciális módon. Azt az ideológi- ai következtetést vonták le, hogy osztályok magán a Szovjetunió belüli létezésnek, nem az egyes nem- zetein belül. A Szovjetunióknak ennél fogva csak egyetlen művelt osztályra volt szüksége, nem kell, hogy külön minden egyes nemzetiségnek meg- legyen a saját értelmisége. Ennek értelmében az ukrán nyelvet felszámolták az oktatásban, különö- sen a felsőoktatásban.

A nem igazán magas kultúra nyelve maradt és paradox módon a nagyon magas kultúra nyelve is, mert éppen ezen a ponton a Szovjetunióban senki nem tagadta egy külön ukrán hagyomány meglé- tét a művészetekben és általában humán terüle- ten. Ebben az atmoszférában az ukrán patrioták és még az ukrán nacionalisták is civil ellenállás- ként való értelmezést adtak az ukrán identitásnak. Nagy segítségükre voltak ebben a lengyel emigráns intellektuelek, akik a 70-es-80-as években a posztkommunista időszak jövőndő külpolitikájá- nak irányát próbálták kijelölni.

Ezek a Jerzy Giedroyc és a *Kultura* c. lengyel emigráns folyóirat körül Párizsban csoportosuló gondolkodók mellett érveltek, hogy **Ukrajna nemzet ugyanolyan értelemben, mint Lengyelország**, és hogy a jövőndő független Lengyel- ország majd el kell hogy ismerje a jövőndő függet- len Ukrajnát – határainak kétségbetvonása nélkül. Ez elég sok vitát kavart akkoriban, mert Lengyel- ország elvesztette a ma Nyugat-Ukrajnaként is- mert volt területeit a háború következményeként. Visszatekintve ez volt az első lépés Ukrajna és Lengyelország számára egyaránt a háború utáni Európa jogi és erkölcsi intuitív normáinak elfoga- dása irányába. Ukrajna kezdeményező elismerése az aktuális határain belül, ez lett az „európai mér- cének megfelelő” lengyel külpolitika alapja 1989- ben. Az 1989 és 1991 közötti döntő időszakban és a történelemben először az ukrán nemzeti aktivis- táknak csak egyetlen ellenfelük volt: a Szovjetunió, 1991 decemberében Szovjet-Ukrajna lakosságának több mint a 90 százaléka szavazott a függetlenség- re (a többség Ukrajna minden térségében).

Oroszország és Ukrajna ezek után a saját külön útját járta. A privatizáció valamint a jogállamiság hiánya oligarchiákhoz vezetett mindkét ország- ban. Oroszországban az oligarchák alá voltak vetve egy centralizált államnak, míg Ukrajnában a maguk sajátos pluralizmusát állították elő. A leg- utóbbi időnkig Ukrajna minden köztársasági elnö- ke ingadozott a külpolitikájában Kelet és Nyugat között, és az oligarchák klánjai között a belföldi lojalitásai alapján.

Viktor **Janukovics** esetében az volt a szokat- lan, hogy **megpróbált véget vetni minden pluralizmusnak**, nemcsak a populáris, hanem az oligarchikus jellegűnek is. A belpolitikában egy hamis demokráciát idézett elő, amiben a Svoboda nevű szélsőjobb párt volt a kedvenc ellenfele.

Ezzel olyan helyzetet teremtett, amelyben meg tudta nyerni a választásokat, és amelyben azt mondhatta a külföldi megfigyelőknek, hogy ő még mindig jobb, mint a nacionalista alternatíva.

Külpolitikailag Vlagyimir Putyin Oroszországa felé toldott, nem mintha ezt annyira szerette volna, hanem mert az a mód, ahogy a hatalmat gyakorol- ta, nehezzé tette az Európai Unióval való érdemi együttműködést. Janukovics láthatólag olyan sokat tulajdonított el az állami vagyonból, hogy az állam- csőd küszöbére kerültek 2013-ban, ez tette olyan sebezhetővé Oroszország felől.

Tovább ingadozni Oroszország és a Nyugat kö- zött már nem lehetett. 2013-ra azonban Moszkva már nem egyszerűen egy orosz államot képviselt többé-kevésbé kiszámítható érdekekkel, hanem egy sokkal nagyobb szabású projektet, az eur- ázsiai integrációt. Az eurázsiai projekt két rész- ből állt: egy szabad kereskedelmi blokk kialakítá- sa Oroszország, Ukrajna, Belarusz és Kazahsztán részvételével, és az Európai Unió tönkretétele az európai szélsőjobb segítségével. Birodalmi társad- almi konzervativizmus nyújtotta az ideológiai burkát egy olyan célnak, ami rendkívül szimpla volt. A Putyin-rezsim számára létkérdés a szén- hidrogének értékesítése, amely gázvezetékeken keresztül jut el Európába. Egy egyesült Európa ki- alakíthatna egy közös energiapolitikát az oroszok kiszámíthatatlansága vagy a globális felmelegedés – vagy mindkettő nyomására. De egy nem igazán integrált Európa továbbra is függeni fog az orosz földgáztól. Az egyes nemzetállamok könnyebben befolyásolhatók, mint az Európai Unió.

2013 folyamán a Kremlhez közeli média rö- geszmén foglalkozott az európai dekadenciával, előszeretettel fejezve ezt ki szexuális terminusok- ban. De Európa hanyatlása nem annyira a Putyin- rezsim által érzékelt valóság, semmint a putyini politika kimondott célja.

Amint ezek a nagyratörő ambíciók megfogal- mazódtak, a büszke eurázsiai projekt beleütközött az ukrán társadalom valóságába. 2013 végén és 2014 elején az a kísérlet, hogy Ukrajnát becsatol- ják az eurázsiai keringési pályára, épp az ellenke- ző eredményt érte el. Először Oroszország a nyil- vánosság előtt próbálta visszatartani Janukovicsot az Európai Unióval kötendő kereskedelmi egyez- mény aláírásától. Ez tüntetéseket váltott ki Ukraj- nában. Ezután Oroszország nagy összegű hitel és kedvező földgázárakat ajánlott a tüntetések leve- réséért cserébe.

A januárban bevezetett orosz stílusú törvények hatására a tüntetések tömegmozgalomba mentek át. Emberek milliói, akik részt vettek a békés tüntetéseken, hirtelen bűnözőknek lettek minősítve, és egyesek a rendőri önkénynek kiszolgáltatott helyzetben találták magukat. Végül Oroszország egyértelművé tette magánúton és nyilvánosan is, hogy Janukovicsnak, ha meg akarja kapni a pénzt, meg kell tisztítania Kijevet a tüntetőktől. Erre kö- vetkezett az orvlövészek februári vérengzése, ami a forradalmárok egyértelmű morális és politikai győzelméhez vezetett, és Janukovicsot Oroszor- szágba menekülésre készítette.

Az Eurázsiai Unió csak diktatúrák klubja lehetne, és a diktatúra bevezetésének kísérlete Ukrajnában épp a kívánt eredmény ellenkezőjét

hozta: a parlamenti rendszerhez való visszatérést, az elnökválasztás meghirdetését és Európa felé orientálódó külpolitikát. Ebből semmi sem való- sulhatott volna meg ukránok millióinak spontán önszerveződése nélkül a kijevi Majdanon és min- denütt szerzte az országban.

Ettől az ukrán forradalom nemcsak az orosz külpolitika számára volt katasztrofális, de kihívást jelentett otthon is az orosz rezsimre nézve. Putyin politikájának gyengéje, hogy nem számol az olyan szabad emberi lények aktivitásával, akik úgy dön- töttek, hogy alulról jövő szerveződéssel reagálnak a kiszámíthatatlan történelmi eseményekre. Ereje a taktikai ügyességében és ideológiai gátlástalan- ságában rejlik. Így aztán Euráziát nagyon gyorsan módosították: már nem a diktátorok klubja volt és az EU tönkretétele irányuló kísérlet, hanem Ukrajna és az EU egyidejű destabilizálására irá- nyuló kísérlet. Az orosz propaganda úgy állította be az ukrán forradalmat, mint náci puccsot, és szemrehányást tett az európaiaknak, hogy támo- gatják ezeket a náciakat. Ez a verzió bármilyen ne- vetséges legyen is, mégis kényelmesen beleillett Putyin észjárásába, mivel elterelte a figyelmet az orosz külpolitikai kudarcról Ukrajnában, és kül- földi összeesküvésről beszélt az ukránok spontán fellépése helyett.

A Krím mint ukrán terület megszállása és el- foglalása frontális támadás volt mind az európai biztonság rendje mind az ukrán állam ellen. Kísér- tésbe hozta a németeket és a többieket, hogy térje- nek vissza a koloniális gondolkodás hagyományos világába, és hagyják figyelmen kívül a törvényes- ség évtizedeit, és tekintsek úgy az ukránokat, mint akik nem érdemesek az önálló államiságra. Az orosz annektálást nyíltan Putyin egész Európában fellelhető szélsőséges szövetségeseinek segítsé- gével vitték végbe. Egyetlen jóhírű szervezet sem vett részt megfigyelőként azon a népszavazási ko- médián, amelyen állítólag a krímiek 97 százaléka szavazott amelle, hogy annektálják őket.

De a jobboldali populisták, neonácik sze- dett-vedett delegációja és a német Die Linke párt egyes tagjai boldogan jöttek és jóváhagyták az eredményeket.

A Krímbe utazó német küldöttség a Die Linke négy tagjából és a Neue Rechte (az új jobboldal) egy tagjából állt. Ez elég sokatmondó kombináció.

Die Linke az orosz propaganda által kreált sa- játos virtuális valóságban működik, amelyben az európai baloldalnak az a feladata, hogy Moszkva nézőpontjából bírálja az ukrán jobboldalt – de nem az európai jobboldalt, és semmiképpen sem az orosz jobboldalt. Az ilyen kritika nem nélkülöz minden alapot. Az ukránoknak van egy szélső- jobbuk, és a tagjainak van valamennyi befolyása.

A Svoboda, Janukovics házi ellenzéke, a forra- dalom során megszabadult ettől a szerepétől. Az új ukrán kormányban 20 tárcából 4 az övé. Ez fe- lülmúlja a választói támogatottságát, ami 3%-os, mind a parlamenten belüli képviselőinek arányát. Néhányan azok közül, akik összecaptak a rend- őrséggel a forradalom idején, de egyáltalán nem a többség, a Pravij Sektor (Jobb Sektor) nevet vi- selő új csoportból valók, amelynek a tagjai között akadnak radikális nacionalisták. Elnökjelöltjük a felméréseken a 2%-ot sem érte el, és magának

a csoportnak is mindössze háromszáz tagja van. Vannak a szélsőjobbnak hívei Ukrajnában, de kevesebben vannak, mint a legtöbb EU tagországban.

Egy forradalmi helyzet mindig kezére játszik a szélsőségeseknek, és kétségtelen, hogy nem árt erre odafigyelni. Mégis elég szembeszökő, hogy Kijevben és Ukrajnában a forradalmat követően azonnal helyreállt a rend, és az új kormány majdnem hihetetlen nyugalommal fogadta az orosz inváziót.

Az egyetlen scenárió, amelyben az ukrán extrémisták előtérbe kerülnek az, amelyben Oroszország ténylegesen megpróbálja elfoglalni az ország többi részét is.

Ha az elnökválasztásra a tervezettnél megelőően sor kerül májusban, akkor majd kiderül az ukrán szélsőjobb népszerűtlensége és gyengesége.

Ezért ellenzi Moszkva annyira ezeket a választásokat.

Akik csak az ukrán jobboldalt bírálják, sokszor nem vesznek tudomásul két dolgot: az egyik, hogy a forradalom Ukrajnában balról indult el. **Egy autoriter kleptokrata volt az ellenfelük**, központi **programjuk pedig társadalmi igazságosság és jogállamiság.**

Az ukrán forradalmat egy afganisztáni háttérű újságíró indította el, első két halálos áldozata egy örmény volt és egy belorusz, támogatói között ott volt a muszlim krími tatár közösség és sok ukrán zsidó. Volt a Vörös Hadseregnek egy zsidó veteránja is azok között, akiket meggyilkoltak a mesterlövészek. Számos IDF veterán, az izraeli véderő számos leszerelt katonája jött vissza Izraelből Ukrajnába harcolni a szabadságért.

A Majdan egyszerre két nyelven működött, ukránul és oroszul, mivel Kijev kétnyelvű város, Ukrajna kétnyelvű ország, az ukrán kétnyelvű nép. A forradalom motorja valójában Kijev oroszajkú középosztálya volt. A jelenlegi kormány öntudatlanul is többnemzetiségű és többnyelvű. Ukrajna kozmopolita ország, ahol a nyelvi és etnikai megfontolások sokkal kevésbé számítanak, mint gondolnánk. Ami azt illeti, jelenleg Ukrajnában működik a legnagyobb és legfontosabb orosz nyelvű média, mivel Ukrajnában minden fontos média megjelenik oroszul (is), és mivel szólásszabadság van.

Putyinnak az az állítása, hogy az oroszajkúakat védelmezi Ukrajnában, több szinten is abszurd, amiből az egyik ez: az emberek azt mondhatnak, amit akarnak oroszul Ukrajnában, de Oroszországban magában ezt nem tehetik meg.

Ez a második dolog, amit figyelmen kívül szoktak hagyni: az autoriter szélsőjobb Oroszországban elmondhatatlanul veszélyesebb, mint az autoriter szélsőjobb Ukrajnában. Egyrészt mert hatalmon van. Másrészt mert nincs jelentős riválisa. Harmadrészt, mert nem kell igazodnia a nemzetközi elvárásokhoz. És most egy olyan külpolitikát kezdett követni, amelyik nyíltan a világ etnicizálásán alapul. Nem számít, hogy egy egyén kicsoda a törvény vagy a saját preferenciái szerint, az a tény, hogy oroszul beszél, *Volksgenosse*-vá, néptársá teszi, aki orosz védelemre, vagyis orosz megszállásra szorul.

Az orosz parlament felhatalmazta Putyint arra, hogy megszállja egész Ukrajnát és átalakítsa annak társadalmi és politikai berendezkedését,

ami rendkívül radikális célkitűzés. És üzenetet intézett a lengyel külügyminisztériumhoz, amelyben **Ukrajna felosztását indítványozta** nekik. A népszerű orosz televízióban magukat a zsidókat hibáztatják a holokausztért, az *Izvesztijja* c. vezető napilapban rehabilitálják Hitlert mint racionális államférfit, aki az irracionális nyugati nyomásra reagált. Az Ukrajna megszállását támogató háború párti tüntetések résztvevői olyan emberek, akik egyszínű egyenruhát viselnek, és alakzatban menetelnek. Az orosz beavatkozás Kelet-Ukrajnában nem csillapítja, hanem gerjeszti az etnikai erőszakot. Az a férfi, aki kiűzte Donyeckben az orosz zászlót, a neo-náci párt tagja.

Mindez összhangban áll Eurázsia alapvető ideológiai premisszájával. Míg az európai integráció abból a premisszából indul ki, hogy a nemzeti szocializmus és a sztálinizmus negatív példák voltak, addig az eurázsiai integráció abból az elkoptott és posztmodern premisszából indul ki, hogy a történelem újrahasznosítható eszmék tárháza. **Míg az európai integráció előfeltételezi a liberális demokráciát, az eurázsiai ideológia kifejezetten elveti** azt. A fő Eurázsia-ideológus, Alekszander Dugin, aki egyszer egy olyan fasizmusra hívott fel, amelyik „vörös, mint a vérünk”, mostanában nagyobb érdeklődésre talál, mint azelőtt bármikor. Három alapvető politikai ideája – Ukrajna kolonizálásának szükségességéről, az Európai Unió hanyatlásáról és egy alternatív eurázsiai projektről Lisszabontól Vlagyivosztokig – ma mind meg van hirdetve hivatalosan is, kevésbé vad formában, mint nála, orosz külpolitika gyanánt. Putyin elnök ma úgy állítja be Oroszországot, mint ostromlott hazát, nem a forradalom hazáját, ahogy a kommunisták szerették emlegetni, hanem az ellenforradalomét.

Úgy mutatja be Oroszországot, mint egy sajátos civilizációt, amit meg kell védeni minden áron, még ha erős visszahatást vált is ki Európából és a világból reakciós mantrái jellegzetesnek mondható kollekciójával és azzal, hogy véletlenségből rendelkezik nagyobb mennyiségű szénhidrogén származékkal.

Ami minden másnál jobban összefűzi az orosz vezetést az európai szélsőjobbal, az egy bizonyos alapvető becstelenség, az olyan fundamentális és önbecsapó hazudozás, ami képes az egész békés rendszer felrúgására. Még ha az orosz vezetők megvetően gúnyolódnak is Európán, amit buzi hűsoszaféknak állítanak be, az orosz elit mégis csak függő viszonyban van az Európai Uniótól minden fontosabb szinten. Az európai kiszámíthatóság, törvény és kultúra híján az oroszoknak nem volna hol tisztára mosni a pénzüket, megalapítani vezető cégeiket, taníttatni a gyerekeiket, vagy eltölteni a vakációjukat.

Európa egyszerre alapja és biztonsági szelepe az orosz rendszernek. Ehhez hasonlóan veszik adottnak a Heinz-Christian Strache (az osztrák FPÖ) vagy Marine Le Pen (a francia Front National) átlagszavazói annak a békének és prosperitásnak számtalan összetevőjét, amit az európai integráció eredményeképpen sikerült elérni.

A jellegzetes példa az a lehetőség, hogy május 25-én lehet arra használni az Európai Parlament szabad és fair demokratikus választását, hogy

olyan emberekre szavazzanak, akik saját bevallásuk szerint ellenzik az Európai Parlament létezését.

Putyinhoz hasonlóan, Strache és Le Pen is nyilvánvaló ellentmondást javasol: az európai béke és prosperitás minden előnye valamiképpen megmarad még akkor is, ha az európai visszatérnek a nemzetállam valamilyen formájához. De ez persze csak utópia, épp olyan ostoba, mint amilyen fakó. Nincs nemzetállam, amihez bárki visszatérhet.

Alternatívák egy globalizált világban csupán az együttműködés különféle formái. Az olyan országok számára, mint Franciaország és Ausztria, vagy ha úgy tetszik, Görögország, Bulgária és Magyarország, az Európai Unió elutasítása Eurázsia elfogadását jelenti. Ez a szimpla objektív valóság: egy egyesült Európa képes és feltehetőleg fog is adekvát választ adni egy agresszív orosz gázállamnak, míg a viszálykodó nemzetállamok gyülekezete nem fog. Európa jobboldali pártjai már meg sem próbálják leplezni, hogy a Brüsszeltől való menekülésük Putyin karjába vezeti őket. Pártjuk tagjai elmennek a Krimbe, és úgy dicsőítik az ottani választási komédiát, mint amiről Európának példát kéne vennie.

Lojalitásuk majdnem minden konkrét esetben inkább fűzi őket Putyinhoz, mint az állítólag szélsőjobb ukrán kormányhoz.

Még Nigel Farage, a brit Függetlenségi Párt vezetője is Putyin propagandáját terjeszti most Ukrajnáról a brit nézők milliói körében egy televíziós vitában.

Elnökválasztást tartanak Ukrajnában május 25-én, és ez nem véletlenül esik egybe az európai parlamenti választások napjával. A Kelet-Ukrajnában folyó orosz intervenció éppen ezeket a választásokat akarja megakadályozni. A következő néhány hétben Eurázsia a Kremllel és az európai szélsőjobbal való együttműködést jelenti, mivel Oroszország azt szeretné, ha erre a választásra nem is kerülhetne sor, az európai nacionalisták pedig az európai választásokat szeretnék megnyerni. Egy szavazat Strache-ra vagy Le Penre vagy akár Farage-ra most Putyinra adott szavazatnak vehető, és Európa veresége Eurázsia győzelmét jelenti. A nemzetállamokhoz való visszatérés nem lehetséges, úgyhogy az integráció így vagy úgy folytatódni fog, csak a formájáról lehet dönteni. Politikusok és intellektuelek szerették azt mondogatni, hogy az európai projektnek nincs alternatívája, hát most van: úgy hívják: Eurázsia.

Ukrajnának nincs jövője Európa nélkül, de Európának sincs jövője Ukrajna nélkül. Ukrajna történelme évszázadokon keresztül jelezte az európai történelem fordulópontjait.

Ez úgy látszik, így van ma is. Hogy milyen irányba fordulnak a dolgok, az legalább is az EU választásokig előttünk álló következő hetekben, az európaiakon múlik.

(*Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 2014. április 14.)

KARÁDI ÉVA FORDÍTÁSA
© Timothy Snyder / FAZ
© Eurozine

Oroszországi útijegyzetek

Várj reá, s ő megjön

HÁY János
Dzsigirdilen. A szív
gyönyörűsége
Pesti Szalon, 1996

Xanadu. Föld, víz,
levegő
Palatinus, 1999

A Gézagerek
Új Palatinus, 2005

A bogósgyümölcs-
kertész fia
Új Palatinus, 2005

Házasságon innen
és túl
Új Palatinus, 2007

A gyerek
Új Palatinus, 2007

Meleg kilincs
Új Palatinus, 2008

Egymáshoz tartozók
Új Palatinus, 2009

Egy szerelmesvers
története
Palatinus, 2010

Háyland
Palatinus, 2011

Mélygarázs
Európa Kiadó, 2013

Napra jutni
Európa, 2014

„Szilveszter”
(beszélgetés
Keresztury
Tiborral)
„A diskurzus a mű
és a világ között van
(nem a mű és
Derrida között)”
Magyar Lettre
Internationale, 43

„Indian Time and my
Father”
Magyar Lettre
Internationale, 73

„Small step for
a man, giant step
for me. Amerikai
útinapló”
Magyar Lettre
Internationale, 82

„Európa über alles”
Magyar Lettre
Internationale, 86

Állunk a határnál. Csap. Mit csinálnak, kérdeztem, mikor először voltam. Kereket cserélnek a vonaton. Megemelik a kocsikat, s a szélesebb vágány-nak megfelelő kerekeket teszik fel. Védelmi okokból. Nehogy az ellenséges nyugati hatalmak lerohanják ezt a hatalmas térséget, s netán kerékcseré nélkül problémamentesen szállítsák az utánpótlást, hogy majd Moszkva alatt is olyan kikerekedett jóllakott arccal ostromolják a várost, mintha édesanyjuk etette volna őket a támadás ideje alatt. Nem rongyolódna le, mint Napóleon vagy Hitler katonái. Tudtam, hová megyek. Abba az országba, ahol hiába ismerem a nyelvet, minden másképp működik, mint Európa boldogabb felén. Abba az országba, ahol a keresztény spiritualitás a legmélyebben megőrződött, ahol a politikai vitákat kivégzéssel döntenek el, ahol az ember- és népiértés évtizedeken keresztül bevett gyakorlat volt. Abba az országba, ahonnan a leg-sikeresebben száműzték a színeket.

Mentünk bele a szürkébe, hiába a tudás, aki nem járt itt, nem tudja elképzelni, hogy a világ lehet ennyire szürke. Mintha cementporral behintették volna a tájat, ahogyan az anyák porcukorral a süteményeket. **Lemberg, pihe-nő.** Be a belvárosba, első pillantásra érzi az utazó, hogy Galícia fővárosának monarchiabeli nevét jobb nem használni. Ez valaha Lemberg volt, s most minden ízében Lvov. Lerobbant középkori házak, örmény és zsidó emlékművek, bedeszkázott templomok, üres boltok. Mintha semmi nem történt volna itt 1917-től, csak a folyamatos rombolódás, mintha arra játszana a lakosság, hogy addig használja, amíg össze nem omlik. Eszem valamit, undorító kifőzde, borscs. Alumínium-kanál, nyomorult emberek, arra várnak, hogy meghagyom. Ahogyan később a peregyelkinői alkotóházban az asztalnál velem szemben ülő szovjet író. Melegítőben van, már megette. Miért ül ott? Nem szól semmit. Abbahagyom az evést, befejezted, kérdezi. Igen. Maga elé húzza a tányérom, és vadul falja a maradékot. Nem, a lengbergi főtér kifőzdéjében nem hagyok, éhes vagyok, és vidéken nőtem fel, nem szarom össze magam egy kis baktérium-flórától. Megtörölöm a szám, kilépek, vissza a pályaudvarra, aztán a kerékcserés vonattal tovább, át az ipari létesítményekkel tarkított tájon. Az újkori gyáripar emlékei, kémények okádják a sűrű fekete füstöt. **Odessza volt a célállomás.** Ulica Scepkina, kollégium, részképzésre érkeztem más egyetemistákkal és főiskolásokkal. A kollégium olyan, mintha a szürke tájból falakkal elrekesztettek volna egy darabot. Büdös és elhasznált, koszos szobák, koszos vécék és zuhanyzók. Az ember nem tudja eldönteni, hogy akkor kap fertőzést, ha lezuhanyzik, vagy akkor, ha most pár hónapig hanyagolja a tisztálkodást.

Megérkeztünk, mindenki lerogy az ágyára, alkoholmaradékok után kutat a táskájában. Én látni akarom a tengert. Minek, mondja egyik útitársam. Holnap is ott lesz. Elindulok. Ismerem ezeket az utcákat, olvastam itt játszódó elbeszéléseket, mondjuk Babeltől, Odesszai történetek. Elérem a Primorszkaját, aztán a tengerhez vezető lépcsőt. Ezt mindenki ismeri, itt gurult le Eizenstein filmjében a babakocsi. Ott van a tenger, fáradt vagyok, nem süt a nap, nem tud áthatolni a füstön, a látvány nem hasonlít Ajvazovszkij, a tengerfestő képeire. Olyan, mintha a vizet is bekeverték volna cementtel. A kollégiumba vissza, útközben vodkázósságra váró emberek, általában öt kell egy üveghez, hogy deciosztásban rögtön elfogyjon. Később Jurijt látom majd azon a lépcsőn ülni, ami mellett elhaladok. Mit csinálsz, kérdezem, nem szól semmit. Aztán, hogy semmit, nem csinálók és nem is akarok csinálni semmit. Tele van jurijokkal a város: a nemszelekvő ember. Farmernadrágot adok el, elektromos gitárt veszek az árából, hazafelé megbánom az üzletet, piszok nehéz, nem olyan túlfinomított hangszer, mint a gibson vagy a fender, ez olyan, mintha a traktorgyár melléküzemében készült volna. A koleszban semmit nem lehet kint hagyni a fürdőben, mert azonnal ellopják. Az orosz lányok vadásznak a magyar lányok bugyijaira. A víz fertőzött, ha megiszod, fosol tőle, s ha részegen elfelejted, akkor úgy jársz, ahogyan az egyik részképzéses. Azt

mondja, kell, rohan az ajtó felé, és ott szarja össze magát ajtónyitás közben a szobában. Átázik a nadrágja a barna létől.

Füstölt hal, vodka, házi, valahonnan a nagyszülőktől, betoneros. Elhasznált kazettákról Viszockij énekel, nem értem a szövegét. Ők sem. Félreértik, ahogyan mindent félreértettünk akkor. A dalszövegek, a másfajta világokról szóló hírek, mind csak keretek voltak, amit mindenki a saját képzetével töltött meg. Viszockij élete is egy keret. Egy élettények (születés, halál, házasság, színház) keretei közé írt legenda. Mindenki keresi azokat az embereket, akik képesek ezzel a rendszerrel szemben is élni, s ha élni nem, akkor hősi halált halni. Ezek a legendák tartják az erőt bennük, hogy éljenek.

Ülök a vonaton, hálókocsi, kereket cserélnek, útlevél-ellenőrzés. Nyolcvannyolc van, gorbacsovi korszak, a birodalom elherdálásának és az alkoholtilalomnak a korszaka. Az átalakítás és a szabadság korszaka, amikor már nem járt feltétlenül börtön azért, ha nem léptél egyszerre. Este van, elindul a vonat. Lefekszünk, én fölül, alattam ukránok vagy lengyelek, vagy oroszok, négyen összegyűlnek, túlsúlyos férfiak, hatalmas köteg pénzeket szednek elő, suttogva beszélgetnek, azt hiszik, alszom. Nem merek megmozdulni, nehogy azt higgyék, mégsem. Pisilnem kell, ott gubbasztok a felső ágyon összeszorított combokkal, félek tőlük, ott gubbasztok, míg eljön a reggel.

Leningrád a végcél. Továbbképzés orosz tanároknak, a szomszédos fülkékben vidéki orosz tanárnők vannak. Rosszul tudnak oroszul, és alig vagy egyáltalán nem tudnak idegen környezetben tájékozódni. Tele vannak rettenettel, hiába olvassák az orosz betűket, hiába értik a szavak jelentését, nem tudják, hogyan működik ez az ő életterükhöz képest teljesen más világ. Ráadásul hosszas vita előzte meg ezt az utat, az otthonmaradt férfi meggyanúsította őket, hogy valami férfiügy van, vagy ha még nincs, lesz a dologban. Mi másról szólna már egy ilyen út. Traktorista a térszében. Lehet, hogy nincs diplomája, de nem hülye, azt azért senki ne nyomja le a torkán, hogy ez a nyelvtanulásról szól. Eddig is elég volt az a tudás, ami volt, minek bővíteni, **senkit nem érdekel az orosz,** senki nem akarja megtanulni, teljesen felesleges a tanárnak tudnia, pláne új módszerekkel előhozakodnia. Itt csak egy módszer tudna segíteni, ha valahogy a relativitás elméletét érvényesíteni lehetne az órákon, és tíz perc alatt eltelne negyvenöt. De végül, mikor az asszony beígérte, hogy hoz barkácsgépet, azt, amit a szovjet katonáktól is lehetett venni valamikor, na, akkor megennyhültek, nem azért, mert lesz ez a praktikus furnifarangni, gyalulni tudó gép, hanem mert arra gondoltak, olyan nővel senki nem mer kikezdeni, aki ilyen bazinához eszközt akar hazavinni a férjének. Ezek a nehezen elengedett nők tanácstalanul álldogáltak a peronon, aztán a leningrádi pályaudvaron, később a kolesz előtt, mint egy eltévedt törzs, aminek a képviselői most járnak először városban. Köztük szorongok én is egyedüli, nálunknál legalább tíz évvel fiatalabb férfiként. Legyőzöm, mondom magamnak, nem az időt, amit az útitársaim akartak legyőzni, valójában már az első napon arra az utolsóóra vártak, amikor felszuszakolják a vonatra a bórondókat meg a barkácsgépet. Nem, én a szorongásaimat akartam leküzdeni, **hogy belevethessem magam a nem hivatalos kulturális világ működésébe,** a titkos vagy félig titkos alternatív művészeti mozgásba. Volt egy ismerősöm, aki ott élt, s mondta, hogy tud egy csatornát.

Már az első nap nem a koleszban aludtam. Hatalmas 19. századi bérház, sok orosz egy óriási lakásban. Nem értem, miről beszélnek, talán a húsvétot ünnepeljük, nincs elég ital. Csak szállodákban lehetett venni, méregdrágán. Mesélték, hogy lehet főzni madzagból, meg ki lehet olvasztani valami alkoholt a gramofonlemezekből, s hogy a régen filléres vastag lemezek, amin mondjuk Saljapin énekel valami klasszikust, na, azok aranyáron kelnek el, és nem a Saljapin miatt, s pláne nem a klasszikus dallamok miatt. Megpróbáltam elképzelni a lemezleparlót, hogy egy üstbe tördeled bele a lemezeket, ott felolvasztod,

kacsaringós csöveken át megy a pára, s a túloldalon egy vékony csőrön át kicsöpög a tiszta szesz. Álmos vagy, kérdezi a házigazda. Ja, mondom, két napja úton vagyok. Mutatott egy ágyat. Többen elmennek, lefekszem. Még nem aludtam, hallottam, hogy a gáznál matat, kanálban forrósított fel valamit, aztán tűzbe tartotta a tüt, felszippantotta, és benyomta magának. Azt hiszem, gondoltam, ez tényleg az alternatív világ kapuja. Éjszaka, már megint ez a pisilés, persze, mert nincs fűtés és kurva hideg van. Felismerem magam körül Raszkolnyikov hónapos szobáját. Ki akarok menni, a végé a körfolyosó végén van, undorító, mint egy lezuillott vasútállomáson. Lopakodok kifelé. Az előszobában egy hatalmas kutya, akkor ugrik be, hogy tegnap is volt, és mondták, hogy szelíd, nem kell tőle félni, de én félttem tőle, s a kutya megérzi a félelmet. Morog és megremegteti a szájszéleit, elővillannak a fogak. Megpróbálok elcsúszni mellette. Nem engedi. Tovább morog, olyan halkán, hogy bennem félelmet keltsen, de ne ébressze fel a házigazdát. Visszahőkölök, befekszem újra az ágyba. Ez így fog menni, gondoltam, hogy nem tudok soha pisilni, s érzem, hogy a félelem miatt, s mert nem lehet elmenni, még jobban kell. Reggel nevettek rajtam, mikor mondtam, hogy a kutya miatt mi volt.

Hamarosan továbbmentem ezen a kapun, s belekeveredtem az akkor még egy közegbe járó alternatív művészek seregébe. Voltak mélyen hívők, akik a pravoszlávia otthonosságát hirdették, hogy amennyiben ezt elveszíti a világ, nem marad semmi, helyesebben bármi lehet, s a bármi nem más, mint a semmi, a mélységes üresség, az elértéktelenedett ember. Voltak hivatalosan nyilvántartott zsidók, akik szívük szerint már régen elhúztak volna innen, de az istennek sem sikerült útlevelet kapniuk. Kívülről-belülről ismerték az orosz irodalmat, s a világirodalmat is, különösen a németet. Tudod, mit jelent itt zsidónak lenni, kérdezték egyszer egy esti összejövetelen. Furcsa volt, csak zsidók voltak és én. Fiatal költők és műfordítók. Mit, kérdeztem, mert itt zsidó vagy nem zsidó valaki, azt gondoltam, egykutya. Elővette a személyi igazolványát, kinyitotta és elémdobta, láttam a neve alatt: jevrej. Zsidó. Megértettem. Ott voltak az avantgárdok, akik közül többen kerül-fordul kiutazhattak Nyugatra, az egyik épp előző nap jött meg, hosszú tömbökbe formázott szabadverseket írt, amelyekben általában nyelvfilozófiai problémákat vetett fel, minimum azt, hogy a nyelv kifejezheti-e azt, amiről írni akar, ha tényleg akarna valamiről írni, nem a nyelvről, ami amúgy sem tudja kifejezni azt, amiről írni akar, ha akarna valamiről írni. Nem véletlen, hisz az amerikai New Poetry School csapatához tartozik. Jóbarátja Laurie Anderson, mondta, s mikor hitelenkedtem, megmutatta a fotókat, ahol egy gardenpartyn ott vannak együtt

valahol Brooklynban. Tehetséges és tehetségtelen alkotók serege, egy-egy rock-zenész, aki kibukott a Zeneakadémiáról, s most fura artrock számokat ír. Semminek nincs értelme, magyarázza, a komolyzene a múlté, csak a gitárok csépelésének van értelme, meg mindenféle hordók és ládák ütlegelésének a színpadon. A Bibigun klubban ezek mind összegyűltek, s ha kellett, mindenféle eseményekre együtt mentek el. Megemlékeztek Gumiljov haláláról például, akit a vörösök lőttek le. Egy olyan költői irányzat alapítója volt (akmeizmus), ami a szimbolizmus érzelmi elragadtatottságával szemben a klasszikára, és váteszi költő-szerep helyett a költőre mint iparosra épített. De hiábavaló volt minden törekvés arányra, harmóniára és világos költői beszédre, az ifjú Gumiljov (öreg persze soha nem volt) mégis versei alapján beleszeretett egy Cherubina de Gabriak nevű bárónőbe. Az első blikkre is kitalált név nem volt neki gyanús, holott egy mozgáskorlátozott tanárnő írta a verseket. Éjszaka volt egy romos épületben, ahol valaha lakott Ahmatovával, a feleségével. Verseket szavaltak, ahogyan az oroszok szavalnak, hogy inkább éneklük a verssorokat, mit sem számít a tartalom, a dallam mindent felülír. Ezek a hivatalos művészeti te-repen nem, a titkosszolgálatnál viszont számontartott alkotók szegényes lakásokban laktak, rossz ételeket ettek, de egy pillanatig sem veszítették el a birodalmi öntudatukat. Hozzám képest ők valakik voltak, mert én a provinciáról jöttem, én egy vagyok azok közül a kislepek közül, amelyek körülveszik a birodalmat, fura nyelvet beszélek, amit alig valahányan, az én kultúráim nagyjai nincsenek benne a világkultúra tankönyveiben, s persze politikailag sem sokat számít a világban való jelenlétünk. Bemutatom, mondta az egyik fickó a másiknak, János Háy, magyar költő, jól ismeri az orosz irodalmat, különösen Mandelstamot. Ez volt az egyedüli értékmérő, hogy ismerem azt, amiben ők élnek.

A diktatúrák alternatív világáról úgy gondolkodunk, hogy az épp az ellentettje a diktatúra szerkezetének, holott nem. A nemhivatalos kultúra épp úgy legyártja a maga pápáit, végrehajtólegényeit, hercegeit és grófjait, ajtónállóit és ítélőszékeit. Én kívülálló voltam, a rendtartás könnyen átlátható volt. Arra gondoltam, épp ez van otthon is, csak ahhoz túl közel vagyok, épp ez a hatalmi építmény, s hogy nincs olyan, hogy szabad művészet. Aki szabad, az kívül van ezen a társadalmon, s a kirekesztettség szorongatja. S hogy aki kintreked, az vajon azért reked kint, mert nem akar belépni, félti a művészi integritását, vagy alkatilag képtelen, hogy az autentikus alkotókat tulajdonképpen az anti-szociális alkatuk menti meg a korrupciótól.

Megyek haza, este van, a Néva felől jövők a Nyevszkijen, irodalmi séta, gondolhatná a gyanútlan idegen, ha nem volna kosz és bűz és omladozó

„A nyaralás fogságában”
Magyar Lettre
Internationale, 88

„A szabadság teste.
(Lengyelországról)”
Magyar Lettre
Internationale, 91

„A múlt olyan, hogy
nem lehet köpni rá”
„Nehéz nélküle(m)
elképzelni a világot
(Petri Györgyről)”
Magyar Lettre
Internationale, 92

„Orosz tél, magyar
nyár, prágai tavasz”
Magyar Lettre
Internationale, 94

házak. Tömeg hömpölyög, jobbról, nem, jobbra a Kazanszkij szobor van, az említett időben épp az ateizmus múzeuma, itt őrzik az egyház gaztetteinek dokumentumait, valamint az összes bizonyítékot arra, hogy miért nem létezik isten. Nem, balról tűnik fel a tömeg, a Krisztus vére templomból (Hram Szpasa na Krovi) jönnek, ömlenek végláthatatlan sorokban. Krisztus feltámadt, mondják nekem is sokan, a szemük, azok a sötétben is kéken világító szemek átszellemülten csillognak. A keresztény vallások közül nekem az ortodox áll a legközelebb istenhez, ott a legmakulátlanabb a spiritualitás jelenléte. Mindig is lenyűgözött ez a mély és egyértelmű hit, a pravoszláv liturgia, a liturgikus énekek, az ikonok. Krisztus feltámadt, jönnek egyre többen, mind mákonyos tekintettel, bárgyú mosollyal az arcukon, én meg zsugorodok össze, valami mély félelem ránt össze, legszívesebben varázsköpenyt vennék és eltűnnék erről a helyszínről. A szemek villognak körülöttem. Idegen vagyok.

Az ember akkortájt úgy élt, hogy örült, ha egyszer életében eljutott valahová, ha Firenze, akkor minden útbaozó középkori várost átpásztázott alaposan, mert legalább egy oltárkép volt ott, amiért érdemes megállni, ha Firenze, akkor naponta akár három múzeum is. Mindent felszedni, rakározni, hogy majd otthon, amikor épp hervadozni kezdünk az impulzushiánytól, a szürke semmilyenségtől, akkor majd előkapunk egy emlékképet, s rögvést felvidulunk. Olyanok voltunk, mint a tevék, azt hittük, hatalmas sivatagon kell átcipelni magunkat és a terheinket, s ha nincs megfelelő mennyiségű emlékmennyel feltöltve a púpunk, valahol a kietlenség közepén összezsugorunk. Senki sem mert volna úgy tenni, hogy na, ebben a híres városban, mondjuk Párizsban, azt a híres múzeumot, mondjuk a Louvre-t nem nézem meg, vagy a British Museumot, Londonban, kit érdekel a Rosetti-kő vagy a Parthenón frízei. Majd legközelebb. De senki nem hitt abban, hogy lesz legközelebb. És néha mégiscsak lett. Egy év sem telt el, egy delegáció tagjaként érkeztem vissza a Birodalomba. Fiatal írók küldöttsége, gyelegácija. Négyen voltunk, egy nő és egy besúgó, ez valami kor-norma volt. Először ültem repülőn. Előtte éjszaka nem tudtam aludni, hánytam a repülőtéren. Amikor a gép felrántotta testét a kifutóról, remegett mindenem, de fent olyan volt, mintha egy nekünk teremtett járaton siklanánk, alattunk a felhőréteg, olyan vonzó puha paplan, hogy el sem lehet hinni, hogy képes lenne egy repülő átesni rajta. Biztos, ha gond van, arra ráhuppan, gondoltam, és ott rúgódik, amíg meg nem szerelik, vagy meg nem jön a mentőcsapat. Biznisz klásson volt helyünk, az még az az időszak volt, amikor egy író azon a szinten volt kezelve, mint egy bankár, némelykor még fölötté is. Ezt ma már elképzelni sem lehet, manapság egy író örül, ha economy classon helyet kap egy fapados járaton. Bár akkor még a szerényebb jegyért is fenséges lakoma járt cserébe. Dözsölni a föld felett pár ezer méterre, ez, mondhatnám, felemelő. Viszki? Da. Vodka? Da. Bjeloje vino, csornoje? Béloje pazsálujszta. Így értünk az orosz fővárosba, kicsit szédelegve az alkoholtól és a magasságtól. A Seremetyevón, sárga palástba burkolózott krisnások, táncoltak, áldották Krisna herceget, csilingeltek a kis hangszereikkel. Háre Krisna. Ez már az olvadás időszaka, már ezeken a ruhákon is látszott, hogy **megrepedt Oroszország szürke betonköpönye, s a repedéseken beszöktek a színek.** Ám ahogy kiléptünk, rögvést láttuk, még elég kicsik azok a rések, az autópark, akár sok éve, egy Volga várt ránk, Írószövetségi autó, bemegyünk oda, amit mindenki ismer a Mester és Margaritából, Tömégír. Fogadnak a hivatalos vezetők, nagyon orosznak kinéző írók. A nagyon orosznak kinéző írók inkább hasonlítotak egy szakszervezeti bizalmihoz, mint egy nyugati íróhoz. Rosszul szabott öltönyben voltak, és volt valami kitűzőjük, talán, hogy kiváló irodalmi dolgozók. A Rosszijában szállásolnak el. Úgy élünk, mint Miszter Blejk, az angol turista egy ismert orosz nyelvkönyvben. A folyosón gyezsurnaja, elvileg, hogy segítsen, ha gondunk van, persze mindenki tudta, ezek afféle börtönőrök, akik megfigyelnek mindent, és jelentéseket küldenek, morózusak és rosszindulatúak. A szocializmus sajátossága volt, hogy a legkisebb hatalommal rendelkező embernek is ki volt szolgáltatva a lakosság. Mintha az állami szintű hatalomgyakorlás módszerei visszatükrözödtek volna ezekben a gyezsurnajákban és portásokban és egyszerű utcai rendőrökben. Másnap találkozó a nagy honvédő háború hőseivel. Hat öreg orosz férfi, tele az egyenruhájuk kitűtetéssel. Mindannyian a Szovjetunió hősei. Ők azok, akik megúszták, akik túlélték Berlin ostromát, akiket a háború utáni megtorlások során sem végeztek ki. Beszélnek valamiről, nem értjük, a tatár költő, aki a kísérlőnk volt, fordít. Nincs értelme hallgatni őket. Visszaszállunk a hivatali Volgába. A sofőr ráhajt a széles sugárútra, nincsenek sokan, egy másik Volga élénk akar vágni. A sofőr arca megfeszül, melléhajt és ahogyan az amerikai filmekben, oldalról nekimegy az autónak,

épp ott koccan a kocsi, ahol ülök, a betolakodó átcúszik a másik sávba, de az úttesten marad. Úgy csinállok, mintha nem szarnám össze magam, főleg attól félttem, hogy a másik visszajön és lesodor bosszúból, de azt hiszem speciális rendszámunk van, nem mer harcba szállni. Nem akartam szó nélkül hagyni. Kemény anyagból készült, mondom, mármint az autó. A sofőr hallgat, aztán azt mondja, da. Mondjuk, gondoltam magamban, mikor már biztos volt, hogy ennél több mondanivalót nem oszt meg velünk, nem taglalja, hogy ez még az az évjárat, amikor harcokosiacélból készült a karosszéria, nem, most már biztos, marad ez a da, végülis ez a lényeg. Végülis ez is egy dialógus, egy Tarkovszkij-filmben ez tíz percet biztos lefed, de a Tarkovszkij-filmben mégsem mi vagyunk a szereplők. Az Inosztrannaja Lityeratura szerkesztősége volt a következő állomás. Nem szerkesztő kinézetű emberek fogadnak, hasonlóak az írószövetség vezetőihez. Ezt végig kell csinálnunk, mert delegáció vagyunk, ez az első osztályú jegyünk ára. Másnap Kazany, vezetőnk szülővárosa, Tatárország fővárosa. Tatárország? Kicsit úgy érzem magam, mintha a János vitéz egyik jelenetében csúsztam volna bele. Helyi repülőjáraton megyünk. Aki nem utazott még olyanon, nem hiszi el, hogy ilyen gépek még léteznek, s ha léteznek, fel tudnak szállni, s ha fel tudnak szállni, többnyire fent is tudnak maradni, mintha a közlekedési múzeumból lopták volna ki. Minden lemez remegett rajta, az utastérben olyan huzat volt, hogy sajgó dobhártyával érkezünk a tatár fővárosba, ami világszerte arról híres, hogy ott járt egyetemre Lenin.

Lenin olyan a szovjet embereknek, mint a magyaroknak Petőfi. Mindenütt járt, és ha összeadjuk az itt és ott eltöltött időt, biztosan legalább két emberöltő jön ki. Ahol meg nem járt ez a nagy hős, ott minimum egy szobor hirdeti a virtuális jelenlétét. Oroszországi útjaim során megtapasztaltam Lenin színváltozását. Ahogy egyre keletebbre mentünk, az amúgy is ferde vágású szemek egyre ferdébbek lettek. Amikor Grúziában láttam, az orra nagyobb volt. Ezeket a multinacionális hősokeket minden nép megpróbálja domesztikálni, otthonossá, magához hasonlatossá alakítani. Itt vágott szemű Leninek voltak. Megnézzük a várost, bemegyünk a helyi Kremlbe, vezetőnk elmeséli, hányszor és hány ezer helyi lakost mészároltak le a cári invázió során az oroszok. Retteggett Iván például kardélre hánytva szinte a teljes kazanyi polgárságot, mikor meghódította a területet, állítólag a gyönyörű tatár hercegnő, Szüjumbike miatt, aki ahelyett, hogy odaadta volna a szüzességét a cárnak, levetette magát a cár által épített toronyból. Milyen lehet, fut át rajtam a gondolat, a honfitársaim gyilkosainak fennhatósága alatt élni, s hogy hány ilyen nép van ebben a gigantikus országban. Aztán eszembe jutott a ki-egyezés, hogy Haynau rémuralma után mégiscsak utat talált a nemzet, hogy kibéküljön a forradalma vérbe fojtóival, s végül jószágos atyaként tisztelje Ferenc Józsefet, ezt az unalmas, szellemtelen frátert, vagy Kádárt, alig néhány évvel a vérengzések után mindenki jót akaró vezetőnek fogadta el, **megbocsátottak neki, mert élni kellett,** s ennek ez a megbocsátás volt az ára.

Este vendéglátónk szüleinél vacsora. Fenséges ételek, elképzelni nem lehetett, honnét szereztek be és vodka. Még mindig alkoholizmus volt, a vodka nagy kincsnek számított. Egyetemi tanárok, rendes emberek. Szűkösen élnek, az átlag magyarokhoz képest is szegények. Egy üveges szekrény van az étkezőasztal mögött. A fiuk verseskötetei, fontosabb publikációi, néhány fontos kép, amikor ez a fiú híres művészekkel van lefényképezve, fényképes interjú egy napilapból, idegen nyelvű megjelenések. Íme, az én fiam, gondoltam. Ritkán látják, évente, néha évente sem.

A szálloda a hatvanas évek félreértelmezett modernjében épült vasbetonkocka. Bemegyek a szobába, ahogy felkapcsolom a villanyt, bogarak hemzsegnek a linóleumon, aztán a fény elöl iszkolnak a résekbe, az ágyon nem találok, nem merem lekapcsolni a villanyt, félek, ébren vagyok, arra gondolok, lehet, hogy patkány is van, a patkányoktól irtózom, attól félek, elalszom és elkezdik rágni a lábamat, olvastam gyerekkoromban egy ilyen könyvet. Másnap újra a városba. Muzulmánok laknak itt, persze a szocializmus által megtépázott közösség. A kommunizmus eszméje harcban állt a próféta üzenetével. A próféta a múlt szava, Lenin szava a jelené és a jövőé. A világon minden muzulmán városban van valami hasonló, minden sarkon, minden kávézó mellett kisebb nagyobb csoportokban férfiak lógnak. Állnak, vagy ide-oda lötyögnek. Nem látszik rajtuk, hogy bármit is akarnának csinálni. A legszebb mecsetekbe megyünk be, mezitláb vastag keleti szőnyegekben, megengedik, az egyik imán beszél is nekünk, mesél a szőnyegek származásáról, az épületről, a színekről, s néhány szimbolikus dísrről. A koszból, mocsokból, amit egy vidéki szocialista város produkálni tudott, onnét belépni ide, tényleg olyan

volt, mintha máris a mennyországba értünk volna, hogy ott ez a gondosan felöltözött imám, maga Mohamed, s ha kicsit előrébb megyünk, talán még Allah is odalép hozzánk.

Délután vissza a repülőtérre. A beszállás nem úgy van, mint a Ferihegyen. A repülőnk nem akkor indul, amikor írva volt, a helyek száma a töredéke annak, ahányan jegyet váltottak. Amikor hirtelen megszólal a hangosbemondó, hogy itt a gép, a vezetőnk ránk kiált: fussunk, és futottunk ki egy üvegajtón vagy száz más utassal, akik állatokat és terményeket cipeltek, de még így is fürgébbek voltak nálunk. Mi nem férünk fel, ez egyértelműen látszott, túl sokan előztek meg, mikor a vezetőnk felkiáltott: Gyelegácia. Az orosz világban voltak ilyen varázsszavak, ez olyasmi, mint a mesében a szezám, szezám tárulj, mert láss csodát: az állatokat és terményeket cipelő helyi lakosság utat engedett nekünk, s mi az ő sorfaluk között egy vékony sávon, akárha vörös szőnyegen mennénk, felszálltunk a repülőgépre.

Az orosz helyi járat után a Malév gépe olyan volt, mint valami futurisztikus luxusjármű. Ha a csapkodószárnyas Moszkva - Kazányi járat nem esett le, ez ha akarna sem tudna leesni, gondoltam, mikor repültünk hazafelé, s bár nem vált veszélytelenebbé a légi közlekedés, mint indulásomkor volt, de én többet mégsem féltem a repüléstől.

Egy röpké úttól eltekintve, **amikor megismerhettem a szétdúlt birodalom működését, a seftelő azeri és csecsen maffiózókat**, a rubel teljes szétzúllását, amikor egy dollárért végigmutatta egy egyetemista a Kreml templomait, amikor néhány dollárért egy klasszikus lemezkollekciót lehetett vásárolni, amikor megjelentek a lerobbant zsigulik és moszkvicsok között a nyugati csodaautók, s az Arbaton kis százalékból trendi ruhába öltözött, amerikai cigarettát szívó korszerű alakok kezdtek el grasszálni, ettől a kilencvenes évtől eltekintve évtizedekig nem jártam Oroszországban. Abban az országban, ahol megtanultam, milyen érzés egy nagy nemzet állampolgárának lenni, hogy ott a legnyomorultabb alakokban is **mélyen gyökerezik a birodalmi öntudat**, ahol engem soha nem tekintettek másnak, csak egy provinciáról idevetődött barbárnak. Itt tanultam meg reálsan látni a saját hazámat, hogy mennyit jelent magyarnak lenni. A lázálmodtól, hogy a mi kultúránknál magasabb kultúra „nem létezik, hogy nálunk egy főre két zseni jut, hogy mi vagyunk és voltunk Európa védőbástyája, ezektől a gyerekkorban lenyűgöző meséktől végleg eltávolodtam, s olyannak láttam a hazámat, amilyen. Kicsinek, amit nem kell szégyellni. Azt hiszem, az életkudarok java visszavezethető a rossz szemléleti pozícióhoz, amikor az ember hamistudattal

hamisképzeteket vél magáról, s mindemiat illúziók karmai között vergődik, s képtelen azt elérni, amire a saját képességei alkalmassá tennék. A magyar gondolkodásban mélyen gyökeret vert, a majd egyszer valami csoda történik velünk, s mint a szegényember harmadik fia, végre elnyerjük jutalmunkat. Holott csak azt tudhatjuk elnyerni, amit a képességeink s a munkánk lehetővé tesznek. Az illúziók hajhászása lehetetlenné teszi a lehetséges cselekedetet. Ha mákonyos tekintettel a Csomolungmáról vizionálunk, hogyan is lenne érdemes megmászni a Kékest. Holott a Kékes megmászása közelebb visz a Csomolungmához. Örültem, hogy a rossz magyar jegyeim és a jó oroszjegyeim miatt végül is lehetőségem nyílt otthonossá lenni egy másik kultúrában. Ha egyszer odatévedünk, amibe nem születünk bele, hanem mi vándoroltunk oda, mindent másképp látunk majd. Másképp nézünk a saját értékeinkre, s másként viszonyulunk más kultúrák értékeihez, s mindez lehetővé teszi, hogy megőrizzük a világra való érzékenységünket, azt a nyitottságot, amivel egyedül érdemes, amivel egyedül lehetséges igazi élményekhez jutni, aminek révén nagyobb esélyünk van, hogy közelebb kerüljünk legmélyebb valónkhöz.

Évtizedek teltek el, s ez a kulturális otthonosság lassan emlékké lett. Megkopott bennem a nyelv, elkorhadtak a régi kapcsolatok. Változott a világ. Egy másik nyelv vált közvetítőnyelvvé, abba feccöltem, mint oly sokan, energiát. Végül, mint a felesége és a szeretője között dönteni nem tudó férfi, két nyelv közé hulltam a pad alá. Az újat nem sikerült jól elsajátítanom, a régit elfeledtem. Holott bármerre mentem a világban, az orosz nyelv foszlányai ütötték meg a fületem. Mintha az oroszok titkon immáron nem csak Közép-Európát, de az egész világot elfoglalták volna. Annyian vannak, hogy jut belőlük mindenhol, tényleg annyian, mint az oroszok. Az indiai egyetemen, a New York-i taxiban, egy lengyel színházban, Prágában úton útfélen, múzeumokban, tengerparton és házibulikon. Ahogyan a nagyapa mesélte, a háborúban, vodkától elbutultan rohamoztak, s ha elbukott az első sor, rögvést ott volt a második, a harmadik, a tömeg volt az erejük.

Milyen kár volt ezt a húsz évet kihagyni. Milyen rossz elveszíteni olyasmit, ami egyszer már a fejünkben volt. Hány tudás morzsolódik szét az emberben az évek során, mert nincs ideje elevenen tartani, mert teljesen mással kell foglalkoznia. Mit jelent a tudások életben tartása, gondolkodtam egyszer. A feladatok azt hozzák, hogy új tudásokhoz és jártasságokhoz kell jutni. Ezt senki nem kerülheti el, s az aktív befogadás önkéntelenül passzíválja a szükségtelet. Hiba és tényleg sajnáltnivaló, ha valami elveszett? Ez tulajdonképpen az

új és a régi küzdelme. S mit jelent, ha a régi gyúri maga alá az újat? Ha a műemlékeket őrizzük teljes erőből, minden pénzünket ráfordítva, akkor hogyan maradna idő arra, hogy a saját környezetünket megépítsük, ha örökösen a kultúra archiválásával törődünk, kényszerűen elhanyagoljuk a ma kultúráját. Arány, gondoltam, arány, de valójában preferencia is. Nem hanyagolhatom el a gyerekeimet a szüleim miatt, meg majd megkérdezem a szüleimet arról, ami tudni akarok, később, ha majd ráérek, még lesz idő elmondaniuk. Aztán végül odajutunk, hogy nem. Ez a szülő meghal, mielőtt azt a néhány fontos mondatot elmondta volna. Egy kulturális hagyaték, amit állag szinten sem óvtunk, az idő martaléka lesz, amit már újraépíteni nem lehet, s a tudás, amiről azt gondoltuk, ha lenne pár hónap, fel tudnám eleveníteni, szertefoszlik, mert a pár hónapból először fél év, aztán egy év, majd már olyan hosszú idő lesz, ahonnan erre a tudásra rálátásunk már nem vagy alig lesz.

Így készültem huszonevvel később egy moszkvai útra, tudás- és otthonosságvesztesként. Utolsó pillanatban egy középhasaladó tankönyvből megpróbáltam előcsiholni a valahai nyelvismeretet. Könyvfesztivál, a Gyerek oroszul. Páreny. Megérkezem, mások már korábban kint voltak, éjszaka van, a reptérről bevezető úton még mindig hömpölyög a tömeg. Moszkva nem hal ki éjjel. Valakik mindig mennek benne valahová. Nem kell félni, mondta a sofőr, félig magyar, félig orosz, de már itt él jó ideje, neki húsz év Magyarország után ez lett az otthonosság. Itt mindig van kihez fordulni, magyarázza, ha veszélybe kerül. Másnap egy ismerős fickóval futok össze, ő is tagja az ideutaztatott magyarok csapatának. Kialvatlan. Mi történt, kérdelem. Hosszú volt az éjszaka, mondja, hogy van egy Igor nevű fickó, na, vele mentek el egy helyre, aztán az felhívta Oleget, aki jött fekete autókkal, kettővel, és akkor egy csapat element, azt már nem tudja, hol volt, valami menő helyre, kurva sokan voltak, mindenki be volt löve, elektronikus zene üvöltött, verte mindenkibe bele a ritmust, mint bárhol a világon, de valahogy az itteni ritmusnak van egy sajátos keménysége, tényleg nem térhetsz ki előle, ha kitérsz, akkor egy kurva erő, dob vagy basszus visszaránt. Nem szabadulhatsz. Olegnek nagyon sok pénze lehet, vagy épp akkor kapott, nem tudja, de ő fizetett mindent. Voltak félmegtelen táncosok, egy galériaszzerű üveg-talpazaton táncoltak, az emberek fölött, meg ráhasaltak a fejed fölött az üvegre mellet. Aztán persze, hogy menni kell, mert **valami csecsenek kérdeztek Igortól valamit, az meg feltehetőleg rosszul válaszolt**, szóval épp nem azt, amit kellett volna. Persze ez nem olyan, mint egy kvíz-műsor, senki nem tudja, hogy van-e ilyenkor jó válasz. Kirohantak, a csecsenek utánuk. Elkapták Igort és elkezdték ütni-verní, mondta, s akkor ő is beszállt meg Oleg is, verekedtek úgy negyven perccel, aztán valami rendőrszírénahang, és akkor minden megváltozott. Beültek a fekete kocsikba és így került haza. Ja, ez nem nagy szám, tulajdonképpen, ha most visszagondol, bár a pia miatt homályosak az emlékei, egy hete van itt, s minden este ez van.

A város nyugodt, senki nem gondol arra, hogy éjszaka bűnözők lepik el a bárókat és szórakozóhelyeket, s ha kell, ütök-verik egymást. Hogy mindaz, **amiről Pelevin vagy Szorokin ír, nem a fantázia szüleménye**, hanem szintiszta realitás. Persze, ki a bűnöző? Egy olyan országról van szó, ahol ezt senki nem tudja eldönteni, hisz **magában az államapparátusban is gyanús múltú, s pláne gyanús jelenű fickók ülnek**, olyan mérvű a korrupció, a hatalommal való visszaélés, hogy valójában nincsenek nem sáros emberek. Ki találna itt egy igaz embert? Talán Putyin nem bunyózik az éjszakai bárók előtt, de ki merné érte tűzbe tenni a kezét? Senki, legfeljebb az, akinek kötelező.

Kik lehetnek, gondolom, amikor a Novij Arbaton araszoló kocsisort nézem, akik ezekben a lesötétített autókban ülnek? A legtöbbet nem a tulajdonos vezet, annyi látszik, hogy elől sofőr és hátul az utasok. Elmegyek egy parkoló mellett, ott még fekete autók mellett várakoznak a sofőrök. Mit csinálhatnak az utasok késő éjjel? Hol vannak, mivel töltik az időt? Nem tudtam, de az **biztos, hogy nem a Hattyúk tavát nézik az operában**. Egész este és éjjel hömpölyögnek a lesötétített, láthatóan méregdrága autók, többnyire óriásiak. Számolom, hányadikról gondolhatom azt, hogy ez egy egyszerű moszkvai lakos kocsija, Minden tizedik, huszadik. De ki állíthatja, hogy azért, mert neki egyszerűbb kocsija van, egyszerű moszkvai polgár. Dollármilliók csúsznak el mellettem. Ijesztő ez a másik világ, ijesztő, mert nem tudok róluk semmit, titkos része a társadalomnak. Nem besúgók és titkosszolgálati emberek, akiket a diktatúra évei alatt kiismerhettem, hanem olyanok, akik kialakítottak egy teljes másik világot, sajátos törvényekkel, és elfoglaltságokkal, **körbepártásva rubelmilliárdokkal**, s a bástya mögötti életbe nem engednek belátást. Viszont nem lőnek az utcán, gondoltam, ez is eredmény, egy régi barátom azzal riogatott, hogy puskavégre kapják az embereket, hát nem. És nem a világ legdrágább városa. Igaz, egy magyar számára ma már minden külföldi város méregdrága, de nem Moszkva a legdrágább. Moszkva egy a drágák közül, s mert valaha olcsó volt, a drágasága most drágábbnak látszik a valódinál.

Nézem a járókelőket az Arbaton. Ezek már nem olyanok, mint a régi moszkvaiak, ezek már nem olyanok, mint az oroszok. Az utcán nem kell tüsszögni a krasznaja moszkva szagától, finom parfümök párállnak. A ruházat, ahogyan Párizs legelegánsabb kerületeiben. Mintha a legfrissebb divatlapokból keveredtek volna egyenesen az orosz utcára. A beszerzéshez nem kell messzire menni. A hajdan elszovjetesedett GUM most a legpazarabb pom-pában tündököl, a régi igénytelen boltok és árukinálat helyett a legdivatosabb márkák boltjai, akárha New Yorkban a SoHo-ban járnánk. Fény és szemfényvesztés mindenütt. A plakátokon nem Viszockijt vagy Okudzsavát hirdetik, hanem egy a nyomdokaikba lépő (legalábbis ő azt állítja magáról, hogy a nyomdokaikba ő lépett), Alexander Rosenbaum nevű érzélgős gitáros énekest, aki olyan dallamokat csíhol, amelyektől ez a mai eltaknyosodott orosz szív meg tud szakadni. A Kreml felől jövök, kanyarodok ki a Vörös térről, a kivezető út mellett Sztálin-, Lenin- és Putyin-hasonmásokkal fényképezkedhetnek a diktatúrát viccesnek tartó nyugati turisták. Arrébb orosz népi mintás toy-toyok és kiabáló turistavadászok. Városnéző buszok várják a tömegeket, persze nem olcsón, az egydolláros városnézés már a múlté.

Másnap megérkezik Jurij, egy régi haver abból az időből, mikor Leningrád mélyvilágával ismerkedtem. Elköltözött Voronyezsbe. Vasöntőben dolgozott, aztán megsérült és áttették az adminisztrációhoz. Kudarcos költő, de nem kellemetlen ember. Azzal szórakozik, hogy könyvfesztiválokra odaugrik egy-egy híres íróhoz és lefényképeztetni vele magát. Verseket ír, folyamatosan beszél, ha kifáradok az oroszban, átvált angolra. Azt mondja, ott, ahol lakik, mindenki kommunista, csak ő meg pár barátja nem, s hogy vannak ilyen orosz városok, ráadásul, bújtatott kommunisták, már nem látszik rajtuk, **de ugyanaz a rendszer működik, mint harminc éve**. Áldozatnak tekinti magát. Azért nem járhatott egyetemre, mert miattuk, s most is rászáltak. Nem annyira nyírják, mint Jeszenyint, akiről mindenki tudja, hogy nem öngyilkos lett, hanem a Cseka legényei kivégezték, mert ki lőné épp előlről homlokra magát. Mondom neki, hogy tudod mi volt Majakovszkij utolsó mondata az öngyilkossága előtt, jutott eszembe a régi vicc. Na, mi,

kérdezte, mondom, hogy Elvtársak ne lőjete. Nem nevetett, nem tartotta viccesnek, mert azt gondolta, az avantgárd nagymestere, aki a rossz nyelvek szerint a verset sorra fizetnek elve miatt alakította ki a sajátos tördelt versformát, hogy ez a legendás fickó, tényleg pont ezt mondta a rátörő belügyes pribékeknek, hogy elvtársak ne lőjete, s még talán a vörös útlevelét is meglengette. A Patriarsije prudi mellett vagyunk, elmentem oda, kíváncsi voltam erre a Bulgakov-emlékhelyre, aztán a lakását is megnéztük, s ő közben **beszél, a birodalom széteséséről, a moszkvai gazdagságról, s arról a kegyetlen szegénységről, ahogyan a vidéki oroszok élnek**, például ő is, holott ő egyedül él, nem kell gondoskodnia senkiről, nem iszik. Nem rossz egy egész életen át egyedül, kérdeztem, mire ő először mondott valamit őszintén. De, kurva szar, de senki nem akar egy vasgyári alkalmazottal összeköltözni. Legalábbis abban a városban. Ráadásul, mindenki tudja, hogy költő, és a nem híres költő rosszabb, mintha nem lenne valaki egyáltalán költő. Éjjel visszautazik, nincs pénze szállodára, meg másnap dolgozik.

A városban úgy keverednek a szocializmus és a cári világ maradványai, mintha különböző kártyapaklikat pörgettek volna egybe. A sztálinbarokk házak ma már műemléknek látszanak. Tele szocreál műalkotással, szobrokkal, plasztikákkal, reliefekkel, domborművekkel, nem is lehet tudni, mikor feccölt az állam ilyen sokat a művészetbe. Talán soha. **A Kreml egyik tornyán a régi orosz címer, a másikon a vörös csillag**. Ennek kettősségnek és a mérhetetlen gazdagságnak a fúziója ez a birodalmi főváros. A szocreál építészeti realitás az utcákon. A gigantikus sugárutak, amelyek létrejöttét az általános iskolai oroszkönyvekből mindenki ismeri, hogy arrébb tolták a házso-rokat, ráadásul éjszaka, úgyhogy a szovjet ember, helyesebben szovjet ember-típus egyszer csak arra ébredt, hogy a sikátorok helyett, amikor belátott Ivan Ivanovics és Szergej Szergejevics lakásába, szóval ehelyett reggel, mikor félálmosan kikukkantott az ablakon, tengernyi flaszter tárult a szeme elé, sokszávos utak. Tulajdonképpen **a világ elnépmesésítése, a munkával létrehozható csodák világa volt a valahai Szovjetország**. Az öreg néniknek segítő Timurok, a tört sín mellett nyakkendőjükkel vonatot megállító pionyér Avroszimovok, a férfiak helyett rendet vágó, traktort vezető szovjet asszonyok, s persze a frontokon hősiiesen harcoló férfiak világa. Minden csodával volt határos, és minden persze ehhez mérten tényleg gigantikus volt. Gigantikus erőművek, gigantikus gyárak, gigantikus utcák, gigantikus lakótelepek. Mintha a rendszer létrehozói körülnéztek volna a világmindenségben, s kiadták volna ukázba: a legnagyobb nál is nagyobb akarunk. Most ez vesz körül bennünket.

Tüntetés készül, mindenféle rendőrautók és rendőrök. Soha nem láttam ennyi rendőrautót egyszerre. Olyan szintű a készültség, hogy egy hadsereg sem tudna bármit is tenni a fennálló rendszer ellen. Átlag moszkvai civilek számára, akik nem akarják elfogadni, hogy újra megválasztották a régi polgármestert, az ő számukra a rendbontás teljességgel lehetetlen. Mi a baj a régi új polgármesterrel, kérdelem Jurijt, a fordítót. Vendégségben vagyok náluk, vodkát iszunk. Azt mondja, Kárpátjárja helyezték ki a hatvanas években tanítani, senki nem tudott oroszul, ezért tanult meg magyarul. Utalt egy lányra, aki akkor még fiatal volt. Mi a baj vele? Azt mondja, végül is semmi. **Ja, persze korrupció. De ki nem korrupció?** Aki nem az, az most szeretne épp azzá válni. Vagy beilleszkedsz és integrálsz az egymásnak fizetők rendszerébe, vagy véged van, s a vég, félreértés ne essék, bárkit elérhet, bárkit megtalálhatnak holtan egy utcáson, s bárki találhatja magát börtönben, ehhez nem kell törvényeket és alkotmányt módosítani.

Kérdezem a rendőrt, hogy milyennek látja a helyzetet, lesz-e csetepaté. Elneveti magát, hogy nem, itt legfeljebb a rendőrség tudhatna olyat csinálni, de ők nem fognak. Kedves velem, mindent elmagyaráz, nem kell tőle félnem. Valaha olyan volt a birodalom, hogy mindenki egyenruhában járt, az utcát az egyenruhák jelenléte határozta meg. Már nem. Az oroszok is civilek lettek, s akin meg rajtamaradt az egyenruha, az már nem olyan, akitől félni kell. Megyek tovább, visszajövök, mondom neki, este. Nem érdemes, mondja, de ahogy gondolja. Nem volt érdemes, de ezt akkor még nem tudtam. Múzeumba mentem, hogy lássam, miféle kincseket halmozott fel ez az ország. Előttem a Puskin nemzetközi anyaga, először a régiek. Hát, az mégiscsak furcsa, hogy itt van például a Laokoón csoport, az most hogy van, meg a tövis-húzó, meg a Gall harcos és sorolhatnám a kedvenc görög-római szobrokat, s aztán egy egész teremnyi Michelangelo. Mi történik itt, töröm a fejem, majd a feliratokból kiderül: itt jószérével semmi sem eredeti. Amíg az amerikaiak bármit megvásárolnak, amire szükségük van, az oroszok bármit lemásolnak. Ők előbb másoltak, mint a kínaiak, igaz, a kínaiak nagyobb hatásokkal.

Másolatok, ha nem tudom, hogy másolatok, akkor ezek a szobrok szépek? Csak az eredeti lehet szép, vagy épp olyan az is, amit mikromili pontossággal lemásoltak? A világ az eredetiség megszállottja, ugyanakkor egyre inkább másolatok veszik körül. Másolat a firenzei Dávid, a római Marcus Aurelius, másolat másolat hátán. Mi teszi műalkotássá a műalkotást? Erre az alapkérdésre sem tudom a választ, ugyanakkor elkedvetlenedek, mikor a feliratban azt látom, ez is replika és az is. Milyen kár, pedig, ha nem az lenne, tényleg tetszene. Pierre Székelytől kérdeztem, hogy szerinte a másolat ér-e annyit, mint az eredeti, mármint esztétikai szempontból. Kapásból rávágta, hogy miért ne. Egyáltalán nem látszik a különbség. Az eredetiség megszállottja vagyok, hisz oly kevés, ami originális, de ami originális és valaki lemásolja, az miért ne hordozná magában az eredetiség erejét? Fontos az eredeti kéz érintése? Nem tudom, megyek tovább. A büfében megállok, egy német akar valamit angolul kérni. A kiszolgáló úgy tesz, mintha nem venné észre. Nem tud angolul. **Moszkva nem tud angolul**. Gyümölcslevet akar vízzel. Mondom a nőnek Szok sz vodoj. A nő dühösen odateszi a férfi elé, szok i voda, mondja, hogy egy kicsit neki is igaza legyen. Egy asztalhoz ülünk. Azt hiszi, orosz vagyok. Jó, mondjuk, egy szót se tud, vele nem nehéz elhitetni. Kiderül, hogy katolikus pap és gyakran jár Moszkvába, a barátaihoz. Kis katolikus sejt a nagy pravoszláv tengerben, kérdelem. Nem, mondja, az ő barátai török katolikusok. Török katolikusok, kérdezek vissza, az meg milyen, fából vaskarika. Címet váltunk, mint annyiszor, annyi emberrel, majd pár nap múlva elvesztjük, s legfeljebb annyi marad, hogy volt ott egy katolikus pap valami német városból.

Megyek kifelé a másolatok házából, tovább a vegyes stílusú város utcáin. Novij Tretyjakov, igen egy undorító szocialista irodaház, amibe beletették a forradalomtól napjainkig a hivatalos és nemhivatalos művészet produktumait. Valaki mondta, hogy fantasztikus, mármint látni, hogy melyik szintéren mi zajlott. A húszas években ez még nem vált ketté. A húszas évek még hozzák az avantgárd gáttalan kreativitását. Azt a lenyűgöző teremtő és átalakító kedvet, ami ezeket a művészeket mindenek fölött jellemezte. Új művészet, új társadalom, új ember, aminek ők mindenestől a hívei voltak, holott persze már akkor is zajlottak a kitelepítések, az ellenség fizikai megsemmisítése, mert az egy nagy tévedés, hogy Lenin alatt kesztyűs kézzel bántak volna a másképp gondolkodókkal. Aztán az évtized végére eltűnnek az ismert alkotók, **nincs már Malevics, Goncsarova, Larionov, Rodcsenko és Tatlin, nincs már Kandinszkij és Chagall**, a szobrokon és a vásznanon egyre inkább megjelennek a munkások, munkásnők, az új világot építő értelmiségiek. Maga a szocreál személyesen, s ami e mellett a hivatalosan támogatott stílusztika mellett látható, az úgynevezett tiltott vagy alternatív művészet nem több, mint nagyon esendően az épp aktuális kor nemzetközi trendjeinek visszatükröződése. A nemhivatalos épp olyan, mint bárhol a divatos modern. Egyszer azt érzem, az igazi más milyenséget a hivatalos művészet hozza. Az irgalmatlan erős giccses pátosz, a hihetetlen technikai tudás és még valami: látom a festőt, amint retteg, ha nem sikerül a mű, követheti az ellenséggé nyilvánított művésztársakat a Gulágra. Szégyenkezve jövök el, masírozok az igénytelen épületek között, kigyulladnak az esti fények. A világítás játéka eltakarja a nappali szürkeséget.

Utolsó nap. Készülődök. Mit gondoljak erről a második világról? Milyen lett? Láthatom, hogy milyen, vagy csak rávetitek képzeteket és tévképzeteket? A nemtudás könnyen alakítja egyértelmű véleményévé azt, amit érzékelünk, a nemtudás képes a legkönnyebben megképezni a vélekedést. Az én nemtudásom most kiállított egy közhelyes bizonyítványt: gazdag, köztörvényes és állami bűnözőkkel tarkított világ, **a jólöltözött és elnyugatosodott Moszkva világa, ahol még mindig mindent áthat a központosított fegyelem**. Azt hiszem, ebből a távlatból minden igaz, s közelebb lépve persze semmi sem. Keresem, mi az a mozzanat, ami minden távlatból igaz lehet. Megyek a repülőterre, a sofőr meséli, hogy szakítania kellene a barátnőjével, mert tulajdonképpen már nem szereti, csak nem tudja, hogyan tegye. Tanácsot adok neki, hogy ne húzza-halassza, holott én is olyan vagyok, hogy mindig mindent húzok, és mindent halasztok, de okuljon belőlem, a fájdalommentesítéssel mindig csak fájdalmat okozok. Holnap, mondja, ma még nem tudom, aztán megmutatja az i-phone-ján az új lányt, ott ismerte meg, ahová gyűrni jár. De ez a lány nem olyan üres, mint általában azok, akik gyűrni járnak, én is láthatom az arcán, ugye, kérdezi. Aha, mondom, bár nem látom. Reptéri váró, ülök egy kávézóban, várom a gépemet, életem legdrágább teáját szürcsölöm. Azt hiszem, írom valakinek levélben, itt részben otthon vagyok, aztán zárójelben hozzáteszem: de egészben nem. Aztán hallom bemondják a járatot (nemer 2468), gyors fizetés. Megyek.

A legdrágább vásárfia

SZOROKIN,

Vlagyimir

Kékháj

(Bratka László és

Kiss Ilona ford.)

Jaffa, 2004

Az opricsnyik egy

napja

(Szöke Katalin ford.)

Gondolat, 2008

Cukor Kreml

(M. Nagy Miklós

ford.)

Gondolat, 2009

Hóvihar

(M. Nagy Miklós

ford.)

Gondolat, 2011

A jég

(Bratka László ford.)

Gondolat, 2008

Bro útja

(Holka László ford.)

Gondolat, 2007

23 000

(Holka László ford.)

Gondolat, 2009

„Búcsú a sortól”

(Kiss Ilona ford.)

Magyar Lettre

Internationale, 13

„Szergej Andrejevics”

(Morcsányi Géza

ford.)

Magyar Lettre

Internationale, 18

„Dostoevsky-trip”

(M. Nagy Miklós

ford.)

Magyar Lettre

Internationale, 35

Vett papuka a vásáron egy okoskát.

Csak ezt a napot várta már a Várka, mióta az eszét tudta. Egyre csak kacsingattak egymásnak a kis barátnőivel, álmodozón sutyorogtak, imádkoztak a Szűzanyához, küldjön nekik egy okoskát. Hát hogy is ne imádkoztak, álmodoztak, sugdolóztak volna mindenfelé? Hisz az egész községre két okoska jutott mindösszesen: egy a Mark Fedotics kuláknak, egy meg a gyjaknak. Se egyik, se másik ki nem adta volna a kezéből a maga okosát: egyik kapzsi, másik állhatatlan.

Elkérte volna Várka az okoskát Polinko Szokolov gyjaktól, hogy elmenjen vele a báb-világkiállításra, de az így mondja neki:

– Nézzed csak a rádió azokat a bábukát. Az okoska nem ám huncutkódásra van.

No, hát az igaz, manapság minden gunyhóban benn áll a rádió, lehet is nézni naphosszat, míg ki nem alszik. De a rádió össze-vissza három adó van, a bábkiállításból épp egy fikarcnyit hogy mutattak. Mi értelme annak a fikarcnyinak? Odanéztél, s már ott se volt. Csak étvágycsinálónak volt az jó...

Ott zsvajgott tehát az aprónép a rádió előtt, várták a vasárnapi ismétlését. Jött is az ismétlés, megnézték az élőbábokat. Azután meg keserűen szétszéledtek mind – fácánmetéléssel se lakik az ember jól.

De nem hiába imádkozott a Várka: nyáron papukával nagy csoda esett meg. Nekidurálta magát Szemjon Markovval, hogy szenet égetnek a Vágáson. S épphogy nekiestek, kidöntötték a nyírfa szárazát, szétfűrészelték, s kezdtek ásni a gödröt, hát mit nem látnak: vas van a gödör mélyin. Kiásták, hát egy egész benzines önjáró Mercedes, a belsőjében meg három emberváz fő nélkül. Hamarjában kiderült: hatvan éve rablók gyilkolták le azokat ottan, fejüket lenyirbálták, az önjárót meg beküldték az erdőbe, nagy gödröt ástak neki, és abba betömökdtek, hogy senki tudomására ne jöjjön. Azokban az időkben volt ez, amikor a Második Zavargás volt, amikor a Háromujjú Rabló tankkal vonult be Moszkvába. Akkor még Várja papukája meg se nem született, hanem Matvej apó is csak tízéves forma volt.

Az önjáró az biz már megrögzdált, hanem a motor benne épen jött elő. Kihúzza belőle a papuka meg a Szemjon az ép motort, kocsira tették, bevitték a faluba. Széjjelcsavarozták a motort, rendbe rakták, pálinkával át is töröltették. Mintha csak új volna. Elvitték azt a motort Silovóba, el is adták az önjárósoknak százhatvanöt rubelért. Az bizony nagy pénz! A papuka meg a Szemjon megosztottak rajta kétfelé. Szemjon rögtön nekiállt a gunyhóját toldozni-foldozni, papuka meg vett egy tehénkét kisbornyúval, ruházmányt kinek-kinek, önjáró masinát, no meg egy okoskát. A legdrágább vásárfia biz az okoska volt. Igazi drágaság. Hatszor annyiba van, mint a tehén a bornyúval. Hát ilyen papukája van a Várkának. Hazahozta az okoskát, kihúzza a dobozából, odanyújtja a lányának:

– Nesze, Várka.

Nézte a Várka, meghült benne a vér: egy okoska! Hányszor mutatták a rádióban, hányszor csak beszéltek-beszéltek róla, hányszor kukkolt be az állhatatlan gyjak ablakán, csak hogy a szeme sarkából megláthassa, és mostan meg itt van, az övé! S micsoda aranyos: puha, finom, s városi szaga van. Tízéves fejjel a Várka mindent tudott már az okoskákról. Ujjá hegyével megérintette, az meg aszondja neki:

– Üdvözlöm, Varvara Petrovna.

– Én is üdvözöllek, okoska, tégedet.

– Milyen alakot kívánsz, Varvara Petrovna, hogy fölvegyek a kedvedért: könyv, festmény, gömböc, kocka, henger, táska, öv, sapka, kesztyű vagy sál legyek?

– Legyel kisgömböc – rendelte a Várka.

És kerek kisgömböc lett a Várka okoskája: tekintete vidám, orcája piros, szeme barátságos mindenkihez.

És onnantól fogva a kisgömböccel élte a Várka az életét.

Vidám élet kezdődött Opilovék gunyhójában: mintha maga a nap költözött volna a kemence búbjára! A fakakukk még el sem kakukkolja a hatórait, a kisgömböc már ereget egy kakashologramot (tyúkot már jó régen nem tart a faluban senki, a csapolt tojás a boltban olcsóbb, mint a kenyér), verdes a szárnyával a kiskakas, kedves kicsi fejét megrázza, és a kakukkal együtt már rá is zendít. Gyakorta még korábban is: a nagypapa kakukkja már öreg, késve mutatja néha az időt.

Felébrednek mind az Opilovék, mamuka begyűjtja a kályhát, leülnek reggelihez, a kisgömböc meg énekel nekik, híreket mond, még mutatja is, mi történik a világban, s merre. Matvej apó csak krákok-hápag, míg a teáját hörpöli.

Reggeli után Várka csókot nyom a kisgömböc feje búbjára, felveszi az átalvetőt, és megy az egyházközségi iskolába. Saját kisgömböcöt az iskolába bevinni tilos: van egy ottani. Az bizony igen marcona egy okoska: lóg a táblán, akár egy lepedő, tréfát nem ismer, zenét nem játszik. Félnak a gyerekek az iskolai okoskától. Nem kegyelmez, mindent lát. Ha valaki viháncol vagy kopint, az okoska nyomban rájuk förmed:

– Paszтуhov, óra után harminc perc kukorica!

– Lotosina, óra után hatvan perc a sarokban!

Ilyen okoska mellett csintalankodni nem lehet. Az igazgató bezárja a pán-célszekrénybe éjszakára.

Végigüli a Várka a három óráját, hazamegy, befalatozik, mond a gömböcnek:

– Kisgömböc, kedves kisgömböc, mutass nekem távoli országokat, meg csodálatos bolygókat, meg élőbábokat s világszép királyfiakat!

Jönnek a kis barátnői, letelepülnek a kisgömböc köré, az pedig mutatja nekik. Eregeti körben a buborékokat: itt van neked a tenger, itt a pusztaság, itt a tengerentúli városok meg a csodás erdők! Csak bűnös meg tilos dolgokat nem mutat soha a kisgömböc. Mindenkinek segít a családban: papukának megsúgja a faszén valódi árát, és hogy hol lehet legjobban eladni, mamukának, hogy hol lehet legjobban vásznat venni. Nagypapának a köszvényről meg a dohánnyal segít elbánni. Amikor az Opilovék tehene elbitangolt a csordától, a kisgömböc rögtön megmutatta: a Vízmósásban van a szerencsétlen, száraz fűvel tömi a hasát. Hanem segített a gömböc még a kolompérrt is ültetni! Az utolsó szemig mindent kiszámolt, megsúgta, mit hogyan. Sűgött a pálinkánál is, kiszámolta az arányokat. Szintiszta lett az elője, mikor lejártatta, akár a könnycsepp, s két lánggal égett. Amikor meg a nagyapó nekiállt, hogy a Ványa öcsikének új bocsort szólna, a kisgömböc megmutatta, hol szedni a legjobb háncsot. Nagyon elcsudálkozott a nagyapó azon. Világéletében a Leégett ligetben szedte a háncsot, a kisgömböc meg az Úri hasadékba küldte. Szitkozódott a nagypapa, de elindult. Bár egy versztával közelébb esik, hársfa az életbe nem nőtt ottan, csakis fűzfa meg dió. Odament, körülnézett, ámult-bámult: egy kicsinyke körben zsenge hársfák állnak a bozotos közepén. Örömeiben hét köteggel tépett, alig győzte hazacigolni. Este meg jól beivott, énekel, koccintott a kisgömböccel. Jóízűt kacagtak mind a nagyapón.

Télen a kisgömböc forró országokról vetített mozi, vidám zenét tett be, s még énekel is hozzá más-más hangon. Vidám egy élet volt!

Így éldegéltek Opilovék a kisgömböccel kerek egy éven át.

Hanem aztán szakadt csak rájuk a baj. Kínai artisták járták a vidéket. Betértek, bár ne tették volna, a Várkáké községébe is. Összesereglett a nép a piactéren a látványosságot megbámulni. Csúrték-csavarták a kínaiak a sok pörgés-forgást, a nép csak bámult, tapsolt. Várka is nézte mindenestül. Aztán hazament, a gömböc meg sehol. A zárok mind épek, az ablakok csukva, hanem a kisgömböc: sehol.

Papuka indult volna a kínaiak nyomába, hanem minek is menne: hát ért már utol valaki önjárót lóháton?

Várka sírt-rítt egész éjszaka. Hanem reggel jókor, mikor még a kakukk se kakukkolt, összeszedelőzködött, magához vett hét rubelt az útra meg egy karéj kenyeret, és elindult hazulról, megkeresni a kisgömböcöt. Hallotta, hogy a kínaiak Morsanszk felé vették az irányt. De talán hazudtak szándékkal, tudja azt az ördög. Nincs mit tenni, a kisgömböcöt csak meg kell találni. Elindult a Várka az erdőn keresztül egyenesen az országútnak, hogy azon Morsanszkba elmegy. Félútig sem ért, hirtelen mit lát: egy kicsi öregember ül ott egy kenderszötteken, s picinyke szivart szív. Várka nemigen szokott kicsi emberekhez, csak a mutatónyosnál látott a vásáron. Odamegy a Várka az öregemberhez, meghajol előtte:

- Adjon isten, öregapám.
- Adjisten, te Várka, ágról szakadt lányka.

Elcsodálkozott a Várka, hogy az öreg a nevének szólítja.

– Ne csodálkozz, Várka. Sok mindent tudok én, s nem csak terólad – mondta neki az öreg. – Az okos gömböcöt keresed?

- Azt keresem, öregapám.
- Adj nekem ennem egy falás kenyeret, és megsúgom neked, hol találsz a gömböcöt.

Előszedte Várka a karéj kenyeret, odanyújtotta a vénembernek.

Az pedig lehunyta a szemét, s nekilátott befolni. Látnivaló volt rajta, régen nem abrakolt. Megette a vénember a karéj kenyeret, s mondja a Várkának:

– Menj el az útig, ülj föl a buszra, s le ne szállj róla, míg Basmakovóba nem ér. Ott találsz a te gömböcöt.

– Hát Basmakovóba mentek a kínaiak tovább?

– A kínaiak éppen egy út menti falatozóban esznek-isznak. De hamarjában eladják ottan a te gömböcöt egy nagy molnárembernek. Az meg Basmakovóból való. A város határában van neki a malma. Este hazatér majd a kisgömböccel. Te is oda menj, ha a gömböcöt tőle vissza akarod még szerezni.

Meghült a vér a Várka ereiben:

– Hát öregapám honnan látja mindezt, hogy mi fog történni? Tán nem hiperokos lapul a zsebében?

– Ez itten az én hiperokoskám! – azzal az öregapó lekapta fejéről a nemezsapkát, meghajította a fejét.

Hát csodák csodája, az öregapó fejéből egy csillogó szög áll ki! Várka egy szót nem szól, meghajolt, elindult. Elment az útig, bevárta az autóbust Basmakovó felé, felült rája, három egész rubelt fizetett a jegyért, s elindult. Utazott fél napot, meg is érkezett. Kiszállt a buszból, hát ott egy piac. Odament az egyik kofához, megkérdezte tőle, miként juthatni el a malomba. Megmutatta neki a kofa. És elment a Várka a malomba. Az egész városban keresztülment, azután egy mezőn, majd egy erdőszávon, és akkor meglátta a malmot a távolban. Odament, hát ott rengeteg sok szekér áll sorba gabonával, egymás hegyén-hátán mind a sok muzsik. Közlebb ment a Várka. Hatalmas egy malom, szép szál deszkákból van összeépítve. Hallani, ahogy benne a malomkövek forognak, csikordulnak. Elámult a Várka: se patak, se szélkerék, se

dízelmotor, hanem a kövek mégis örölnek. Bekukkant egy résen, hát odabent hatalmas nagy óriás forgatja a malmot. Mint egy fa, akkora. Hanem a nagy molnárt, azt nem látni sehol. Fülelte a Várka a muzsikok beszédét, s kiértette abból, nem érkezett még haza a molnár. Ez a nagydarab asszony itten a felesége neki, a molnárné. És elhatározta a Várka, hogy amíg a kerék forog, bejut a gunyhóba a molnárhoz, elrejtőzik, éjjel pedig kilopja a kisgömböcöt. Így is tett. Míg a molnárné örölt, Várka bevette magát a gunyhóba. Hanem a molnár gunyhója óriásnagy, minden szálfákból van benne csinálva, székek is, asztal is, a ruhásszekrény is, meg az ágy is. Minden felfoghatatlan óriási itten. Megrémítette a Várkát ez az óriásgunyhó – de a kisgömböcre gondolt, a mosolyát, szemét felidézte, s leküzdötte a félelmet. Bebújt az ágy alá, ott várakozott. Telt-múlt az idő. Eltelt egy óra, kettő, s már a harmadik is. A kövek abbahagyták a pörgést, szétszéledtek a muzsikok a szekereikkel százfelé. Bejött a molnárné a gunyhóba, felhajtott egy hordó vizet, kezdett teríteni. Nagyon döndült a föld nemsokára, kivágódott az ajtó, belép a molnár a gunyhóba, összecsókolózik a feleségével. A molnárné meg leültette urát az asztalhoz, itatta-etette. Teleitta, teleette magát a molnár, böffentett, fíngott, és azt mondja:

– Drága ajándékot hoztam neked, egyetlen feleségem.

És előszedte a molnár a zsebéből a kisgömböcöt, ki az asztalra. Elámult a feleség, fogta a gömböcöt, megbökte az ujjá hegyével. Az meg aszondja neki:

– Az én gazdám Varvara Petrovna Opilova, egyedül neki szolgállok, őneki engedelmekedem.

Felnevetett a molnár meg a molnárné, de úgy ám, hogy zengett az egész gunyhó. Azt mondja a molnár:

– Holnap elhívok egy ezermestert, átépíti neked eztet a gömböcöt, téged fog szolgálni. Te leszel itten a világ úrnője!

Felnevetett a molnárné a gyönyörűségtől. Leheveredtek a molnárral az ágyra, kezdtek hupákolni, kufircolni. Megindult az ágy a Várka fölött, mire úgy megjegedt, hogy már „Csendőri!”-t kiáltott volna – de a kisgömböcre gondolt, és összeszorította a fogait. Kikufircolták magukat, a horkolást lehetett már csak hallani. Kikecmergett a Várka az ágy alól, felkapaszkodott az asztalra, megragadta a kisgömböcöt, s iszkiri a szörnyű gunyhóból.

Hanem az udvaron már sötét éjszaka, az orráig se látni, csak az uhu huhog. Mellére szorítja Várka a kisgömböcöt, megcsókolja, megérinti az ujjá hegyével.

– Üdvözöllek, Varvara Petrovna – mondja neki a gömböc.

– Üdvözöllek, drága kisgömböc! – feleli a Várka. – Segíts nekem megtalálni az utat hazáig!

– Úgy is lesz – feleli a gömböc.

Kivilágosodott a kisgömböc, megmutatta Várkának az utat. És kijutott a Várka egyenesen az országútra. Éppen ottan megy egy éjszakai autóbussz Szerdobszk felé. Felült a Várka, kifizette a kerék három rubelt a jegyért, reggelre Szerdobszkban is volt. Onnantól meg gyalogszerrel indult hazafelé.

Megy a mezőkön, lóbálja a gömböcöt, danolászik. A kisgömböc meg kíséri az énekét, szivárványt ereget. Megérkezett végül a faluba. Hanem ott már mindenki csak őt keresi, papuka már a rendőrséget zargatja. Meglátja a család, megörülnek neki. A Várka meg mutatja nekik a kisgömböcöt, eldicsekszik, az óriásoktól szerezte vissza. Elcsodálkozik a papuka meg a mamuka, nem gondolták ők, hogy a Várka ilyen bátor nagylánnyá cseperedett.

A Várka akkor lerakta a gömböcöt a földre, hímzett kendőt terített rá, és azt mondja:

– Mostantól, kisgömböc, senki fiának oda nem adlak, se nagynak, se kicsinek, se embernek, se robotnak.

És Opilovék boldogan éltek, míg meg nem haltak.

(könyvrészlet)

GÁBOR SÁMUEL FORDÍTÁSA

Decentralizálás és szubszidiaritás

Ukrajna föderalizálásáról

RJABCSUK,
Mikola
„Két Ukrajna.”
2000, 2002. 9.

„Mégdönthető-e
a »zsaroló állam?»
2000, 2005. 2.

„Rossz béke vagy jó
háború”
Magyar Lettre
Internationale, 66

„Hogyan lettem
csehszlovák?
68 és a hokivébé”
Magyar Lettre
Internationale, 70

„Nyugati
»eurázsianizmus»
és az »új
Kelet-Európa»:
a kirekesztés
diskurzusa”
Szépirodalmi Figyelő,
2012. 4., Szívtextus.
blog.hu, 2013.02.12.

„A tizennegyedik
legrosszabb hely”
Élet és Irodalom,
2014. 04. 15.

Marx és Engels után szabadon azt lehetne mondani: Kísértet járja be Ukrajnát – a föderalizmus kísértete. Egyesek szerint az ország alapvető föderalizálása az egyetlen gyógyír a jelenlegi belpolitikai nehézségeire. Mások szerint gyógyírnak álcázott mérge, ami csakis az ország teljes összeomlásához és Oroszország általi részleges vagy teljes bekebelezéséhez vezethet. A helyzet keserű ironiája, hogy úgy látszik, mindkét oldalnak igaza van.

A föderalizmus eszméjének előzményei Ukrajnában

A föderalizálás gondolata sokkal régebbi, mint Ukrajna maga. Az ukrán nemzet majd minden alapító atyja tett javaslatot valami ilyesmire:¹ kezdve Tarasz Sevcenkóval, a 19. századi költővel és titkos Szent Cirill és Metód testvériségével, a múlt század eleji történészeknek, Mihajlo Drachomanovon (1841–1895) és Mihajlo Hruszevszkin (1866–1934) át egészen a múlt század végi antikommunista ellenállást megindító Vjacseszlav Cornovilig.² Ők azonban egy alapvetően más kontextusban fejtették ki idevágó elképzeléseiket. Ukrajna akkoriban nem volt szuverén állam, hanem az impérium elválaszthatatlan részét képezte. A birodalom minden föderalizálása vagy minden föderalizálás a birodalmon belül a nemzeti felszabaduláshoz és a nagyobb szuverenitáshoz vezető helyes lépést jelentett számukra.

Ezek az inkább homályos történelmi érveken kívül a valamilyen föderalizálás hívei még szignifikáns kulturális különbségekre is hivatkoznak a régiók között, amelyek abból erednek, hogy évszázadokon át eltérő politikai képződményekhez tartoztak. Valóban csak a 20. században kapcsolták össze a bolsevikok a legtöbb etnikailag ukrán területet egymással. Mindenesetre nem sikerült a kényszerű szovjetizálással kioltani eltérő politikai, kulturális és vallási tradícióikat. De a több mint két évtized alatt, ami Ukrajna 1991 végén elnyert nemzeti függetlenségének kikiáltása óta eltelt, szintén nem sikerült Ukrajna sokféle területeit egymáshoz erősebben közelhozni. Egy 2006-os reprezentatív országos felmérés során a megkérdezettek valamennyi délkeleti régióban azt mondták, hogy kulturálisan és mentálisan („mibenlétük, szokásaik és hagyományaik tekintetében”) közelebb érzik magukat az oroszokhoz, mint a nyugatukránokhoz. A déli és keleti megkérdezettek nemcsak az oroszokhoz, de még a beloruszokhoz is közelebb állónak érezték magukat, inkább nevezték őket a „mieinknek”, mint a nyugatukránokat vagy egyes esetekben a kijevieket és a középukrajnaiakat.³ A nem működő intézmények, a jogállamiság gyengesége és

a gyenge nemzeti összetartás mellett a föderalizálás inkább fölerősíthetné a centrifugális tendenciákat, mintsem hogy csökkentené a régiók közötti feszültségeket és felszámolná a kölcsönös előítéleteket. A lengyel alkotmányreform átfogó elemzése és Ukrajnában való alkalmazhatósága kapcsán Hennadij Poberezsnyj komoly fenntartásokat fogalmazott meg:

Lengyelországhoz hasonlóan Ukrajna is egymástól történetileg különböző régiókkal és regionalizmusokkal rendelkezik, de Lengyelországtól eltérően Ukrajnának nem sikerült a nemzeti konszolidációnak egy olyan viszonylag magas fokát elérni, amely mellett a regionális és nemzeti identitások inkább kiegészítik egymást, és nem konkurálnak egymással. És megint csak eltérően Lengyelországtól, ahol a regionalizmusnak inkább társadalmi-gazdasági dimenziói vannak, Ukrajnában a regionalizmus a társadalmi-gazdasági dimenziókon túlmenően erősen gyökerezik szubsztanciális kulturális különbségekben; ezek a konfliktusvonalak világosan kifejezésre jutottak az egymást követő választások folyamán, amelyek során a választói szimpátiák mindig kevésbé ideológiai, mint inkább kulturális választásoknak feleltek meg.

Mivel nincs erős nemzeti identitás, a regionális identitások pedig viszonylag erősek, veszélyes válalkozás volt az ország decentralizálására irányuló reformokat szorgalmazni, bár az eredeti szándék az erősen centralizált közigazgatási rendszer szovjet örökségének gyors megreformálása volt.⁴

Ez messzemenően megmagyarázza, miért vonakodtak annyira az egymást követő összes ukrán kormányok, hogy megreformálják a legkevésbé sem hatékony, túlcentralizált szovjetrendszer. A nemzeti demokraták, akik többnyire ellenzékben voltak, nem sürgették különösebben a közigazgatási reformot, mert sejtették, hogy működőképes intézmények és ezeket hordozni képes kulturális feltételek hiányában a központi hatalomnak a régiókra való minden áthelyezése csak veszélyeztetné a folyamatban lévő államalakítást. Az egyes régiók túl könnyen válhattak volna a kapzsi szomszéd vagy a helyi kiskirályok vagy mindkettő martalékává. A föderalizmus rendkívül veszélyesnek számított. Aki emellett emelt szót, azt „hazaárulással” vádolták vagy éppen „föderasztának” bélyegezték.⁵

A föderalizációs gondolat ütőkártya volt a helyi elíttek kezében

A Régiók Pártjának kormányon lévő posztkommunistái a retorika szintjén ambivalensen viszonyultak a föderalizmushoz, elsősorban azért, mert az ő választóik délkeleten kevésbé idegenkedtek

ettől az elképzeléstől. Választások előtt kifejezetten kacérokodtak ezzel a gondolattal, de nyilvánvaló okokból sosem próbálkoztak egy ilyesfajta föderalizálás megvalósításával. Mert nem fér össze egy autoritárius hatalom természetével, hogy átadja a hatalmat. Mivel ez szükségképpen korlátozná az eliteket abbéli lehetőségeikben, hogy törvénytelenül és kontrollálatlanul kaparintsanak meg maguknak anyagi és adminisztratív erőforrásokat.⁶ Ennek következtében a föderalizációs gondolat Ukrajnában két évtizeden keresztül mindenekelőtt ütőkártya maradt a helyi elitek kezében, amit a kijevi központtal folytatott alkudozásai során tudtak kijátszani néhány személyes előny és engedmény elérése érdekében.

A 2005–2009 közötti narancsos kormány mindazonáltal tisztában volt egy decentralizálás szükségességével, és röviddel a hivatalba lépése után elő is terjesztett egy alapvető közigazgatási reformot. A célja a közpénzek hatékonyabb felhasználása és a közszolgáltatás minőségének javítása volt. Néhány hónappal később azonban ez a projekt is áldozatul esett a narancsos táboron belüli öngyilkos hatalmi harcoknak, és emiatt valamennyi olyan sürgősen szükséges reform kitöltött legalább még egy további évtizedre.

Napjainkban a réalpolitika erős érvet kínál a föderalizálás híveinek. A helyzet arra emlékezteti, hogy éjjel az utcán sem ajánlatos az embert fenyegető vadidegentől egy téglát megvenni. Egyrészt a föderalizálás ténylegesen a keletukrán városok tucatjait ellenőrzésük alatt tartó oroszbarát harcok egyik fő követelésének tűnik. Másrészt ez a követelés jelentősen aláátámasztja azt a nyílt fenyegetést, hogy moszkvai patrónusaik katonailag beavatkozzanak Ukrajnában. Egy ilyen helyzetben, amelyben csak veszíthet, az ukrán kormánynak valószínűleg nincs más választása, minthogy elfogadjon egy rossz békét a jó háború helyett, amit Oroszország ellenében amúgy sem tudna megnyerni.

Van mégis két komoly akadály ennek az elképzelésnek a megvalósításában. Az egyik az, hogy a föderalizálás fogalma az ukrán társadalomban nagyon népszerűtlen, és nemcsak hogy a kívülről jövő nyomásnak való engedésnek, megfutamodásnak tekintenek, hanem a legnagyobb mértékben a Majdan-forradalom és egészében a nemzeti ügy elárulásának. Figyelemre méltó, hogy ezt a gondolatot nemcsak a kőkemény ukrán nacionalisták utasítják el, hanem a lakosság többsége is. Egyértelműen ezt mutatják a közvéleménykutatások.⁷

Ellentétben azzal, amit az orosz és orosz-barát politikusok állítanak, a föderalizálás mellett Ukrajna keleti részén a megkérdezetteknek csak 26 százaléka, Ukrajna déli részén (a Krím nélkül) csak 22

százaléka szavazott, míg nyugaton és a centrumban a megkérdezetteknek csak szűk 3 ill. 7 százaléka támogatja.

Várható módon a legtöbben a donyecki (38%) és a luhanszki (42%) régiókban támogatják az elképzelést –, de még itt érik el a föderalizálás hívei a lakosság abszolút többségét.⁸ Ugyanez ez a felmérés, amit április 10. és 15. között végeztek, arról tanúskodik, hogy a megkérdezettek 19%-a támogatja délkeleten a status quo-t, (ebből Donyeckben 12%), míg 45% (ebből 41% Donyeckben és 34% Luhanszkban) volna híve egy egységes államnak bizonyos decentralizálás és a régiók nagyobb hatalommal való felruházása mellett.

A példátlan orosz katonai, gazdasági és propaganda-nyomás ellenére a délkeleti megkérdezetteknek így is csak 12%-a tartja az ország föderalizálását fontos lépésnek, amit a kormánynak végre kellene hajtania a nemzeti egység biztosítása érdekében. Sokkal többen, szám szerint 38% tekinti elsőrendű fontosságúnak a különböző paramilitáris egységek lefegyverzését és feloszlását, és 22% várja azt a kormánytól, hogy a délkeleti régióknak világos gazdasági perspektívát kínáljon.

Föderalizálás orosz módra

A másik ok, ami miatt a föderalizálás gondolata nem kecsegtet sok kilátással Ukrajnában, az az általánosan elterjedt felfogás, hogy bármit tenne is az ukrán kormány, hogy lecsillapítsa a Kremlt és csatlósait az ukrán régiókban, azok sose fognak azzal megelégedni. Ivan Krastev ezt így foglalta össze:

Oroszország úgy képzei, hogy Ukrajnából valami olyasmi lesz, mint Bosznia – egy radikálisan föderalizált ország, amely olyan politikai egységekből áll össze, amelyek mindegyike ragaszkodik a saját gazdasági, kulturális és geopolitikai preferenciáihoz. Más szóval: míg Ukrajna területi integritása formálisan fennmaradna, az ország keleti fele szorosabban kötődne Oroszországhoz, mint Ukrajna többi részéhez, ahhoz hasonlóan, amilyen a boszniai Republika Srpska kötődése Szerbiához.

Ez dilemmát okoz Európának. Míg Ukrajna radikális föderalizása megengedné, hogy kimaradjon a jelenlegi válságból, az országot hosszabb távon nagy valószínűséggel szétesésre és pusztulásra ítélné. Ahogy a jugoszláv tapasztalat mutatja, a radikális decentralizálás működhet elméletben, de a gyakorlatban nem mindig.⁹

Hivatalos orosz körökben nem sok kétséget hagynak az iránt, miféle „föderalizálás” lebeg a szemük előtt Ukrajnával kapcsolatban. Szergej Glazjev, Putyin tanácsadója például így fogalmaz meg az elvárásait:

„Egy mereven egységes államban állandósulnak a konfrontációk. Hogy ezeknek véget lehessen vetni, ehhez van szükség a föderalizálásra. Eleendő jogot kell adni a régióknak, kompetenciát biztosítani nekik a saját államháztartásuk előállítására, és lehetőséget arra is, hogy részlegesen, de a külpolitikájukat is meghatározhassák. Világszerte vannak erre példák, mégha ez nemzetközi jogilag különösnek tűnik is, hogy egy országon belül több eltérő kereskedelmi és gazdasági szisztéma érvényesül. Grönland például Dániához tartozik. Dánia az Európai Unió része, Grönland nem. Úgy-hogy ez egy ésszerű javaslat Ukrajna számára.¹⁰

Kreml-közeliek még leplezetlenebbül nyilatkoznak meg. Így például Makszim Kalasnyikov volt újságíró és újsütetű politikai aktivista¹¹ 2014 januárjában, tehát már egy hónappal Janukovics bukása és a későbbi krími bevonulás és a Donbasszban indított akciók előtt megdöbbenő pontossággal vázolta fel a Kreml politikáját Ukrajnával kapcsolatban:

A polgárháborútól Ukrajnát már csak (a föderalizálásnak címkézett) gyors felosztás mentheti meg. [...] Mit tegyen Janukovics? Mire kell őt rákényszeríteni? Először is, hogy hirdessen meg népszavazást két kérdéssről: hogy Ukrajna aláírjon-e egy csatlakozási megállapodást az EU-val és Ukrajna föderalizálásáról; négy köztársaság létrehozásáról: Donyeck-Novorosszija (a Krímet is beleértve), Közép-Ukrajna, Nyugat-Ukrajna és Kárpát-Ukrajna. ... Moszkvának ezt a folyamatot információkkal, financiálisan és mondjuk így, speciális eszközökkel is támogatnia kell. A Donbassz és Novorosszija, ezek lényegében oroszok, a mi népiünk, kötelességünk megvédeni. Donbassz és Novorosszijában (a Krímben és a Fekete tengeri területen) felfegyverzett önvédelmi kommandókat kell létrehozni (mint 1990–1992-ben Transznisztríában). A belügyminisztérium ott állomásozó csapatainak és az ukrán harcoló erőknek a „privatizálásával” kell kezdeni. [...] A keleti lakosságból való önkénteseknek kell elfoglalniuk a felszabaduló pozíciókat. Moszkvának ezeket az egységeket szép csendben fegyverekkel és municióval kell ellátnia. Ezeknek az egységeknek a feladata abban áll, hogy fedezzék a hidakat a Dnyeper fölött és a veszélyes országrészeket Odessza, Nyikolajev és Dnyepropetrovszk területeitől északra. ... Hogy minél tovább lehessen tartani a kormányépületeket Kijevben, Donyeckből és Novorosszijából kell odavinni felfegyverzett önkénteseket. Könnyen közéjük tudnak vegyülni katonai kiképzők és harcosok (önkéntesek) az Orosz Föderációból. ... Ehhez most a pénzeszákokat kell Donbasszból raportra hívni, megijeszteni és rávenni, hogy tejljenek (oldják meg a zsákjukat); Janukovicsnak (személyes beszélgetésben) menedéket és teljes védelmet kell garantálni az Orosz Föderációban; a televízió, rádió és az internet bevetésével szétkürtölni az Orosz Föderációban, hogy

a Donbassz és Novorosszija orosz és oroszbarát lakosságának megvédéséről van szó a brutális, megvadult banderistáktól, a káosztól és erőszaktól. A helyi oligarchákkal és Janukovicsal majd ezután foglalkozunk. ... A népszavazás megtartása (még akkor is, ha csak a Donyec-medencében és Novorosszijában, Délkeleten kerül rá sor), minden jogi alapot megteremt a leválásukhoz, és a hatalmi centrum áthelyezéséhez Kijevből Harkovba.¹²

Ami januárban még úgy festett, mint egy radikális nacionalista örült fantazmagóriája, az két hónappal később már a legnagyobb mértékben Putyin reálpolitikájának magvát alkotta. Még ha Viktor Janukovics idő előtti távozásával kicsit megzavarta is a tervet, az új kijevi kormányt még mindig minden eszközzel arra igyekeznek rákényszeríteni, hogy fogadja el az ország „föderalizálásnak titulált” feldarabolását – ahogy ezt Makszim Kalasnyikov őszintén kimondta.

Kijev ezt aligha fogja elfogadni, és inkább száll síkra egy halaszthatatlanul szükséges decentralizálás koncepciója mellett, ami alapjában véve megegyezik a szubszidiaritás EU által támogatott elvével. Az egyetlen törvényes út, amin ehhez el lehet jutni, elnökválasztások, majd parlamenti és helyhatósági választások megtartása, aztán lehet tárgyalni a hatalom és a felelősség megosztásáról a centrum és a régiók között a nemzeti valamint a regionális törvényhozás síkján.

Kijev ebben a kérdésben szilárdan (és érthető módon) elutasít minden egyezkedést Oroszországgal és az oroszbarát harcosokkal, akik elfoglalták Délkeleten a kormányépületeket, még ha éppen ez is az, amit Moszkva szeretne, és amit minden lehetséges eszközzel előmozdítani igyekeznek, mert ebben látja joggal az egyetlen utat arra, hogy rákényszerítse Kijevre a maga „föderalizálási” programját. A Kreml tisztában van azzal, hogy Ukrajnában minden normális választási eljárás a radikális oroszpartí erők vereségét eredményezné, és ezért tesz meg mindent, amit csak tud, hogy szabotáljon és kudarcra ítéljen minden normalizálást.

Egy közvéleménykutatás eredményei

Az említett közvéleménykutatás, amit 2014 áprilisában végeztek nyolc délkeleti régióban, tehát

Putyin úgynevezett „Új-Oroszországában”, csak 12% volt „inkább” vagy mindenképpen a kormány-épületeknek fegyveresek által való átvétele mellett az ő régiójukban, míg 77% ez ellen foglalt állást.¹³ És csak 15% volt a régió esetleges leválása és Oroszországhoz való csatlakozása mellett, de 70%-uk ellene szavazott; 32% találta legitimnek az orosz beavatkozást ukrán ügyekbe, de 54% nem értett vele egyet; 12% támogatná az orosz hadsereg esetleges bevonulását Ukrajnába, 74% ellenezné; egy ilyen bevonulás esetén 7% üdvözlőné az orosz csapatokat, 2% esetleg csatlakozna is hozzájuk, de 47% inkább otthon maradna, és 21% volna hajlandó fegyverrel harcolni az oroszok ellen.

Ha közelebbről megnézzük ezeket az adatokat, szignifikáns különbségek ötlenek a szemünkbe azokon a régiókon belül is, amelyeket hagyományosan a „Délkelet” címszó alatt foglalnak össze. Az egyik kontinuumon áll a Donbassz körzet az oroszbarát vagy szovjetofil, pánszláv, Nyugat-ellenes és Kijev-ellenes pólushoz a legközelebb, míg Tavrija (Herszon és Mikolajiv körzete) képviseli Zaporizzja és Dnyepropetrovsk mellett az ellenkező pólust. Itt elterjedt az olyan hozzáállás, ami sokkal közelebb áll a mérsékelt Közép-Ukrajnához, mint a sokat idézett „Délkelet”-hez. Ebben a négy körzetben a megkérdezetteknek csak 3-9%-a van a kormányépületeknek fegyveresek általi elfoglalása mellett, míg Luhanszkban és Doneckben a támogatás aránya 24, ill. 18%-ot ért el. A leválást a négy közép-déli körzetben és Odesszában csak 3-7%, míg a Donbasszban a megkérdezettek 28-30%-a támogatja. A megkérdezetteknek csak 14-20%-a tartja legitimnek Oroszország beavatkozását az ukrán ügyekbe, szemben a donecki 49 és a luhanszki 41 százalékkal. A négy közép-déli körzetben és Odesszában csak a megkérdezettek 4-7%-a van az oroszországi csapatoknak Ukrajnába való feltételezett bevonulása mellett – szemben a donbasszi 19%-kal. A közép-déli régiókban a megkérdezetteknek csak 2-5%-a fogadná szívesen az oroszországi csapatokat, míg 26-37% fegyverrel venné fel ellenük a harcot. Ezzel szemben a Donbassz az egyetlen olyan régió, ahol azoknak a megkérdezetteknek a száma, akik örömmel fogadnák az oroszországi hadsereget (14-16%), magasabb azokénál, akik harcolnának ellenük (11-12%).

Harkov és esetenként Odessza területe e között a két pólus között helyezkedik el.

Az egyiket alapjában ukránpártinak és eltérő mértékben, de Európa-pártinak lehet definiálni. A másik túlnyomórészt szovjet-, részben oroszbarát, de elsősorban és mindenekelőtt zavart és ambivalens. Az orosz bevonulás és/vagy az Oroszországhoz csatlakozás támogatása mindkét esetben csak félszívvel történik, és sehol, még a Donbasszban sem éri a lakosság valódi vagy csak megközelítőleg többségét. Ez nagymértékben megmagyarázza, miért nem sikerült Putyinnak ezekben a régiókban a „fasiszta ukrán kormánnyal” szembeni „népfelkelést” előidézni.

Az oroszországi médiában ezeket a régiókat már hosszú ideje úgy jelenítették meg, mint őseredeti orosz területeket, amelynek a lakossága másról sem álmodik, mint hogy újraegyesülhesen Oroszország-anyakáskával. Nehéz felmérni, hogy Putyin és környezete mennyire esett a saját

propagandájának áldozatul. Mindenesetre félrevezette őket az a régi orosz mítosz, amely szerint az ukránok „majdnem ugyanaz a nép, mint az oroszok” – különösen akkor, ha olyan ukránokról van szó, akiknek az orosz az első nyelvük. Feltehetőleg arról próbálták a tanácsadói Putyint meggyőzni, hogy a „Novorosszija”, az „Új Oroszország” már beérett. Julija Latynina kritikus moszkvai újságíró nő teljes joggal gúnyolódik azon, hogy ezek az emberek nyilván azt hitték:

„Itt elég behajítani egy szál gyufát, és máris meggyullad. Bedobták a gyufát, és mégsem gyullad meg. Sistereg, és füstöl, de nem lobban fel.”¹⁴

Kiderült, hogy pár tucat zsoldos és orosz katonai kiképző képes néhány száz helyi lelkes hívet ideológus és bűnöző erőket bevetve arra mozgósítani, hogy elfoglalják a kormányépületeket a Donec-medence néhány városában és még a nagyvárosokban is. De ez még mindig messze nem nevezhető forradalomnak vagy népfelkelésnek. A legtöbb ember a Donec-medencében egyszerűen kivár. Készek elfogadni a győztest, bárki legyen is az, ha némi stabilitást hoz és egy jobb élet reményét.

Elég nyilvánvaló, hogy a reguláris orosz csapatok nélkül nem tudják a Délkeletet átvenni az oroszok által felfegyverzett paramilitárisok. Ez még a Donec-medencében is egyre problematikusabbá válik. A helyi lakosságnak elege van a zűrzavartól, és a haragját a misztikus kijevi „fasiszták” felől inkább a nagyon is valóságos helyi hatalmasságok ellen fordítja.

Az ukrán kormány kaphatna némi támogatást a helyi elitektől, ha átfogó reformcsomagot kínál nekik decentralizálással és több önrendelkezéssel. A paramilitárisokat is sakkban tarthatja a fészkekben, majd eliminálhatja őket, ha sikerül radikálisan megreformálnia az elavult posztsovjett hadsereget, rendőrséget és állambiztonsági szolgálatot, és valódi, megbízható ellenőrzést felállítani az orosz határnál.

A két Ukrajna: a nyugatbarát és a szovjetbarát

De a megbékélés „a két Ukrajna” között a legjobb esetben sem lesz egyszerű. A nyugatbarát és a nyugatellenes, a szovjetbarát és az antiszovjet, valamint a paternalista ill. a civil állampolgári öntudatú Ukrajna közötti konfliktusról van szó.

Utóbbi most éppen a pusztá fennmaradással van elfoglalva.

Vitalij Nachmanovics, egy ukrán történész és ukrán-zsidó aktivista, rámutat, hogy a megbékélés aligha lehetséges, mert a két csoport alapvető értékei összeegyeztethetetlenek, és nem változtathatók meg nagyon gyorsan.

Ehelyett az ukrán politikusoknak a kiegyenlítésen és nagyvonalú közeledésen kellene gondolkodniuk. Ez sikerülhet abban az esetben, ha az egyik csoport képes egy bizonyos autonómiát garantálni a másik számára értékeik szükséges mértékű tiszteletben tartásával.

Elég valószínűtlen, hogy egy tekintélyelvű Ukrajna képes legyen ilyen autonómiát kínálni a demokratikus érzelmű, európai orientációjú polgárainak. Az viszont nagyon is lehetséges, hogy egy demokratikus Ukrajna megtalálja az útját-módját annak, hogy számításba vegye paternalista,

szovjetofil és orosz orientációjú honfitársait.¹⁵ Lettország és Észtország ezt elég sikeresen megoldotta szovjetbarát, pánszláv érzelmű polgártársaival.

Minden esetre nincs sok esély rá, hogy a Kreml felhagyjon felforgató tevékenységével. Minden ukrán intézményben ott nyüzsgő ügynökeinek hatalmas hálózatával és a népesség orosz- és szovjetbarát részeinek jelentős támogatásával direkt katonai bevonulás nélkül is kudarcba tudja fullasztani az ukrán reformokat és egy sikeres európaizálódást. És bár a bevonulást kizárni nem lehet, rendkívül magas belső és nemzetközi költségei és elég kétséges hozadéka miatt pillanatnyilag nem igazán valószínű. Oroszország könnyen beveheti a Donec-medencét, de nincs sok szimbolikus értéke, gyakorlati meg még annyi sincs – a 19. századból maradt elavult iparával.

Putyin fő problémája nem egy független Ukrajna mint olyan, hanem egy sikeresen modernizált, demokratikus és európai Ukrajna, ahol oroszok és oroszul beszélő ukránok („majdnem oroszok” Putyin szóhasználatával élve) sokkal több szabadságot és állampolgári jogokat élveznek, mint oroszországi testvéreik. Ez halálos csapás lehetne a putyinizmus rendszerére, ami a pánszláv egyedülállóság megalomán igényén és egy paranoid nyugatellenes attitűdön nyugszik.¹⁶

Ezért fogja a Kreml feltehetőleg továbbfolytatni a nyomásgyakorlás és a provokációk minden lehetséges fajtáját, hogy Ukrajnát egy „se béke, se háború” állapotban lebegtesse, megakadályozzon minden komoly nemzetközi befektetést az országban, és bebizonyítsa, hogy Ukrajna csődbe jutott ország – önbeteljesítő jóslatként, amit Moszkva már évek óta hajtogat. Ez nagyon komoly kihívás az ukrán elit és az egész lakosság számára, de nagy ösztönzés is, és talán az utolsó alkalom, hogy eljussunk az állampolgári érettséghez, a nemzeti konszolidálódáshoz és a haladéktalanul szükséges intézményi reformokhoz.

KARÁDI ÉVA FORDÍTÁSA

© Ost-Europa, 2014/5-6

© eurozine 2014-08-05

¹ <http://hvyly.org/analytiks/federalizatsiya-ukrayini-fakti-ta-mifi.html>.
² Vjacslav Cernovik: Moja viborca programa. in: *Polityka*, 1/1989, S. 2-3.
³ Spil'na identychnist' gromadjan Ukrainy: osoblyvosti i problemy stanovlennja. in: *Nacyonal'na bezpeka i oborona*, 7/2006, S. 12
⁴ Hennadij Pobereznyj: Decentralizacija jak zasib vid separatyizmu. in: *Krytyka*, 11/2006, S. 3-7, <http://krytyka.com.ua/articles/detsentralizatsiya-yak-zasib-vid-separatyizmu>.
⁵ www.day.kiev.ua/uk/blog/politika/davayte-ne-perebilshuvatirizikiv-federalizacij.
⁶ Pobereznyj, Decentralizacija [Fn. 4].
⁷ <http://www.iri.org/sites/default/files/2014%20April%205%20IRI%20Public%20Opinion%20Survey%20of%20Ukraine.%20March%2014-26.%202014.pdf>.
⁸ Mnenija i vzgljady zitelej jugo vostoka Ukrainy. April 2014, http://zn.ua/UKRAINE/mneniya-i-vzgljady-zhiteley-yugo-vostoka-ukrainy-april-2014-143598_.html.
⁹ Ivan Krastev: Putin's World, 1.4.2014, www.iwm.at/read-listen-watch/transit-online/putins-world/.
¹⁰ Sergej Glaz'ev: Federalizacija – uze ne ideja, a ocevudnaja neobchodimost'. in: *Kommersant Ukraina*, 6.2.2014, www.kommersant.ua/doc/2400532.
¹¹ ru.wikipedia.org.
¹² <http://m-kalashnikov.livejournal.com/1708101.html>.
¹³ Mnenija i vzgljady [Fn. 8].
¹⁴ Julija Latynina: Zametki s polej nevojny, in: *Novaja gazeta*, 5.5.2014, www.novayagazeta.ru/politics/63439.html.
¹⁵ Vitalij Nachmanovyc: Vidkryte zverenija do lideriv Majdanu, in: *Krytyka*, Januar 2014, <http://krytyka.com.ua/community/blogs/vidkryte-zvernennya-do-lideriv-majdanu>.
¹⁶ Igor Torbakov: Insecurity Drives Putin's Crimea Response, in: *Eurasianet*, eurasianet.org/node/68102.

a szabadnapos antropológus feljegyzéseiből

Állóképek civilizációs háttérrel

2014 nyara, Visoko: a fotón egy folyami kövek-ből kirakott labirintus közepén ülök. Mögöttem a távolban látszanak a „boszniai piramisok”, alattam a bosnyák nemzet újjászületésével párhuzamosan bővülő és feltáruló földalatti alagútrendszer. A piramisok jóval nagyobbak az egyiptomiaknál, és – ami a fő – több tízezer évvel régebbiek, negyven-, vagy talán ötvenezer évesek. A képen derékig sáros vagyok, megpróbáltam megmászni a legmagasabbat, megnézni a feltárásokat, melyeket egy Boszniából elszármazott amerikai szociológus és vasáru-nagykereskedő finanszírozott és vezetett csakúgy, mint a labirintus feltárását, kezdetben jelentős állami/politikai támogatással. A csúcsra nem sikerült feljutnom a dagonya miatt, így nem részesülhettem a világúrból oda csapódó energianyaláb áldásaiban, pedig ez minden ábrázoláson külön hangsúlyt kap, igaz, a labirintus mélyén sem éreztem a nagy, lapos kőből áradó sugárzást, pedig jó fél órát fagyoskodtunk körülötte. Mondják, a labirintust a főpiramis belsejével úgy öt kilométer hosszú alagút köti össze, hiszen minek is épített volna az „archaikus ember” (Hamvas Béla nevezi így egyik fantazmagóriájában) két ilyen monumentális objektumot, ha nem köti őket össze. Hogy mi lehetett vele a célja, azt még a teljesen beavatott idegenvezető sem tudja pontosan, feltehetően így tartották a kapcsolatot az istennel/istenekkel, ufókkal, világszellemmel (stb.), amit az ásatás során megtalált kultikus objektumok is igazolnak, egyikükön még rovásírás is található (erdélyi véreink lelkesedtek is erről az interneten: végre meglették a keresztutat, ahonnan negyvenezer éve a székelyek felkanyarodtak a csillagok útjára). Egy szép nap azonban erre is fény derül, mert a labirintusban csobogó vízről a méltán híres Masaru Emoto professzor igazolást állított ki, miszerint akkora emlékezete van, mint egy NASA szervernek, csupán meg kell tanulni leolvasni róla az információt. Ezt a tengernyi okosságát a labirintus bejáratánál kifeszített molinó értelmezi: ezen a piramisok völgyének légfelvétele látható, felül bosnyák (vagy milyen), alul angol felirat hirdeti: *Történelem-átalakító projekt – és egyben a jövőt alakító projekt.*

2011 nyara, Szkopje: a képen a főterén állok, mögöttem egy oszlop, mellette a földön irtatlan méretű, aranyozott lovas szobor, épp készülnek felemelni darukkal az oszlop tetejére. Nagy Sándor ez személyesen, a 21. század leggrandiózusabb köztéri giccse, egy szerény városka szűkös főterének új ékessége. A téren körös-körül új szobrok – magányos és csoportos hősök, a szaloniki macedón terroristáktól kezdve nemzeti ébresztőkön, írástudókon és antik uralkodókon át csak hírből

ismert hegyirablóig mindenkiről, akinek a neve valamilyen módon összefüggésbe hozható a Macedónia elnevezéssel. A folyó túlsó partján is frissen kanonizált nemzeti hősök szobrai állnak, neveikkel, melyekkel a művelt helyiek is ott találkoznak először, római birodalmi stílusban megálmodott monumentális középületek, a jelenleg regnáló VMRO (fordításban: Belső Macedón Forradalmi Szervezet) párt történetének múzeuma, mely gátlástalanul azonosítja egy ország történelmét egy terrorszervezet, majd párt történetével. A múzeummal szemben áll a Holokauszt Emlékház, melynek kiállítása bemutatja, milyen rémtetteket követtek el a vész-korszakban a bolgár megszállók. A *Szkopje 2014*-nek elnevezett városfejlesztési projekt az építészet eszközeivel fogalmazza meg a népszerű macedón műdalt, mely szerint *„nem vagyunk mi görögök, se bolgárok, se szerbek, Nagy Sándor gyermekei vagyunk mi, nagyszerű macedónok”.*

2014 tavasza, Markotabödöge: a fotókon plakátokat ragasztok, kitelepülök, agitállok. Körös-körül szorong minden falu, ahol még hiányzik a központból egy kopjafa, nem lobog a székely zászló, nem szivárog vér Trianon sebeiből a főtéren, vagy a helyi fafaragó még nem buherálta szoborrá a hátrafelé nyilazó honfoglalókat, nem neveztek el közteret Horthyról, könyvtárat Wass Albertről, Nyíróról. És rovásírásos településtáblák rogyásig. Pesten is kisebb-nagyobb turulok bontogatják szárnyaikat, neves nácik mellszobrait avatják fel, meg a városi hipergiccsot, a Megszállási emlékművet, állhattunk a fejünk tetejére is akár tiltakozásul. Amit az államszocializmusban tendenciózus történelemírásnak hívtunk, az ma az emlékezetpolitika. Legalább jobban hangzik. És megvan a bizonyosságunk, hogy nem vagyunk ezzel egyedül a világban, bosnyák és macedón testvéreink is bennünket erősítenek.

1989 december vége, fotó nincs, jó esetben emlékkép: **Szófia,** leszakadt lakás a belvárosban, vendéglátóm, Sztefan a vállamon sír örömeiben, a Ceaușescu kivégzés élete legszebb karácsonyi ajándéka. Pár óra múlva megérkeznek közös barátaink, a bolgár posztmodern és szamizdat élcsapata, még huszonöt sem vagyok, ők alig idősebbek nálam. Mondom nekik, jönne ide alapítványt nyitni Soros György, engem bízott meg, hogy találjak embert, aki vezeti, meg kurátorokat. Rövid tanakodás után kisütötték, hogy kérnének tőle támogatást a posztmodern esszék második kötetére. Khm, srácok, mondom, ez nem ilyen piti, itt civiltársadalmat és független kultúrát kéne építeni, megnyitni egy egész ország gondolkodását, szóval valamivel tágabb ívet képzeljünk. Végül összehoztuk: a csoport mentorát javasoltuk elnöknek,

a házigazdám legközelebbi barátját igazgatónak, a kuratóriumba neves liberális értelmiségieket és demokratikus ellenzékiet, a fiatalok nem szántak maguknak pozíciókat (azóta egyikük a száz legbefolyásosabb kelet-európai politikacsinálók egyike, a többi tanszék- és intézményvezető hazai és külföldi egyetemeken, nincs a térségünkben kuratórium a megkérdezésük nélkül).

1990 eleje, fotó továbbra sincs: **Kolozsvár-Bukarest-Szófia.** Soros Györggyel, aktuális felelőségével meg Vásárhelyi Miklóssal és még két-három technikai munkatárssal repülünk egy kis magángéppel alapítványokat nyitni. Kolozsváron nagyrészt a magyar ellenzék vár, közülük kerülnek majd ki az ottani alapítványi iroda vezetői, Bukarestben az ideiglenes kormány fogadja Sorost, megállapodnak az alapítványról, azután találkozom emberekkel, akik eddig csak fogalmak, de minimum életem hősei voltak. Soros még Bukarest és Szófia között, a levegőben elkéri tőlem a szófiai jelentésemet és a javasolt személyek névsorát, amit a december-januári utamon állítottam össze. Nyilván nem volt nálam; úgy telefonált rám indulás előtti este tíz után, hogy egy pár tiszta zoknit és BKV-jegyre válót is alig tudtam összekaparni otthon, nemhogy a pesti irodában hetekkel azelőtt leadott jelentést újra legépelni. Láttam, hogy ebben a pillanatban valami elpattant, bárkinek is a hibája, hogy eltökélte azt az írást, ebből én már jól nem jöhetnek ki. Soros szórakozottan végighallgatta, kiről mit mondok, aztán a szállodában megszervezhettem a meghallgatásokat, a szobámban gyülekeztek és itták meg a bátorító felesüket az ellenzéki politikusok, tudósok, papok, szakszervezeti vezetők, mielőtt bebocsátást nyertek volna az alapítványtevőhöz, kértek tőlem tanácsot, mit szeretne hallani a filantróp milliomos, de ő maga már csak logisztikai szolgáltatásokra vett engem igénybe: dollárt váltottam levára, hordárt kerítettem, telefonon pontosítottam a találkozásokat. Itthon aztán megkaptam az irodában a harmadosztályú kelet-európai napidíjamat, ahogy akkoriban hívták, a kint töltött időért, aztán ezzel le is zárult az együttműködés, mert ki gondolt akkoriban, és főleg ennyi idősen, előzetes szerződésre.

A tippjeim, ezzel együtt, maradéktalanul bejöttek, Bogdan, a posztmodern srácok professzora lett az elnök (nemrég mondott le a szintén Soros támogatással indított szófiai magánegyetem rektori posztjáról, amikor lebukott az ügynökműltjával), a házigazdám (jelenleg ENSZ nagykövet) barátját, Georgit kinevezte igazgatónak (azóta megalapította és vezeti a szófiai értéktőzsdét). Az alapítvány felállt, a liberális értelmiség és politikus-elit legerősebb eszmei-anyagi támasza lett; fényes

KRASZTEV Péter
Ismét újra kell születnünk
(A szimbolista irányzat a közép- és kelet-európai irodalmakban)
Balassi, 1994

Mítosz, semmi más
(Irodalom, film, hétköznapok Közép- és Kelet-Európában)
Seneca, 1997

Drakula
(e-book)
ahonapnyelve.hu

„A Balkán köldökén”
Magyar Lettre Internationale, 16

„Hétköznapi töröklet”
Magyar Lettre Internationale, 29

(Ivan Krastevev)
„Mindig a másik a Balkán”
Magyar Lettre Internationale, 27

(szerk.)
A mutáns egzotikum
(Bolgár posztmodern esszék)
2000 – Orpheus, 1993

(szerk.)
Az öskönyv
(Mai alban elbeszélések)
Orpheus, 2000, Kalligram, 1994

(szerk.)
Halott világok – lehetséges világok
(Lengyel esszék)
Seneca, 1994

(szerk.)
Tarka ellenállás
Napvilág, 2013

közéleti-tudományos-politikai-nonprofit pályákat indított el; a civil világ felévelt, programok és projektek hálózták be az országot, ki akarták nyitni a társadalmat, remélték, a nemes eszmék „leszivárognak” a tömegek közé, megnevesítik az államszocializmusban megnyomorított lelkeket, interiorizálódik a szabadságeszmény, elemi szükségletté válik a demokráciagény, a tolerancia és a szolidaritás a kisebbségekkel, a megszorítottakkal és megaláztatottakkal; egy jobb társadalom jobb embereket termel majd ki, egy új elit új habitusokat honosít meg. Egy Norbert Elias-i civilizáció/civilizálódás elmélet megvalósulásának küszöbén állunk: az új, nyitott civilség általános elterjedése, normává válása a gazdasági, politikai, kulturális, média-, tudományos elit egy újfajta civilizációt vezethetett volna be a folyamat során, vagyis a civilség, a civil erények általánossá válása – ahogy Elias mondta volna – továbbra is civilizálható, a hiteles liberális értelmiség fokozatosan a szabadság körülményeihez kondicionálja a populáció többi részét.

(Nincs kép, legfeljebb hang.) Nem tudhatom, de felteszem, hogy ezek a jóhiszemű alapvetések ugyanennek a végtelen amatőrségnek a jegyében zajlottak le a teljes rendszerváltott régióban. Mai eszemmel inkább az a meghökkentő, hogy a civilek civilizáló illúziója kerek két és fél évtizedig eltartott, jobban mondva sikerült két és fél évtizeden át életben tartani ezt a műkedvelő lendületet. Nyitott társadalom helyett kialakultak a finanszírozott szabadság kis körei, melyek a demokrácia és liberalizmus nyelvén szólaltak meg, valamint jó angolsággal tudtak a főként külföldi támogatókkal tárgyalni. Ezeknek a tagság és bázis nélküli civilszervezeteknek, mint Iván Krasztev találón megfogalmazza, van egy közös tulajdonsága: „pénzügyi támogatásuk legnagyobb része általában külföldről érkezik, és sokkal liberálisabbak és Nyugat-barátabbak, mint a környező társadalom”. Hát ja, a fránya környező társadalom, amit nekik kellett volna projektalapon civilizálni... Ehelyett a civil elit csak médiakampányokban kommunikált vele, nem hozott létre és működtetett tömegesen bázisközösségeket, amelyeken keresztül fokozatosan elérhette volna a tömegeket. Nyitott társadalmat hirdető zárvánnyá váltak, olyan közege, mely saját

magát kiválóan tudja értelmezni, homogén érték- és jelrendszert használ, de mindent, ami ebből kiszorul (konkrétan a „környező társadalmat”) anomáliaként kezelte, kerülte vele az érintkezést, hátrította az onnan befutó jelzéseket. Sőt, a 2000-es évek közepétől a civilizálónak szánt hatás a visszajára fordult: a hosszasan kerülgetett valóság egyszerűen csak a liberális és kvázi-baloldali politikai elit nyakára hágott, majd amikor 2006-ban náci hordák randalíroztak Budapest utcáin, az elviekben humanizmust, demokráciát és liberalizmust képviselő hatalom kizárólag a gyáva és felkészületlen pribékjeit tudta rájuk küldeni, miközben egyetlen civilizációs erényeket képviselő civil mozgalom sem szegült velük szembe. Tizenöt év alatt a civil és politikai amatőrökös kiharcolta, hogy a „külső társadalom” ócska liberális (kommunista, zsidó, homokos, jogvédő, globalista, bankár – ezek kb. színonimák lettek mára) maszlagnak tartson minden megszólalást, amiben civil öntudatról, demokráciáról, szabadságról, intézményekbe vetett bizalomról, emberi méltóságról/jogokról, toleranciáról, társadalmi szolidaritásról, nohdazu társadalomról és nem nemzetről van szó. Öt évvel később a szabadságjogok védelmére szerveződött tényleges tömegmozgalom, a Milla már abba rokkant bele, hogy képtelen volt közös nyelvet találni és célokat megfogalmazni a Budapesten kívüli társadalommal. A Szolidaritás Mozgalom, amelyik képes volt erre, épp a budapesti elit proliza le. Még el se jutottunk oda, ahol a part szakad...

Macedóniában, Boszniában (de mondhatnám Bulgáriát, Ukrainát, Szlovákiát stb. is), még megengedhetünk magunknak egy evolucionista ihletésű félmosolyt: istenem, hát a nemzetépítés ezen fókán ki nem próbálkozik be egy-két ilyen romantikus misztifikációval. Csakhogy Magyarország sehogy sem illeszkedik ebbe a képzetbe, itt már annyiszor váltunk nemzetté, hogy az öt másiknak is elég lenne. Itt kőkemény és tudatos profizmussal hozták létre a szemfényvesztés civilizációját, az átalakított történelem és új jövőkép szimulált valóságát; a nemzetépítő narratíva nem a célt jelzi, hanem csak emlékeztető, utalás egy követendő magatartás- és érzésmintára. Misztifikátoraink ráéreztek arra, hogy amit a '90-es években

nevetséges és marginális elmezavarnak tartott a túlnyomó többség – a szentkoronásokat, sámánosokat, újnnyilasokat, trianonozókat, rovásírókat, irredentákat, kárpótolatlanokat stb. – valójában egy – újra Norbert Elias fogalmaival – elfojtott „afektuskészlet” kifejeződése, és ezek a kibeszéletlen tartalmak elképesztő politikai potenciált rejtnek. Rájöttek, hogy a humanista-demokrata civilizáció értékei még csak felületesen sem rögződtek a társadalom többségében, ellentétben az „ántivilág” kezeletlen frusztrációival; elég visszanyúlni hozzájuk, és máris begyűjthetik, illetve saját hatalmi céljaik érdekében becsatornázhatják a többség legpriméribb indulatait. Kellett ehhez egy kis elméleti muníció, amit készen kaptak az antiglobalista-eszszencialista (némi engedménnyel: fasizoid) teoretikusoktól, Richard B. Spencertől, Dugintól, Tomislav Sunicótól és Bogár Lászlótól, valamint egy technológia, amivel ezt „leszivárogtatják” a célközönségnek. És meg is csinálták, ami a glaszkesztyűs liberális civileknek (némi jóhiszeműséggel) derogált: hétköznapi kérdésekre reagáló válaszokat pároltak le az ócska ideológiájukból, majd elképesztő energiákat mozgósítva lementek „a hétköznapi emberek” közé, bázisközösségeket, ún. polgári köröket alapítottak, hálózatot és működő mozgalmat szerveztek. Legyártották a közönséget a saját okoságaikhoz. A nép meg rajong, boldog, hogy törődnek vele, cserébe készségesen elhiszi a fehérről, hogy fekete, az áremelésről, hogy rezcsisökkentés, a propagandáról, hogy hír, a leplezetlen lenyúlásról, hogy gyarapszik a nemzeti közép, a társadalom kettészakításáról, hogy az a NER, a hatalmi tébolyról, hogy antiglobalista szabadságharc. És ami még ennél is nagyobb fegyvertény: aki látja, mekkora kamu ez, az sem tudja elképzelni, hogy lehetne rajta változtatni. Röviden mindent, de az égvilágon mindent jobban csináltak, mint ellenfeleik, pontosabban megtették azt, amit az ellenfeleik akár meg is tehettek volna, volt hozzá pénz, paripa, fegyver (meg idő is doszt), de nem tették, mert nem tudtak kiszakadni a nyolcvanas évekből, fejben-lelékben ottragadtak: az egyik fele hurcolta magával az illegális felvett morális felsőbbrendűség rögeszméjét (kvázi: mindent jobban tud), a másik pedig a sérthetlenség téveszméjét (kvázi: mindent birtokol). Srácok, ez nem ilyen pity, valamivel tágabb ívet kellett volna elképzelni...

Végző soron mindegy, hogy elitista gőgünkben ordenáré misztifikációnak és szimulált valóságnak tekintjük-e mindazt, ami ma, huszonöt évvel a nyolcvanas éveket megkoronázó rendszerváltás után körülöttünk zajlik: a békemenetes felvonulást, a Megszállási emlékművet, a macedónok antik révedezéseit, vagy a bosnyákok civilizációteremtő ambícióit. Már a nyolcvanas évek posztmodernjeitől tudtuk, hogy ami nyelvhez kötött, a társadalmat, illetve a személyiséget érinti, az menthetetlenül konstruált; kár hőbörögni és kisajátítani ezt a tudást. Most épp ők alkalmazzák – másra és hatékonyabban.

2013 augusztusa, Szinemorec, Bulgária: a képen napszemüvegben állok egy kert előtt, mögöttem a tenger. A Mátrixban igazából csak az érzi magát rosszul, aki tudja, hogy a Mátrixban van. Mintha egyre többen beletörődneek abba, hogy benne élnek. A film harmadik része amúgy sem túl...életszerű...

KOMMENTÁROK ÉS VITÁK

KAPITÁNY ÁGNES - KAPITÁNY GÁBOR

Alternatív életstratégiák kulcselemei

Ahány ember, annyiféle életstratégia. Ám a szociológia, jelentős redukción kompromisszumát vállalva, rendre csoportokat, típusokat képez, s ily módon lehet létjogosultsága annak is, hogy életstratégia-típusokról, életstratégia-modellekről beszéljünk. De még ebben az értelemben is minden korszakban életstratégiák sokaságával találkozhatunk. Az emberiség fejlődésének, az állatvilágból való kiemelkedésének éppen ez az egyik titka: a diverzitás a tapasztalatok különbözőségével gazdagítja az emberi nemet, (amelynek egyik sajátossága, hogy a nyelv által állandó közvetlen visszacsatolás működik az egyes egyén és az emberi nem egésze között, s így az egyéni tapasztalatok folyamatosan összeméri tudással, a folyamatosan bővülő összeméri tapasztalatok pedig az egyéni tudás bázisává válnak). Minél többféle életstratégia van jelen a társadalomban, annál nagyobb az esélye a környezeti kihívásokhoz és az önmagunk által termelt nehézségekhez való sikeres emberi alkalmazkodásnak is.¹

A társadalom szervezete ugyanakkor bizonyos életstratégiákat preferál, másokat kevésbé tolerál, ismét másokat megenged, eltűr. Ez minden korszakban így van, hiszen ahhoz, hogy a különböző társadalmi működések összehangolt metarendszerként funkcionálhassanak, a gazdaság, a jogrendszer, a hatalmi-politikai viszonyok, a kultúra bizonyos összhangja szükséges (még ha ez az összhang többnyire konfliktusok sokaságával terhes is); és ez a relatív összhang minden korban másképpen jön létre. Azokban a korszakokban, amikor döntően nem az összeomlás, válság, gyökeres átrendeződés jellemzi a társadalmi viszonyokat, tehát amikor egy-egy társadalmi formáció, társadalmi rendszer viszonylag tartós uralma érzékelhető, akkor rendszerint meghatározható, hogy melyek az uralkodó (az adott viszonyokkal adekvát, pontosabban viszonylag legadekvátabb, s ezáltal egyfajta főáramot képező) értékek, gondolatok, életformák, emberi viszonyulásmódok; ezek rendszeréből áll össze egy-egy korszak domináns világképe, értékrendszere, a későbbi korok számára az adott korszakot jellemző korstílus, stb. A domináns értékek-, gondolatok-, életformák-, emberi viszonyulásmódok-alkotta „mainstream” számos eleme folytonosan változik, ugyanakkor vannak olyan elemek, amelyek igen tartósak. Az elmúlt évszázadokban Európában domináns szere-

pet játszó társadalmi formációt többnyire a haszonelvvel, a versenyeszménnyel, a piac illetve a pénzgazdaság preferenciájával, az individualizmussal, a siker kultúrával szokták jellemezni – s bár ezek az elvek e társadalmi formáció történetében egymással is gyakran ütköznek, hol egyikük, hol másuk érvényesül inkább, s természetesen más elvek is előtérbe kerülnek –, amikor a modern piactudomány térhódítása illetve egyértelmű uralma a mainstream, akkor többnyire ezek az elvek (illetve ezek némelyike) is uralkodónak tekinthető. Ilyenkor az életstratégiák közül is azok válnak a mainstream részévé, amelyek ezekhez az elvekhez igazodnak, amelyeket ezek az elvek irányítanak. Kelet-, illetve Közép-Európában vagy Kelet-Ázsiában, ahol az elmúlt évtizedekben lezajlott rendszerváltás lényegében per definitionem egy, a kapitalizmust sok vonatkozásban tagadó rendszerből (az úgynevezett „szocializmusból”) a kapitalista világszisztembe való visszatagozódás, többnyire azokat tartják a „korszerű” életstratégiáknak, amelyek elfogadják a haszonelvet, a pénz- és sikerorientációt alapuló versenyeszellemet és az értékrendszert individualizmust, amelyhez a huszadik század közepe óta mind hangsúlyosabban egy fajta hedonisztikus élvezet-kultusz is társul.² (A sikerorientációt olykor a teljesítményelv preferenciája helyettesíti; az individualizmus nem zárja ki közös érdekek megjelenését és képviselését, és hedonista materializmusa csak az egyik formaváltozat, hiszen puritán és/vagy spiritualista korszakokkal váltakozhat;³ ám mindez ugyanabba a szemléleti rendszerbe illeszkedik, amely a modern európai polgári társadalom kialakulásának, hatalomátvételének, más földrészekre való kiterjedésének és uralmának évszázadait jellemzi). A mai magyar társadalomban is ez tekinthető a domináns gazdasági aktorok, jelentős politikai erők és a média nagy része által sugalmazott mainstreamnek, még akkor is, ha persze hangot kapnak, s időnként jelentős politikai befolyásra is szert tehetnek ezzel ellentétben, ettől különböző értékek, világképek is. (Mainstream és alternatívitás viszonya természetesen nem statikus, hanem dinamikus: egy mainstream szemléleti rendszer dominanciája idején is számos, eredetileg alternatívaként felmerült elemet olvaszt magába, és az sem ritka, hogy a mainstream jegyében született kezdeményezések válnak alternatívává).⁴

Ami az egyes ember oldaláról életstratégia, az a társadalom oldaláról integrációs modell lehet: a fent jellemzett elvek dominanciája azt is jelenti, hogy a társadalom domináns aktorai az ezen elvek alapján történő integrációt preferálják: az egyes egyének, csoportok integrációja annál sikeresebb és teljesebb lehet, minél inkább ezen értékek jegyében cselekszenek. Ám ez egyúttal az is jár, hogy azok, akiknek magatartását nem ezek az elvek, értékek irányítják, az integrációban hátrányba kerülnek, marginalizálódhatnak, és ez eléggé nagy tékozlás az emberi képességekkel és energiákkal. (Szerencsére azok, akik eléggé belülről irányított személyiségek ahhoz, hogy a számukra megfelelő életstratégiát kövessenek, megtalálják a lehetőséget arra, hogy a maguk módján, a maguk domináns értékei alapján integrálódjanak a társadalomba, s így az integrációnak is számos eleven csatornája van a domináns integrációs módokon kívül is).

A domináns szemléleti formák és életstratégiák kiemelkedése és a diverzitás, az alternatív szemléleti formák és életstratégiák jelenléte együtt és egyszerre meghatározói a társadalom alakulásának. A „mainstream” – legyen rövidebb vagy hosszabb ideig uralkodó áramlatról szó – azért is adja át előbb vagy utóbb a helyét egy másik főáramnak, mert egyes elvek, értékek, gondolatok, viszonyulásmódok, életstratégiák dominanciáját (s ebből adódóan mások korlátozását, visszafogását, diszpreferálását) jelenti, s ez az egyoldalúság (még ha az adott mainstreamnek sok pozitív eleme van is) előbb-utóbb egyre több probléma, konfliktus forrása a társadalomban. Ezért nincs olyan korszak, amikor ne lenne rendkívül nagy szükség a mainstream mellett az attól eltérő, s bizonyos vonatkozásokban azzal akár éppen szemben is álló elvek, értékek, gondolatok, viszonyulásmódok és életstratégiák jelenlétére, felmutatására, illetve ezek fenntartására. Különös jelentőségre tesznek szert ezek az alternatív modellek akkor, amikor a mainstream körül válságtünetek jelentkeznek (például amikor korunkban az egyoldalú haszonelv-követés a természeti erőforrások öngyilkos pusztításába, az egyoldalú individualizmus a társadalom kohéziós erőinek csökkenésébe, szolidáris közösségeinek leépülésébe, a pénzgazdaság, a piaclogika egyoldalú uralma a társadalom egyéb alrendszeréinek – például a kultúrának – gyengülésébe, hát-

térbe szorulásába, az ember és a munka kapcsolatának súlyos egyensúlyzavarába, az egyoldalú siker-kultusz emberek sokaságának kihasználatlanságába, marginalizálódásába, frusztrációjába torkollik).

Minthogy társadalmi rendszer-, társadalmi formáció-függő szemléleti sajátosságokról beszélünk, a mainstream érték-szerkezete igazán gyökeresen csak akkor változik meg, ha más társadalmi alapviszonyok lépnek a jelenleg domináló helyébe. Egy ilyen társadalom lehetőségét vázoltuk fel „A szellemi termelési mód” című könyvünkben.⁵ Az említett könyvben emellett igyekeztünk érvelni, hogy egy ilyen társadalmi alternatíva elemei már ma is kimutathatók, jóllehet a formációváltás csupán lehetőség, amelynek bekövetkezésére nincsenek garanciák. Nem biztos tehát, hogy a világ valóban ebben az irányban mozdul, ugyanakkor kétségtelenül jelen vannak azok a szemléleti sajátosságok is, amelyek egy ilyen alternatívával adekvátak, főbb vonásainak megfelelőek. A mai mainstreamen kívül álló, azzal szemben álló életstratégiák egy része ebbe a modellbe sorolható. A mainstream alternatívájaként azonban minden korban igen sokféle életstratégia, értékrend, gondolatrendszer van jelen: ezek egy része egy későbbi kor mainstreamjét képviseli, annak mintegy előfutáraként; mások korábbi, vissza nem térő korszakok szemléletét hordozzák,⁶ ismét mások korábban sem voltak és a jövőben sem lesznek a „főáram” elemei. Minthogy a jövő megjósolhatatlan, a jelen szemléleti variációit vizsgálva nem lehet azt sem egyértelműen meghatározni, hogy egy szemléleti változat ezek közül melyik típushoz tartozik. Régi korok teljesen meghaladottnak vélt értékei, gondolatai is revitalizálódhatnak, s ami az új lényegének látszik, az is gyakran előreláthatatlan módon szintetizálódik egészen más alternatívákkal; az „új” gyakran éppen úgy jön létre, hogy egymással is versengő, nagyon különböző alternatív utak állnak össze egy új rendszerré. (Példaként gondoljunk a kereszténység kialakulására). Az új általában integrálja a korábbi mainstreamet is, de a változás lényegéhez tartozik, hogy az addig domináns szemléleti rendszer elveszti mainstream-jellegét, és úgy integrálódik az újba, hogy a korábban meghatározó mozzanatok a továbbiakban alárendelt mozzanatként maradnak fenn.⁷

Jelenleg tehát annyit vállalhat magára a társadalmelemző, hogy regisztrálja, felmutatja a mainstreammel szembeni különböző alternatívákat, anélkül, hogy bármit is prejudikálna ezek további sorával kapcsolatban. Egy ilyen körképnek

KAPITÁNY ÁGNES
– KAPITÁNY
GÁBOR
Túlélési stratégiák
Kossuth, 2007

A szellemi termelési
mód
Kossuth, 2013

„A mi városunk”
Magyar Lettre
Internationale, 68

„Az utazás mint
időbeli elmozdulás”
Magyar Lettre
Internationale, 77

„Archaikus
tudatformák
és testképek
a mai magyar
társadalomban”
Magyar Lettre
Internationale, 82

elsődleges társadalmi hasznossága az lehet, hogy az adott mainstream dominanciája idején *tudatosítja a lehetséges alternatívák jelenlétét*, hogy azok ne sülyedjenek a „hallgatás spiráljának” (az ún. Noëlle-Neumann effektusnak)⁹ örvényébe. Tanulmányunk célja nem több, mint amit címe ígér: a mainstreamhez viszonyítva „alternatív” életstratégiák bemutatása.

Alternatív életstratégiák című kutatásunkat az MTA Szociológiai Kutatóintézetének kutatóiként 2007-ben indítottuk el, (és az adatfelvétel 2011-ben zárult). Alternatív életstratégiákat, értékrendszereket követő embereket kerestünk, hogy velük alternatív szerepüket bemutató kb. egy órás interjúkat készítsünk. Az interjúk döntő többségét a MOME (kisebb részét a Bálint György Újságíró Akadémia) hallgatói készítették. Kiinduló instrukciónk az volt, hogy keressenek környezetükben olyan személyeket, akik *az alapvetően haszonelvű, pénz-, és piaciorientált, individualista, a siker és a gazdaságilag mérhető teljesítmény kultuszával jellemezhető társadalmi mainstreamhez képest bármilyen szempontból alternatív életstratégiát, gondolkodásmódot képviselnek; s készítsenek velük interjút megadott interjúvázlát szempontjai szerint, (illetve az interjú végén – az ún. hólabda-módszernek megfelelően – kérjenek javaslatot az interjúalany által ismert újabb, szintén „alternatív” életstratégiát képviselő személyekre)*. Miután ennél több megbeszélő mozzanatot (szándékosan) nem jelöltünk meg, a választott személyek igen különböző módon voltak „alternatívok”; egymással is erősen alteráló modelleket, értékrendeket, életmintákat képviseltek. Bár a kiválasztott mintasokaság nem reprezentatív és (már csak a személyek kiválasztásának módja miatt is) korántsem fedí le a társadalomban jelenlévő összes lehetséges alternatív életstratégia-modellt, a kutatás – a mintába került életstratégiák sokszínűségével – jó kiindulást jelenthet ezek feltáráshoz. Összesen 241, minimum 1 órás mélyinterjú készült, (különböző életkorú, lakóhely és foglalkozás szerint is eltérő helyzetben lévő férfakkal és nőekkel). A mintába bekerült személyek „alternativitása” természetesen nem mindig egyértelmű. Mivel a kiválasztási instrukcióban körülírt sajátosságokkal jellemezhető „mainstream” maga is több elemből összetett, s az interjúalanyok kiválasztói gyakran ezen összetevőknek csak egyikét vagy másikat érezték lényegesnek, ahhoz viszonyítva kerestek „alternatívokat”, ennek következményeképp jó néhány interjúalany csak az egyik, vagy másik elem tekintetében képvisel alternatívát. Így aztán elég széles a skála és színes az összkép abból a szempontból is, hogy az interjúalanyok *milyen vonatkozásban*

tekinthetők alternatív életstratégiák képviselőinek, s abból a szempontból is, hogy *milyen távolságban* vannak a mainstreamtől. Minthogy a különböző társadalmi csoportok között a valóságban mindig finom átmenetek érvényesülnek, a végül 228 fős minta⁹ ebből a szempontból eléggé jól leképezi a társadalomnak az életstratégiák tekintetében megvalósuló diverzitását. (Itt megjegyzendő, hogy nincs olyan ember, aki *minden vonatkozásban* a mainstream képviselőjének tekinthető, és az is ritka, hogy a mainstream-hatások *egyáltalán* ne hatnának egy-egy ember alakulására. Nem mindegy azonban a „mainstream”-jelleg és az alternativitás *aránya*; s ilyen értelemben – az alternatív jelleg hangsúlyos jelenléte esetén – van értelme „alternatív életstratégiák” megkülönböztetésének).

Az alábbiakban¹⁰ végigtekintünk azokon a „besűrűsödési pontokon”, az élet azon tématerületein, amelyekkel kapcsolatban hőseink alternativitása megjelenik. Megragadható ugyanis néhány olyan *tematikus csomópont*, amely körül sok interjúalany gondolatai összpontosulnak: ezek azok az életterületek, amelyekkel kapcsolatban *kritikák* felmerülnek; amelyekkel kapcsolatban az interjúalanyok megfogalmazzák *alapelveiket*; amelyekről *szólván domináns értékeik* megnyilvánulnak; ezek azok az életterületek, amelyeken *törekvéseik akadályokba ütköznek*, amelyekkel kapcsolatban *nehézségeik, konfliktusai* támadnak; s amelyekkel kapcsolatban *élettapasztalataikat* summázzák. Vagyis ezeken az életterületeken *egy-egy részt összetalálnak azok a különböző sajátosságok, amelyekkel interjúalanyainkat jellemezhetjük*, (így e területek kiemelten fontosak lehetnek e személyek megértése szempontjából); másrészt – a társadalom szempontjából – ezek azok az életterületek, amelyeken (és ezek azok a probléma-csomópontok, amelyekkel kapcsolatban) ma, úgy tűnik, az *uralkodó életstratégiák alternatívái megszületnek*, kifomálódnak.¹¹

A modernizáció, urbanizáció következményei

Az egyik csomópont körül azok az élmények csoportosulnak, amelyeket az „*elidegenedés*” fogalmában szoktak összefoglalni, s amelyek végső soron a *tőketermelő ipari társadalom*, az ehhez kapcsolódó *modernizáció*, az ipari társadalom alapviszonyait leképező *modern bürokrácia* és a mindezek hatására lezajlott *urbanizáció* sajátosságaiban gyökereznek. Ezek a makrotársadalmi sajátosságok kialakulásuk idején nagyon sok előnyt hoztak magukban (ezért is terjedhettek el), s még ma is számos előnyük van; mára azonban sok negatív fejleményük is felhal-

mozódott, s az egyes emberek számára ezek jelentenek (növekvő) problémákat, ezekkel szemben keresnek más megoldásokat. Ilyen, – az utóbbi évtizedekben az egyik legtematizáltabb – problémaforrás lett a *környezetszennyezés*,¹² ilyen problémaforrások az emberléptéket meghaladó méretűvé duzzadt *nagyvárosok közlekedési, köztisztasági és közbiztonsági csődhelyzetei*; a tömegességben kialakult – és a közvetett kommunikációs eszközök (s egyáltalán a legkülönfélébb életfolyamatokat helyettesítő gépek) elszaporodása révén is erősödött – *elszemélytelenedés*.¹³ Interjúalanyaink mai létkörülményeinknek ezekre a sajátosságaira reagálva fogalmazzák meg, képviselik az *egészebb környezet, a fékezettebb életritmus, a személyességre épülő emberi kapcsolatok* igényét. Olyan igényeket, amelyek ma valamilyen módon az emberek nagy részének életérzésével találkoznak, s amelyeknek az utóbbi évtizedekben nagyon sokan nagyon sokféle kifejezését is adták. Az Órségbe, a Balaton-felvidékre, a Művészetek Völgyébe, a budai agglomerációba, ökofalvakba, tanyákra költöző, *falusias életformára váltó városiaktól a kerékpározás (és a gyaloglás) vagy éppen a lovaglás (vagyis a gépjárművek helyett a közvetlen emberi erőfeszítéssel megvalósuló közlekedés)*¹⁴ reneszánszán át a különböző (értékrend-azonosságon alapuló) *kisközösségek alakulásáig*, a közvetlen kapcsolatokat erősítő *szokások feltámasztásáig*. Azt, hogy az urbanizáció ma ilyen „besűrűsödési ponttá” vált, éppen az a sokféleség is mutatja, ahogyan a különböző emberek reagálnak az urbanizáció kihívására. Ki a *kivonulással*, (a „*túlurbanizált*” életformák elutasításával), ki azzal, hogy keresi az egyre urbanizáltabb életkörülmények élhetőbbé tételének, egy *humanizáltabb „új urbanitásnak”* a lehetőségeit. (Már maga az jelzi, hogy „besűrűsödési pontról” van szó, hogy sok ember számára éppen ez jelenti a kihívást, a számára megfelelő élet megvalósítása éppen az urbanizáció egyes következményeibe ütközik).

Energia-, erőforrás-problémák

Kapcsolódik ehhez a következő „besűrűsödési” pont: az *energiaforrások* kérdése. Korábbi évszázadokban sokáig az tematizálódott, hogy az energiaforrások *szűkösek*: főleg a kellő mennyiségű *élelem* hiánya okozott súlyos problémákat, (időnként tömeges éhínségeket). Az ipari társadalomnak sikerült újabb s újabb élelem-szaporító módszerek felfedezésével és újabb s újabb ipari energiaforrások bekapcsolásával megsokszorozni az emberiség rendelkezésére álló energiát, s mára a probléma új formában állt elő. A rendkívül bőségesnek tűnő energiaforrások (és a világ gazdag központjaiban

a velük való rendkívüli pazarlás) élménye a huszadik század végére összekapcsolódott az emberiség-létszám ugrásszerű megnövekedésének tapasztalatával, s az *emberiség egyszerre érzékeli az erőforrások sokaságát azok végleges kimerülésének, felélésének fenyegetésével*. Míg a modernizáció elmúlt évszázadai azt jelentették, hogy az állandó előrehaladás egyúttal a rendelkezésre álló erőforrások (azok elhasználódásánál gyorsabb) növekedését hozza magával, most *maga az állandó előrehaladás* tűnik az erőforrásokat véglegesen kimerítő „fenntarthatatlan” folyamatnak.¹⁵ Már jó ideje tért hódított az a felismerés, hogy az alapvető probléma az erőforrások (*irracionális és igazságtalan*) *felhasználási-elosztási rendszerében* van, s mivel ebben politikai módszerekkel ezidáig nem lehetett lényegi változásokat elérni, kialakult az a közvélekedés is, hogy a társadalom irányításától stabil biztonság e tekintetben nem (e tekintetben sem) várható. E tématerületen – többek között a sokaknál mindennapi gyakorlattá váló *energiatakarékosság* mellett – a *helyben termelt energia* jelenti a csomópontot, (ami megint azért lesz csomóponttá, mert egyszerre több kihívás megválaszolására ad lehetőséget). Egyrészt közvetlen válasz az energiakérdésre: olyan megoldások irányában való elmozdulást tesz lehetővé, amelyek kitermelése és felhasználása kis közösségek által is lehetséges: ha az energiaforrások közvetlen felhasználásra kerülnek, (és nem óriási, „kereskedelmi” mennyiségben termelik ki őket), azzal elérhető, hogy ne legyen túlfogyasztás, pazarlás, a tartalékoknak az egyének-közösségek közvetlen szükségletein túlmenő kiaknázása. Másrészt *nem alakulnak ki olyan elosztási egyenlőtlenségek*, amelyek során „egyeseknek minden, másoknak semmi” jut; az ellátás minden egyén és közösség számára biztonságosabb alapokra helyezhető. Harmadrészt csökken az *egyéneknek-kisközösségeknek a nagy ellátórendszerektől való függősége*, azoknak való kiszolgáltatottsága, a „csapok”, „vezetékek” bármikori (az államhatalom zsarnokivá válásából, a nagyhatalmaknak a kisebbek feletti önkényeskedéséből, háborús helyzetből vagy gazdasági erők „üzleti érdekeiből” fakadó) elzárásának veszélye. A „helyben termelt energia” ugyanakkor *megegyezője is lehet az egyéneknek, lokális közösségeknek, kistérségeknek*, akik/amelyek szerepe a társadalom mind nagyobb egységeibe egyesülésével, centralizációjával egyre gyengült. Az autonómia erősödése megnöveli az egyének és kisközösségek önjelét és erre alapozódó öntudatát (és talán paradoxnak hangzó módon a nagy rendszerek stabilitását is fokozza, mert az autonómiák mindig szervezettebbek – az

élő szervek működéséhez hasonlóan – integrálódnak a nagyobb rendszerekbe, mint az autonómiával nem rendelkező elemek). Az ebbe az irányba való elmozdulásról is elmondható, hogy nem csupán egyes interjúalanyaink véleményeként jelennek meg. Emberek sokasága gondolkozik azon, hogy (az egyre növekvő energiaárak szorításában) miként építhetné háztartását „megújuló” energiaforrásokra, vagy helyezhetné „több lábra”, legalább biztonsági tartaléknak arra az esetre, ha bármilyen okból problémákba ütközne a gázhoz, villamos energiához, vezetékes vízhez jutás (a központi ellátó-rendszerek által). Sokan el is kezdték az ilyen megoldások kialakítását. Legalább ilyen jelentőségű változások jelentek meg az élelmiszertermeléssel és –fogyasztással kapcsolatban is. Míg a hagyományos, a városokat tömegtermeléssel kiszolgáló mezőgazdaság munkaerőgondjai állandóan növekednek, egyre többen kezdték el (legalább kiegészítő) élelmiszerek (zöldségek, gyümölcsök, fűszerek) termelését (eredetileg teljesen városi gyökerrű) családokban is.¹⁶ Ha Magyarországon még nagyon kis körben is, de megjelent a városi kertek mozgalma. A termelői piacok terjedése is ebben a körben említhető: bár a gyakorlatban ezek sokszor nem különböznek lényegesen a hagyományos városi piacoktól, élelmiszerüzletektől, a közvetítő kereskedelem kiiktatásának, a termelő és fogyasztó közvetlen találkozásának, az élelmiszertermelési kör áttekinthetővé, emberléptékűvé tételének igénye teszi őket népszerűvé. (És persze az a – ma még nem mindig igazolódó – remény is, hogy a közvetlenebb áruforgalom az ellenőrizhetően egészségesebb élelemellátást is biztosíthatja). A közvetítő kereskedelem kiiktatásának, kereslet és kínálat közvetlen találkozásának pedig igazán tömeges formái alakulnak ki a különböző internetes szolgáltatásokon (Vatera, e-bay, stb.) és a közvetlen szolgáltatáscsere-megállapodásokon keresztül. Interjúalanyaink egyike-másika maga is úttörő szerepet vállal ezekben a folyamatokban, s még többen közülük az ideológiai fordulat képviselői: az önrőre támaszkodás és a lokalitás ethosza többük szemléletének lényegi eleme.

A munka

Interjúalanyaink jelentős része erősen munkacentrikus ember. (Bár a társadalmi egyenlőtlenségek kialakulásával a társadalom felsőbb csoportjai olykor a – fizikai – munkától való elszakadtságukat státuszszimbólumokkal is kifejezték, a munkát-lansággal sosem lehetett igazi tekintélyt megalapozni. Az uralkodó csoportok ezért többnyire igyekeztek saját társadalmi szerepüket, tevékenységüket – még a többinél is nehezebb – munkának fel-

tüntetni, s ha ezt elmulasztották, vagy nem sikerült a többséggel elfogadtatniuk, a társadalom történeti tudatába olyan „elpuhult” elitekként kerültek be, amelyek ezáltal és éppen ezáltal veszítik el hatalmi legitimitásukat. Interjúalanyainknak kiválasztóik szemében kivívott tekintélye sok esetben – többek között – átlagfeletti munkabírásukon alapul). Sok interjúban a jelenlegi munkafelfogás kritikája fogalmazódik meg: az a munka, ami ma a társadalmi lét nagyrésztében jellemzőnek mondható, megintcsak az „elidegenedés” jelenségei közé sorolható; a munka területe is azok közé a „besűrűsödési pontok” közé tartozik, amelyen ma a szemléletek, értékredek, életformák megütköznek egymással.¹⁷ A legfőbb kritikák a munka túlhajtott, az egyént kizsigerelő jellegét és ésszerűtlen (egyesekeket túlterhelő, másokat a munka lehetőségéből kizáró) elosztását illetik. {Interjúalanyaink közül egy (a hajléktalanok utcai gondozásával is foglalkozó) szociális munkás fejt ki, hogy a szocializmus ésszerűtlenségei között emlegetett „kapun belüli munkanélküliség” még mindig több pozitív következménnyel bírt (hiszen a munkahelyre való rendszeres bejárást, más emberekkel való együttműködést, valamiféle közösségek létezését feltételezte, s az egyes embernek megadta a társadalomba való integráltság érzetét), a munkanélküliséggel mindez elvész, s a (társadalmi) talaját vesztett egyént az emberi erőitől való megfosztás mind mélyebb örvényébe löki: igen sokan éppen a munkanélküliség folytán váltak hajléktalanokká is.} A munka egyenlőtlen és ésszerűtlen elosztása ugyanazoknak a társadalmi mechanizmusoknak köszönhető, mint az energiaforrások egyenlőtlen és ésszerűtlen elosztása, (ez magától értetődő, hiszen az emberi munka az egyik legfőbb energiaforrás), s így az alternatívakeresés is hasonló irányú. Az egyik alapgondolat a (munkavégző) emberek érdekképviselőinek a jelenleginél hatékonyabb megszervezése, az „alulról szerveződő” társadalom eszményének ébrentartása. A másik a kilépés-kivonulás a munka mai átláthatatlan túlcenzalizált, a munkavégzők által kevésbé befolyásolható, tőlük minden vonatkozásban elidegenedett rendszeréből, és a saját lábra állás, a saját maguk által kitűzött céloknak alárendelt, a saját ritmusban, beosztásban végzett munka, amelyben megszűnik a munka elidegenedettsége, hiszen ha az egyén a saját céljait követheti, a személyiségének megfelelő módokon és tempóban, akkor képességeit is nagyobb mértékben tudja mozgósítani, s így a munkájában nagyobb valószínűséggel jól is érzi magát. (Sokan azért idealizálják a szabadnak nem nevezhető, hiszen például a természetnek – de többnyire különböző társadalmi hatalmaknak is – nagymértékben kiszol-

gáltatott hagyományos paraszti munkát is, mert az ipari társadalmakban kialakult bérmunkák nagy részéhez képest – még ez is – több lehetőséget adott arra, hogy az egyén a maga módszereit, tempóját alkalmazza, s legalább saját részcélokat tűzzön ki maga elé). A „maga-ura” kistermelő, kisvállalkozó munkája jelenik meg itt eszményként, illetve a (nem „szabadon lebegő”, de tevékenysége célját és közegét szabadon megválasztó) értelmiségi munka. Ennek az eszménynek az a legsebezhetőbb pontja, hogy olyan társadalmat feltételez, amely „hagyja” a kistermelőt, kisvállalkozót, értelmiségit a maga útját járni, s a valóságban a piaci viszonyok és a politikai rendszer működése sok esetben ennek egyáltalán nem kedvez; ugyanakkor ez az eszmény nem nevezhető teljesen irreálisnak sem, hiszen a társadalom nagyfokú diverzitása a társadalmi lét sok pontján lehetőséget ad ilyen, a domináns munkaformák szempontjából „nem-szabályos” életformák kialakítására is. (Mint ahogy erről néhány interjúalanyunk „alternatív” életformája is tanúsodik). S ha egyes esetekben az ilyen kivonulás sikeres lehet, ez ébren tartja azt a reményt is, hogy ezen példák szaporodhatnak, s hosszú távon a munka egész világa ebbe az irányba alakítható. (S hosszú távon így még az is elképzelhető, hogy a szabadabb munka azokban a nagy munkarendszerekben is lehetővé válik, amelyek lebontása, kistermelőkkel való helyettesítése a társadalom mai és jövőbeli mérete és a termelési-, és egyéb munka-feladatok mai és jövőbeli összetettsége mellett már nem igen lehetséges). A szabadabb, személyre szabottabb munka egyik alapfeltétele az a „belülről vezéreltség”, (és a választott célok melletti kitartás) amit interjúalanyaink egyik legerősebb közös tulajdonságának találtunk. De vannak olyan tényezők is, amelyek e jellemvonásoktól függetlenül, szélesebb kör számára is megnövelhetik a munka ilyen irányú „humanizálásának” esélyeit. Egyrészt mindenképpen növelhetik a munka szabadságfokát (és csökkenthetik elidegenedtségét) a családi, (akár az otthonokban végzett) munkaformák. A modernizáció előtti munkaformák iránti nosztalgiaiban is mindenképpen szerepet játszik, hogy ezek az egyént nem szakították ki (ideje nagy részében) természetes és elsődleges közösségeikből, hanem éppen ezekre építettek. Az egyén így egyfelől magát a munkát is „otthonosabban”, a stabil beágyazottság érzetében, s számos személyes érzelmek bekapcsolásával végezheti (míg a „munkahelyeken” végzett, a munkafolyamat szempontjából „racionalizált”, vagyis „gépiesített” bérmunka minden személyesség kikapcsolását igényli vagy legalábbis igényelné). Másfelől a családi közösség funkcionalitása

(és ezzel összetartó és öntudatadó ereje) is nagyobb, ha nem csupán az egyén regenerálódásában, hanem tevékenysége közvetlen társadalmi hasznosulásában is meghatározó szerepet játszhat. A családi munka a történelmi múltban igen nagy szerepet játszott, és nem sok minden szól az ellen, hogy új formában ilyen szerepet tölthessen be a jövőben is. De az ilyen munka lehetőségeinek növekedését nem csak a múlt példáinak felelevenítésével lehet közelíteni. A személyi számítógép és a mobiltelefon (valamint ma már burjánzó „leszármazottai”) technikailag is lehetővé teszik az elidegenült nagyüzemi munkaformák lebontását, a rugalmas, bárhol és bármikor végezhető munkavégzést, s magától értetődik, hogy ez elvben kedvez az otthoni és a személyre szabott, tehát szabadabb munkavégzésnek. Az persze nyitott kérdés (miként a többi eddig említett, és ezután említendő szemlélet-ütközési területen is), hogy a jelenleg domináló gazdasági-társadalmi rendszer a szabad munka előnyeire építve egyre tágabb teret nyit-e az interjúalanyaink nagy része által is ideálisnak tartott és többek által követni próbált munka-felfogásnak, vagy ezek tömeges kibontakozása már csak egy másik gazdasági-társadalmi rendszerben lesz lehetséges.

Individualitás

Mindenesetre a jelenlegi főirány folytatja az individualizálódás többévszázados trendjét, – s az individualizálódás történelmi hozadékai mellett – fokozza a társadalom atomizálódását, s bár ez növeli az egyénekben az egyén szabad kibontakoztatásának igényét (s ezen belül a szabadabb munkaformák iránti vágyat is), másfelől az atomizálódás nagymértékben gátja is a szabadabb, belülről irányított életforma kialakításának, mert az atomizálódott, közvetlen közösségi kapcsolataiktól (is) eltávolodott egyének léte mind nagyobb mértékben éppen az általuk átláthatatlan, centralizált nagyszisztemektől (állam, gazdasági szuperstruktúrák, hatalmas termelési rendszerek, stb.) függ, azokra vannak (mintegy köldökzsinórral) rákapcsolva. A társadalom-egészebe való szerves integrálódás (mint erre fentebb utaltunk) csak a kisebb társadalmi egységek funkcionális működésével (és minden szerveződési szint autonómiájával) lehetséges, (s ez érvényes az egyén munkájának, tevékenységeinek beintegrálódására is). A (túlfutott) individualizálódás (és atomizálódás) kérdése tehát szintén olyan „besűrűsödési pont”, ami interjúalanyaink alternativitásának milyenségében is fontos szerepet játszik.¹⁸ Az (euro-amerikai) individualisztikus énkép évszázadok óta formálódik, nagyon sok minden vett részt a létrejöttében a piacra termelő életforma megjelenésétől, a reneszánsz zsenikultu-

szon és a szabadon választott szerelem jogait követelő irodalmon, a *descartes-i filozófián*, az individuális létezők viszonyából felépített *newtoni fizikán*, a *leibnizi monász-elméleten* át a *polgári jogok* megfogalmazásáig, az *individuumközpontú etikák* elterjedéséig és a legkülönfélébb *individuum-centrikus filozófiák* térnyeréséig, az *egyén kényelmét szolgáló életformák* és az *egyénnel foglalkozó tudományok*, (mint a pszichológia), és az *egyéni érzelmeket és viszonyokat megjelenítő-elemző zenei, képzőművészeti, irodalmi* (s később filmes) irányzatok megjelenéséig, az *egyén fogyasztási igényeire* alapozott társadalmi viszonyok kialakulásáig. Az *individuumközpontú szemléletben* a „ki vagyok én?” és a „miért vagyok a Földön?” kérdése központi kérdéssé válik: az individualizálódás nagy hozadéka éppen az, hogy az *egyén fontosságra tesz szert*, sajátos, egyedi képességeinek kifejtése előtérbe helyezett értéké válik, s mint hangsúlyoztuk, ezen *alapszik az egyén szabad kibontakoztatásának, „önmegvalósításának” igénye* is. Csakhogy az *individuumból való kiindulással* éppen a „miért vagyok a Földön?” kérdésének megválaszolója válik problematikussá. Az *egyéni élet értelmét* elsősorban az adhatja, ha olyan célokat valósít meg, amelyek túlmutatnak a véges egyéni életen, (hiszen az egyéni életet, mint öncélt a halál eleve kudarcossá teszi. Az állatok számára az önfenntartáson és a faj életben tartásán kívül valóban nincsen más cél, de az ember kezdettől megkülönböztetően kiemeli magát az állatvilágból, s ha élete értelmét pusztán az ön-, és fajfenntartásra redukálja, ez többé-kevésbé dehumanizálja is). Az *emberi élet értelmének keresése* hozza magával, hogy – miként interjúalanyaink közül is sokan – egyre több ember érzékeli negatívumként az individualizáció túlfutását, az atomizálódást, a „tömeges magányt”. Alternatívaként természetesen a *közösségi szemlélet* kínálkozik, amit úgy lehet összeegyeztetni a kifejtett individualitással, hogy a „közösséget” úgy határozzuk meg, mint a *közösségbe ágyazott, de annak nem szolgáinak alárendelt, s egymáshoz képest is mellérendelt viszonyban lévő, egyenrangú* egyének társulását. A *közösségi megalapozású* *individuum-felfogás* – amelyben az *egyéni élet értelmét* *közösségi célok* önként vállalt-választott követése adja – igen sokféle lehet. A *nagyközösségek* (nemzet, egyház, társadalmi mozgalom stb.) *tagjaként* az *egyén* azt érezheti, hogy véges élete része a *közösség életének*, s éppen attól nyer értelmet, hogy *egyéni erőfeszítései* beépülnek és az ő halálától függetlenül, akár „örökre” is jelen lehetnek a nagyobb *közösség életében*. Amikor az *ember* nem konkrét *közösséghez* rendeli magát, hanem abban *gondolkozik*, hogy korábbi

nemzedékek tapasztalatait veszi át, s ezt adja tovább (saját tapasztalataival kibővítvé) utódainak, lényegében ugyanezen a módon – az egyénit egy tágabb közösségbe, (ez esetben a *nemzedékek láncolat* alkotja *emberi közösségbe*) bedolgozva ad értelmet az életének. (A hívő ember számára nem is a közösségen van a hangsúly, hiszen számára a hívők összessége is csak része egy magasabb értelem tervének; az *egyén életének* ez esetben közvetlenül ez a *magasabb terv*¹⁹ ad értelmet és *örökkévalóságot*; pszichológailag azonban az *egyén* ugyanazzal az *attitűddel* rendeli magát alá ennek a *transzcendens hatalomnak*, mint ahogy teljes azonosulás esetén bármely közösségnek. Az erős érzelmi azonosulással átélt hazafiságot vagy a szenvedélyes politikai-ideológiai elköteleződést ezért is lehet „kvázi-valóságként” is jellemezni). Amikor az *ember kisebb közösség tagjaként* tekint magára, s ahhoz igazítja az életét, ebben is olyan (az adott közösséget jellemző, konkrét) célok vezetnek, amelyek értelmüket valamely tágabb „összemberi” értékből (például a világ igazságosabbá és/vagy élhetőbbé, kellemesebbé, stb. tételének általános *emberi szükségletéből*) nyerhetik.²⁰ (Amikor pedig azzal a *materialista gondolatmenettel* próbálja valaki feldolgozni léte végességét, hogy a természet anyagából vett *emberi lét* végén az *ember is „visszatér az anyagba”, hogy a természet újrahasznosítható*, még akkor is ez a *közösségi szemlélet* érvényesül: az *ember magasabb célt szolgál*, csak az általa szolgált „közösség” szerepét ez esetben a „természet” tölti be. Az *ember ilyenkor is a maga értelemkereső emberi-közösségi viszonyulásmódját* vetíti ki – ebben az esetben magára a természetre). Mindent egybevetve: mikor interjúalanyaink az *individualizáció túlfutásával szemben* ilyen (közösségi nézőpontból értelmezhető) célokat keresnek maguknak, ezzel egyúttal egy *alternatív individuum-felfogást* is képviselnek: azt az *igényt*, hogy az *individualitást* ne öncélként kelljen megélniük; éntudatuk biztonságát, énjük erejét az *egyéni tágabb, (az egyéni életen túlnyúló) célok* vállalásával növeljék meg, ezekben találva meg „*földi létük értelmét*”. Az *individualitás* ilyen *felfogása* felé is interjúalanyainkénál sokkal szélesebb kör orientálódik. E tanulmány elején említettük, hogy a mai fiatal generáció számára talán az előttük járó nemzedékeknél is fontosabbá vált életük értelmének ilyen keresése (hiszen egy – lelkesítő eszmények, célok helyett inkább negatív jövőképekkel riasztó és igen kevés kibontakozási lehetőséget kínáló – *váltságkorszakban* lépnek a felnőttkorba, s már *szocializációjuk* nagy részére is az értelemadó célok megtalálásában nem nagyon segítő értékrelativizmus volt jel-

lemző). Talán nem tévedés azt feltételezni, hogy az *individuális önmegvalósítás* különböző közösségekben (illetve közösségi célokban) keresése (az öncélnak tekintett individualitás helyett) a *közeli-vőben* egyre jellemzőbbé válik.²¹ (És sok interjúalanyunknak ebben is mintaadó szerepe van).

Egy másik problémakör, ami szintén az *individualitás értelmezésének* tématerületén jelenik meg, más irányból feszíti szét az *individualista egyén-felfogás* több évszázados pilléreit. Az a *szemlélet*, amelynek *kiindulópontja* is az *egyén*, az *individualitás kibontakozásának* eszményét a *tökéletesség* eszményével kapcsolja össze: a *zsenikultusz* ezért is nagyon lényeges (mintaadó) tényező a *reneszánsz óta a modern társadalomban*. (A *tökéletesség-eszmény* minden szemléleti rendszerben a rendszer *kiinduló premisszájához* kötődik: ha *teremtő Istenre* építjük a *világmagyarázatot*, akkor hozzá kapcsolódik; ha *társadalmi okokra*, akkor be kell lépnie a *legalább valamilyen szempontból ideális-tökéletes társadalom* képzetének; a *véges életű egyénhez* ugyan nem könnyű a *tökéletesség* képzetét társítani, de ha az *egyénből* építjük fel a *világról* alkotott képünket, akkor – *legalább valamilyen szempontból* – mégis az *egyént* kell összekapcsolni a „*tökéletesség*”, az *önmagában-teljesség* eszményével). A *fogyasztói társadalomban* az *ember ideálképe* valóban a *testilelki egészség, tökéletesség* képzetével körülvéve jelenik meg (s közmert, hogy mindent, ami ezeknek a képzeteknek ellentmond, a *társadalom kiiktatandó*, – vagy ha nem lehet kiiktatni, *legalább a látótérből eltüntetendőnek* – tekint, a *szélsőséges nyomorúságtól a betegségeken, testi csonkaságokon és az öregezésen át* magának a *halálnak a tényéig*). A *szemléletváltás, az alternatíva* ebben a „*tökéletesség*” átértelmezése. Az a *gondolat*, hogy *az embert nem egy eszményképhez, hanem önmagához kell mérni*, s az *önmagában-teljes nem jelent hibamentességet, sérületlenséget*. Sokan (s nem csak interjúalanyaink közül) éppen e *szemlélet* jegyében közelednek a *fogyatékkal élők*höz és más elesett emberekhez.²² Ha az *első lépés megtétele* sokaknál még annak a *szemléletnek* a jegyében történik is, amely *szánakozással* tekint azokra, akik valamilyen szempontból „*nem tökéletesek*”; (s ezért kínálják fel „*szegényeknek*” a *segítségüket*); ez gyakran átfordul, és egyre többen vallják nem csak azt, hogy *mindenkinek* (a *sérültnek* is) *joga van a teljes élethez*, s ez *biztosítható* is a *sámára*, hanem azt is, hogy *önmagukhoz mérve* a *sérültnek* eleve is „*teljesek*”, és a *velük kapcsolatba kerülő* nemcsak adhat, hanem nagyon sok mindent kaphat is tőlük. Az *értelemadó közösségek* kere-

sése mellett ez a másik, az *utóbbi években* egyre szélesebb körben *végbement* lényeges változás az *individuum-felfogásban*, s a *szemléleti fordulat* jelentősége túlmutat a „*sérültek*” ügyén. Az *önmagához* (s *nem másokhoz* illetve egy „*tökéletes*” *ideálképhez*) *való viszonyítás* *egyrészt az individualitás – mindenkire érvényes – kibontakoztatásának is a kiindulópontja* lehet. Másrészt *magában hordja* azt a *paradigmaváltást*, amely a *világmagyarázatot* az *egyéni szubjektivitás* (a *karteziánus kiindulópont*) *helyett az emberiség, az emberi nem nézőpontjára* alapozza. (Az *emberiség* az *ugyanis, „akinek”* minden individualitásra, minden *individuális tapasztalatra* szüksége van. Az *hogyan* az *egyén* minél teljesebben „*önmaga legyen*”, *önmaga lehetőségeihez* mérésen, és *önmaga lehetőségeit* a *legoptimálisabban* kibonthassa, *alapvetően az emberiség, az emberi nem érdeke*).

Emberi kapcsolatok

Az *individuum-felfogás* kapcsán már szóba került az *individualitás túlfutásának*, az *atomizálódásnak* problémája és a *közösségkeresés* tendenciája. Ezekben a *jelenségekben* nem csak az *individuum-felfogás*, nem csak az *egyéni élet értelmének* keresése kerül előtérbe, hanem az *emberi kapcsolatok* kérdése is. Az *emberi kapcsolatok* területe is tematikus csomópont. Itt az *előző* alfejezetekben említettekkel nagyon szoros az *összefüggés*. Az *individualista kiindulású* *társadalomban* az *emberi kapcsolatok* is *alapvetően az individuális érdekekből* vezetnek le. Az *emberi kapcsolatok* is *ennél fogva* *alapvetően a haszonelv* és a *versenyelv* határozza meg. Az, *hogyan* az *egyénnek* mi a *haszna* a *kapcsolatból*, és az *önérvényesítésért* a *többiekkel* *follytatott küzdelem*. Az *alternatívát* az *ilyen kapcsolat-felfogással* szemben az *jelent*, (s ezt *képviseli* legtöbb interjúalanyunk is), hogy a *lét* azon *mechanizmusait* erősítik fel, amelyek *kiegyenlítik* a „*struggle for life*”-ot,²³ illetve azokat az *emberi motívációkat*, amelyeket a *haszonelv* *egyoldalú dominanciája* *háttérbe szorít*. A *kooperációt* (ami egymásra *figyeléssel*, *egymás iránti nyitottsággal*, *kölcsönös tapasztalatátadással* és *tapasztalat-átvétellel* jár együtt); és a *haszonorientáció* *helyett* olyan *más, az ember számára fontos* *készítetéseket*, *mint a kíváncsiság, a világértés szükséglete, az erkölcsi emelkedés, a szabadság igénye, az egyénnek megfelelő életforma és életcél* követése. Ezek a *törekvések* *jelen* vannak a *haszonelvű* *társadalomban* is; *interjúalanyaink* *csak* *jelentőségük erősítésének* *szükségletét* *jelzik*. S *ebben* is *csupán* *megszólaltatói* *tömegesebb* *igényeknek*. Hiszen *mind* *többen* *adnak* *hangot* *annak*, *hogyan* *véget* *kellene* *vetni* az *emberi kapcsolatok* és

érintkezési formák eldurvulásának, a társadalom egyes csoportjai között szinte állandósuló gyűlölködésnek, (és e gyűlöletek szításának); a gátástalan önérvényesítők „taposásának”, a családok szétesésének, egy olyan rideg világnak, amelyben az egyén „csak önmagára számíthat”; amelyben bizalmatlannak kell lennie mindenki mással szemben. Vannak, akik ezzel szemben párkapcsolatokban, barátok társaságában keresnek menedéket, (de közülük is sokakat – éppen az emberi kapcsolatokban domináló egyoldalú haszon-, és versenyelv miatt – ezekben a kapcsolatokban is súlyos csalódások érnek). Mindez felértékel minden egyént, aki képes önzetlen ráfigyeléssel megajándékozni azokat, akik magukra hagyottaknak érzik magukat. És felértékel minden közösséget, amelyben az egyén a valahová tartozás és a kölcsönös támasz biztonságát érezheti. Az ilyen közösségek elé mintául sokan ugyanúgy a múlt face-to-face közösségeit állítják, ahogy múltbéli példákhoz fordulást láthatunk az urbanizációra vagy a munka elidegenedésére adott válaszok között is. De a ma létrejövő közösségek természetesen mások, mint a múlt közösségei. Ha példaként sokan a múlt közösségformáit emlegetik is, ha többen (a mi interjúalanyaink közül is) látszólag nem tesznek is mást, mint továbbéltetik (vagy feltámasztják) a múlt ideálisnak látott közösségeit: például hagyományos értékeket valló, bensőséges, meleg családi életet alakítanak ki, szerzetesrendbe lépnek vagy lelkesen felajánlják energiáikat egy karitatív szervezetnek, valójában (sok más kortársunkkal együtt) részt vesznek a közösségiség egy új fajtájának kialakulásában. Mivel ugyanis valamennyien egy erősen individualizálódott társadalom szocializáltjai, nem a hagyományos társadalmaknak az egyént alárendelő közösségformáit éltetik tovább vagy (támasztják fel), hanem az egyenrangú egyéneknek azokat a szabadon választott közösségeit hozzák létre, amit az individuuum-felfogás körüli szemléleti paradigmaváltás kapcsán már említettünk. A látszólag teljesen a hagyományos család mintáját és életformáját követő, harmonikus mai konzervatív családban sem a nő, sem a gyerek, sem az apa szerepe nem azonos a hagyományossal (a nő és a gyermek egyenrangúbb, az apa jóval kevesebb vonatkozásban domináns, s valamennyiük individualitása jóval hangsúlyosabb, jóval inkább figyelembevett, mint a múltban lehetett; arról nem is beszélve, hogy ezek a mai konzervatív családok szinte kivétel nélkül szerelmi házasságokon, és nem elsősorban gazdasági vagy rendi megfontolásokon alapulnak). A mai szerzeteseknek, s a karitatív szervezetek önkénteseinek látszólag teljesen lemondó életvitelében

is sokkal nagyobb a személyes választás jelentősége, s jóval több az individuális szükségletekre való odafigyelés is, mint a múlt hasonló szervezeteiben. A szerzetesek (s itt a keleti vallások szerzeteseire is gondolnunk kell) sokkal beágyazottabbak koruk társadalmába, sokkal inkább szembesülnek annak problémáival, mint elődeik; a viszonyuk Istenhez, a spiritualitáshoz sokkal individualizáltabb, személyesebb; és sokkal több (és/vagy sokkal nyíltabban vállalt) benne az ambivalencia, a kétely: ez is a személyiség fokozott individualizációjának eredménye. A karitatív szervezetek önkénteseire pedig egyre inkább az az individuuum-felfogás jellemző, amelyről az előző alfejezetben tettünk említést, s ennek következtében közösség-elképzelésük sem azonos a korábbiakkal: az általuk segítettek és saját csoportjuk között sokkal kevésbé élesek-merevek a kaszthatárok. S akkor még csak olyan közösségekről beszélünk, amelyek régóta létező közösségi mintákat követnek. Pedig az új életkörülmények számos újfajta közösség szerveződéséhez nyújtanak táptalajt – elég ha csak az Interneten szerveződő új közösségek sokaságára gondolunk.

Iskola

Sűrűsödési pontnak bizonyul az iskola is. Többféleképpen is szóba kerül: az interjú készítői jónéhány tanárt beválogattak a mintába, a tanári szemszög mellett azonban megszólal a szülői nézőpont is, a legtöbben pedig saját gyermekkori élményeiken (tehát a diákok nézőpontján) keresztül beszélnek az iskoláról. Mind a tanárok, mind a tanulók törekvései szempontjából számos akadályt támaszt a jelenlegi iskolarendszer, s ugyanakkor igen nagy jelentőséget is tulajdonítanak az ember alakulásában az iskolának. A paradigmaváltás erős igénye ezen a területen is érezhető. A teljesítménykényszeren alapuló és túlspecializáló oktatás több oldalról is a kritika keresztüzébe kerül. Az egyik leglényegesebb szempont, hogy az iskola jelenlegi formájában (még mindig) szorongáskeltő, alapvetően nem vonzó a gyerekek számára; nem épít a tanulók belső motivációira, sőt, inkább sorvasztja, korlátozza a gyerek természetes kíváncsiságát, nyitottságát, kreativitását, pedig az igazán eredményes oktatásnak éppen ez lenne a lényege: a gyerekek tanulási érdekeltiségének megteremtése, fenntartása és fokozása. A szorongáskeltő jelleg kritikája nincs ellentmondásban azzal, hogy egyesek (jogosan) a tanári tekintélyt hiányolják, sőt, a gyermeki szorongás és a tanári tekintély leépülése végső soron ugyanarra az okra megy vissza: a bürokratikusá tett oktatási rendszerben az egyén nem igazán fontos (s ez a diákra és a tanárra

egyenként vonatkozik). A másik fundamentális kritika azt emeli ki, (amit a Bourdieu-iskola évtizedek óta hangsúlyoz), hogy az iskola (továbbra is) a társadalmi szelekciónak – és a társadalmi különbségek újratermelésének – eszközeként működik, ahelyett, hogy azok csökkentését eredményezné, az esélyek kiegyenlítése felé közelítene. Alternatívaként sok minden megfogalmazódik, ezek közös nevezője a diákközpontság. (Ez nem a diákoknak való alárendelődést jelent, hanem azt, hogy a tanár a maga értékalapú oktatási és nevelési céljai jegyében a tanulók személyiségére és motivációira építve, azokhoz igazítva segítsen nekik elsajátítani a szükségesnek tartott ismereteket, készségeket és jellem-elemeket). Egyes megemlélt tanárok példáján, mai alternatív iskolák kísérletein keresztül számos olyan vonás is megjelenik az interjúban, amelyek éppen azokat a lényeges mozzanatokat képviselik, amelyek egy új iskolai paradigma elemei lehetnek: a kreativitást, a tudásszerzés örömeinek megtapasztalását, a gondolkodás nyitottságát, az előítélet- (és előfeltétel)mentességet, a teljesítménynek a személyi sajátosságokra odafigyelő önmagához-mérését. Ez az alternativitás (és az efelé mozdulás) igénye ma jelen van a társadalomban, ha nem is többségi helyzetben (legalábbis ami a szülők és a tanárok, s főként az oktatásirányítás szemléletét illeti). Ha azonban a gyerekek valódi szükségleteit nézzük, ezek túlnyomó többsége mutat éppen ebben az irányban. Az oktatási reformok, amelyek az utóbbi évtizedekben (különböző elméletekhez, és sajnos többnyire másodlagos szempontokhoz igazítottan) túlságosan is át-, meg átforgatták az iskolai oktatás rendszerét, nem hoztak paradigmátikus változást. Az iskola ma is az a félig gyár, félig hivatal, amilyenné a tizennyolcadik századi modernizációs hullám szükségletei tették. A lényeg nem az, hogy milyen a humán és reál tárgyak aránya (a bennük megtestesülő szemléletmódok mindegyikére szükség van – ha nem is feltétlenül a mai tárgyontásban), nem is az, hogy a pillanatnyi (és persze állandóan változó) szükségletek szerint a munkaerőpiac milyenfajta ismereteket és készségeket igényel elsősorban; hanem az, hogy minden egyes egyén úgy váljék felnőtté, hogy képes legyen képességei legoptimálisabb kibontására és megőrizze belső motiváltságát az állandó önfejlesztésre. Nagyon sok tanár van a társadalomban, aki (még a mai iskolarendszernek nagy mértékben az ideális oktatási lehetőségek ellen dolgozó keretei között is) igen kreatív és eredményes módszereket alkalmaz; az oktatásirányításnak alapvető feladata lenne ezek felgyűjtése, közismertté tétele, annak elősegítése, hogy a paradigmaváltás „alulról” meheessen végbe.

Tudásmonopólium

Az iskola társadalmi egyenlőtlenség-újratermelése csak része az egyenlőtlenségek rendszerének; szűkebb értelemben annak az egyenlőtlenségi rendszernek, ami a tudások eloszlásában érvényesül.²⁴ A tudások egyenlőtlen elosztása (s gyakran ezen egyenlőtlenség növekedése) azt is eredményezi, hogy a tudások érvényesülési lehetőségei is nagyon egyenlőtlenek. Vagyis a társadalomban nagyon sok szellemi energia elpazarlódik. Ez az akadály is olyan, amibe számos interjúalanyunk is beleütközik, s erről is elmondható, hogy az itt megszólaltatottaknál sokkal-sokkal szélesebb kört érint. A probléma egyik alapja itt is a versenyelv, a piaci szemlélet és a specializáció „megszaladása”. A piac az értékek egy részét felszínre segíti, nagy részéről azonban nem vesz tudomást (tehát hagyja eltékozolódni). A versenyelv uralma ösztönöz ugyan az önfejlesztésre, de ellentétes a szellemi építkezés valódi természetével: a gondolatok egymást állandóan megtermékenyítő áramlása helyett inkább azok rejtésében, monopolizálásában tesz érdekeltté.²⁵ A kooperáció helyett preferált verseny állandóan hierarchiákat termel újjá, és erős érdekeltséget teremt a megszerzett pozíciók akár irracionális fenntartására. A specializálódás előnyös abból a szempontból, hogy az egyes tudásokat egy metagepezetbe beilleszthessék, de csökkenti az egyes egyének átlátó-, és lényeglátó-képességét (ezt a hierarchiák csúcán helyet foglalók monopóliumává teszi). A piaci szemlélet (a „beárazás” szükséglete) megköveteli a teljesítmények mérhetőségét, ám mivel a szellemi teljesítmények valódi minősége nem mérhető, ez olyan mennyiségi szempontok alkalmazását hozza magával, amelyek egyrészt teljesen idegenek a szellemi fejlődéstől, és gyakran igazán kontraszelektívek; másrészt a skolasztika hanyatló korszakához hasonlóan elszakítja a tudásmonopóliumok birtokosainak gondolatvilágát a társadalmi lét valóságos problémáitól, összefüggéseitől, formalizált rendszerekbe szorítja, létformájukat hierarchizálja és (a mintegy céhes) monopóliumokból kiszorultakat gyakorlatilag „kontárként” kezelve, azok mégoly termékenyítő gondolatait sem engedi be a „szakszerű” diskurzus keretei közé. Interjúalanyaink többsége nem része (és nem is nagyon törekszik része lenni) ennek a tudáspiramisnak, környezetükre gyakorolt hatásuk mégis azt mutatja, hogy az ő tudásuk sok ember számára hasznosíthatóbbnak bizonyul számos korifeusénál. A valóságos kontárság, sarlatárság kiszűrése természetesen a társadalom szellemi építkezésének mindenkor fontos mozzanata, ám a paradigmaváltást a tudásáramlás területén is szükségesnek mutatja annak felismerése,

hogy milyen sok felszínre nem kerülő, tömegesen nem terjedő tudás, gondolat, ötlet, emberi érték van a társadalomban. A paradigmaváltást e területen is az jelentené, hogy ha a tudásmonopóliumokkal szemben jóval nagyobb teret kapna a személyre jellemző tudás (tehát nem formai kritériumokkal mért tudás) társadalmi hasznosítása (hiszen minden személyiség más, egymással össze nem mérhető, formai kritériumok Prokrusztesz-ágyába nem szorítható képességszerkezettel rendelkezik).

Elidegenedett művészet

Minthogy több művész van interjúalanyaink között, sok interjúban a művészet is besűrűsödési pontnak mutatkozik: olyan területnek, ahol sok minden eldőlt az élet lényeges kérdései közül. A legfőbb kritika a művészet területén is az elidegenedést éri, a művészeti életnek az élettől való eltávolodását bírálja, s ezzel szemben képviselik többen is a mindennapi életbe bekapcsolódó, valóságos életproblémákra reagáló, a (minden) emberben meglévő természetes kreativitásra építő művészet eszményét. Többségük számára a művészet a természetes étellel, a személyiségre jellemző képességek kifejtésével azonos, életöröm forrása, és felszabadító hatású.

¹ Minderről bővebben lásd Kapitány–Kapitány (2007); az életstratégiákról például: Hankiss–Heltai (2010) is.

² Rokeach (1973), Rokeach (1984), Bell (1976), Bourdieu (1978), Inglehart (1990), Inglehart (1997), Kapitány–Kapitány (1983), Kapitány–Kapitány (2013/b), Wallerstein (1998), Schulze (2000), Hankiss (2002), Beck (2003), Debord (2006), Böröcz (2010), stb.

³ Weber (1982), Weber (1987).

⁴ Mainstream és alternatívitás dinamikus viszonyának érzékeltetésére elég ha például arra gondolunk, ahogy a nagyvárosi kerékpározás egy majdhogynem különönségnek számít, alternatív életformából mozgalommá, divattá, sőt mára sikeres üzletgá vált; vagy ahogy a fogyatékkal élőkhez való viszony változott: a korábbi mainstream-szemléletet a fogyatékkal élők életét alapvetően csak zárt intézmények falai közé terelve tudta elképzelni, s mára ez – nem utolsósorban néhány alternatív stratégiát követő szakember nézemenyézése nyomán – gyökeresen megváltozott és széles körben elfogadottá vált a fogyatékkal élőknek a legkülönbözőbb „normál” élettevékenységbe való bekapcsolása. (Ezekből a példából az is látszik, hogy a beolvadás a „mainstreambe” korántsem mindig negatív fejlemény). Az ellenirányú mozgásra jó példa a politika világából az, ahogyan az államszocializmus utolsó éveiben az akkori rendszer „demokratikus” legitimálására létrehozott – tehát az adott korszak politikai mainstreamjének jegyében kezdeményezett – többes jelölési rendszert sikerült néhány esetben elérni utak képviselőivé változtatni. Vannak olyan alternatív szubkultúrák, amelyek magá a piac, illetve a mainstream média hozott létre, terjedésüket pedig mind a piac, mind a média elősegíti, üzletet vagy hírtérket látván „alternatívitásukban”.

⁵ Kapitány–Kapitány (2013/b).

⁶ Minthogy az is gyakran előfordul, hogy egy korábban a főáramhoz tartozó jelenség, szemléleti elem, gyakorlat-típus kiszorul a „fősodorból”, „korszerűtlenné” minősül; de attól alternatívaként még továbbélhet, (hogy az egyik legközismertebb példára utaljunk: ahogy a főáramból eltűnt „lovag-eszmény” élt tovább Don Quijote alternatív életstratégiájában).

Egyáltalán nem misztifikálják a művészetet, sőt, úgy tűnik, éppen a művészet kultikus felfogása az egyik, amibe gyakran beleütköznek (a másik pedig – ami ennek a kultikus kiemelésnek az árnyoldala –: hogy nagyon sok ember egyáltalán nem használja a művészetet, nem látják kezelhető hasznát). Ezekből a konfliktusokból az látszik, hogy a paradigmaváltás a művészet területén (is) abba az irányba mutathat, hogy a piederesztálra állítás (lásd „magas művészet”) helyett a művészet visszaolvad az élet mindennapjaiba, s ezzel a jövőben visszanyerheti az utóbbi két évszázadban redukálódott funkcionalitását és (mindenki számára való) fontosságát. Interjúalanyaink ugyanakkor arra is figyelmeztetnek, hogy a művészetnek az élettől való elszakadásából következően a helyére ma még olyan „művészeti” formák nyomulnak be, amelyeknek elsősorban feledtető, a társadalmi problémáktól elterelő, passzívívó tévő funkciójuk van (a tömegmédiával együtt, sokszor éppen az által terjesztve). Interjúalanyaink egyetértően látszanak abban, hogy a művészetnek ki kell szorítania (a mindennapokból) a pseudo-művészetet, a művészi alkotás anyag-, társadalom-, és önmegismerő funkciójának meg nem felelő, a befogadót passzívívó

⁷ Egy kapitalizmuson túli társadalomban is valószínűleg érvényesülni fog a versenylvagy a haszonelv, csak – ha ez a társadalom más alapokon fog szerveződni, akkor – nem ezek az elvek uralkodnak a gazdaságát, a szemléletét, a mindennapi életstratégiáit.

⁸ Noëlle–Neumann (1984).

⁹ Különböző, alapvetően technikai okokból a 241 interjúból 226 volt feldolgozható, két interjúkészítő ugyanazzal az alannal készített külön-külön interjúkat, három felvétel viszont egyszerre 2-2 személyre készült.

¹⁰ A kutatás további aspektusainak feldolgozása „Alternatív életstratégiák” című, a Typotex kiadónál megjelenés alatt álló könyvünkben olvasható.

¹¹ S nem zárható ki annak a lehetősége sem, hogy ezen alternatívák, a maguk eltérő logikája, a dominánstól eltérő értékpreferenciái alapján olyan szemléletmódok – etikáik, életformáik, s végül társadalmi szerkezetük – állnak össze, amely alapjaiban is megváltoztathatja a jelenben uralkodó társadalmi szerkezetet. (Azt a társadalmi szerkezetet, amelynek egyoldalúan pénz-, siker-, teljesítmény-centrikus világa ugyanilyen – a maguk idején alternatív – életstratégia-elemekből formálódott sajátos életformává, etikává, társadalmi szerkezetűvé a tizenkettedik és tizenkilencedik század között). Interjúalanyaink nagy részének ilyen társadalomfordító ambíciója egyáltalán nincsen; kiválasztóik, meginterjúvólók azonban mindannyiukban látnak valamit, ami számukra más irányba mutat, mint amit a jelenleg domináló értékpreferenciák sugallnak.

¹² A környezetszennyezés a társadalom alapviszonyaihoz képest, „mellékterméknek” tűnhet, ám olyan módon vált az utóbbi években szimbolikus punctum saliens-zé, mint mondjuk Luther korában a búcsúcéduál (még sokkal akcidentálisabb, de tudjuk, mekkora változások elindítójává lett) problémája.

¹³ Lásd például Albert–Dávid (2007)

¹⁴ Itt elmlíthető a görkorsolya, roller újrafelfedezése, a lábbal hajtható új járművek megjelenése, terjedése.

¹⁵ Lásd Beck (2003), Beniger (1986). A modernizáció egyes kérdéseiről: Tamás (2012), Niedermüller (2008)

¹⁶ Van, aki alapélelmiszerek megtermelésével (s például a garantáltan egészséges, „bio” termelés érdekében a feldolgozásnak is saját kézbe vételével)

tásra készítető és a valóságot eltorzító formákat; szakítani kell azzal a felfogással, amely elmosza a valódi, világ-megismerő művészet és a nem-művészet közti határokat (a művészet és a művészet-pótlékok különbségét végső soron pusztán egyenértékű ízlések különbségének tekintve). A művészet-kultusz, a „magas művészet” és a „tömegművészet” elkülönítése azt jelenti, hogy azt, ami valódi művészet lenne, egy szűk elit ügyvé tesz, s elszakítják az élet valóságos problémáinak nagy részétől, (ezáltal megismerő funkcióját korlátozzák); a többség pedig megkapja a (megismerő funkció nélküli) „tömegművészetet”. Hogy ez a problémakör sem csupán a művészek (és nem csupán interjúalanyaink) számára fontos, többek között az bizonyítja, hogy az Interneten és egyes lokális közösségekben ma már igen sokan próbálkoznak aktív alkotó tevékenységekkel, amelyek döntő részének nem az a célja, hogy az alkotók bekerüljenek a „művészeti életbe” (bár persze ez is igen sokak ambíciója), hanem ami a művészetek tényleges szerepe: önmegismerés, az anyag lehetőségének próbálgatása, a szűkebb (és tágabb) közösség élményeinek megszólaltatása. Ahogy a folklór a valódi művészet értékességével (megismerő, önkifejező,

vel) próbálkozik. A gabona kenyérig vezető útjának egyes állomásait például többen újra háztartási feladattá avatják a kis kézi őröl-malmok alkalmazásától a kenyérsütésig.

¹⁷ A munkafelfogás átalakulásáról lásd például: Gorz (1997), Z. Karvalics (2002), Szabó–Négyesi (2004), Török (2006), Ságvári–Lengyel (2008), Tardos (2012).

¹⁸ Lásd többek között erről is: Csányi–Miklósi (2010).

¹⁹ A sokakra ható, és az utóbbi időben terjedő szinkretizmus jegyében sokak keresztény hitébe is beépülő indiai szemléletben a karma határozza meg az emberi élet értelmét; ez a tudás azért is olyan nagyhatású, mert azon kívül, hogy véges földi léte határain túlnyúló értelmet ad az ember életének, (s a lélek halhatatlanságának keresztény eszméjéhez hasonlóan mintegy a halál „túlélésével” kecsgeteti), nagyon erősen sugallja a (személyének szóló) „feladat” gondolatát is. Pontosán azt, hogy nagyon is mély értelme van az életének, csak az a kérdés, hogy felismeri-e?

²⁰ Még akkor is, amikor valakinek nem több a célja, mint az, hogy a családja jólétén, fennmaradásán munkálkodjék, ebben az ezen életcél választás emberek nagy részét nem pusztán a „fajfenntartás ösztöne”, génjei minél sikeresebb fennmaradásának biztosítása vezeti (ha a készítetés eredeti alapja persze ez is). Az embernél ez a törekvés megtelíti társadalmi jellegű célokkal (például az utódok jobb társadalmi helyzetbe kerülése, a család etikai integritásának megőrzése, stb.), s ezek egyfelől más közösségi célokhoz hasonlóan biztosítják az egyén (halála utáni), „továbbélését”, beépülését az adott kisközösség (reményei szerint) emelkedő épületébe; másfelől hozzájárulnak az emberiség egészének emelkedéséhez is, (ahogy mindenki, aki saját földjét megműveli, részt vesz az egész emberi civilizáció emelkedésében). Persze a saját kis-, és nagyközösségek szolgálata közben az emberek rombolják is az emberiség összvagyonát, (amikor éppen nem művelik, hanem felüljárnak a más által megművelt földet, vagy saját családjuk érvényesülését más családok kárára valóstítják meg), ezért az emberiség „épületébe” a legsikeresebben azoknak az egyéneknek sikerül beépíteni az életüket, akik úgy tudják saját kis-, és/vagy nagyközösségük javát szolgálálni, hogy eközben más egyéneknek, kis-, és nagyközösségeknek is inkább használnak, mint ártanak.

felszabadító, és persze szórakoztató szerepével) évezredekben át szerves része lehetett az emberek mindennapi életének, új formákban ez a jövőben is teljes mértékben lehetséges.

Összefüggések keresése

Volt már szó az individualizáció problémáiról, de a túlságosan individualizált, atomizált társadalomban a világkép kialakításának problémája maga is „besűrűsödési ponttá” válik. Az iskolának, a tudományoknak vagy a művészetnek az élettől való elszakadása is szerepet játszik abban, hogy sok interjúalanyunk a fő problémák között fogalmazza meg éppen az átfogó világkép hiányát. A „minden egész eltörött” gyakori élmény, miként sokan panaszkodnak a társadalmat összefogó közös célok és jövőperspektívák hiányát is. Mint láttuk, sokan ennek ellenére a „hosszú távra” vonatkozóan megőrizték optimizmusukat, s különböző világképekre (a természet erejébe vetett hitre, vallásos meggyőződésre, történelmi tanulságokra) támaszkodva a maguk számára rendelkeznek iránytűvel, ám a társadalom egészét tekintve tele vannak aggodalommal (többek között éppen azért is, mert tapasztalják a társadalom szubkultúrára való szétesettségét, ami azt is jelenti,

²¹ A közösségekről néhány újabb kutatás eredményeit lásd Légmán (2012), Kucsera (2012).

²² Maguk a kifejezések is az „individuum kívánatos tökéletességének” eszményét tükrözik: a „nyomorék”, a „csonka”, a „fogyatékos”, a „sérült” vagy a „csökkent képességű”: (egyre kevésbé durva formában, de) mind arra utal, hogy akiről szó van, annak a tökéletessége hibádzik. Az „elesett” is azt jelenti, hogy nem tudott megmaradni a normál „álló” állapotában, vagyis (legalább átmenetileg) nem tekinthető tökéletesnek.

²³ Egyébként már az állatok világában is...

²⁴ Közismertek ebben az összefüggésben Bourdieu elemzései (Lásd például Bourdieu /1978/).

²⁵ Ez sugárzik le az iskolába is, amikor a tanárok egyes tudások visszatartásával igyekeznek helyzetüket őrízni (ez annál jellemzőbb, minél magasabb fokú iskoláról van szó). A tanári tekintélyt is nagymértékben formális eszközökkel próbálják biztosítani, s ez nem csak a gyerekeket idegenítheti el, hanem akadályokat állít azon tanárok útjába is, akik nem ezzel (a végső soron) verseny-szemlélettel, hanem például az előfeltétel nélküli szeretet eszközeivel közelítenek a diákokhoz. Ebben a közegben azt kell érezniük, hogy ők a „deviánsok”, ők vétenek a „normális” tanár-diák viszony ellen.

FELHASZNÁLT SZAKIRODALOM:

- Albert Fruzsina – Dávid Bea (2007) Embert barátjáról, Századvég, Budapest
 Babbie, Earl (2003): A társadalomtudományi kutatás gyakorlata, Balassi, Budapest
 Bauman, Zygmunt (2003): The Individualized Society, Polity Press, Cambridge
 Beck, Ulrich (2003): A kockázat-társadalom (Út egy másik modernitásba), Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság–Századvég kiadó, Budapest
 Bell, Daniel (1976): The Cultural Contradictions of Capitalism, Heinemann, London
 Beniger, James Ralph (1986): The Control Revolution (Technological and Economic Origins of the Information Society, Harvard Univ. Press, Cambridge-London
 Bourdieu, Pierre (1978): A társadalmi egyenlőtlenségek újratemlése, Gondolat, Budapest

hogy az ő meggyőződésükben, világlátásukban az embereknek csak egy – kisebb – része osztozik). S ez is komoly akadályokat támaszt az ő célmegvalósításuk útjában is. Az Egész szétesése ráadásul az egyének szintjén mindig azzal jár, hogy az egyes egyének integritása is meggyengül; interjúalanyaink többsége erős, belülről irányított személyiség, de sokszor azt tapasztalják, hogy széles körben az ilyen személyiségek aránya csökken, sőt, maga a „személyiség” is válságba kerül. Ez a probléma annál feszítőbb, (s annál határozottabban jelzi e téren is a paradigmaváltás – tehát a szétartó, dekonstruáló folyamatok megállításának, megfordításának – szükségességét), mert mindez egy olyan társadalomban történik, amelyben ugyanakkor (s interjúalanyaink is ezt már csak létezésükkel is bizonyítják) megnövekedett az individuális döntések, a szabad egyéni választás szerepe, az alternatívák kialakulásának lehetősége. Az összefüggések keresése, a világ egységben látásának igénye is olyan tendencia, amely interjúalanyainkat messze túlhaladó mértékben válik jelenleg jellemzővé, tömegessé. A leegyszerűsítő világmagyarázatok uralmát követő szkepszis az elmúlt évtizedekben betöltötte feladatát, s annak a szemléletnek terjesztése (a kortárs filozófiai

irányzatoktól a tananyagokon át egyes médiahatásokig), amelynek lényege az átfogó elméletekről, az összefüggések kereséséről való lemondás, mára már egyre szélesebbkörű ellenhatást, éppen az ilyen átfogó magyarázatok iránti éhséget váltott ki. (Ez az „éhség” persze – éppen az átlátás híján – gyakran hamis irányokban, „ártalmas táplálékokkal” elégtül ki – például „összeesküvés-elméletek” formájában). Az átfogó magyarázatok iránti igény terén a döntő az, hogy sikerül-e olyan, a világ jelen állapotát a maga gazdagságában megragadó szemléleteket kialakítani, amelyekben az egész és részei összefüggenek, (ahogy azt holisztikus gondolkodás is megköveteli). Több interjúalanyunk is hangsúlyozza a belső és külső világ közti egyensúly megteremtésének jelentőségét. Azt, hogy ha a mikroközösségek szintjén harmónia van, ez képes a nagyobb közösségben is harmóniát teremteni. (És fordítva). Az alternatívát e tekintetben azok képviselik, akik valamilyen módon részt vesznek az Egész és a részek közti kapcsolatok kiépítésében, a belső és külső világ közti összefüggések felmutatásában. Akik a mikroközösségi szinten a társadalom egészét jobbtól célokat szolgálnak, (a társadalom egésze vonatkozásában pedig olyan célokat tűznek ki maguk és mások

elő, amelyekkel az élet minden szinten – a mindennapi élet mikroszintjeig lemenően – élhetőbbé válik).

A civilizáció összeomlásának a lehetősége

Több interjúban felmerül persze a civilizáció összeomlásának a lehetősége is. Sokakat foglalkoztat ez a fenyegető lehetőség: különböző „világvége” képzetek terjednek, amelyek egy része természeti katasztrófáktól: a Föld „tüdejének” kimerülésétől, a globális felmelegedéstől, új jégkorszaktól, kozmikus és tektonikus katasztrófáktól, az élelem és ivóvíz tartalékok elfogyásától való szorongásnak ad hangot; de ilyen és ehhez hasonló képzetek az emberiség történetében mindig akkor indultak terjedésnek, amikor az összeomlás a fennálló társadalmi rendszert fenyegette. És persze a társadalmi katasztrófára vonatkozó szorongások is kifejezést nyerne, (a társadalmi rendszer összeomlásának veszélyét az egész civilizáció összeomlásának rémképévé tágítva). A többek között a Római Klub által néhány évtizede kifejezésre juttatott „utolsó előtti pillanat”-érzés mára nagyon sok ember tudatába beépült, s az összeomlás lehetőségével, mint „legrosszabb forgatókönyvvel” még optimis-

ta interjúalanyaink is számolnak. Amivel azonban többségük szembekerül – s ez megint jelzi, hogy hol van ebben (és miben is áll) a paradigmaváltás lehetősége – az összefügg az előző alfejezetben mondottakkal. Bár a világot fenyegető veszélyek léptéke messze meghaladja az egyes ember beavatkozási lehetőségeit, az „alternatíva” mégis abban ragadható meg, hogy az ember passzívan vár-e az apokalipszire, s legfeljebb reménykedik elmaradásában (mondván, hogy ő úgyis túl kis pont ahhoz, hogy ezen változtatna), vagy éppen ellenkezőleg, – abból kiindulva, hogy a tömeghatások is egyéni cselekvésekből állnak össze –, az egyéni döntések, választások fontosságát és felelősségét hangsúlyozza, – és képviseli életgyakorlatában is. (Ez a mindenkor erkölcsi alapállás lényege: az ember választási szabadsága és felelőssége jó és rossz között). Van, aki közvetlenül is utal a közismert „pillangó effektusra”: igen kis változtatások is torkollhatnak hatalmas eredményekbe. És éppen ez a (nagyon sokféle formában lehetséges) felelősségvállalás az általunk bemutatni kívánt alternatív életstratégiák közös lényege.

Böröcz, József (2010): The European Union and Global Social Change, Routledge, London–New York
Csányi Vilmos–Miklósi Ádám (szerk.) (2010): Félkezelt evolúció. Megszaladási jelenségek az emberi evolúcióban. Typotex, Budapest
Debord, Guy (2006): A spektakulum társadalmá, Balassi, Budapest
Eriksen, Thomas Hylland (2006): Kis helyek, nagy témák. Bevezetés a szociálandropológiába. Gondolat, Budapest
Eriksen, Thomas Hylland (2009): A pillanat zsarnoksága (Gyors és lassú idő az információs társadalomban) l'Harmattan, Budapest
Gorz, André (1997): Farewell to the Working Class, (An Essay on Post-Industrial Socialism) Pluto Press, London–Sydney
Hankiss Elemér (2002): Új diagnózisok, Osiris, Budapest
Inglehart, Ronald (1990): Culture Shift in Advanced Industrial Society, Princeton Univ. Press, Princeton
Inglehart, Ronald (1997): Modernization and Post-modernization, Princeton Univ. Press, Princeton
Kapitány Ágnes–Kapitány Gábor (1983): Értékrendszereink, Kossuth, Budapest
Kapitány Ágnes–Kapitány Gábor (2013): A szellemi termelési mód, Kossuth, Budapest
Kucsera Csaba (2012): Egyedül élő budapesti idős társas és közösségi részvételét gátló szubjektív okok {In: Kovách Imre et als. (szerk.) Társadalmi integráció a jelenkori Magyarországon, MTA TK SZI–Argumentum, Budapest pp. 427-440}
Légmán Anna (2012): Közösségképek {In: Kovách Imre et als. (szerk.): Társadalmi integráció a jelenkori Magyarországon, MTA TK SZI–Argumentum, Budapest pp 357-369}
Niedermüller Péter et als. (szerk.): (2008): Sokféle modernitás. A modernizáció stratégiai és modelljei a globális világban, Nyitott-könyv–l'Harmattan, Budapest
Noëlle-Neumann, Elisabeth (1984): The Spiral of Silence. A Theory of Public Opinion.– Our Social Skin. Chicago, University of Chicago Press

Rokeach, Milton (1984): A nézetek rendszerének szerveződése, in: Hunyady György (szerk.): Szociálpszichológia, Gondolat, Budapest (pp 469-490).
Rokeach, Milton (1973): The Nature of Human Values. The Free Press, New York
Ságvári Bence – Lengyel Balázs (2008): Kreatív atlasz. (A magyarországi kreatív munkaerő területi és időbeli változásáról. Demos Magyarország Alapítvány, Budapest
Schulze, Gerhard (2000): Élménytársadalom. A jelenkor kultúrszociológiája, Szociológiai Folyóirat, 2000/1,2, pp. 135-157
Szabó Katalin – Négyesi Áron (2004): Az atipikus munka térnyerésének okai a tudásgazdaságban, Közgazdasági Szemle, 2004/1 pp. 46-65.
Tamás Pál (2012): Azok a tízes évek. Modellkísérlet a 2010-es évek Magyarországon, Köz-Gazdaság, 2012/2 pp. 179-192
Tardos Katalin (2012): Befogadás és kirekesztés a munkahelyeken, {In: Kovách Imre et als (szerk.) Társadalmi integráció a jelenkori Magyarországon, MTA TK SZI–Argumentum, Budapest pp. 221-243
Török Emőke (2006): Tülléphetünk-e a bérmlenka társadalmán, Szociológiai Szemle, 2006/2 pp 111-130
Wallerstein, Immanuel (1998): Utopistics, or Historical Choices of the Twenty-First Century, The New Press, New York
Weber, Max (1982): A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme. Gondolat, Budapest.
Weber, Max (1987): Gazdaság és társadalom, KJK, Budapest
Z. Karvalics László (2002): Az információs társadalom keresése, Infonia-Aula, Budapest

„Mihez kezdünk a tudással? Jobb világot építünk. Többé nincs helyünk a világban, melyből érkezünk; a tudáskapuja feltárt, és nincs visszaút a múltba. De a tudást elemeznünk kell, meg kell próbálnunk rátalálni a lényegére, melyre aztán saját szándékaink, képességeink és szükségleteink szerint saját személyes **Mindentudó kézikönyv**ünket alapozhatjuk, útmutatóul a világhoz. Ez a kötet az én kísérletem arra, hogy háromszáz oldalba sűrítsek minden lényeges tudnivalót a világról, az emberről, az anyagról és a szellemről.”

Keresse a könyvesboltokban vagy rendelje meg www.typotex.hu weboldalon

GEORGES NIVAT

Egyre távolabb Moszkvától

Mint minden francia szlavista, én is öntudatlanul „imperialista” voltam, azaz nem fogtam fel, milyen jelentősége van az ukrán kultúrának és nyelvnek. A Sorbonne felajánlotta nekünk a lengyelt, a szerb-horvátot, a csehet, a bolgárt. Az ukrán nem volt benne a választékban. Tanárommal, Pierre Pascallal beszélgetve tudtam csak meg, hogy a boulevard Saint-Germainen van egy Saint-Vladimir-le-Grand templom, amely az ukrán kultúra otthona; ő olykor eljárt oda. Később felfedeztem, hogy a Harvardon lehet folytatni ukrán tanulmányokat, és ma megpróbálom behozni a lemaradásomat. Franciaul természetesen nincs modern és megbízható könyv Ukrajna történelméről, kultúrájáról, nincs antológia a költészetéről. Ez az egyik oka annak, miért nehéz megérteni a mai helyzetet. Túl keveset tudunk.

Miért nehéz megérteni a mai helyzetet

Ukrajnáért (a vezető történészek szerint a „végeken”, de némelyek szerint ebben áll „a szépsége”) a Sztálin és Hitler-féle megállapodás egyesítette politikailag, amely Galiciát leválasztotta Lengyelországról (Lengyelország 1918-ban szerezte meg a területet, a Habsburg birodalom bukása után – és 150 évnyi hiányzás után Európa térképeiről. Az 1945-ös győzelem véglegesítette a határait, azokkal a keleti tartományokkal együtt, amelyek a 17. század óta orosz tartományok voltak (ám ennek ellenére megvoltak bennük a 19. századi ukrán nacionalizmus történelmi gócpontjai, és nyugaton Galciával, Kárpátaljával – Magyarországhoz igen közel –, északon Bukovinával, amely kivált Antonescu marsall Romániájából, délen Besszarábiával, amelyet Romániától vettek el az izraeli lelőhelyek együtt, amely az oroszoknak a törökök felett aratott győzelméről tanúskodik. A Krím, amelyet Nagy Katalin hódított meg 1783-ban, csak 1954-ben került Ukrajnához, nem elsősorban Hruscsov „szeszélye” folytán, hanem ellentételezéséért, mert ukrán kollégája segítette őt a desztalinizáció elleni harcban (az alkalom Ukrajna Oroszországhoz csatlakozásának 300. évfordulója volt). Van itt egy másik, érzelmileg fontos helye az orosz patriotizmusnak: Szevasztopol. Nem az elszenvedett vereség szimbóluma, sokkal inkább a hősiesség ellenállása az 1855-ös francia-angol-török szövetségesek ostromával szemben. Az ellenállást egy kezdő író tette híressé „Szevasztopol” című elbeszélésével, Lev Tolsztoj.

Ezt a Sztálinnak és az 1945-ös győzelemnek köszönhető földrajzi elrendezést az ukránok már jóval korábban követel-

ték, például a földrajztudós, Stepan Rudnickij, akinek 1916-ban jelent meg a könyve németül. Rudnickij említi, de nem számítja Ukrajnához a Krímet, viszont felemlegeti Kubany területét (a kozákokkal), ahol a többség által beszélt nyelv még az ukrán volt, és mintha vissza is követelte volna.

A Szovjetunió bukásával Rudnickij és mások álma megvalósul, Ukrajna leválik Oroszországról és a birodalmáról. Ez az ifjú és régi ország március 18-ig begyűjti közép-európai területeit, ősi közép-pontját – a Dnyeper balpartját és Kijevet, a kozák köztársaság területét a Sziccsel együtt, amelyet Gogol írt le a *Tarasz Bulbában*, a keleti tartományokat és a Krímet.

Ukrajna sokáig két birodalom, két világ határán létezett, amelyet a kultúrával igyekezett egyesíteni. A nyelv? Gogol és Sevcenko sokat vitakoztak erről a leveleikben. Az első az orosz választotta, a második az ukránt. Mind a ketten ukránok voltak. Sevcenko jobbágy volt, 1838-ban egy szentpétervári árverésen szereplő Brjullovo-képnek köszönhetően vásárolták meg és szabadították fel. Sevcenko költő lett, és megalkotta a nagy nemzeti hőskölteményt, *A kobzost*. 1847-ben, a „Cirill és Metód testvériség” nevű titkos társaság más tagjaival együtt letartóztatták. I. Miklós egyszerű katonaként az Urálon túra küldte szolgálatra, és megtiltotta, hogy írjon, rajzoljon vagy fessen. Ukrajnáért kettős kultúrája, kétnyelvűsége különösen „európai” nemzetét teszi. A Rada minapi döntése arról, hogy eltörli az orosz mint hivatalos nyelvet, természetesen ostoba hiba volt, és korrigálta is az ideiglenes miniszterelnök, Arszenyij Jacenyuk egy szép orosz nyelvű beszédében, amelyet keleti és déli honfitársaihoz intézett. Hozzáteszem, hogy a független Ukrajnában, amelyet ismerek, sohasem tapasztaltam, hogy ne szólalhatott volna meg vagy publikálhatott volna bárki oroszul. Az ukrán iskolában Gogolt részben az orosz eredetiben, részben ukrán fordításban tanulják. Miroszlav Popovich, a nagyszerű *Histoire de la Culture ukrainienne* szerzője szerint Gogol ukrán novellái ukrán fordításban elveszítik bukolicus sármjukat. Ez sokat elmond Ukrajna nyelvi gazdagságának paradoxonairól.

Gogol az orosz nyelvet választotta, Sevcenko az ukránt

A két nép, a két kultúra különálló és komplementer. És meg kell osztoznia a ragyogó középkori Rusz monarchia örökségén, Kijevvel, a fővárossal, a Szent Szófia székesegyházzal, a kijevi barlangkolostorral,

a keleti szlávok kultúrájának és vallásának bölcsőjével. Az oroszoknak, akik azon panaszkodnak, hogy a „Rusz” bölcsője a mai Ukrajnában van, emlékezetébe lehet idézni, hogy Nagy Károlyé, akit a tankönyveinkben Franciaország megalapítójaként ünnepelek, Németországban van, Aix-la-Chapelle-ben. A két nemzeti történelmi elbeszélést természetesen újraírták a nemzeti mítoszoknak megfelelően, amelyek rendeltetése elsősorban az, hogy valamiféle folyamatos és képzeletszülte leszármazást biztosítson. Moszkovia például sem magától értetődően, sem egyetlenként nem örököse Kijevnek. De van-e még ennek jelentősége ma? Bizonyos értelemben van, különösen mivel más emlékezetbeli megkülönböztetések megosztják magukat az ukránok is: nyugaton a nacionalista Stepan Banderát tisztelik, aki kíméletlenül harcolt Lengyelország, de a szovjetek ellen is, megállapodott a németekkel, mégis a németek tartóztatták le, mert programjában Ukrajna függetlensége is szerepelt – Hitler ezt nem akarta, legalábbis 1944-ig nem, Banderát ekkor engedték szabadon. Emlékhelye igen látogatott, valóban a függetlenség atyjaként tisztelik, míg keleten a fasiszták szövetségének tartják. Fagyjejev, a szovjet író *Ifjú Gárdija* sokáig mítikus könyvnek számított, amely a szovjet ifjúság ellenállását énekelte meg a németek által megszállt Ukrajnában (legalábbis a keleti részen). Majd jött egy vita arról, hogy a könyv tíz hősenek vitézségét leíró tények hitelesek-e. Egy újabb viszály, sőt, egymásnak szögesen ellentmondó álláspontok.

Ám a népek ugyanúgy fejlődnek, ahogy az egyes ember. Adam Michnik írta húsz évvel ezelőtt, hogy a lengyelek elvégezték a maguk *mea culpáját* az ukránok iránt, s most az ukránokon a sor, hogy ugyanezt megtegyék az ő „Ukrán felkelő hadseregük” (UPA) kegyetlenkedései miatt. Ez nem akadályozta meg Lengyelországot abban, hogy elsőként ismerje el Ukrajnáért, sem Michniket, hogy mindmáig a legtisztánlátóbb ítéletet fogalmazza meg a „Majdan forradalmáról”.

Ukrajna nyugaton a Szergej Paradzsanov *Elfelejtett ősök árnai* című filmjéből ismert huculok földje. Észak-Bukovina fővárosa, Csernyivci, amelyet csak „kis Bécsnek” hívnak, nemrégiben emelt szobrot az utolsó Habsburgnak, a jó Ferenc Józsefnek – micsoda fordulata az emlékezetnek! Keleten, ahol a hatalmas sztyeppe uralkodik, amelyen egykor oly sok hódító átkelt, s ahol Harkovban még mindig ott áll Lenin szobra (ledöntötték viszont Dnyepropetrovskban és Luhanszkban), részben még mindig a Szovjetunióban vagyunk, a Szovjetunió iparának bölcsőjében, ám ne feledjük, hogy a donyeci medence bányászai vol-

tak az elsők, akik függetlenséget követeltek. Jurij Andruhovics, a nyugati írója Kárpát-Ukrajnáért énekelte meg, Szergej Dajan a túlsó végen a teljes elesettség állapotában lévő keleti ipar káoszát. De mind a ketten Ukrajnában írnak, és ugyanannak a generációnak, ugyanannak az Ukrajnának a képviselői.

A mai Oroszország mintha hátat fordítana az európai „közös háznak”

Az új Ukrajna kell hogy segítsen bennünket abban, hogy egy napon felépítsük a Harmadik Európát, az alapító atyák Első, az 1939–45-ös katasztrófában született Európája, és a leomló fal, az egykori népi demokráciák és a balti államok integrálása révén született Második Európa után. Ez a Harmadik a távoli jövőben nem lehet más, mint az első kettő kiterjesztése. És előbb vagy utóbb Oroszország Európája is lesz. Európa társulási szerződéséről Ukrajnával már sokkal korábban meg kellett volna állapodni (24 év mégiscsak elvezett), és Oroszországot meg kellett volna hívni, hogy segítsen definiálni ezt a Harmadik Európát. Ez a perspektíva ma mintha bezárult volna, mégis meg kell őriznünk a fejünkben. Pillanatnyilag abban reménykedhetünk, hogy nemcsak a háborút sikerül elkerülnünk két testvérem között (lehetetlen elhinni), hanem az erőszakos viszályt is két Ukrajna közt. Ukrajna ebben a megpróbáltatásban talán elnyeri lelki egységét, és a megbékélés Oroszországgal továbbra is része marad a családi kapcsolatok milliói számára, a kétmillió ukrán számára, aki Oroszországban fog dolgozni, és az egész közös örökségnek.

Tény, hogy megszállás történt, hogy az ukrán fiatalokban talán megmarad a harag. Hogy az orosz közvélemény összességében az elnököt követi. A krími népszavazásban önmagában semmi botrányos nem volt, de az bizony elengedhetetlen lett volna, hogy a népszavazást hosszú nyilvános megbeszélés és Kijev egyetértése előzze meg. Nem beszélve arról, hogy az antik Taurisz tatárainak is volt mondandójuk a dologról, több annál, mint hogy egyszerűen a szavazataikat beszámítsák a népszavazás eredményébe, hiszen ők ott a legrégebbi honfoglalók, akik 1944-ben elszenvedtek egy tömeges kitelepítést, és a visszatérésük (mármint a túlélőké) csak 1988-ban történt meg. Ne feledkezzünk meg Szaharov Oroszországról és Grigorenko marsalláról, aki bátran harcolt a tatárok visszatéréseért. „A ti szabadságotokért és a miénkért!”, mondták a lengyel felkelők orosz barátainak az 1830-as megtorlás után. Ezt a jelzőt ma is lehetne alkalmazni, de óvatosan. A mai Oroszország mintha hátat fordítana az európai „közös háznak”, és a „szankciók” kétségkívül növelik a szakadékot. Egy újabb „peresztrojka” kellene várnunk?

Angelizmus volna, ha elképzelnénk egy szabad és ismét fejlődésben lévő Ukrainát, amelynek a későbbiekben szerepe lenne a „Harmadik Európa” kihordásában?

Ukrainá felől nézve (Kijev, Majdan)

Egy héttel azelőtt érkeztem Ukrainába, hogy kiéleződött volna a szembenállás az ideiglenes kijevi kormány és Luhanszk, Donyeck és Szlovjanszk oroszbarát milíciái közt. Már az első napot azzal kezdem, hogy elmentem a Majdanra, vagy inkább a Hrescsatyik körúti részére, ahol a Majdan sátrai a minden forgalom elől lezárt úttesten sorakoznak. A járdákon a kávéházak teraszai nyitva vannak, szinte barátságos nyári hangulatban fogyasztunk. A járdákon lámpák, a sátrakban a pisálkoló fények látványa eléggé fantasztikus. Egymás hegyén-hátán hirdetések, adománygyűjtő dobozok, ikonok, primitív stílusú festmények.

E emberek katonai gyakorlóruhában némán őrzik a hatalmas sátrak bejáratát (bennük mintegy harminc ág, kecskelábú asztalok, kályhák – a februári éjszakákon olykor mínusz 28 fokos a hideg). Csaknem minden barátom eltöltött már itt napokat, éjszakákat. Elena Finberg, aki azért jött, hogy elhozza az adományát, a végén három hétig maradt, hogy gondozza a sebesülteket és a légszűrőket, akiket először a Szakszervezetek Házában helyeztek el, majd a tűzvész után, amely több felkelőnek az életébe került, a Szent Mihály székesegyházban, amelyet tábori kórházzá alakítottak át. Szasko Bilijról számos fénykép van kirakva – március végén ölték meg –, ő a Pravij Sektor, a kemény nacionalista mozgalom hőse, aki fegyveresen segítette a felkelést. A férfiak harminc és negyven közöttiek, a koponyájuk gyakran borotvált, a ruhájuk katonai. Számos sátor fennen hirdeti, hogy az ONU-hoz (tartozik Ukrajna Nacionalista Szövetség, 1929-ben alapították Galíciában). „Halál a megszállóknak!” – és mellette kézírással: „a külsőkre és a belsőkre”. „Ukrainának nem veszett el” – a jelszót az 1930-as lengyel felkelők himnuszából kölcsönözték. „Vedd ki a pénzedet a bankokból, ne pénzeld Putyint.” „Te is, te öntelt zsarnok, megleszel döntve.” „Itt a mennyi Centuria.” Alatta a kozák „centuriák” nevei sorakoznak. Az Első Kijevi Centuria Jevgenij Konovalec nevét viseli, az 1919–1922-es függetlenségpárti katonai akciók hősiét, akit az NKVD gyilkolt meg 1938-ban Rotterdamban. Itt is, ott is védőpajzsok, amelyeket minden televízióban megmutattak, más áldozatok fotóival, rózsafüzérekkel, gyertyákkal, imádságszövegekkel.

Bemegyek a Majdanon a sátrakba

Bemegyek a sátrakba, és megkérdezem azokat, akik szívesen válaszolnak, hogy meddig akarnak maradni. A válaszok

változók. Az egyik Belzebub uralmáról beszél, a másik a nemzeti eszméről, amely fontosabb, mint a demokrácia, megint egy másik arról, hogy vigyázni kell a reformokra. Az egyik férfi, egy asztraháni orosz, tizenegy éve jött Ukrainába, és aktív híve új hazájának. Kapok tőle ajándékba egy könyvet, a legnagyobb ukrán ideológus, Dmitro Doncov írta. Dedikálja is nekem: „A majdanosoktól”. Doncov Szentpéterváron tanult, „Az ukrán Risorgimento költője” című műve, esszéi Európáról és a nagy költő, Sevcsenko „Kobzar”-járól, akit Dantéhoz hasonlított, bizonyos értelemben a nacionalizmus breviáriumi. A jelenlegi köznevelési miniszter, Szerhij Kvit, a Mohila Akadémia egykori rektora könyvet írt Doncovról, akit a szovjet tankönyvekből azzal távolítottak el, hogy „fasiszta” volt. Ma ő az egyik legnagyobb szellemi ihletadó. Folytatom a körutamat, és elolvasom a régebbi feliratokat. „Szükségünk van benzínre, fára, eldobható evőeszközökre, hálósákokra, bátorító szavakra.” Más feliratok vallási jellegűek, ökömenikusak vagy éppen azt közlik: „Művészek, egyesüljtek a mi közös katarzisunkért!”, vagy éppen a bábáskodókra támadnak: „Puhány vagy, vagy hazafi? A puhány oda megy, ahol kényelmet talál, a hazafi oda, ahol szabadságot, a Majdanra!” Egyszóval nehéz megmondani, mi tartja fenn ezt a vegyes táborot az ukrán főváros közepén. Ezt talán a „Vascenturia” sátra fejezi ki a legjobban: „Mi, egyszerű polgárok, akik a 2013–2014-es forradalom mellé álltunk, a rendszer megváltozásának kezdetéig itt maradunk. A korrupció, az igazságtalanság és a passzivitás ellenségei vagyunk!” Mindenesetre nincs semmi katonás ebben a majdani katonai táborban, inkább a lázadásnak valamiféle szabadtéri múzeuma, amely elűzte Janukovicot a hatalomból.

Az Arzenál hatalmas épülete a 18. század elejéről származik, szemközt a csodálatos Lavra barlangkolostorral, a középkori Oroszország legrégebb kolostoregyüttesével. A hadsereg által felszabadított Arzenál múzeum lett és kulturális ünnepek színhelye; ezen az április 7-én nyitják meg itt a „Könyvek Arzenálját”, azaz a hatalmas könyvszalont. Ebben a Piranesi-szerű épületben számtalan kiadó sorakozik fel, számos orosz stand is, kitűnő választékkal. Franciaország a „tisztelt vendég”, és a francia nagykövet tűzi az orosz nyelvű ukrán író, Andrej Kurkov mellé a becsületrendet. Kurkov humoros művei bejárták a világot (35 nyelvre fordították le őket). Van nekik kerekasztal-beszélgések, az egyikem én is részt vettem az „irodalomról és a határokról” – kényes téma napjainkban – a harkovi ukrán íróval, Szerhij Zsadannal, a *Vorosi lovgrád* szerzőjével.

Az esti ünnepséget egy hatalmas teremben rendezik. A külköpi méretű téglából épült falak közt didereg az ember az ukrán maestro, Szilvesztrov művének „premierjén”. Letompított kórushangok misztikus váltakozása: felelnek egymásnak, egymásra úsznak és erőteljes csendekben fonódnak össze. Ezen az estén van a premierje annak a kórusműnek is, amelyet Szilvesztrov Tarasz Sevcsenko költeményeire írt. Sevcsenko a nemzeti költő, születésének kétszázadik évfordulóját ünneplik. Szilvesztrov is ír, kicsit úgy, mint az ukrán gondolkodás atyja, a filozófus Szkovoroda tette a 18. században: mezítalás csavargó volt, az egyik patrónustól a másikhoz vándorolt, tarisznyájában a fuvalájával és az oroszul, ukránul vagy latinul írt kézírataival. „A világ üldözöbe vett, de nem ért utol”, mondta a mezítalás filozófus, és szívesen mondja magáról a kijevi zeneszerző is. Szilvesztrov oroszul beszél és ír, de tud ukránul is. Nemrégiben tiltotta meg, tiltakozás a Krím elcsatolása miatt, hogy műveit előadják a moszkvai zeneakadémián. Ez a kedves és titokzatos ember is „ellenálló” tehát.

A Diplomáciai Akadémián Viktor Nyekraszov írókat ünneplik. Kijevi volt, számtalan orosz költőhöz hasonlóan (Bergyajev, Bulgakov és sokan mások). Ukránul beszélt, az ukrán nacionalisták barátja volt, de oroszul írt. Nemrégiben jelent meg egy esszégyűjtemény róla, amelyben orosz és ukrán nyelvű cikkek váltakoznak. Maga Nyekraszov, úgy emlékszem, nem hitt az ukrán nyelv jövőjében: láthatólag nem volt igaza.

A fotográfus Alekszandr Gldelov tizenöt éve járja az egykori Szovjetunió eldugott helyeit és éjszakai külvárosait. Bejárta természetesen a Majdant is, de inkább nappal. És valami egészen különös világot hozott ki belőle. A műtermében nagy formátumú nyomatokat mutat nekem, amelyeket három hónap majdani fotóiból készített: romantikus éjszakai felvételek vagy az európai zászlót lobogtató fiatal hősnők (természetesen első alkalommal van részem ilyen látványban). Egy kimerült emberpár, éjszakára egy kapu küszöbén kuporodtak le, egy homályos folyosón fekvő sebesültek, a körüli éjszakában egymás mellett sorakozó katonai csizmák, halomba rakott konzervdobozok, mint valami posztmodern hepeningen, barikádok hóval teli zsákjából emelve, amelyeket betonkeménységűvé változtatott a februári szörnyű hideg. Gldelov búskomor alkat, ezüstös univerzuma olyan, mint valami éjszakai szvit: itt-ott megszólal benne egy gigászi megafonhang, de az ember csak a megafont tartó kezét látja.

A Majdanna vége, nem maradt más utána, csak régi harcok. Egyik lapja a történelemnek, amelyet majd később

kell tanulmányozni, hogy kiderüljön, honnan jöttek ezek a kiképzett emberek, ki adott parancsot a február 20-i megszállásra, és össze kell gyűjteni a tanúvallomásokat arról a megszállott lelkesedésről is, amely egyetemista fiatalok egész generációját készítette lázadásra: ők nem egyszerűen segítséget nyújtottak, hanem tápláltak, gondoztak, közvetítettek. Hogy miről fognak tanuskodni holnap? A *Duh i Litera* nagy feltárási munkát indított el: felhívást intézett a szemtanúkhöz.

Ukrainai utazásom utolsó állomása Harkov

Ukrainai utazásom utolsó állomása Harkov volt, épp az azt megelőző estén, amikor összecsaptak bizonyos elemek és az ideiglenes kormányhoz hű rendőrség. Előző este még kószáltam a városban, beszélgettem egy maroknyi, igen békés és oroszbarát tüntetővel. Nem, ők nem akarják elhagyni Ukrainát, mondták (valamennyien magukon viselték a Szent György-rend arany és barna színeit), de nem akarnak megvetétként élni, és azt sem akarják, hogy Ukrajna hivatalosan megvédje a „banderistákat” és a többi nacionalistát, akik lepaktáltak a németekkel. Mialatt a Szépművészeti Múzeumban jártam, a portás becsukta a kaput, mert észrevette ezeknek a tüntetőknek egy kisebb csoportját. Kinyitattam a kaput, hogy odamenjek és beszéljek velük; nagyjából harminc ember, meglehetősen idősek, akik arany-fekete színekben vonultak, és nem jelentettek semmiféle veszélyt sem a múzeumra, sem senkire.

Találkozásom este Filolenko professzor doktoranduszával némi képet adott nekem ezekről a fiatal emberekről. Valamennyien orosz nyelvűek voltak, valamennyien szerelmesei az orosz irodalomnak, valamennyien az Ukrainában maradás hívei. Ott volt Borisz Csicsibabin, a költő özvegye is. Csicsibabin nagy klasszikus költő, aki csak oroszul írt, s akivel többször is találkoztam Kijevben, és aki a verseiben a „közös otthon”, Oroszország elvesztését siratja. Csicsibabin már nem él, vajon melyik oldalon állna ma? A tekintélyes moszkvai kiadó, a Nauka épp most jelentette meg Lityerarturnije Pamjatnyiki című sorozatában prózai művei és versei gyűjteményes kötetét. Megindító tanúvallomás arról a testvériségről, amely ma oly kemény megpróbáltatásnak van kitéve. A szovjet ukrán főváros (1919–1934), Harkov orosz nyelvű ukrán költője ma is hatalmas tanú e testvériség mellett. Kijevről, az „aranykapuk” városáról, amelyeket Jaroszlav nagyfejedelem készítettet tíz évszázaddal ezelőtt, arról ír egyik versében; hogy „A fát, a harangjaid testvérisége nélkül mennyivel magányosabb és mennyivel képtelenebb volna – az élet”.

Oroszországból nézve

Moszkva, Kijev után, ragyog az építészeti merészségtől, a sztálini felhőkarcolók (az 1930-as évekbeli Chicago felhőkarcolóit utánozzák) olyanok, mint megannyi jótanuló az átlós irányban meghajlott, meglepő színekkel ékesített épületek mellett, amelyek a folyamatosan növekvő Nagy-Moszkvában virítanak. Épp most csatolták a városhoz Podmoszkovje egy részét. Egy más fölött átívelő autópályák, Peregyelkinót, a költők faluját ma rettenetes betonkockák veszik körül, és a mezőt Borisz Paszternak, a költő háza-múzeuma és a temető között, ahol nyugszik, hatalmas falak övezik, amelyből félbehagyott építkezések romjai állnak ki. A Pátriárka-templom kiterjedése kétszeresére nőtt, szépen ragyog, és a pátriárka lakóhelyeit kétszeres csigavonalba font szögesdrót veszi körül.

De a nagy faház még ma is megvan. A húsvét utáni vasárnap megyek el megnézni, fanatikusan költők kis csoportjával. Mint a temetéseken, folyamatosan verseket szavalnak. Ez az Oroszország, amely szereti és vég nélkül mondja a verseket, nem halt meg. A találkozás a moszkvai Nemzetközi Kapcsolatok Egyetemének (MGIMO) első évfolyamos hallgatóival (az egyetem a hasonló nevű minisztérium alá van rendelve) mélyen megérint. A temetőben találkozunk Jelena Paszternakkal, Jevgenyij özvegyével, s ez egyike azoknak a véletleneknek, amelyekben bővelkedik a *Zsivago doktor*. Minthogy nem tudott eljönni a húsvét utáni hét keddjén, amikor a hagyománynak megfelelően virágot visznek a sírokra, ezen a vasárnapon jött el. Utoljára októberben találkoztunk az aveyroni Sylvanés apátságban, a Zamojszki-múzeumban (a lengyel szobrász tiszteletére, az ő felesége adta ki a Paszternak-regényt). És én ott állok egy kis csákánnyal, és szellőrózsákat ültetek.

Megkérdezem az MGIMO diákjait, ismerik-e a tanárukat, Andrej Zubovot, aki dühödten állt ki Putyin Ukrajnapolitikája ellen. Kórusban kiáltják: persze hogy ismerjük! Nagyszerű ember, kimentük az utcára, hogy tiltakozzunk, most vették vissza. Nocsak, megint egy olyan Oroszország, amely nem felel meg a szokásos filippikáknak. Ellenőriztem, való igaz, hogy visszavették, de a szerződését, amely júniusig tart, nem fogják megújítani, ezt bejelentette az egyetem vezetése. Ennek ellenére ezeknek a fiatal embereknek a tiltakozó öröme nagyszerű jel. Azokról az évekről beszélgetünk, amikor találkoztam a költővel, elmegyünk megnézni a szerény dácst, amelyben béreltem egy szobát, együtt elmondjuk az utolsó verseit, az „Augusztust”, a „Kórházban”-t, beszélnek nekik „A vak szépség”-ről. Végző soron Paszternak felvette a nagy század, a 19. disszidens és profétikus orosz irodalmának fátylóját, azét, amely, az ő szóhasználatá-

val, megírta „az orosz szocializmust” mint a saját legnagyobb regényét, a saját legnagyobb utópiáját. A *Zsivago doktor* alakjai szenvedélyesen és titokban gondolkoznak erről a *kalandregényről*, a gyermekeit felhaló Szaturnuszról. Aztán a fáklya átkerült A *Gulag szigetcsoporthoz* írójának kezébe. A Zsivagóban Lara eltűnik az egyik táborban. Szolzsenyicinnel belépünk ennek a tábornak a hétköznapijába, egy kis orosz muzsik társaságában, aki arra hivatott, hogy ő legyen a Vergiliusa ennek a nem emberi színjátéknak. Mit gondolnak erről ma ezek a fiatal emberek? Nem ünneplik a Krím visszafoglalását, de nem is ellenzik. Az ő Oroszországuk ma nem falja fel a saját gyerekeit. Nincs már jövőhite, haladáshite. Vég nélkül ünnepli 1945-ös győzelmét, folyton e körül forog. Nemrégiben azt írta egy újságíró, Andrej Arhangelszkij: „Május 9-e az a különleges nap volt, amely egybeforrasztott engem ezzel az országgal, az összes többi emberrel. És ezért voltam hajlandó rá, hogy elviseljem a hatalom bűzös kipárolgásait, a Szent György-szalagot, amelynek nincs semmiféle közvetlen kapcsolata a győzelemmel. Ma azonban minden megváltozott [...] 69 év után valami olyasmit látok, ami felzaklat, embereket látok, akik azt szeretnék, ha a háború újrakezdődne.” Nem hiszem, hogy a háború újrakezdődik, sem azt, hogy Oroszország holnap lerohanja a „kontinentális” Ukrajnát. Ez nem történhetne meg egyrészt fegyveres harc nélkül, másrészt az Eurázsia-projekt már halott: sem Minszk, sem Asztana nem egyezne bele egy újabb bekebelezésbe. De a háború kultusza még mindig létezik olyan embereknél, akik sohasem voltak részesei, s ez sok orosz számára elviselhetetlen gondolat.

Egy asszony, Olga Szedakova veszi-e át vajon a profétikus orosz irodalom fátylóját? Ez a költő-filozófus asszony (filológus is), a maga módján üdvözölte a Majdant – úgy, ahogy egy izraeli próféta ostorozza a saját hűtlen népét. „A Majdan fényében a mai orosz társadalom (nem a hatalom, a társadalom) megszegényítettnek tűnik. A kifejezés kemény, de nem talállok másikat. Természetesen a saját véleményemről van szó, és sokan vannak Oroszországban, akik nem értenek velem egyet. Azoknak a többsége számára, akiket »entellektüelnek« vagy »liberálisnak« neveznek, már maga a cím is bántó lehet: *A Majdan fénye*.” Költőnek kell lenni ahhoz, hogy egy ilyen fényugarat indítson útjára az ember. Egy mindenki ellen? Nem egészen. De az biztos, hogy egy a többség ellen. Minden nap kapok cikkeket, baráti emaileket, amelyek a Majdan tisztátalanságairól beszélnek, olyan szélsőjobboldali elemek részvételéről, mint Szasko Bilij, a Jobboldali Szektor hőse, akit a rendőrség március 25-én gyilkolt meg Rivne városában. Ott láttam mindenütt a fótóját

a Majdanon, holott a személyiség minden volt, csak nem tiszta (harcolt az oroszok ellen Csecsenöldön, azzal vádolták, hogy több, az ellenálló fogságába esett orosz katonát megölt, majd az új Ukrajnában átváltozott üzletemberré, a Nyugat egyik erős emberévé). Olykor nehéz nem válszolni némely barátaim mondandójára: például akkor, amikor Amerika-ellenes átkokat zúdítanak rám, mert ők azok, akik bujtogatnak! Az ember azt hiszi, vissza került a szebb sztálinista napokba, amikor minden annyira világos volt! Vannak, akik azon sóhajtoznak, hogy a Krím elcsatolása akkor lett volna ideális, ha kevésbé sietősen megy végbe. De hogyan?

Részt vettem az Orosz-díj átadásán, amelyet tíz éve alapítottak a Jelcin Elnök Alapítvány támogatásával. Kilenc költőt és prózáíró jutalmaztak, valamennyien az Orosz Föderáció határain kívül élnek; és egy tizediket azért, mert hozzájárult az orosz kultúra védelméhez – történetesen rólam van szó. A díjazottak közül kettő krími volt, vagyis néhány héttel korábban nem kaphatták volna meg a díjat. Volt egy közép-ázsiai, egy egyesült államokbeli, és hárman ukránok voltak. Meg kell mondanom, hogy a fiatal ukrán próza Moszkvában tündökölt, fordításban, és sok olvasója van: Andruhovics vagy Zsadan regényeinek – az egyik nyugati, a másik keleti – sokkal több olvasója van itt, mint Franciaországban. Az Orosz-díj zsűrijének elnöke az irodalomkritikus Szergej Csoprinyin volt, az egyik díjazott egy donyecki költő-regényíró asszony. Felszólalása remek volt. Jelena Sztajkina nem kerülgette a forró kását, és nagyjából a következőket mondta: „Kérem szépen, nekünk nincs szükségünk katonai segítségre, nekünk kiadókra és olvasókra van szükségünk. Az események nyomán rá kellett jönnöm, hogy én, aki orosz vagyok, Ukrajna állampolgárának tartom magam. Nem annyira anyaként, inkább a lányomként szeretem; még nagyon ifjú, kevésbé tapasztalt, de épp ezért szeretem.” Jelena Sztajkina történész, ukránul jelenteti meg a tanulmányait, oroszul a költeményeit és a regényeit. Azt a kétnyelvű, kelet-európai Ukrajnát testesíti meg, amelyet a jelenlegi gyötrelmek esetleg el is tüntethetnek, ami nagy veszteség lenne Európa számára, csak így, jelző nélkül. Egy másik díjazott, Szasa Filipenko Minszkből érkezett. Egy kisregényért kapta a díjat, megragadó politika mese, a címe: *A hajdan volt fiú*. Egy diktátor által vezetett köztársaságban – a diktátor évente egyszer focizik és mindig minden meccset megnyer –, egy koncerten szörnyű tülekedés alakul ki, és legalább száz fiatal meghal, akiket a tömeg a lezárt metróállomás vasrácsának szorított. A fiú kómába esik, az anyja otthagyja, a nagyanya viszont beköltözik a kórterembe, beszél hozzá, bevisz hozzá egy prosti-

tuát, hogy megpróbálja életre kelteni; a monológjaiból megismerjük a diktátor egész cinikus és áporodott társadalmát. A nagymama szembeszáll a főorvossal, aki le akarja kapcsolni az életmentő gépeket, és aki elcsábítja az anyát, csinál neki egy másik fiút, megkaparintja a megszállott idős asszony lakását. Amikor a nagymama meghal, megtörténik a csoda, a hajdan volt fiú kijön a kómából. A mostohaapjának, az orvosnak, aki meg akarta akadályozni a túlélését, mindenfelől gratulálnak, és sebtében meg is védi a doktorátusát a saját gyógyítási módszeréről... Az egykor volt fiú kómája az egész társadalom kómája, amely nincs megnevezve, de amelyben minden további nélkül felismerhetjük Fehéroroszországot, a keleti szláv nagy testvériség harmadik tagját. A könyv, mondta Filipenko a díjátadón, be van tiltva Minszkben, miközben Moszkvában díjat kap.

A Moszkvai Állami Egyetemen (MGU) más hangnem van: felavatják az „Alexandr Zinovjev Globális Tanulmányok Intézetét”-t. Mert a filozófus, szatirikus író, a *Tátongó magasság szerzőjének* özvegye továbbra is gaszra emeli férje fátylóját, és elérte, hogy létrehozzák ezt az intézetet, amely folytatja utolsó munkáit a világ katasztrófális „westernizációjáról”, az „orosz civilizációról” és a „globális kapitalizmus” pusztító hatásáról. Olga Zinovjeva és Szadovnyicij rektor az orosz hazafi Zinovjevet ünneplik, az „új Lomonoszovot”, és kicsit túl gyorsan túljutnak kényszerű nyugati emigrációján. A *Zinovjev* című folyóirat jobban megérteti, mi lehet a jelenlegi rezsim ideológiája. Az utolsó szám tartalmából: „Jugoszlávia mint forgatókönyv” „Oroszország feldarabolásának” munkálataihoz; „a globális nyelv mint új gyarmatosítás egy részben globalizált világban”; Zinovjevet úgy ünneplik mint „korunk Francis Baconját”. Egy olyan Francis Bacon, aki előre látta, hogy az Egyesült Államok a Szovjetunió bukása után, amelyet a saját hidegháborús győzelmeként fog fel, belép a következő korszakba: a meleg háborúba. Itt tartunk, mondja az Eurázsiai Kommunikációs Központ igazgatója, Alexis Pilko. De úgy gondolja, Oroszország ezúttal megnyeri a háborút... „A jelenlegi ukrán válságnak, amelyet az Egyesült Államok gerjeszt azért, hogy Oroszországot megpróbálja visszazorítani a posztsovjeterületre, minden esélye megvan rá, hogy jelentős geopolitikai vereség legyen belőle. Pillanatnyilag az eredmény nem Ukrajna integrálása volt az Európai Unióba és a NATO-ba, hanem az ukrán állam válsága és Oroszország újbóli meglepedése a Krímbe. Amerikai kudarc tehát.”

Mint látható, a „meleg háború” új ideológiája, szemben az orosz nacionalizmus egyik fajtájával, amelyet állandóan a bekezdés réme kísért, a jelenlegi fázisban egy

Oroszország győzelmét hozó szakaszt lát. Az amerikanizmussal való szembenállásban gyakorta helyezik előtérbe az értékeket. A mai Grúzia az európaiság kísértésében él, mégis vannak fenntartásai a nyugati értékekkel szemben, különösen ami a család lerombolását és a homoszexuális házasságot illeti. Piotr Smolar francia újságíró jegyezte meg nemrégiben, hogy ezeket a fenntartásokat, amelyeket a katolikusok fogalmaznak meg, a grúzok 90 százaléka osztja. Az értékek kérdése még az erősen liberális orosz értelmiségiek számára is kényelmetlen. A Nyugat nyíltá tesz mindent, amit csak tud, hogy érveket szolgáltatson az „értékek Oroszországa”-felfogáshoz.

A fiatal ukrán prózának, Andruhovics vagy Zsadan regényeinek Moszkvában sok olvasója van

„Ők és mi”, a Nyugat-barátok és a szlavofilek régi ellentéte az ukrán válságban találta meg a saját megújulását. A 19. századi vitából teljes oldalakat felidézhetünk, egyetlen szó megváltoztatása nélkül. Kivéve, hogy a 20. század módosította a határokat. Ma, lényegében és alapjában, ismét azoknak a szerződéseknek az utóhatásaival találjuk szembe magunkat, amelyek véget vetettek az első világháborúnak (a Habsburg birodalom feldarabolása, Magyarország területcsökkenése stb.), majd a másodiknak – ezt az oroszok nagy honvédő háborúnak nevezik, amely számukra 1941 júniusában kezdődött (a Sztálin–Hitler-szövetség felbomlásával), és 1945. május 9-én ért véget (egyetlen apró, egy napnyi különbség!). Ukrajnának sohasem voltak olyan határai, amelyeket a Ribbentrop–Molotov-egyezmény kijelölt számára, és amelyek 1945-ben valósággá váltak. S ehhez még hozzájön az orosz nehezítés, nem a határok elvesztése miatt (a kommunizmus bukásának következményeként), hanem a megaláztatás miatt a Nyugattal szemben. Egyébként a *Zinovjev* című folyóirat utolsó számában van egy cikk Párizs 1814-es kapitulációjáról, amely emlékezteti az olvasókat az igazságtalanságra az oroszoknak tulajdonított „barbarizmusra” és a Moszkvát elfoglaló napóleoni megszállók valóságos barbarizmusára. „Ez a nyugati propaganda egyik unalomig ismételt közhelye, de ettől még hazug állítás marad: hogy ugyanis, szemben a »civilizált európaiakkal«, Oroszország népei belesüllyedtek a barbarizmusba. Az európaiak mindmáig így festenek le bennünket. Így festettek le bennünket kétszáz évvel ezelőtt is.”

Furcsa látni, ahogy visszatér ez a kisebbségi komplexus a morális felsőbbrendűség állításával együtt. Természetesen ez az állítás vitatható: ezzel szemben a 19. század vége óta létezik egy igazi

russzofília, amelyet ma mellesleg ügyesen ápol az orosz hatalom (az államközi kulturális csereprogramok formájában). A kisebbségi komplexus keretében kell elemezni azt az új problémát is, amelyet jelenleg Oroszországban tanulmányoznak: „a nyugati Putyin-ellenességet”. Mire fel ez az acsarkodás, teszi fel a kérdést több kommentátor, és nemcsak Oroszországban. Ám erre a „mi vagy ők” alternatívára május közepén Odessza reménykeltő választ adott: ott tartották egy balett világpremierjét, „A kiáltás”-ét, amelyet Alexandr Zinovjev idősebbik lánya, Polina írt, és a Bolsoj rendezője, Andrej Merkurjev állított színpadra. „A kiáltás” a paradox szerzőé, Zinovjev, akinek a hőse felmegy a Golgotára, és így kiált: „Légy jó, Jézus, állítsd vissza nekünk a széthullott világot, és ne gyere vissza soha többé!” Hogy Zinovjev önpusztító ironiája Odesszában talált drámai színpadot, és nem Moszkvában, ez talán annak a jele, hogy a keleti szláv rokonok párbeszéde folytatódik majd a jövőben (még akkor is, ha az előadás jóval a válság előtt született).

A legújabb törvény, amely tiltja a nagy honvédő háború becsmérlését, új elemet jelent a rezsim sajátos ideológiájának a kialakításában. Persze nem Putyin elnök Oroszországa találta ki az emlékeztetőről szóló törvényeket. Franciaország ebben élen jár a Gaysot-törvény óta, amelyet a holokauszt francia tagadói ellen hoztak. Ám az a törvény, amelyet a Duma áprilisban szavazott meg, az ukrainai válság fényében mutatja meg az igazi hangsúlyait. A náciizmus mindennemű újrélédésének betiltása ürügyén a törvény veszélybe sodorja egy egész történelmi korszak tanulmányozását, és természetesen az új munkák eredményeinek publikálását is. Feltehetjük a kérdést, vajon *A Gulag szigetcsoport* Vlaszov tábornoknak szentelt fejezete nem esne-e ma büntetés alá. A Szövetségi Tanács törvénytervezete tartalmazta egyébként a holokauszt tagadásának tilalmát is. A Dumáé viszont kihagyta ezt a passzust, és ez a megoldás kerekedett felül. Ez a részlet mintha azt jelezné, hogy az orosz törvényhozás elsősorban a háború elbeszélés módját tartotta szem előtt, nem a „végső megoldást”, noha az a náci ideológia lényege volt. Emlékezzünk csak arra a rendkívüli dicsőségre, amelyet a *Babij jar* című vers hozott a fiatal költőnek, Jevgenyij Jevtusenkónak. Megnevezte annak a Kijev külvárosában elkövetett mészárlásnak az áldozatait, amelyet a szovjet ideológia hallgatási tilalommal sújtott. Katyn, Vlaszov, a német megszállókkal való együttműködés – folytathat-e bárki történelmi kutatásokat úgy, hogy közben nem jut eszébe ez a törvény? Nem beszélve természetesen a háború ukrán nacionalista szemléletéről, Bandera szerepéről, az SS Nachtigal alakulatáról,

amely ukránokból állt, és 1941-ben elfoglalta Lvovot, de sok más témáról is.

Az *Orosz népi vonal* című virtuális újság, amely I. Miklós köznevelési miniszterének jelmondatát vallja – „Ortodoxia, Autokrácia, Népszuverenitás” –, februárban közzétett egy nyílt levelet, a következő hangzatos címmel: „A kishitűség démona”. A levelet Jurij Kublanovszkij, az emigrációból hazatért költő, Felix Razumovszkij történész, a „Kultura” nevű rádióadó „Kik vagyunk?” című műsorának vezetője, és Valerij Szenderov matematikus, egykori politika fogoly és a Szovjetunió utolsó időszakában a földalatti zsidó egyetem megalapítója írta alá. A szerzők megkongatják a vészharangot: „Az a benyomásunk, hogy az új ellenzéki értelmiség egy újabb Február felé vezeti az országot, azaz egy újabb pusztítás felé.” Majd hozzátesszik: az ellenzék által javasolt kapituláció még szegényteljesebb, mint amilyen az 1917 februári volt, mert akkor az értelmiség megmentőként ajánlott fel, amiről ma szó sincs. A felhívás aláírói szerint Ukrajna a Nyugat trójai falova. Szenderov nem titkolja, hogy ihletett merített a híres 1909-es *Mérföldkövek* című gyűjteményből, amelyben Bergyajev és szerzőtársai szembeálltak a hatalommal folyton szemben álló orosz értelmiséggel. „Szeretnék emlékeztetni a *Mérföldkövek* tanulságára: amikor forradalommal nézünk szembe, a hatalom oldalán kell állnunk. Ez nem mindig kellemes, de így kell lennie.”

Egy dolog biztosnak látszik: nő a távolság Európa és Oroszország közt. Sokan emlékeznek Vaszilij Akszonov regényére, a *Krím-szigetre*: az író itt egy olyan Krímet képzel el, amely le van választva a kontinensről, függetlenné vált, védve van a bolsevizmustól, mint a Kínával szembenálló Tajvan. Vajon megvan-e a veszélye, hogy Oroszország is Oroszország-szigetté váljon? Az olyan ukrainai orosz íróknak, mint Kurkov vagy Sztajkina, vajon nem okoz-e nehézséget, hogy

megőrizték kettős kulturális hűségüket? Az esszéista Renata Galceva a *Poszev*, az orosz munkáspárti folyóirat (az egyetlen 1917 előtti párt, amely ma is megvan) egyik figyelemreméltó számában azzal vádolja a Nyugatot, hogy elszigeteltségbe akarja szorítani Oroszországot, még ha az a sziget gigászi méretű is. De nem maga Oroszország formálta-e újra magát ilyenre? Galceva egyébként a szovjetizáció visszaszorulásától tart, és nem habozik belátni: „Nem vagyunk már vonzóak, túl sok társadalmi és politikai sebtől szenvedünk.” Jelenleg azok a sebek, amelyekről Galceva beszél, kevésbé okoznak szenvedést, mert a patriotizmus erős fájdalomcsillapító szer. De meddig?

Egy Harmadik Európa utópiája Ukrajnával és Oroszországgal

A növekvő távolság nekünk, európaiaknak is szenvedést fog okozni, hiszen az oroszok mégis csak európaiak, van egy európai Oroszország, amely Kalinyingrád–Königsbergtől Vlagyivosztokig terjed, és az európaiak hamarosan úgy éreznék, hogy amputálták ezt a fantomszerű és gigászi tagjukat, amely egészen a Csendes-óceánig repíti őket, és amely megújította őket, amikor Tolsztojt és Dosztojevskijt, Muszorgszkijt és Rimszkijt, Malevicset és Ciolkovszkijt adta nekik. Európa része az orosz sorsnak, ahogy Oroszország is az európainak, és még a megosztott, még a szabadságba belebetegedett Ukrajna is mindenképpen Oroszország európai útját járja. Provinciálizálódása, amely három évszázadig tartott, véget ért, de még nem érte el a felnőtt kort. A Harmadik Európa utópiája, amelybe belép Ukrajna és Oroszország, továbbra is ott van Európa jövőjében, semmiféle eurázsiai projekt nem fogja módosítani ezt az alapelosztást. Ám ez a halvány vízjel még nem tűnt elő, kell még hozzá egy generáció.

MIHANCSIK ZSÓFIA FORDÍTÁSA

HOLMI

A Holmi 2014 decemberi búcsúsámában:

Bán Zsófia, Esterházy Péter, Darvasi László, Ferencz Győző, Kocsis Zoltán, Kornis Mihály, Kurtág György, Nádasdy Ádám, Pályi András, Parti Nagy Lajos, Rakovszky Zsuzsa, Szilasi László, Tóth Krisztina, Wilhelm András és még sokan mások

25 évig szerkesztették: **Réz Pál, Fodor Géza, Radnóti Sándor, Várady Szabolcs, Závada Pál**

Köszönjük!

www.holmi.org

IVAN KRASTEV

Lehet, hogy Kína demokratikusabb Oroszországnál?

KRASTEV, Ivan
(Krasztev Péterrel)
„Mindig a másik
a Balkán”
Magyar Lettre
Internationale, 27

„Christóra várva”
2000, 1990. 7-8..

„De nem az én
Amerikám nélkül!”
2000, 2003. 11.

„Demokrácia van:
lehet utazni!”
Magyar Lettre
Internationale, 86

(Krzysztof
Czyzewski, Václav
Havel, Heller
Ágnes, Ivan
Krasztev, Jacques
Rupnik)
„Közép-Európa
Fórum Pozsonyban
a demokrácia gyen-
güléséről”
Magyar Lettre
Internationale, 79

(Gleb Pavloszkijjal
és Tatjana
Zsurzszenkóval)
„Az alternatíva
nélküliség politikája:
hogyan működik
a hatalom
Oroszországban?”
Magyar Lettre
Internationale, 86

Azt kérdezni, hogy „melyik demokratikusabb, Oroszország vagy Kína”, kicsit olyan, mint azt kérdezni, „ki a nőesebb, Sylvester Stallone vagy Arnold Schwarzenegger”. Tölthetjük az időt azzal, hogy összehasonlítgatjuk a bicepszük méreteit, és spekulálhatunk a lelki finomságukról, de Oroszország és Kína lényegét tekintve két nem demokratikus ország. Lehet, hogy a kínai vagy az orosz átlagember ma szabadabb és jobban él, mint azelőtt bármikor, de egyik ország sem felel meg a demokrácia legelemibb kritériumának, azaz annak, hogy legyenek versengésen alapuló és bizonytalan kimenetelű választások.

A demokratizálódás és a globalizáció átfogó trendjei azonban mégsem mentek el mellettük nyomtalanul. Ha a múltban a monarchikus hatalom vagy ideológia képezte a nem demokratikus rezsimek erős fundamentumát, ma a kormányzásra való jogosultságot csak a széleskörű támogatottságra való hivatkozással lehet megalapozni. Már nem a kényszer a legfőbb túlélési logikája sem az orosz, sem a kínai rezsimek. A demokratizálódás velejárója az emberek önállósodása, és kiváltképpen a technika és a kommunikáció szerepe egy globalizálódó társadalomban. Bármennyire próbálják is, a nem-demokratikus országok nem tudják megakadályozni, hogy az emberek internetet használjanak, a határokon átnyúló kapcsolatokat tartsanak fenn, utazzanak és megismerjék a nagyvilágot.

Ezekhez a tendenciákhoz hozzájön még egy tényező: a pénzügyi válság.

Amikor megjelentek a nehézségek, számos elemző azt feltételezte, hogy a válság kihatásai destabilizálni fogják a kialakulófélben lévő demokráciákat; mások az autoriter rezsimek halálós ítéletét látták a válságban. Ami ehelyett láthatólag történt, az ennél némileg összetettebb dolog: elmosódtak a határok a demokrácia és a tekintélyelvű rendszerek között.

Bár nem igazán képviselnek alternatívát a demokratizálódás korában, az orosz és a kínai rendszerek valamiképpen mégis igazodnak hozzá. Elnagyoltan azt lehet mondani, hogy az oroszok a demokráciát mímelik, a kínaiak a kommunizmust.

Mese két szofizmáról

Az 1989-1991-es fordulat idején mindkét kommunista vezetés – a szovjet és a kínai – belátta, hogy a kommunizmus működésképtelen rendszerré vált. De eltérő volt a felfogásuk arról, hogy mi volt vele a baj. A Szovjetunióban Gorbacsov úgy döntött, hogy a szocialista eszméket érdemes megőrizni, a baj a kommunista

párttal volt, és azzal, hogy képtelen volt mozgósítani a társadalom energiáit.

A peresztrojkaival, a társadalom átalakításával kapcsolatos elképzelése a párturalmon való túllépést jelentette, és egy olyan állam kialakítását, ami versenyképes a nyugati paradigmán belül. A Kínai Kommunista Párt teljesen más úton indult el. Ők úgy gondolták, hogy amivel baj volt a kommunizmusban, azok a kommunista, szocialista eszmék, kiváltképpen gazdasági vonatkozásban, ami pedig jó volt a szocializmusban, az éppenséggel a kommunista párt maga, és az, hogy képes volt irányítása alatt tartani a társadalmat. Úgyhogy mindent megtettek, hogy érintetlenül megőrizték a hatalmi infrastruktúrát.

Hogy néznek ki ma ezek a rendszerek? Az orosz rezsimek, messziről nézve tényleg olyan, mintha demokrácia volna. Van demokratikus alkotmánya, tartanak választásokat, többpártrendszer van, van valamennyi szabad média, és eddig még nem vetettek be tankokat a komolyabb tömegtüntetések leverésére. Ha egy politológus végzettségű marslakó landolna Oroszországban, azt hihetné, hogy egy demokratikus országba került. Kína viszont egyáltalán nem tűnik demokráciának, még a marslakónk számára sem. Olyan inkább, mint egy klasszikus kommunista rendszer. Ahogy Richard McGregor írja *The Party* c. könyvében: „Peking meglepően nagy számban őrzött meg olyan vonásokat, amelyek a 20. század kommunista rendszereire voltak jellemzők. A párt Kínában kiirtotta és ellehetetlenítette a politikai riválisait, felszámolta a bíróságok és a sajtó önállóságát, visszaszorította a vallást és a civil társadalmat, a titkosrendőrség kiterjedt hálózatát hozta létre, és az ellenzékiet munkatáborokba deportálta”.

Az intézményi berendezkedés szintjén nem olyan sok minden változott Kínában 1989 óta, míg majdnem minden megváltozott Oroszországban. A paradoxon mégis az, hogy az, ahogy Oroszország imitálta a demokratikus intézményeket, az egy nem hatékony politikai rendszerhez vezetett, amely híján volt minden politikai dinamizmusnak, és a döntéshozatal igen gyenge színvonalra jellemezte. A kínai rendszert általában jóval hatékonyabbnak tekintik, mint az oroszot, és a döntéshozás nívója is sokkal jobb. Sőt, jó érvekkel lehet alátámasztani, hogy sokkal demokratikusabb Oroszországnál. A kínai rendszer inkább képes az önkorrekcióra. Sikertelenül úgy integrálniuk a demokrácia kulcselemeit, hogy közben megőrizték a hatalom kommunista infrastruktúráját.

ÖT DOLOG, AMIÉRT KÍNA
DEMOKRATIKUSABB
OROSZORSZÁGNÁL

A hatalom rotációja

Oroszországban vannak választások, de nincs rotáció a hatalomban. A két posztkommunista évtizedben az elnök nem vesztett el egyetlen választást sem: a választásoknak nem az a szerepe, hogy biztosítsák a hatalomváltást, hanem hogy elkerüljék. Az ellenzéknek Kínában sincs nyeresési esélye. De másfelől, a kínai vezetők nem maradnak tíz évnél tovább a hatalomban, ami után egy új pártvezért és miniszterelnököt választanak automatikusan.

Más szóval az orosz választási rendszert a rotáció hiányának az igazolására használják, míg a kínai kommunista intézményi struktúra odáig fejlődött, hogy megengedi a hatalom rotációjának egy fajtáját. Persze továbbra is két nem kompetitív rendszerről beszélünk. De a kínaiak belájták, hogy kell néha változás a vezetésben, különben baj lesz. A kínai rendszer a kollektív vezetés elvére épül, és ezzel elejét veszi a perszonalizált autoritarizmus kialakulásának, és sokkal több féket és ellensúlyt biztosít. Oroszországtól eltérően Kínában nem kísért az örökösödés szelleme: a párt meghatározza az egymást váltás világos rendszerét.

Meghallgatni az embereket

A nem demokratikus rendszerekbe per definitionem be van építve, hogy nem hallgatnak meg másokat. A felügyelet és a felmérések sosem helyettesíthetik azokat az információkat, amelyek a szabad és kompetitív választásokon rendszeresen résztvevő emberektől érkeznek. A demokratikus választások nem csak új vezetők megválasztására nyújtanak lehetőséget, hanem az emberek véleményének közvetlen számbavételére is.

Ha „az emberek meghallgatásáról” van szó, mégis szignifikáns a különbség Kína és Oroszország között. Ez mutatkozik meg abban a tényben is, hogy a kínai kormányzat nem kriminalizálta a sztrájkolást. A munkügyi konfliktusokat, amelyek rendszerint a helyi vezetők vagy vállalatigazgatók ellen irányulnak, nem tekintik veszélyesnek a pártra nézve.

Így aztán minden évben százezreivel fordulnak elő sztrájkok, és ezek a megbízható információk fontos forrásai lettek. Ha az emberek közvetlen tiltakozásban vesznek részt, az sokkal többet elárul, mint a pusztán felmérések –, nemcsak azért értékesek, mert láthatók, hanem azért is, mert lehetőséget nyújtanak arra, hogy próbára tegyék a helyi vezetők konfliktuskezelési képességeit. Oroszországban, a demokratikusabbnak tartott rendszerben nem látni sztrájkokat, mert nagyon árát kell fizetni a munkahelyekben

kifejtett tiltakozásért. Az oroszországi manipulált választások sokkal kevésbé teszik lehetővé a közhangulat megítélését, és annak kiderítését, hogy a helyi vezetők mennyire képesek ezt kezelni.

Az ellenzék tolerálása, a másként
gondolkodás tolerálása

A demokratikus döntéshozásnak feltétele mind a nézetek sokfélesége, mind az egyet nem értés elfogadása, és ezen a ponton is divergenciát fedezhetünk fel. Ha összevetjük Oroszországot és Kínát, azt láthatjuk, hogy Oroszországban kétség kívül jobban tolerálják a szervezett ellenzékletet. A processzus rendkívül tekervényes, de be lehet jegyeztetni egy pártot, ki lehet menni az utcára tüntetni, még azt is lehet követelni, hogy Putyin mondjon le.

A kínai rezsimek ebből a szempontból bizonyára sokkal keményebb és intoleránsabb. De míg a Kreml széles körben tolerálja az ellenzékletet, nem figyel oda arra, amit mond. Nem tűri a másként gondolkodást gyakorlati politikai kérdésekben, és a kormánytisztviselők vigyáznak, nehogy olyan gyakorlati politikai intézkedéseket vegyenek a védelmükbe, amelyeket az ellenzék szorgalmaz.

Bár a kínai rendszer sokkal inkább klaszikusan autoriter és kommunista jellegű, a döntéshozás folyamata sokkal nívósabb, befogadóbb, mint az orosz megfelelője. Oroszországban, még ha vannak is differenciák az eliten belül, ezt a legtöbb ember egyszerűen gazdasági érdeklentéssel magyarázza. A kínai kollektív vezetés esetében gyakorlatilag legitímnek tekintik, hogy eltérő vélemények legyenek. A lojalitás számonkérése Kínában csak akkor kezdődik meg, ha egyszer a Kommunista Párt már meghozott egy döntést. A lojalitás próbája Oroszországban már abban a pillanatban kezdetét veszi, amint az elnök előáll egy javaslattal. Az általános optimizmus és a nagyhatalmi erősödés érzékelése is észrevehetően toleránsabbá teszi Kínát az eltérő vélemények iránt gyakorlati politikai téren.

Az elitek toborzása

A legérdekesebb ennek a két politikai rendszernek az összehasonlításánál azt megnézni, hogyan történik ebben a két országban az elit toborzása. Honnan jönnek az emberek a legfontosabb pozíciók betöltésére az államapparátusban és a vezető iparágakban?

A *Russzkij Reporter* végzett egy vizsgálatot 2011 végén, ami számos érdekes tényrt tárt fel ezen a téren. Először is, az orosz elit túlnyomó többsége csupán két egyetem egyikéről került ki. Másodsorban a legfőbb 300 pozíció betöltői közül egyetlen egy sem jött az orosz Távol-Keletről. És harmadszor, a legfontosabb tényező, amin múlik, hogy valaki tagja lehessen ennek

az elit körnek, ha ismerte Putyint még az elnöksége előttről. Röviden, Oroszországot egy baráti társaság kormányozza. Ez semmilyen értelemben nem egy meritokratisztikus rendszer: ezeknek az embereknek a többsége nem futott be rendes karriert, egyszerűen beleszórt ebbe az uralmon lévő csoportba.

A Kínai Kommunista Párt egyáltalán nem így működik. Mindent elkövet, hogy különböző rétegeket alakítson ki a társadalomban, és igyekszik a rendszert minél meritokratisztikusabbá tenni. Ha valaki elég cinikus, ha jól akar élni, sokat akar keresni, tárt karokkal várja a Kommunista Párt. A Kommunista Párt az elitek toborzásának és szocializálásának motorjául szolgál, és a kínai vezetés sokat fektet abba, hogy megfelelő képviselőt biztosítson az egyes régióknak, és alkalmat adjon a kádereinek arra, hogy különböző tapasztalatokat szerezzenek.

Kísérletezés

Az utolsó szempontom ennek a két rendszernek az összehasonlítása során annak hangsúlyozása, milyen tökéletesen eltérő módon ítélik meg a kínaiak és az oroszok a politika kísérletező jellegét. A kínai politikai és gazdasági reformokat úgy szervezik meg, hogy különböző modellekkel kísérletezzenek a különböző régiókban, hogy kiderítsék, mi működik a legjobban a vezetés szempontjából. Ez a legkevésbé sincs így Oroszországban, ahol a kísérletezés alapvetően szitokszónak számít. Ők nem kísérleteznek miközben egy kormányozható államot igyekeznek kiépíteni.

Mi következik mindebből?

Összegezve, míg valamikor az intézmények meglétént lehetett mérni a demok-

ráciát, ma arra vonatkozóan is szükséges kérdéseket feltenni, hogy hogyan működnek az intézmények. Úgy néznek ki, mint ha demokráciák volnának? Lehetséges, hogy a demokrácia csak álca? Oroszország erre kiváló példa, virulnak a nem-demokratikus jellegű gyakorlat különféle típusai. Kína másfajta ország – autoriter és szigorú, ez nem kétséges. De a rendszer nyomása miatt, az átalakulás mögött meghúzódó különböző elképzelések miatt, az ország nemzetközi szinten való szereplése miatt a politikai gyakorlatok sokkal nyitottabbak, mint ahogy ezt a formális intézményei láttán gondolnánk.

Egy adott politikai rendszernek az önkorrrekcióra és nyilvános elszámoltathatóságra való alkalmassága a kulcsa a demokrácia előnyeinek. Ma sokan vannak a Kremlben olyanok, akik ezzel ellentétben úgy gondolják, hogy a túlzásba vitt demokratizálás az oka számos problémának, amivel az új országnak szembe kell néznie. Sokan irigylük az „igazi” kínai autoritarizmust. De az az igazság, hogy Kína a gyakorlatban sok szempontból demokratikusabb, mint Oroszország, és a döntéshozás folyamatát tekintve kétségtelenül felülmúlja azt. Az elmúlt két évtizedben, amikor Kína a teljesítőképességének a fejlesztésével volt elfoglalva, Oroszországot láthatólag a teljesítőképességének az elleplezése kötötte le.

Ha a nyugati kommentátorok a két új tekintélyelvű hatalom eltérő teljesítményére keresnek magyarázatot, jobban teszik, ha túllépnek a formális intézményi felépítés tekintetbe vételén.

(*opendemocracy* 2013. március 12.)

KARÁDI ÉVA FORDÍTÁSA
© Ivan Krastev / openDemocracy
© Eurozine 2013-08-13

emberek és diplomaták körében az volt az általános vélemény, hogy a kínaiakat különben se nagyon érdekli a politika, nem izgatja őket semmi más, csak a pénz.

Akinek van valami halvány fogalma a kínai történelemről, az jól tudja, hogy ez a felfogás teljesen hamis. De hosszú ideig igaznak látszott Hong Kongra nézve. Mégis volt egy lényeges különbség a britek alatti és a mai kínai fennhatóság alatti Hong Kong között. Hong Kongban sosem volt demokrácia, de volt viszonylag szabad sajtó, viszonylag tisztességes kormányzat és független bíróság – és mindennek a háttérben egy demokratikus kormány Londonban.

A Hong Kong-i polgárok többsége számára soha nem volt igazán rózsás az a perspektíva, hogy 1997-ben át kerüljenek egyik gyarmati hatalom fennhatósága alá egy másiké alá. De ami igazán felpezsdítette a politizálást Hong Kongban, az az 1989-ben kapott brutális lecke volt a pekingi Tienanmen téren és más kínai városokban. Hatalmas tömegtüntetéseket tartottak Hong Kongban a megszárlások elleni tiltakozásul, és tömeges megemlékezéseket tartanak azóta is minden júniusban, hogy ébren tartsák a történetek Kína többi részében elnyomott és egyre halványuló emlékét.

Nem csupán az emberi együttérzésből fakadó felháborodás késztetett megmozdulásra annyi embert Hong Kongban 1989-ben. Felismerték akkor, hogy az eljövendő kínai uralom alatt csak egy valódi demokrácia képes megővni a Hong Kong-i szabadságokat védő intézményeket. Ha nem szólhatnak bele érdemben abba, hogyan fogják kormányozni őket, akkor Hong Kong polgárai teljesen ki lesznek szolgáltatva a kínai vezetők kénye-kedvének.

Kína kommunista vezetőinek szemszögéből ez valami perverz dolognak tűnik. A Hong Kong-iak demokratikus követeléseit a nyugati politika majmolására irányuló eltévelyedett kísérletnek tekintik, vagy éppenséggel a brit imperializmus visszasírásának. Akárhogy is, a tüntetők programját „Kína-ellenesnek” tartják.

Kína urai úgy látják, hogy csak a felülről való szigorú irányítás és a Kínai Kommunista Párt, a KKP megkérdőjelezhetetlen uralma képes megteremteni a szükséges feltételeket egy gazdag és erős Kína felemelkedéséhez. A demokrácia szerintük csak káoszhoz vezet, a véleményszabadság csak „zavart kelt” a fejekben, és a Párt nyilvános bírálata rongálja a hivatalosság tekintélyét.

A KKP ebben az értelemben inkább tradicionálisnak mondható. A kínai kormány azonban mindig tekintélyelvű volt ugyan, mégsem volt mindig annyira korrupt, mint manapság. És Kína politikája

nem volt mindig ennyire a törvényeket semmibe vevő sem.

Kínának hagyományosan voltak olyan intézményei – klán-egyletek, vallási közösségek, üzleti csoportosulások stb. –, amelyek viszonylagos önállóságot élveztek. A brit birodalmi uralom lehetett autoriter jellegű, de nagyon nagy területek működhettek a központ kontrolljától függetlenül. Ebben az értelemben Hong Kong talán tradicionálisabb, mint Kína többi része, leszámítva persze Tajvant.

Ma a KKP politikai mindenhatósága azt is jelenti, hogy rá nem vonatkoznak a törvények, ami bátorítja a korrupciót a párt nomenklatura körében, helyi és országos szinten egyaránt. A vallási, tudományos, művészi és újságírói megnyilvánulások szigorú pártellenőrzése ellehetetleníti a szükséges információk terjedését és a kreatív gondolkodást. A bírói függetlenség hiánya aláássa a jogállamiságot. Ezek egyike sem használ a jövő fejlődésnek.

Amikor Hong Kongot 17 évvel ezelőtt hivatalosan visszaadták Kínának, egyesek optimista módon azt remélték, hogy a volt gyarmat által élvezett nagyobb szabadságok majd segítenek Kína többi részének megreformálásában. A tisztakezű közigazgatás és a független bíróságok példája erősíti majd a jogállamiság elterjedését az egész országban. Mások, hasonló megfontolásból trójai falovat láttak Hong Kongban, amely képes komolyan aláássa a kommunista rendszert.

Egyelőre semmi tanújelét nem látni annak, hogy a tüntetőknek Hong Kong központjában a pekingi kormány aláírása vagy éppenséggel a megdöntése állna szándékában. Éppen eléggé el vannak foglalva azzal, hogy kiálljanak a saját jogaikért Hong Kongban, és hogy ebben sikerrel járhatnak, arra nem sok esély látszik. Hszi Csin-ping kínai elnök inkább azt akarja megmutatni, milyen kemény tud lenni. A kompromisszum gyengeségnek tűnne. Úgy látszik, inkább szeretné Hong Kongot olyanná alakítani, mint Kína többi része, semmint ennek a fordítottját.

És mégis, minden okunk megvan azt hinni, hogy Kínának nagyon is a javára válna, ha ennek a fordítottját történne meg. Kevesebb hivatali visszaélés, több bizalom a törvényekben és nagyobb gondolatszabadság Kínát stabilabb, kreatívabb és még sokkal jobban virágzó országgá tenné.

Belátható időn belül ez aligha lesz így. De olyan embereket, akik igazán „szeretik Kínát”, inkább találni Hong Kong utcáin, mint Peking zárt kormányzati negyedében.

(*Project Syndicate*, 2014. október 2.)

KARÁDI ÉVA FORDÍTÁSA

BURUMA, Ian
A modern Japán
Európa, 2006

A kínai szerető
Victoria, 2009

„Az európai identitásról”
Magyar Lettre Internationale, 52

„Az utolsó vágás.
A holland tolerancia határai”
Magyar Lettre Internationale, 61

„A szabadságot nem lehet államilag elrendelni”
Magyar Lettre Internationale, 67

„Churchill szivarja”
Magyar Lettre Internationale, 93

IAN BURUMA

Ki szereti Kínát?

Emberek tízezrei foglalták el Hong Kong központi területének környéggel elárasztott tereit, hogy kiálljanak a demokratikus jogaikért. Hamarosan még sokkal többen csatlakoztak hozzájuk. Bár egyes üzletembereket és bankembereket zavar a fennakadás, a tüntetőknek joguk van a tiltakozáshoz.

Kína kormánya azt ígérte Hong Kong polgárainak, hogy szabadon választhatják meg a különleges igazgatási területnek minősülő városállamuk kormányzóját 2017-ben. De mivel a jelöltek gondosan megszüri Kína-párti illetékesek senkitől nem választott, korporatív választási bizottsága, a város polgárainak nem volna valódi választási lehetősége. Csak olyan emberek, akik „szeretik Kínát” – azaz a Kínai Kommunista Pártot (KKP-t) – jöhetnek szóba.

Valamelyest meg is lehet érteni, miért vannak a kínai vezetők annyira meglepve ettől a bizalmatlanságtól, amit most a hong kongiak részéről ilyen látványosan kénytelenek meg tapasztalni. Végül is a britek annak idején, amikor Hong Kong még brit koronagyarmat volt, egyszerűen kinevezték oda a mindenkori kormányzókat, és ez ellen akkor nem tiltakozott senki.

Az a megállapodás, amit Hong Kong gyarmati alattvalói annak idején láthatólag elfogadtak – hogy lemondanak a politizálásról és cserébe anyagi jólétben élhetnek egy rendezett és biztonságos környezetben –, tényleg nem különbözik olyan nagyon attól a megállapodástól, amibe Kína művelt osztályai mentek bele mostanában. A brit gyarmati tisztviselők, üzlet-

SERGIO BENVENUTO

Száz százalékgig olasz

BENVENUTO,
Sergio
Városi legendák
Gondolat, 2004

„Az igazság angolul
beszél”
Magyar Lettre
Internationale, 37

„Olasz nyelvjátékok”
Magyar Lettre
Internationale, 39

„Bevándorlók
konkurenciája”
Magyar Lettre
Internationale, 40

„Az adófizetők
pénze”
Magyar Lettre
Internationale, 41

„Miért utalom
Berlusconit?”
Magyar Lettre
Internationale, 42

„Csak egy barbár
hiszi a többi kultúrát
barbárnak”
Magyar Lettre
Internationale, 47

„A Nyugat keresztye”
Magyar Lettre
Internationale, 49

„Párizs rejtelmei”
Magyar Lettre
Internationale, 57

„A kajmán országa”
Magyar Lettre
Internationale, 63

„A vallás mint
húzóágazat”
Magyar Lettre
Internationale, 67

„Szigorú atya és
gondoskodó anya:
jobb- és baloldal
a kapitalizmusban”
Magyar Lettre
Internationale, 70

„Akkor Párizsban”
Magyar Lettre
Internationale, 71

„A történelem
előre-
látathatatlanságáról”
Magyar Lettre
Internationale, 79

„Bevándorlás és
globalizáció”
Magyar Lettre
Internationale, 81

(RÓMA) – Az olasz tévécsatornák nagyrészt elárasztják a Montana-cég húskonzerv reklámjai. Ezt a húskonzervet minden olasz azonnal az amerikaikkal asszociálja, és a hirdetés valóban western-környezetben játszódik: egy revolveres fickó biztosít bennünket arról, hogy „a montanai hús száz százalékgig olasz”, és ráló egy menekülő kereskedőre, aki egy másik húskonzervet próbál azzal eladni, hogy az is olasz. Ez a szokatlan oximoron – az olasz élelmiszer-patriotizmus western-környezetben forgatott üzenete – azzal magyarázható, hogy két nagyon különböző fajta fogyasztót igyekeznek elérni: egyrészt az Amerikát istenítő fiatalokat, másrészt háziasszonyokat, akiknek csak a „hazai” ételekben van bizalmuk. *Mangiare Italiano*, szószerint enni, ez az olaszoknak őket az Alpoktól egészen Szicíliáig egyesítő nagy nárcizmusa.

A Montana-hirdetés nem egyedülálló eset. Egyre sűrűbben lengetik a hirdetésekben az italiánait, az olasz lobogót. Ebből látszik, hogy a reklámos csábítók a honfitársaimnál nacionalista fertőzést észleltek. Ez azt jelenti, hogy a Lega Nord szeparatizmusa megfeneklett.

Ugyanakkor Matteo Renzi rendkívüli eredménye a legutóbbi európai választásokon (a szavazatok közel 41%-ával) elfedi azt a körülményt, hogy a két EU-ellenes párt, a Lega Nord és a Beppe Grillo vezette mozgalom, együttvéve a szavazatok mintegy 28%-át szerezte meg –, többet, mint Marine Le Pen Franciaországban. Pár évvel ezelőtt Olaszország még lelkes Európa-párti ország volt. Mára azonban nemcsak egy új patriotizmus van növekvőben a hirdetésekben, hanem a xenofóbia is. A legutóbbi (2014 júliusi) felmérések szerint az olaszoknak majdnem a 70%-a véli úgy, hogy a bevándorlás sokba van nekik. Csakis egy kisebbségük tekinti ezt hasznosnak (Olaszországban a regisztrált külföldiek a népességnek alig több mint 7%-át teszik ki.)

Ez a nacionalizmus többnyire németellenes, különösen „a Merkel” ellen irányul. A számos baloldali részéről is megfogalmazott narratíva ehhez úgy szól, hogy Németországra és más déli országokra egy olyan megszorítási politikát kényszerít rá, ami ezeket az országokat gazdaságilag gúzsba köti. Ez a teória a második világháború óta mindmáig eleven németellenességből merít, ami ott rejlik a Németországnak főleg a futball és a gazdaság terén nyújtott rendkívüli teljesítménye iránt tanúsított lelkesedés mögött is. Olaszország legnagyobb napilapja, a milánói *Corriere della Sera* egyik vezércikkében például az állt, miután Németország az agyagba döngölte a brazil futballválogatotottat 2014. július 13-án, hogy „a németek bebizonyították, hogy németek, tehát egyetlenek”.

Olaszországot, akárcsak egész Európát, olyan gondolkodásmódok osztják meg, amelyek összeegyeztethetetlenek egymással. Egyrészt van az a törekvés, hogy az államokat egybeterelejk egy nemzetek feletti unióba. Másrészt erős szeparatista impulzusoknak lehetünk tanúi Spanyolországban (Katalónia, Baszkföld), Nagy-Britanniában (Skócia), Belgiumban (flamandok kontra vallonok) és Olaszországban. Európának egy izolacionista nacionalizmus nevében való elutasítása is terjedőfélben van – ebből is adódik az európai vezetésnek az ukrán válság kapcsán észlelhető zavara.

Európában majdnem mindenki meg van győződve arról, hogy ma az oroszok a „rosszak”. Putyin az új cár vagy az új Sztálin, ha úgy jobban tetszik. De ha Európán kívüliekkel beszélünk, egészen más hangokat lehet hallani: azt mondják, hogy Európa cinikus módon használ kettős mércét, kétféle értékrendet aszerint, ahogy az neki éppen előnyös. „Ti európaiak elítéltétek a Krím leválasztását, mert az ukrán kormány Európa-párti. De Németország annak idején elsőként ismerte el Szlovéniát, amikor az kivált Jugoszláviából. Ugyanígy nem tiltakozott senki Észtország, Litvánia és Lettország Szovjetunióból való kiválása ellen. Miért fogad el Nagy-Britannia, Spanyolország, Skócia és Katalónia esetében szeparatista népszavazásokat, és tiltakozik olyan elkeseredetten a Krímnak Ukrajnáról való leválása ellen? Európa politikája inkohérens.”

Ez a következetlenség annak a körülménynek tudható be, hogy az európaiak a nemzetállam két egymással ellentétes példája között ingadoznak. Az egyik minta, a romantikus, a 19. századból származik. Eszerint egy állam egy bizonyos etnikai egységnek kell hogy megfeleljen, amit általában nyelvíleg is közös térségként fognak fel. Több olyan állam van azonban, köztük Spanyolország, Belgium és Ukrajna is, amelyek viszont nem felel meg ennek a paradigmának. Az ezzel szembeállítható példa az Egyesült Államok. Még a konzervatívok is kultikus tisztelettel övezik Lincoln elnököt, amiért az egy szörnyű háborúban megvédte a nemzet egységét. Azóta alapvetően úgy tekintik, hogy ha egy állam csatlakozik az Amerikai Egyesült Államokhoz, az mindörökké szól, erről nem lehet vitát nyitni. Az amerikai demokráciának van egy kemény korlátja: egyetlen állam sem dönthet demokratikusan az unió, az USA elhagyásáról. Ez az „amerikai” példa inspirálta a Krím kiválásának európai ellenzőit.

A különbözős logikája

A 2014-ben elhunyt Ernesto Laclau szerint ez az ellentmondásosság eleve bele van kódolva a politikába. „*On Populist Reason*” (A populista ész) c. 2005-ös könyvében alapvető megkülönböztetést állít fel „a különbözős logikája” és az „ekvivalencia logikája” között. Az ekvivalencia logikája a plebszet, személyek meghatározatlan és nem reprezentált tömegét arra készíti, hogy *populus*-ként alkossa meg magát, és ily módon hozzon létre egy nemzeti állampolgárságot. Minden állam és minden párt egy olyan konstrukció, amely egyének vagy csoportok összességét mint totalitást, egységes egészet képviseli, túllépve a mindenkorai tagok különbözőségein.

De működik ugyanakkor mindig a különbözős, a differencia logikája is: minden polgár eltér egy tetszőleges másiktól. Sok olyan polgár van, aki nem tudja elviselni a saját hazáját. Sokan kivándorolnak, sokan pedig másnak, különbözőnek érzik magukat honfitársaiktól. Történelmileg ezek a különbözőségeik mégis megalvadnak, „totalitást” képeznek, aminek következtében a differenciák ekvivalenciákká válnak. Laclau azt írja, hogy „az a totalitás, amire de facto minden politikai entitás törekszik, sikertelen, kudarcot valló totalitás”.

A nemzetállam mindig egy totalizáló folyamat, de ez a totalizálás ugyanakkor mindig tökéletlen is, sokakat

mégis kifejejt. Ez a tökéletlenség emberek egy bizonyos aggregációját arra készíti, hogy „elkülönülni” („szeparálódni”) próbáljanak. A különbözős logikája az eltérőkre támaszkodik, bárkik legyenek is ezek. És így adódhat az is, hogy Ukrajnában sokan érzik magukat inkább oroszoknak, mint ukránoknak, bár Ukrajnában mindenki tökéletesen beszél oroszul. Ezért van az, hogy sok skót érzi magát inkább skótnak, mint angolnak, holott ők is csak angolul beszélnek. És ezért érzi magát sok ember inkább flamandnak, mint belgának, stb. ... A szubidentifikációk eluralkodása azzal a jelenséggel hozható összefüggésbe, hogy a nemzetállam által megtestesített totalitás valamilyen módon mindig kudarcra van ítélve.

Laclau szerint a nemzetállam egy „üres jelölő”. Ez a nyelvészetből kölcsönzött kifejezés. Egész sor egymáshoz képest teljesen heterogén, sokszor egymásnak ellent is mondó törekvés, óhaj, identitás megy át egymásba egyetlen név alatt. Röviden: a „nemzetnek” nevezett jelölők tetszőlegesek. De olyan konstrukciók ezek, amelyek történelemalkotó erővel bírnak.

Igy találtak ki az első világháború győztes hatalmai egy nemzetet, amelynek az „Irak” nevet adták. Kurdok, szuniták és síták tartoztak ide, itt-ott elszórtan keresztények és még jezidiek is. Ütköző államnak szánták a jövőben esetleg megerősödő iszlám hatalmak közé.

Az iraki patriotizmus egy mesterséges gyarmati produktum volt, ami azt a problémát hozta magával, hogy a Szaddam Husszein nevezetű totalizáló jelölő kiküszöbölése után a különbözős logikája kerekedett felül.

Az üres jelölő

Az olyan országok, mint Olaszország vagy Franciaország nem „autentikusabbak” Iráknál. Minden nemzetállam üres jelölőkon alapul. Bár az olvasóknak nem könnyű felfogniuk, hogy mennyire üresek az ő identitás-jelölők, mert Olaszország a világ leghomogénabb országa. Csak Olaszországban beszélnek olaszul Tessen Svájci kanton leszámítva. És minden olasz olaszul beszél, alig vannak nyelvi kisebbségeink. Lényegében csak egyetlen – ólasz – vallásunk van, a katolikus. És túl minden regionális eltéréseken ott van nekünk a *cucina italiana*, az olasz konyha, aminek az olívaolaj a szimbóluma, amire nagyon büszkék vagyunk. A montanai húskonzerv reklámja azon a jelölőn nyugszik, amelyben minden olasz osztozik: „Mi vagyunk az az ország, ahol olyan jól lehet enni, mint sehol másutt a világon!” Minden arra készítet minket, hogy úgy gondoljunk, Olaszország nem üres, hanem teljességgel feltöltött jelölő, aminek egy valódi nép felel meg. Ugyanakkor Olaszországban mindig voltak szeparatista mozgalmak is: Szicíliában, Északon és Dél-Tirolban.

Amikor 1861-ben megalapították az olasz királyságot, csak egy művelt kisebbség beszélt olaszul. A népesség túlnyomó része, jórészt paraszti többsége csak a helyi dialektust beszélte. Később olaszok milliói vándoroltak ki Észak- és Dél-Amerikába. De ha egy calabriai és egy piemonti találkozott egymással össze New Jersey-ben, nem értették meg egymást. Az általános tankötelettségnek és a rádióknak köszönhető, hogy mindenki megtanult a toszkán nyelvjárásban beszélni. Az olasz mint nemzetállam a művelt rétegek csinálmánya volt, egy kisebbségé, amely azért küzdött, hogy ezt az üres jelölőt, hogy Itália, tartalommal töltsék meg. A 19. században csak Lombardia és Velence volt egy idegen állam része. Az összes többi olasz államot olaszok kormányozták. Miért volt anyi-

ra fontos ezeket a kis államokat egy nagyobb államban egyesíteni? Mert az ekvivalencia totalizáló logikája egy bizonyos ponton túlsúlyba került a differencia logikájával szemben. A katalán, baszk, gallego, skót, padániai és orosz-ukrán irredenták azt tanúsítják, hogy a különbözős logikája továbbra is hatékony.

Alfred Jerry Übü királya azt mondta: „Éljen Lengyelország! Mert ha nem volna Lengyelország, nem volna Lengyelország!” – és ezt egy olyan időszakban mondta, amikor Lengyelország mint állam nem létezett. Ez azt jelenti, hogy Lengyelország még mielőtt önálló állammá vált volna,

megvolt mint jelölő, és azt a jelölőt a történelem politikailag megvalósította. Nem kéne tehát egyszerűen koherens együttesek – társadalmi osztályok, etnikumok, vallási térségek stb. – meglétéből kiindulnunk, mielőtt a politikai játéktéren belül megkapták volna az elnevezésüket.

Nincsenek eleve adott társadalmi realitások, amelyek később politikai formát öltenek. Inkább a politikai reprezentációk azok, amelyek a sok és egymástól buta módon különböző egyénből álló heterogén *plebs*nek társadalmi identitást kölcsönöznek.

KARÁDI ÉVA FORDÍTÁSA

SUSANNE RÖCKEL

Új Európa – Vázlat a Dunáról

(CALAFAT) – Calafat régi Duna-kikötő. Genovai munkások nevezték el így, akik a 15. században a hajók tömítését végezték, és itt letelepedtek. A városhoz illő kép: mint hullámok nyaldosta hajó, építette magát mindig újra és újra a városka az évszázadok során. Ma az Európai Unió finanszírozta vadonatúj Duna-híd, az Új Európa árnyékában húzódik meg. Az óriási építményre több széles, majdnem teljesen hibátlan bekötőút visz fel, hogy, mint mondják, megerősítse a Románia és Bulgária közti kapcsolatot, és általában a Duna két partján fekvő országokét. A Lengyelországból Törökországba vagy Litvániából Macedóniába tartó kamionoknak már nem kell felszállniuk a kompra, ami emberemlékezet óta szeli át éppen itt a Dunát, sokkal gyorsabban átboghatnak a hídon a céljuk felé. Az áruforgalomnak ez bizonyára jót tesz.

A kikötő volt Calafat szíve. Itt rakodták át a gabonát, olajat és bort, mindazt, amit a környéken, az óriási oléni birtokokon megtermeltek. Itt várakoztak hosszú sorban a teherautók az elmúlt évtizedekben a sorompók előtt. Ma a széles, göröngyös bevezetőút a kutyák birodalma. Vonakodva tér ki autónk elöl egy fekete, kehes, poros, elvadult kutya és egy rühes máltai selyemkuty. Rózsaszín, sebes bőre kilátszik az összetapadt szőrcomok alól. Az indító- és vágóvezeték elhagyatott állnak. Pár elavult daru és egy világoskékre mázolt pontonhíd látszik – ez utóbbi valószínűleg étterem és a kamionosok szállása volt valamikor. A hosszabbik oldalára olajfestékkel gondosan felfestették, megörökítették mind a tizenhét romániai Duna-kikötő nevét. A mólón szeretetreméltó, ma már szintén üresen tátongó épület. Ez volt a régi, nyitott váróterem: fehér oszlopaiból, lendületes, törökös boltíveiből és színes terrazzo padlójából nemcsak az átszállás pusztá várához, hanem egy vasárnapi kirándulás várához is vezetett.

Nem messze, az egyik régi hivatali épületben egy ór él. Száritókötél, paradicsompalánták, egy kupac fiatal kutya a málló vakolatú fal árnyékában. Az ór fiatal, napbarnított férfi. Sodrós cigarettát szív, és eléggé hiányos a fogsora. Mi lesz vajon a kikötővel, kérdezzük. Vállat von, honnan jöttek, kérdi. Németországból! Tavaly volt ott. Minden nap dolgozott tizenkét órát, reggel héttől este kilencig. De nem voltak papírjai, úgyhogy hazajött. Hát igen, és most a régi kikötőt őrzi, meg azt a pár horgászt ellenőrzi, akik idejönnek horgászni, beszedi azt a néhány lejt, amibe a parkolás kerül. Meddig tart vajon, míg összegyűjti a következő útra a pénzt? A város új központjában, a kikötő feletti dombokon nagy reklámok hirdetik az ügynökségek ablakában: hetven euró busszal Spanyolország, ötven Görögország. Nem jókedvükben utazgatnak itt az emberek. Aki megteheti, külföldre utazik dolgozni.

Calafat régi központját a pályaudvar előtti téren, a folyó kanyarulatában álló épületek alkotják. A tér ma már egészen lepusztult. Berácszott büfé, ahol már semmit sem kapni, elárvult, málló vakolatú épületek, kátyúk, gyom, szemét mindenfelé. De a pályaudvar vörös és fehér téglapülete még működik, noha a jegykiadó ablakok rég bezártak a magas, stukkódíszes, mintás kőpadlójú váróteremben, és a kézzel írt táblán, amelyen az induló vonatok és a célállomások vannak feltüntetve, a legtöbb járatot áthúzták. Kinn, a peron mellett két hatalmas vadgesztenyefa áll. Egy férfi telefonál várakozás közben a megsüllyedt padon.

Az itt élő birtokosok és gabonakereskedők nyitottak voltak és felvilágosultak. Alaposan megtervezve építették városukat, ahogy a szigorú négyzetű mentén meghúzott utcák is mutatják, és nagy hangsúlyt helyeztek a kertekre. Calafat zöld város volt és az ma is. Még parkja is van, ami a domboldalon egészen a Duna-partig húzódik – festői utak és lépcsők, kis kilátóteraszok tagolják, sőt, egy díszesen kiépített forrást is találunk. Igaz, víz ma már nem fakad belőle, a lépcsőfokok szétporladnak, a fákat nem gondozza senki. A park szélén hatalmas szocialista szoborcsoport a hősi román csapatok emlékére, amelyek 1877-ben éppen ezen a ponton keltek át a Dunán. Románia Oroszország oldalán vett részt az orosz-török háborúban, és a törökök felett aratott győzelemmel saját függetlenségét is sikerült kivívnia.

Ezzel a jelentős ténnyel a város láthatóan még alig tudott valamit kezdeni. Hátat fordított a zászlólengető kőharcosoknak, akik komoran tekintenek a Duna túlsó felé. A szerény, egyszintes, színesre festett házacskák a dombon az új központ felé fordulnak. Kisemberek laknak itt, a mobiltelefon-bolt alkalmazottja talán, a Boutique Françoise tulajdonosnője, a helyi internetkávézó eladója, az autószerelvől a szerelő, aki egy óra hosszát tisztogatta porszívóval és szivaccsal kívül-belül a kocsinak, majd átszámítva három eurót kért a munkáért. Mindenhol érezni a kertek és virágok felett érzett örömet, mindenhol előtűnik a falu, a vidék szövege. Gyümölcsök, roskadozó fák; a kerítések és falak tövében burjánzik a rézvirág, a mályvarózsa, a bíbor kasvirág; az utcákat öreg hársfák és akácok szegélyezik.

Az itt lakók a 19. század pompás épületeivel távolságtartóan bánnak. A leghalványabb igyekezetet sem érezni, hogy észrevegyék a számos klasszicista homlokzatot, amelyek magukban omladoznak a pályaudvartól nem messze a folyó kanyarulatában. Hogy helyreállítsák a játékos díszítményeket, az erkélyeket, balkonokat, bádokgupolákat, a tornyokat és tornyocskákat, melyeket oly bőkezűen raktak fel a házakra egykor. Csak

a pénz hiányán múlna? A tisztázatlan tulajdonviszonyokon? Nemcsak a régi postaépület és őshonos családok tulajdona mállik itt szét, de az impozáns Grand Hotel is üresen áll és nemsokára valószínűleg összedől, míg a domb tetején a ronda új hotel betontömbje virágzik, és a város nevezetessége lett.

A régi épületek a saját történetünket jelenítik meg, és a történelem az identitásunk alapja, tanítják Németországban. De itt, Calafatban, hirtelen rosszízűvé válik a szó a számban, hazugnak tűnik, mintha az identitás afféle luxus volna, amit csak akkor engedhetünk meg magunknak, ha jóllakottan, biztonságban élünk. Itt a múlt egészen másképp van jelen, mint nálunk. Nincs láncolat, amire felfűzhetnénk, ami összefüggést teremt, történetté teszi, amiben vitathatatlanul helyünk van. Bizalmatlanul, távolságtartóan, szinte gyámoltalanul tekintenek rá az itt lakók. Talán egy kis büszkeség is keveredik ebbe, a dacos és közönyös fajtából: Ugyan mit értünk mi el mindezzel? Calafat olyan város, amiről nem tudunk hiánytalan képet összerakni. Szilánkokból, elkezdett történetekből, magukra maradt befejezésekből összekalapált zavaros és széthulló építmény ez. Mindenhol előbukkan valami, ami el lett kezdve, de máris tarthatatlanná vált; jött valami más, aztán megint más, és mi marad akkor az örökkévalóságnak?

A görög-katolikus templomot egy régebben hangadó görög család alapította Calafat legmagasabb pontján. A tucatnyi felújított és karbantartott régi épület egyike a városban. A templomszolga megmutatja az alapítóról készült olajfestményt. A vásznon bombaszilánkok szag-gatta lyukak – a bombát a németek lötték a városra egy hajóról, hogy lerombolják a templomtornyot. De a templomszolga legkevésbé sem gyűlöli a németeket. Egy mozdulattal, könnyedén összeköti az 1944-es bombatalálat pontosságát és a békeidők német focistáinak pontos lövéseit, melyek évekkel ezelőtt legyőzték a reménytelen román focicsapatot. Ha dolgozol, tedd úgy, mint a németek, mondja tiszteletteljesen, miután lelkesen és a legnagyobb pontossággal elmesélte az 1982-es craiovai focimeccset.

A hetvenes években a város peremén óriási műtrágya- és konzervgyárakat húztak fel. Ma elhagyatott állnak. Kémények, csövek, tornyok, vágányok, kitört ablakú irodaépületek labirintusa húzódik ma előttünk, egy rozsdás vízvezeték vezet az utca mentén a dombon át egészen a lakótelepekig, ahol valamikor több ezer munkás lakott. Láthatóan mi vagyunk az egyetlenek, akiket a grandiózus romok érdekelnek. Forrás van, minden mozdulatlan. Az utca szélén zizik a szemét, a porban kutyák hemperegnek, a szikár díszlet előterében egy pár girhes tehén legelészik. Mit tehet az ember a Ceausescu-éra maradványai? Nem mozdítják el, nem takarítják el, nem tesznek rendet – mint mi, németek, oly hevesen a háború után –, csak arrébb mennek, távolságot tartanak. Újra kezdik máshol az életet, mintha nem lennének benne egészen biztosak, hogy nem lesz-e még szükség valamikor az otthagyt dolgokra.

A városi múzeum a Mariscu család kis, rokokó kastélyában rendezkedett be, amit a család fiatalon elhunyt leánykájának emlékére építtetett a 20. század elején egy francia építésszel. Az igazgató maga vezet végig minket a termekben. A gipszstukkós, parkettás szobák falán olcsó műanyag keretben, spárgára akasztva, többnyire ferdén lógnak a helyi művészek képei a plafonról. Itt-ott akad közte egy-egy kisebb Grigorescu olajfestmény, paraszttársaságok a patakparton, egy szép, fehér, fekvő tehén zöld háttér előtt. Grigorescu Barbizonban élt, és az impresszionisták tanítványa volt, de munténiai ikonfestőként kezdte, ami szintén sajátos megvilágításba helyezi az ország összeesküvés történelmét. Átme gyünk egy

török kávézóknak berendezett szobába, aminek falán régi falfestmények vannak és egy téli kert tartozik hozzá – tele mindenféle mai ócskasággal –, majd a nagy szalonba. A szalon plafonja színes üvegből van. Amikor táncoltak, a körbefutó galériáról szóltak a zenekar hegedűi és trombitái, mintha a mennyekből zenélnének.

Közvetlenül a kis kastély bejárata mellett, ott, ahol egykor a vendégeket fogadták, jobbra és balra két nagy tükör lóg a falon. Amikor a múzeumigazgató búcsúzás-képp kezét csókol, egy pillanatra belefeledkezem a végtelen tükröződésbe. Kik vagyunk mi itt, a megszűnő és újra meg újra összeálló határok kavargásában, mi, külföldiek, Európa gazdag és bebábozódott középpontjából, itt, ahol minden korszak mintha egyszerre létezne, ezen a tájon, a Havasalföldön, ami nekünk a messze fekvő, az elérhetetlenül távoli színimája, és ami egyszerre annyira közel van. Végtelenül megsokszorozódva, szűkülő kicsinyítésben vonz be minket egy olyan térbe, aminek mintha nem is lennének határai.

Az Új Európa-híd felé vezető úton van a temető. A fehér kőkeresztek mellett a tipikus oltféniai háromszögű fakeresztek átláthatatlan serege sorakozik. A fejfákat faragott virágok, napok és holdak és más vallási jelképek díszítik. „Gyűlölet és ellenségeskedés nélkül, 1937” feliratú kapun át vezet az út a dombtetőre, ahol a gazdag, régi családok síremlékei találhatóak. Akár elhanyagoltak, akár gondosan karban tartottak, őrzik a népek és nyelvek erre a vidékre jellemző sokszínűségét. Van köztük katolikus kápolna, ortodox minibazilika, egy görög fanarióta obeliszkje, kis mecsethez hasonló emlékművek. Valószínűleg az a zsidó és szerb polgármester is itt fekszik, akik Calafatot a korábbi évszázadokban irányították. Lejebb, a folyó felé nyugszanak a szegények. Egy sírfeliratot lefordítottak magamnak: „Egész életünkben / ezt a földet műveltük. / Nem marad más belőlünk / csak a kereszt a sírunkon.”

A terület legmagasabb pontján egy hatalmas fekete nyárfák áll. Ahogy közeledünk, mintha élne. Tucatnyi, nem, több száz seregély száll fel cserregve a levegőbe, csapkodó menet, nyugtalanul hullámzó madársereg, mintha a holtak lelkei szállnának fel, hogy ajándékoljanak nekünk egy táncot. A megfoltozott ég táncának

nevezem magamban. Pár munkás jön szembe ásóval a vállán. Bonjour!, kiáltja utánunk az egyikük.

Nem egészen negyed órával később átkelünk a hídon, és már Vidinben is vagyunk. Amennyire a szegénység jeleit meg tudom ítélni, itt még rosszabb sorok van az embereknek, mint Romániában. Még több omlólébelben lévő lakótelep a hetvenes évekből, a széles, gondozatlan Duna-sétányt rozsdás padok szegélyezik, a padokon hajléktalanok alszanak. A játszótéren verébcsapat zajong a kék-piros, öreg hinták között, lombot seprgető, fehér főkötős asszonyok cigarettáznak a háborús hősök hatásvadász emlékművének tövében, ami nem hat kevésbé magányosnak és nevelésesnek, mint párja a calafati parkban a túloldalon. A múlt században, vagy ki tudja mikor, bizonyára nagyon szép park volt. A szélen ott sorakozik egész közel egymáshoz az ortodox templom, a mecset és egy nagy, neogótikus zsinagóga, az ablakai betörve, a tető beomolva.

Valahol a városban, aminek mintha nem lenne központja, van egy piac. Minden elképzelhető dolgot lehet ott kapni, szerszámot, cukorkás dobozokat, csészéket kistányér nélkül, régi tévét, fa boroshordót, kotkodácsoló tyúkokat. A tér szélén ráncos, fehér kendős asszonyok ülnek, és paprikát meg paradicsomot árulnak minden létező színben és alakban, meg mézet és olajat befőttesüvegben, fűszereket, háziszappant, horgolt babcipőcskéket. Az egyik parasztasszony előtt két vadonatúj, házilag kötött, csavartmintás pulóver, az egyik piros, a másik zöld, vastag, szúrós, trágya és széna és füstszagú gyapjúból (vagy csak képzelem, hogy ilyen a szaga?) – birkagyapjú, ami kétségtelenül erről a vidékről származik, talán ugyanabból a faluból, ahonnan maga az asszony. A gyapjút fonallá kellett szőni, fel kellett csévélni, meg kellett mosni, be kellett színeznit. Hányan végezték el vajon ezt a munkát? Hány estéjébe teltt ennek az idős parasztasszonynak két pulóvert megkötni? Mintha ráöntötték volna őket! Megkérdezem, mennyibe kerül. Szétnyitja mindkét tenyerét. Tíz lev, átszámolva öt euró. Öt euró két pulóverért! Az új Európa egy másik bolygón fekszik.

GYŐRI HANNA FORDÍTÁSA

Nem véletlenül bukkant fel benne ez a gondolat. Már régóta úgy tekintett élete kitüntetett helyszíneire, mintha barátai lettek volna. Nemcsak használta őket, nemcsak átment rajtuk, bejárta, koptatta őket, hanem egy bizalmas viszonyt próbált kiépíteni velük. Tudta, ha megosztja idejét, figyelmét, érzékenységet, a helyek is felkínálják magukat neki, és a Földön elérhető végső dolgok ízével, hatalmával ajándékozzák meg őt. A helyek nemcsak végigkísérik életünket – szokta mondogatni. A helyek tekintetek, amikben viszontláthatjuk magunkat. Arcok, amiknek tükrében megöregedhetünk. Ezért kell megfontolni, milyen helyeket akarunk magunknak – bizonygatta, hogy milyen helyeket őrzünk meg. Mert egy idő után a megőrzés lett a lényeg. Meg a találkozás. Minél több helyet járt be, minél több helyen élt, annál inkább átjárta az egymásraultaltság érzete, saját védtelenségében a helyek védtelenségére ismert. Megrémítette a benne pusztuló helyek érzete. Szakadozó terekkel, szétmálló domborzatokkal, elpárolgó magaslatokkal, tartalmukat veszített kontúrokkal volt tele az emlékezete, amin néha átütött egy részlet, egy vonás felkavaró konkrétsága. De nem akarta újabb helyek halmozásával elfedni a benne lepusztult tájékokat. Mintha saját magát árulná el ilyenkor. A túl sok felszámolja őt, a jól kiválasztott kevés megőrzi, kellett megállapítania. És keresni, kutatni kezdte a megőrzés módját, a kiválasztás és a konzerválás technikáit, amelyek annál bonyolultabbá, de ugyanakkor izgalmasabbá is váltak, minél terjedelmesebb helyekkel, minél szövevényesebb, jelentőségtejtellebb viszonylatokkal kellett megbirkóznia. Ahogy most Budapesttel, élete egyik, az időben lassan odébb csordogáló középpontjával; próbált megnyitni a város irányába, próbálta magára engedni a város impulzusát, azért, hogy az jelölje ki, mit tegyen, merre menjen.

Lassítania szerette volna a lépteit, nem akart neki-szaladni a városnak. De ez nem akart sikeredni, ezen a helyen nem találta, nem találhatta kimértebb lépéseinek illesztékeit. Mindenki sietett körülötte, egyetlen, abszolútnak vélt célja után rohant, és ez a rohanás őt is arra ösztökölte, hogy iparkodjon, szedje a lábait, ne ő válasszon, hanem csak ráhagyatkozson az általános sebességre, s hagyja, hogy az jelölje ki a számára megmutatózó dolgok értelmét és jelentőségét. Mintha egy ilyen helyen a lassúság csak a kivetettség, a feleslegesség érzetét tudná megszűlni.

Egy darabig még így lesz – vont a következtetését, miközben megpróbált szétnézni a pályaudvar előtti buszmegállóban. Egy hatalmas tér nyílt meg az állomás előterében, egy tágas panoráma, ami mégis megvonta magát a kereső, kutató pillantások elől. Hiába a tágasság, hiába a nagyság, mindez a szétmozgás, felbomlás állapotában mutatkozott meg. De talán tévedés felbomlásról beszélni ott, ahol a nagyság eleve nem tud megképződni. Ahol nincs semmi, amin megállapodhatna, megpihenhetne a kereső tekintet. Amiből kiindulva felépíthető lenne a látvány egésze. A reggeli autó- és gyalogosforgalom ezernyi összefüggéstelen képre tördelte szét az éppen átépítés alatt lévő teret. Az összegubancolódott utakon gépkocsik, kisteherautók, autóbuszok száguldoztak, az elvezető oldalfalak között szorongva férfiak, asszonyok, biciklisek próbáltak utat törni maguknak, míg a feldúlt tér közepén munkaeszközök, ipari hulladékkal feltöltött konténerek voltak összezúfolva, az ég irányába pedig két hatalmas, fordított „L” alakú daru ágaskodott. Volt mit megfigyelni, lehetett volna min elidőzni, mégis a látvány egyetlen részletén sem tudta megpihenetni tekintetét. Hiszen a képek maguk is elmozdulásban voltak, képtelenek voltak megőrizni lényegüket, utalásait képtelenek

TAMÁS DÉNES

Budapest már nem repül

(SEPSISZENTGYÖRGY) – „A helyek elvesznek.” Ez a mondat járt a fejében, amikor egy korareggeli órában leszállt a vonatról – a Budapest Keleti pályaudvaron. A „Keletiben”, ahogy erre fele nevezték ezt a helyet, egy égtáj terhes jelentését illesztve hozzá. A hely mindent megtett, hogy rászolgáljon megnevezésére. A januári szürkesség által uralt hatalmas csarnok ide-oda rohangáló emberekkel volt feltelve, akik úgy lépkedtek, vonultak az állomás fedett terében, mintha feszes, célirányos lépéseikkel elleplezhetnék az otthonról még bennük ragadt álmatag bizonytalanságot. A felettük boltozódó, berácsozott üresség nem vonzotta magához a tekinteteket, sokkal inkább az emberek jelentéktelenségét emelte ki, kicsinyesen zsuporgatott szándékaikat helyezte az őket megillető térbe. Mintha még az eladásra felkínált portékák – olcsó könyvek, DVD-k, újságok, rossz, instant ételek – is csak arra szolgáltak volna, hogy rajtuk keresztül az átmenetiség, az ideiglenesség ülhesse ünnepét. Látszott: ide nem lehet megérkezni. Ahogy elköszönni sem lehet. Csak az otthontalanság termelődésében lehet

részt venni, ami minden egyes lépéssel, minden mozdulattal tovább növekszik, tovább dagadozik, hogy egyszer, amikor megfelelő nagyra nőtte ki magát, rátörhessen a városra, teljesen elfoglalhassa magának.

„Elvesznek a helyek, akár a barátságok” – ismételte meg magában útközben szétrágott gondolatát, és megpróbált elindulni a kijárat felé. Nem volt miért sietnie, tíz szabad óra várt rá, ennyit tudott időzni a városban, míg újra vonatra száll és elindul következő állomása felé. Nyilvánvaló, hogy igyekezett jól megválasztani lépteinek célját és iramát. Siethetett is volna. Elvégre a tíz óra kevés egy ekkora városnak, ő pedig nem csak a város szövevényes nagyságának kellett, hogy megfeleljen, hanem valamilyen módon a saját múltjának is, annak a három évnek, amit a régmúltban ebben a városban töltött, ahonnan aztán tovább kellett állnia, maga mögött hagyva barátokat, helyeket: eleven emlékeket. De pont ez a kettős kihívás tette óvatossá, meg a benne egész úton érlelődő gondolat, amiben egy élet egyre nehezebb tapasztalata csapódott le, miszerint: a helyek elvesznek, akár a barátságok.

voltak védelmezni, közelségük egymást fertőzte, rángatózó körforgások során egymást oltották ki.

Ez a szertefutó látvány mégsem nyugtalanította különösebben. Azzal a tudattal állt a buszmegállóban, hogy az ő közlekedése nincs teljesen a hely adottságainak kiszolgáltatva, hiszen útja nem is a jelenbe, hanem az időnek és a térnek egy titkos dimenziójába van belefoglalódva, valahol a jelen és a múlt kereszteződésén vezet keresztül. Már rég kigyakorolta magának az ehhez az úthoz szükséges figyelmet. Bármilyen térben találta magát behelyeződve, egyből keresni kezdte tekintetével a tér kitüntetett pontjait, egy különösebb formát, alakzatot, egy áttételt, egy megsokszorozódást, egy ritmust az anyagban, valamilyen árulkodó gyűrődést, akár hibát. Ezeket a részleteket mindig alaposan szemügyre vette, a bennük kereszteződő állandóságot és dinamikát próbálta átérezni, de volt, hogy csak becézte őket a tekintetével, alig ismerkedett velük, már búcsúzott is tőlük, de úgy, hogy mindeközben törekény esszenciájukat megpróbálta emlékezetébe betáplálni, hogy később a visszatérő ismerettség érzetével akadhatson rájuk, rajtuk keresztül újra átélhesse a hely egészét. Ezt tette a városokkal is. Azokat a helyeket kereste-kutatta bennük, ahol elevebben történik meg a város, ahol szétszórtsága erőre kap, kivonata jobban összesűrűsödik. Nemcsak a kitüntetett helyek, épületek vonzották, sokkal inkább azok a rések, szabadon hagyott helyek izgatták, ahová személyes jeleit – gondolatait, érzéseit – elhelyezhette. Finoman irritálni próbálta a teret, hadd tegyen vallomást magáról, hadd árulja el hovatarozását. Majd visszatérve a városba már csak ezeket a kitüntetett helyeket kereste, megpróbálta újra megérinteni, újra összekötni őket, így emelve be a jelenbe az emlékezet városát. Mintha szelíden megérintve a város általa kitüntetett pontjait, keresztezve a jelent a múlttal, a jelen elfutó pillanatába belevonva a múlt megannyi feledhetetlen rétegét, nemcsak megőrizhetné, hanem újra elevenné tehetné maga számára a várost.

Újra röptethetné, a levegőbe lökhetné. A túlszúfolt hetes autóbussz vitte le az Astoriára, onnan akart nekikezdeni útjának. Először betért reggelizni a Rákóczi út jobb oldalán található apró kínai gyorsbűfibe. Mindig innen indított. Egy idegen, szokatlan, de mégis visszatérő ízt akart érezni a szájában, mintha ezzel, nem az Úr testét, de legalább a város vonzó másságát vehetné magához, a szó szoros értelmében ráérezhetné arra, ami legyen bármennyire ismerős, mégis mindig idegen marad számára. Nem a legegzetikusabb ízeletet kereste. Most is, mint mindig, szezámmagos csirkefalatot kért, melléje kockára vágott hasáburgonyt; a krumpli szétmálló állagával összekeveredő édeskes-csípős ízzel akart eltelni, ami mindig ugyanazt a hatást váltotta ki belőle: minél jobban feltelt vele, annál taszítóbbnak, érellytöbbnek érezte, ahhoz, hogy később, hónapok múlva, elfelejtse ezt a taszító ízt, és megint erősen vágyja. Szerzetárasan vette magához a falatokat, mintha velük együtt nemcsak a szükséges táplálékot, hanem a múlt édes-csípős ízét is magába táplálhatná, eltelhetne annak fullasztó nagyságával. „Időzabáló vagyok”, jutott eszébe, és nem tudott szabadulni attól az elfutó, de mégis nyugtalanító érzéstől, hogy most tulajdonképpen a saját végtermékét, saját ekrementumát gyűri magába.

Innen a Könyvudvarba ment át. Először alászállt a felújított, s ezért számára még ismeretlen Astoria aluljáróba, átsétált a múmárvány oszlopok között, majd felbukkant a Múzeum körút jobb oldalán, betért egy boltíves kapubejárón. Ez egy téglalap alakú belső udvarba vezetett át, ahonnan a könyvesbolt ajtaja nyílt.

Budapest elsősorban a könyvek városa volt számára. Egy határtalan vadászmező, titkokat rejtgető dzsungel, az egyetlen hely, ahol a legteljesebb mértékben élhette ki a könyvek iránt érzett, még a gyerekkorából magával hozott szenvedélyét. Ennek a vadászmezőnek volt a centruma a Könyvudvar, a kiselejtett és leszállított

áron vesztegetett könyvek birodalma, ahol szabadon csemegézhetett a felhalmozott könyvek között, miközben nem kockáztatta, hogy máshol drágábban veszi meg az itt is megtalálható könyveket. Volt, amikor egy hátizsáknival tért vissza innen távoli otthonába, most mégiscsak szédelt a felhalmozott könyvek között, rá-rábólintott az ismerős címekre, kezébe vett egy-egy könyvet, de nem lapozta fel őket, legfeljebb tenyerével végigsimította borítójukat, mintha a múltnak a láthatatlan porát is sikerülhetne letörölni róluk. Talán a pályaudvar környékén szerzett élményeit vonzolta át ide magával, gondolta. Mert ahogy tovább állt az összeszúfolt könyvek sorai között, azt kellett észrevennie, hogy tulajdonképpen ez a sokaság nyugtalanítja, ez az összesajtozott bőség, mintha az elme alagsorára tekintett volna alá, térdig botorkált a lesúrlódott, áttetszővé vált emlékképek, a világtalan gondolatfoszlányok között. Úgy érezte, ez a sok könyv, album, atlasz, képeskönyv, ez a sok egybekötött enyv- és ólomzagú papír csak azért lehet itt, mert engedélyt adott rá egy kiismerhetetlen hatalom, ami lassan uralma alá hajtja ezt az egész várost, sejtette meg az elkövetkezendőt. Csak ezt a könyvesboltot nem, nézett megint szét a könyvek hosszú során, ezeket a könyveket sosem, mert számára a könyvek használhatatlanok, használhatatlanok és feleslegesek.

Kitámolygott a könyvesboltból. A belső udvar hátulsó kijáratán hagyta el a helyet. A Károlyi-kert felé tartott, ez volt a harmadik állomása zárandoklatának, egy kert, ahol végre kiengedhetett, fellélegezhetett a város, ahol a kiültetett virágok, a zöldellő sövények, bokrok és fák között még a szétrángatott idő is visszanyerhette belső tartását, lassú iramát; ami számára mégis leginkább egy arcot rejtett, és egy befeljezetlen mozdulatot. Tulajdonképpen az apró kövekkel felszórt elvezető utakat szerette itt leginkább. Rajtuk nem lehetett sietősen lépkedni, nem lehetett rohanni, minden lépésnek külön-külön kellett

TAMÁS Dénes
Honfoglaló esszéek
Komp-press, 2013

„Egy új határozatlansági reláció”
Magyar Lettre Internationale, 68

„Két tér, két város”
Magyar Lettre Internationale, 74

„Egy kis erkölcsi traktá”
Magyar Lettre Internationale, 75

„A falak még állnak”
Magyar Lettre Internationale, 76

„Este a székyeknél”
Magyar Lettre Internationale, 78

„Tájképzés”
Magyar Lettre Internationale, 79

„Képek egy vasúttállomásról”
Magyar Lettre Internationale, 82

„Apákkal a fiúkat”
Magyar Lettre Internationale, 86

„Otthon egy lakóegységben”
Magyar Lettre Internationale, 88

 WWW.NORANLIBRO.HU					
					
VÉGEL LÁSZLÓ	MOYAN	LIPP TAMÁS	GREGOR MAYER	ROCKENBAUER ZOLTÁN	MICHAEL D. WATKINS
NÉGYSZEMKÖZT MÁRAIVAL – Naplójegyzetek, 1992–2014	BÉKÁK	TURULMADÁR FENN AZ ÉGEN – nemzeti legendárium 1849–1914	A NAGY ÖSSZEESKÜVÉS –A szarajevói merénylet és következményei	APACS MŰVÉSZET – Adyzmus a festészetben és a kubista Bartók (1900–1919)	AZ ELSŐ 90 NAP
„...amíg valamilyen életlehetőségem van itthon, nem megyek el, itthon maradok, megeszem az utolsó nadrágom és letöröm a plombát a fogamból, de nem megyek el.”	A Nobel-díjas kínai író Békák című regénye 2010-ben elnyerte a Kínában legrangosabbnak számító Mao Dun irodalmi díjat is.	A kor igazi lelke hol lakik? Az épülő európai nagyváros tágasságában, a király gondoskodásában vagy inkább a monarchiabeli hétköznapi közjogi taposómalomban?	A szerző különösebb történelmi háttérrel nem rendelkező laikusok számára is követhető módon foglalja össze az eseményeket és azok politikai, szociális és pszichológiai kontextusát.	A huszadik század első évtizedének Párizs-élménye meghatározó volt a magyar művészi élet fejlődésére. Ady és Bartók Béla is elragadtatással írt első párizsi útjáról.	Bevált stratégiák a gyorsabb és hatékonyabb beilleszkedéshez és előrelépéshez az üzleti életben.
168 oldal; 2690 Ft	408 oldal; 3600 Ft	352 oldal; 2990 Ft	188 oldal; 2990 Ft	kb. 488 oldal; 3990 Ft	296 oldal; 3400 Ft

befejeződni, megtalálnia a helyét a közüzalékban, ezért minden lépés egy keresés volt a kertben, az optimális illeszkedés, a már biztos talaj, a következő elrugaskodási pont utáni óvatos kutakodás, amiben az egész teste részt vett, viszonyult, jelen volt, itt Budapesten.

Talán ezért invitálta ide a lányt, gondolta most, miközben megpróbált átsétálni a kert központi részén. Erre a közös kótaposásra, mosolygott el magában, ami megfeszítette a testet, lekötötte a figyelmet, s ezért megtartotta mellette azt, akinek közelségét másként nem merete remélni. Egy tavaszi délután találkozott itt vele, fülelt oda a lába alatt megcsikorduló kavicsokra. Bizonytalansága, bátortalansága miatt csak ezt a helyet merete javasolni, mert valahol érezte, ha a közöttük létező távolság miatt nem is találhatnak egymásra, ezen a helyen elérhető közelségbe kerülhetnek. *Magyarországi* volt a lány. Egy idegen bolygó szülötte. Beszéde gördülékeny volt, mozdulatai otthonosak, tartása természetes. Az egész volt érinthetetlen. Most pedig vele sétált, itt a Károlyi-kertben, próbált belekapaszkodni egyetlen emlékébe, mint ha lépéseivel az idő szakadéka fölött is átlendülhetne, de pont legfontosabb szövetségesei árulták el, a kövek. Nem őrizték meg lépteiket. Ahogy kezének a lány arca felé induló remegő, reményvesztett mozdulatát sem. Üresen csikorogtak, kattogtak a talpai alatt, mintha egy kőmalomban őröltek volna, úgy dolgoztak odalent, ahelyett, hogy egybetartották volna, csak felszaggatták a múltat, bezúzták, beörölték emlékeit, és valamilyen lisztszerű porral lepték be a lánynak a fák kopasz ágaiba beleoldódó, lassan felismerhetetlenné váló arcvonásait.

Túl sok volt ez már neki. Nem értette mi történt Budapesten. Hol vannak az egymáshoz simuló emlékei? Miért nem lel fel semmin az egymásba kapaszkodó múltat és jelent, amelyek, mint két imádkozó tenyér, fogják össze a különben széteső időt? Érezte, hogy összezavarodik.

A Vásárcsarnok irányába kellett volna elindulnia innen, de ehelyett öntudatlanul a Duna felé vette lépteit. Két-három rövidebb utcahossz után a nemrégiben felújítá-

tott, széles Váci utcán találta magát. Még zavarán túl is érzékelte, hogy valami nincs rendben az utcával. Túlságosan tökéletes, túlságosan steril volt rajta minden: a kifogástalanul lehelyezett, réstelen utcaburkolat, az utca két oldalán árványkódó padok, az óriási cserepekbe kihelyezett díszfák, a boltok üresen csillogó kirakatai. S mindezt felülről légmentesen zárta le a házsorok által szegélyezett ég egy-neműen szürke csíkja. Mintha a felújítás nem is a jelenbe vezette volna át a régít, hanem csak mumifikálta volna; megfosztotta állagától. Nem felújítani, hanem megőrizni kellene ezeket a régi utakat, futott át a fején a tétova gondolat. De ehhez viszonyulni is kellene tudni hozzájuk. Szeretni kellene a megroggyant tetőket, a hámló falakat, a törődött lámpaoszlopokat, a fényesre koptatott utca-köveket. Amiből nem maradt itt semmi, nézett fel-alá az utcán. Csak a közönyös idő csordogált a merev házfalak között, amivel szemben már képtelen volt védekezni.

Elindult ő is az utcán lefelé.

Ebben a korai órában kevesen sétáltak az utcán. Az ajándékboltok, az éttermek, a kávézók, a galériák mindhiába várták vendégeiket. Csak néhány galamb totyogott fel-alá a járókelők által üresen hagyott tágas közökben, táplálékot keresve az utcaburkolaton. Semmi nem hívta fel magára a figyelmet, semmi nem akart innen kitűnni, mintha csak a figyelem elaltatására rendezték volna be a helyet, hogy ne lehessen észrevenni, ha valami különös, netán rendkívüli történik.

Megtörtént.

De túl rövid ideig tartott, ezért nem lehetett végigkövetni, nem lehetett vele együtt haladni, mintha se eleje, se vége nem lett volna az eseménynek, csak kitörő, pulzáló közepe, ami nem egyből, hanem csak néhány pillanat múlva került a mindenség helyére, hogy aztán rendíthetetlenül mondja fel, egyedül diktálja, mi van, mi lehet ezen a helyen.

Egy mozdulat volt az egész. Egy láb kaszáló mozdulata. De ezt furcsa módon, nem az esemény sor elején, hanem csak a legvégén érzékelte. Mert először vala-

milyen verdeső zajt hallott, szárnycsattogásokat, majd galambokat látott kilőni az ég felé, aztán egy előtte komótosan sétáló fiatalember hátára lett figyelmes, egy „Cowboys from Hell” feliratú sárga szélzsekire, és igen, látta a láb elkaszáló mozdulatát is, a galambok felé elindított erőteljes rúgást, amiben akkora lendület volt, hogy vele szembe fordította a fiatalembert.

Fel akarta rúgni a totyogó, táplálékot kereső galambokat – fogta fel a szeme előtt kiteljesedő esemény sor értelmét, s mintha ezzel a gyomrába érkezett volna meg a galambokat megcélzó rúgás. Pedig még volt valami, amit még kellett érteni, el kellett viselni: a fiatalember tekintetét, ami egy pillanat erejéig az ő tekintetével kapcsolódott egybe. Nem volt düh abban a tekintetben, vette észre meglepődve, nem volt semmilyen indulat, csak valamilyen furcsa derű. Azt mondta ez a tekintet: szabad vagyok, mindent megtehetek. Nincs számomra jelentősége a múltnak, nem fáj nekem a jelen, ez az utca is csak annyiban kell nekem, hogy rajta kitérítsem rúgásra induló lábamat.

A mozdulat megtörtént. Kinyílt és bezárult a közönyös idő. Az utcán azonban nem változott semmi. Úgy maradt minden, ahogy eddig is volt. A fiatalember is továbbment, majd néhány lépés után befordult az egyik kávézó ajtaján. Csak éppen a levegő fogott el a házak között, nem maradt a városban. Se levegő, se tér az emlékeinek.

El innen, el erről a helyről, kapott észbe. Több hely kell, több levegő. Egy jobboldali mellékutcácskán keresztül botorkált ki a Duna partjára. Pillantásával a folyó dagadozó hátát súrolva próbált meg felnézni a Gellért-hegy tetején magasló Szabadság-szoborra. Mintha tekintetével sikerülhetne ezen a módon újra levegőbe löknie, repetnie a várost.

De családottan kellett megállapítania: Budapest már nem repül.

Budapest egy törött szárnyú madár.

AZ EURÓPA KÖNYVKIADÓ ÚJDONSÁGAI

SEBASTIAN FAULKS:

Madárdal

VLADIMIR NABOKOV:

*Egy naplemente
részelei I.*

DAVID CRONENBERG:

Konzum

JOSÉ SARAMAGO:

*Ricardo Reis
halálának éve*

DOUGLAS SMITH:
*Az orosz arisztokrácia
végnapjai*

www.europakiado.hu
www.facebook.com/europakiado

EURÓPA

SZERZŐK, FORRÁSOK

BENVENUTO, SERGIO = (1948) olasz esszéista, a *Journal for European Psychoanalysis* főszerkesztője, cikkét a német *Lettre* nyomán közöljük

BURUMA, IAN = (1951) holland-angol publicista, író, Ázsia-szakértő, több Japánról és Kínáról szóló könyv szerzője, itt közölt írása a *Project Syndicate* 2014. október 2-i számában jelent meg először

CĂRTĂRESCU, MIRCEA = (1956) Nobel-díjra jelölt román író, költő, esszéista, egy vele készült interjú és a L'Harmattan kiadó „Valahol Európában” sorozata keretében magyarul is megjelenő *Orbitor* (Káprázat) c. regénytrilógiája *Corpul* (A test) c. második kötetének egy részletét közöljük

CHIVU, MARIUS = (1978) román irodalmár, költő, kritikus, a *Dilema* Veche c. lap szerkesztője, Mircea Cărtărescuval készített interjút közöljük

COLIN COHEN = amerikai író New York-ban született. A George Washington Egyetem elvégzése után öt évet töltött Közép- és Kelet-Európában. Regényei, novellái és satirikus esszéi jelentek meg. Animációs rövidfilmjeit nemzetközi fesztiválokon vetítették.

CSOBÓ PÉTER = (1969) esztéta, egyetemi docens, a Nyíregyházi Főiskolán tanít

GARACZI LÁSZLÓ = (1956) író

GULISIO TÍMEA = (1989 Marczai) felsőfokú tanulmányokat folytat, rajzol, verseket és prózát is publikál, a Dokk Irodalmi Kikötő aktív tagja

HÁLA, MARTIN = cseh sinológus, az a Nyílt Társadalom Alapítvány ázsiai szakértője, a *Samizdat*, *Tamizdat*, and *Beyond: Transnational Media During and After Socialism* egyik szerzője és az *Investigative Journalism in China* c. könyv szerzője, tanulmányát a *eurozine* európai netmagazin nyomán közöljük

HÁY JÁNOS = (1960 Vámosmikola) író, költő, drámaíró, esszéista

JERGOVIĆ, MILJENKO = (1966 Szarajevó) boszniai horvát író, 1993 óta Zágrábban él, *Buick Riviera* című, a L'Harmattan kiadónál hamarosan megjelenő regényéből közlünk részletet

KAPITÁNY ÁGNES = (1953) társadalomkutató, szerzőtársával, Kaptány Gáborral együtt a Szociológiai, Szemleológiai és Kulturális Antropológiai Társaság tagja

KAPITÁNY GÁBOR = (1948) szociológus, antropológus, a Kapitány Ágnessel közösen írt tanulmány alapjául szolgáló kutatásaikat az MTA Szociológiai Intézetében folytatták

KISS NOÉMI = (1974 Gödöllő) író, irodalmár, esszéista, írása a *Rongyos ékszerdoboz. Utazások Keleten* c. hamarosan németül is megjelenő útiesszéinek sorába illeszkedik

KRASZTEV, IVAN = (1965) bolgár politológus, a szófiai Centre for Liberal Strategies alapítója, a bécsi Institute for Human Studies munkatársa, írását az *Open Democracy* ill. a *eurozine*, európai netmagazin nyomán közöljük

KRASZTEV PÉTER = (1965) antropológus, irodalomtörténész, műfordító, szerkesztő, Kelet-Európa kutató

KUKORELLY ENDRE = (1951) író, költő, hamarosan megjelenő összegyűjtött verseinek néhány darabját közöljük

NÉMETH ZOLTÁN = (1970 Érsekújvár) irodalomtörténész, kritikus, költő, a nyitrai egyetem tanára, a *Sodobnost* c. szlovén irodalmi folyóirat magyar összeállításához készült bevezető tanulmányát közöljük

NIKOLAIDIS, ANDREJ = (1974 Szarajevó) montenegrói író, Európai Irodalmi díjas, a Gondolat kiadónál megjelenő kisregényéből közlünk részleteket

NIVAT, GEORGES = (1935) francia szlavista, a genfi egyetem emeritus professzora, az orosz irodalom francia fordítója, írását a német *Lettre* nyomán közöljük

RADICS VIKTÓRIA = (1960 Zombor) író, esszéista, műfordító, kritikus

REJMER, MAŁGORZATA = (1985) lengyel író, részt vett a budapesti és a kielői elsőkönyves fesztiválon, kultúrtudományi doktorátust szerzett a varsói egyetemen, romániai riportkönyvéből hozunk részleteket

RJABCSUK, MIKOLA = (1953) ukrán közíró, kulturális és politikai elemző, az ukrán PEN-klub elnökhelyettese, írását az *Osteuropa* c. folyóirat ill. a *eurozine* európai netmagazin nyomán közöljük

RÖCKEL, SUZANNE = német író és műfordító, írását a *eurozine* európai netmagazin nyomán közöljük

RUPNIK, JACQUES = (1950) Prágában született francia politológus, a CERI nemzetközi kapcsolatokat kutató intézet igazgatója, a *l'Autre Europe* c. folyóirat szerkesztője, Havel egyik tanácsadója volt, írása egy hosszabb tanulmány első fele, a német *Lettre* nyomán közöljük

SCHMIDT, JOCHEN = (1970) keletnémet író, romániai útikönyvéből és David Wagner nyugatnémet íróval közös, a falomás évfordulójára megjelenő ikerkönyvük, a „*Drüben und drüben*” egyik fejezetét közöljük

SNYDER, TIMOTHY = (1969) amerikai történész, a Yale egyetem tanára, cikke a *Frankfurter Allgemeine Zeitung* számára íródott a májusi Európa parlamenti választások előtt, a *eurozine* európai netmagazin nyomán közöljük

SZABÓ ATTILA = (1972) képzőművész, a Nyíregyházi Főiskola Vizuális Kultúra Intézetének adjunktusa

SZOROKIN, VLADYIMIR = (1955) orosz író, a Gondolat kiadónál megjelenő könyvéből közlünk egy fejezetet

ŠTRPKA, IVAN = (1944) szlovák költő, visegrádi irodalmi ösztöndíjas volt Krakkóban

TAMÁS DÉNES = (1975) esszéista, a csíkszeredai Sapientia Egyetem tanára

VNUK, GORDANA = horvát színésznő, nemzetközi színházi ember, a zágrábi színházi főiskola tanára, az EUROKAZ nemzetközi színházi fesztivál alapítója, írása az *Anachronia* c. több nyelvű európai folyóirat legutolsó, 12. számában jelent meg

ZSURZSENKO, TATJANA = (1967 Harkov) ukrán társadalomtudós, a bécsi egyetem tanára, írása a *Freedom Express* projekt keretében készült, a *Tr@nsit* online-ban jelent meg először, a *eurozine* európai netmagazin nyomán közöljük

A MAGYAR LETTRE INTERNATIONALE ALAPÍTVÁNY ALAPÍTÓI ÉS KURATÓRIUMÁNAK TAGJAI:

Bacsó Béla, Esterházy Péter, Fehér Márta, Heller Ágnes, Kertész Imre, Konrád György, Kornis Mihály, Kukorelly Endre, Lengyel Péter, Parti Nagy Lajos, Surányi György

MEGRENDELŐLAP – Megrendelem a Magyar Lettre Internationale című negyedévi folyóiratot ..... példányban

.....
a megrendelő neve

.....
címe

Az előfizetés díja egy évre Magyarországon: 1800 Ft, Európában: 25 EURO, Európán kívül: 38 USD.

A megrendelést a következő címre kérjük küldeni: Jelenkor Kiadó, 7621 Pécs, Munkácsy Mihály u. 30/a,

Telefon: 72 314-782, Telefax: 72 532-047, Web: www.jelenkor.com, E-mail: office@jelenkor.com, lettre@c3.hu

TARTALOM

CĂRTĂRESCU

Mircea Cărtărescuval Marius Chivu beszélgetett: Az irodalom mint mesterség és életút (Kosztá Gabriella ford.) 1

1989 - 25 ÉV MŰLTÁN

Jacques Rupnik: 1989 mint világtörténelmi esemény (Karádi Éva ford.) 4
 Jochen Schmidt: Senkiföldje (Szijj Ferenc ford.) 9
 Martin Hála: 25 évvel Tienanmen után (Karádi Éva ford.) 11
 Małgorzata Rejmer: Akik visszasírják a diktátort (Mihályi Zsuzsa ford.) 16
 Tatjana Zsurzszenko: A népek ősze és Ukrajna tele (Karádi Éva ford.) 18
 Németh Zoltán: Az elmúlt időszak magyar irodalmáról 20
 Garaczi László: Kóda 23

AZ ÉDENTŐL KELETRE

Gordana Vnuk: Amiről a peremek árulkodnak (Radics Viktória ford.) 26
 Miljenko Jergović: Buick Riviera (regényrészlet) (Csordás Gábor ford.) 29
 Andrei Nikolaidis: Tájékp csata után (Rajslí Emese ford.) 31
 Jochen Schmidt: Használati utasítás Keletre utazóknak (Karádi Éva ford.) 34
 Mircea Cărtărescu: A test (Káprázat) (regényrészlet) (Kosztá Gabriella ford.) 36
 Małgorzata Rejmer: Kicsit Kelet, kicsit örület (Mihályi Zsuzsa ford.) 39
 Kiss Noémi: Galícia: mély harapásnyomok 41
 Radics Viktória: Arva beata (Öt nap Galíciában) 43
 Colin Cohen: Kafka utolsó napjai (Szilágyi Mihály ford.) 45
 Timothy Snyder: Ukrajna múltja és jövője (Karádi Éva ford.) 48
 Háy János: Várj reá, s ő megjön (Oroszországról) 52
 Vlagyimir Szorokin: A legdrágább vásárfia (Gábor Sámuel ford.) 58
 Mikola Rjabcsuk: Ukrajna föderalizálásáról (Karádi Éva ford.) 60
 Krasztevé Péter: Állóképek civilizációs háttérrel 63

KOMMENTÁROK ÉS VITÁK

Kapitány Ágnes és Kapitány Gábor: Alternatív életstratégiák kulcselemei 65
 Georges Nivat: Egyre távolabb Moszkvától (Mihancsik Zsófia ford.) 72
 Ivan Krastev: Lehet, hogy Kína demokratikusabb Oroszországnál? (Karádi Éva ford.) 76
 Ian Buruma: Ki szereti Kínát? (Karádi Éva ford.) 77

TUDÓSÍTÁSOK

Sergio Benvenuto: 100 százalékgig olasz (Karádi Éva ford.) 79
 Suzanne Röckel: Az új Európa (Györi Hanna ford.) 80
 Tamás Dénes: Budapest már nem repül 81

VERSEK

Guliso Tímea (40), Kukorelly Endre (3, 22), Ivan Štrpka (Tóth László ford.) (8) versei

KÉPEK

Lettre arc+kép: Szabó Attila munkáit (25, 31, 32, 33, 38, 47, 53, 55, 56, 59, 61) bemutatja Csobó Péter (25)

a NYOMOK, kortárs baltikumi fotográfia kiállítás anyagából: Gintaras Cesonis (LV) (24), Ivars Gravlējs (LV) (7, 13), Maria Kapajeva (EE) (19), Mindaugas Kavaliauskas & Aleksandras Macijauskas (LV) (17), Silja Saarepuu & Villu Plink (EE) (23), Donatas Stankevicius (LT) (24)

A borítón Szabó Attila munkája

TÉLI LETTRE-NAPOK

Találkozások a Lettre szerzőivel

2014. december 3-án, szerdán 18 órákor
 a Goethe Intézetben (Budapest, IX. Ráday u. 58.)
 Jochen Schmidt felolvasóestje

2014. december 18-án, csütörtökön 6 órákor
 a FUGÁban (Budapest, V. Petőfi Sándor u. 5.)
 téli Lettre-bemutató

Csordás Gábor, Garaczi László, Háy János,
 Kukorelly Endre, Szilágyi Ákos

2015. január 28-án, szerdán 19 órákor
 a Nyitott Műhelyben (Budapest, XII. Ráth György u. 4.)
 „Az Édentől Keletre”

Kiss Noémi, Körner Gábor, Krasztevé Péter,
 Pálfalvi Lajos, Somló Tamás

IMPRESSZUM

MAGYAR LETTRE INTERNATIONALE Negyedéves európai kulturális folyóirat. A Magyar Lettre Internationale Alapítvány lapja. Kiadja a pécsi Jelenkor Kiadó. Alapította: Antonin J. Liehm és Mihályi Gábor 1991-ben. Szerkeszti: Karádi Éva (felelős szerkesztő). Munkatársak: Csizmadia Katalin, Koronczai Endre, Nemes Krisztián, Szabó Attila. A szerkesztőség postacíme: c/o Európai Kulturális Alapítvány, 1053 Budapest, Egyetem tér 1. Telefon: 212-6748, E-mail: lettre@c3.hu A kiadó postacíme: Jelenkor Kiadó, 7621 Pécs, Munkácsy Mihály u. 30/a, Telefon: 72 314-782, Telefax: 72 532-047, E-mail: office@jelenkor.com. ISSN: 0866-692X. Lapengedély száma: B/KUL/321/90. Nyomdai előkészítés: Katart-Tipográfika Bt. Nyomta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft. Pécs. Egy szám ára 900 Ft. Éves előfizetési díja Magyarországon: 1800 Ft, Európában: 25 EURO, Európán kívül: 38 USD. Megrendelhető a kiadó címén és honlapján: www.jelenkor.com A Lettre a neten: www.c3.hu/scripta/lettre, a eurozine netmagazin részeként: www.eurozine.com. E-mail: lettre@c3.hu. Bankszámlaszám alapítványi támogatáshoz: IBAN HU55 1020 0823 2221 9237. Adószám az 1%-os támogatáshoz: 19636168-2-41. Kapható a jobb hírlap- és könyvesboltokban.

PARTNERLAPJAINK

PÁRIZSBAN a LETTRE Internationale. Szerkeszti: A.J. Liehm. Címe: 41, rue Babilot, 75013 Párizs. Telefon: (33.1) 45.65.26.29. Fax: (33.1) 45.65.90.01

RÓMÁBAN a LETTERA Internazionale. Szerkeszti: Federico Coen, A.J. Liehm. Kiadja: Via Trebbia 3, I-00198 Roma. Telefon: +39 0685350230. Fax: 85832702. E-mail: lettera.int@tiscalinet.it. Web: www.letterainternazionale.it

MADRIDBAN a LETTRA Internacional. Szerkeszti: A.J. Liehm, Manuel Ortuno Armas. Címe: c/o Editorial Pablo Iglesias. Monte Esquinza 30.E28010 Madrid. Telefon: (34.91) 310.4696, Fax: 319.4585. E-mail: redaccion@fpabloiglesias.es. Web: www.fpabloiglesias.es

BERLINBEN a LETTRE International. Szerkeszti Frank Berberich, A.J. Liehm. Címe: Elisabethhof Portal 3b Erkelenzdammm 59/61 D-10999 Berlin. Telefon: (49.30) 30.87.04.62, Fax: (49.30) 283.3128. E-mail: lettre@lettre.de. Web: www.lettre.de

BUKARESTBEN a Lettre Internationale. Szerkeszti: B. Elvin, A.J. Liehm. Címe: Aleea Alexandru 38. s. 1. R-71273 Bukarest. Telefon: +40 1 230 1403. Fax: +40 1 230 7559. E-mail: lettre_internationale@yahoo.com. Web: www.ceool.com/periodicals

SKOPJÉBAN a LETTRE Internationale. Szerkeszti: Nikolas Kosteški, A.J. Liehm. Címe: ul. 11. Oktomvri 2/6-2. 91000 Skopje. Telefon: (389-91) 364 070. Fax: 361 401. E-mail: JVLadova@soros.org.mk

KOPPENHÁGÁBAN a LETTRE Internationale. Szerkeszti: Peter Nielsen. Címe: c/o Mediafabriken, Store Kongensgade 40 E, 3. DK-1264 Kopenhagen. Telefon: +45 33 69 61 28. E-mail: lettre@lettre.dk

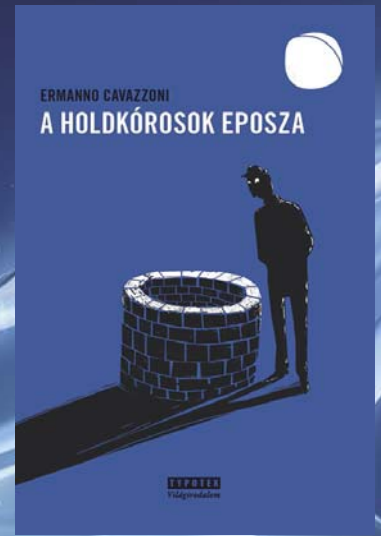
Számunk megjelenését támogatta a Nemzeti Kulturális Alap

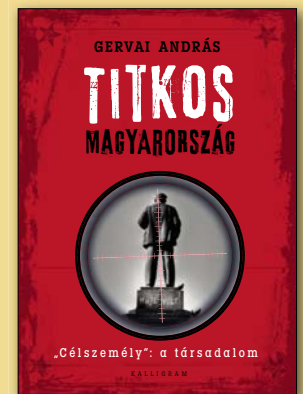
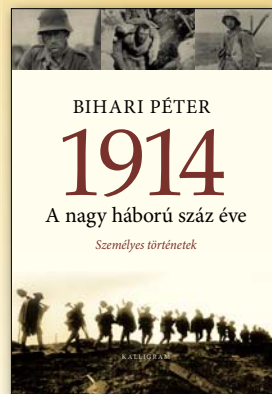
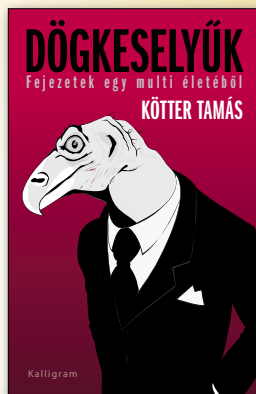
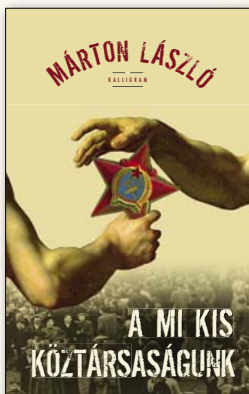
Nemzeti
Kulturális
Alap

A Typotex Kiadó téli ajánlata a Lettre olvasóinak

Keresse a könyvesboltokban vagy rendelje meg a www.typotex.hu weboldalon

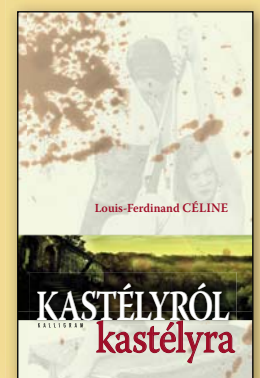
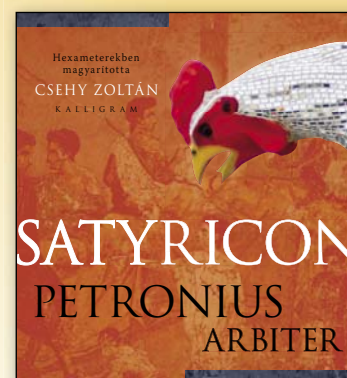
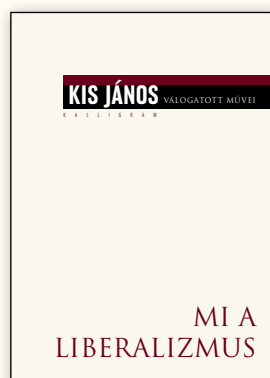
WWW.KALLIGRAM.COM

PESTI
KALLIGRAM

Tűzoltó utca 8.
fél em. 2
1094 Budapest

kalligram@interware.hu

0036-1-216 68 75

A KALLIGRAM KIADÓ KÖNYVAJÁNLATA

VALAHOL EURÓPÁBAN

A L'Harmattan Könyvkiadó világirodalmi sorozata
a Szépírók Társasága és a Magyar Műfordítók Egyesülete ajánlásával

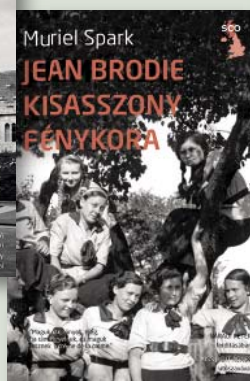
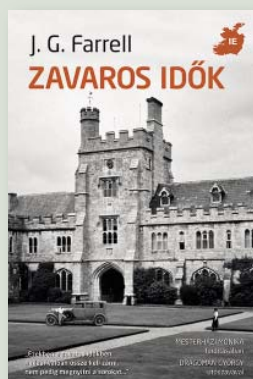
Valahol Európában-estek a Kossuth Klubban minden hónap utolsó péntekjén 18 órától szerzők, fordítók és utószóírók közreműködésével

J. G. Farrell: Zavaros idők
2014. december 12-én ír est

Muriel Spark: Jean Brodie kisasszony fénykora
2015. január 30-án skót est

Miljenko Jergović: Buick Riviera
2015. február 27-én horvát est

Mircea Cărtărescu: Káprázat - A test
2015. március 27-én román est

Kövessse könyveink sorsát a facebookon:
<https://www.facebook.com/harmattankiado>

A sorozat kötetei utánvétellel is, kedvezményes áron kaphatók a kiadó üzleteiben.
L'Harmattan Könyvesbolt: 1053 Budapest, Kossuth Lajos utca 14–16.
Párbeszéd Könyvesbolt: 1088 Budapest, Horánszky utca 20.

szepirodalom.harmattan.hu

L'Harmattan